

62 44473

2302

60

109

Gartny, Tiska.

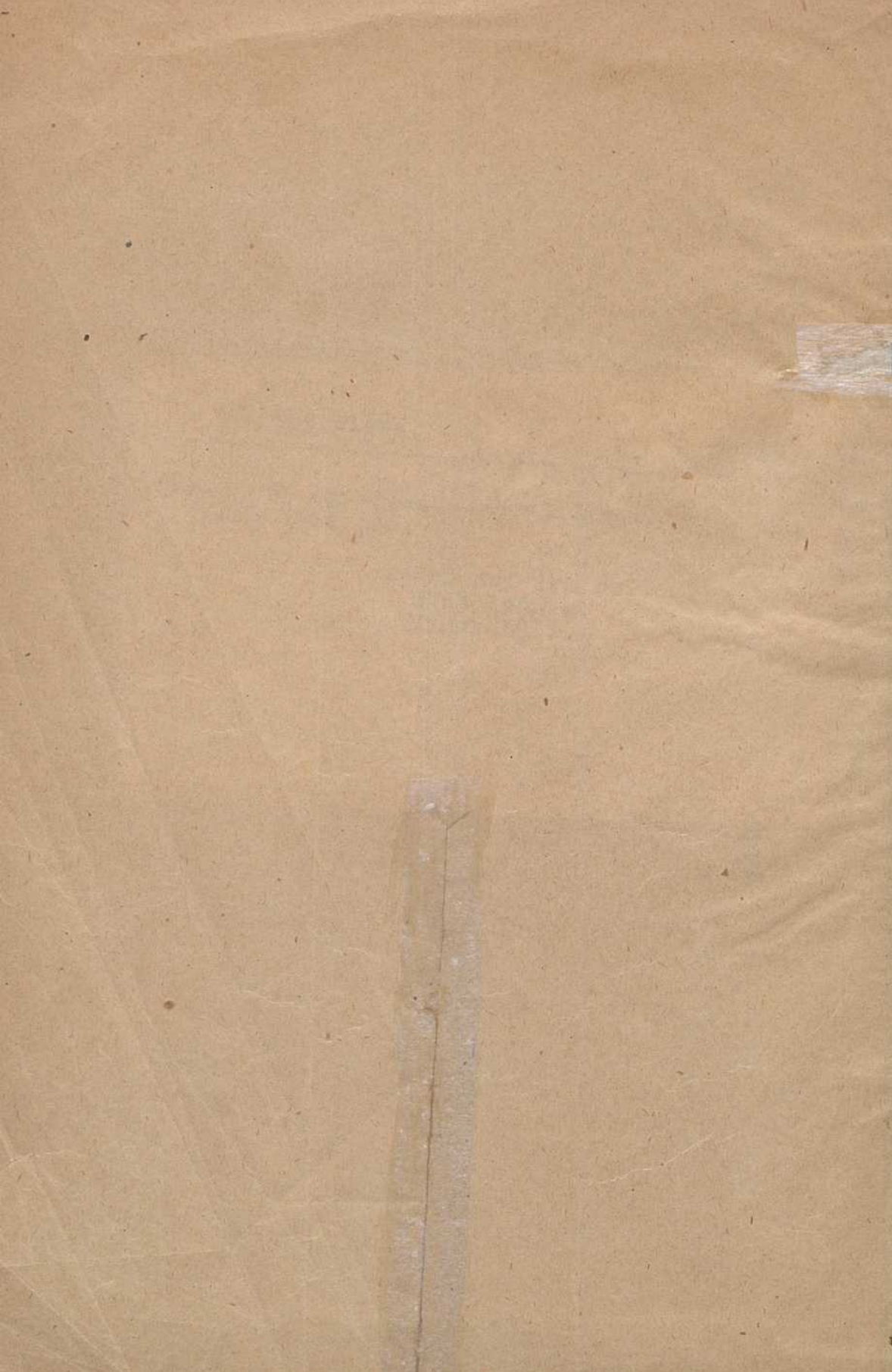
Wr. \$9I2

Treski na chvaljach.-apavjadanni.
Mensk-1924 god.

Späne auf den Wellen.
Erzählungen.
Minsk-1924.

58

Mr 9/2

ЦІШКА ГАРТНЫ

ТРЭСКІ

НА

ХВАЛЯХ

БЕЛАРУСКАЕ ВYДАВЕЦТВА
"САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ"
МЕНСК 1924.

Б. Бн. 24. II
285

А

Б

1765

Ба 44473

~~Ба 44473~~
2012

ЦІШКА ГАРТНЫ

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ

АПАВЯДАНЬНІ

б. н. 24 II
б. V 2885.

Ба 44473

912

Бел. аддзел
1994 г.

Беларускае Коопэрацыйна-Выдавецкае Таварыства
"Савецкая Беларусь"
МЕНСК, 1924

100-609

ЦІЖКА ТАРАНЫ

ТРАСКІ НА ХВАЛАХ

ІНВАДІДА

75.04.2009

СПАТКАНЬНЕ.

На вуліцы зьмеркалася.

Залатыя, чырвоныя праменьні заходзячага сонца аблівалі хібы хат крывавым водблескам.

Стаяла нязвычайная сьціш. Густы мяккі пах гароднае зелены і садовых кветак сьвежым імпатам напаўнялі цёплае пыльнае паветра, робячы яго яшчэ болей душным і гнятучым.

У вёсцы, як і заўсёды, цякло жыцьцё ў звычайнай летняй клапаце, злыганай з тэрмінам касьбы і жнітва.

Адрэдку па вуліцы праяжджаў селянін з поля, варочалася адтуль-жа з мяшком травы сялянка. Бегалі і крычалі ля хат разьвістыя, бесклапотныя дзеці, брудныя, абарваныя, з пакудлачанымі валасамі.

Агапа сядзела ля вакна, устраміўшыся ў зрокам у вакно суседняе, Дзям'яна Гляка, хаты, дзе весела гулялі адсьветы вагнёва-чырвоная промень. У яе галаве поўзалі ўпартыя, настойныя, ужо праз цэлы тыдзень не пакідаўшыя яе думкі, якія часткаю пераходзілі ў апрацаваны, абдуманы плян. Упілена, заглядаючы ў самыя захоўныя драбязы яго, Агапа абдумоўвала, стварала ўсялякія магчымасьці да яго выпаўненьня і ўчуткі парашала: — Болей чакаць ненамерана: няма магчымасьці і няма сілы. Досі ўжо! Калі ня стану на цьвёрдую нагу—не згаварыцца з імі ні зашто. Ды ім усё роўна незразумелы ні маё пачуцьцё, ні мой язык, ні... усё, што мяне акольвае. Вось ужо скоро два гады, як жыцьцё ідзе не па тэй пучыне, на якой яны звыклі яго бачыць ідучым... Два гады, як згібла мінулае, а ім... нібы ўпартым, даруйце мне за вымову, казлом, хочацца свайго.

Пачуўся гук зvonу, зварушыўшы сонную вёску і дапомніўшы аб заўтрашнім спачынку—нядзелі.

Агапа паднялася з лаўкі, устала і па старой прывычцы перажагналася ды глыбока ўздыхнула.

— Хутка прыдуць... А прыдуць—я і паведамлю іх, што далей кончана. Кіну-рыну і паеду—бо болей тут не магу заставацца, як яны сабе хочуць.

Агапа адварнулася на хату і міжвольна спыніла зірк на сьцяне; портрэт, у пазалочанай аправе ручнога вырабу, прыцягнуў да сябе яе пагляд. Агапа падалася бліжэй к сьцяне. Нярухома, усё ў адным палажэньні вось ужо болей году глядзеў на яе са сьцяны яе Костусь, заліхвацкім, бравым, у хворменнай вопратцы чырвонага ахвіцэра, з рамухамі цераз плечы, папругаю і буйнай гвяздою на левым баку грудзей.

Кожны раз, як Агапа глядзела на портрэтку дарагога ёй чалавека—а глядзела яна траха ня кожную хвілю, знаходзячыся ў хаце—сэрца яе білася часьцей, цёплае пачуцьцё ўцехі напаўняла душу, а прагнае, калючае жаданьне—ехаць к міламу Костусю—катавала яе да болі.

„Прыяжджай да мяне, у Н. Наша вайсковая часьць, посьле шасьцімесячнага быванья на позыцыі, знаходзіцца ў горадзе на спачынку. Спачываць будзем болей месяца. Я чакаю па службе падняцца вышэй і, можа стацца, застануся начальнікам гарнізону. Бач, я адлічыўся ў бойках, дастаў падзяку і за гэта мне даюць павышэньне“.

Так пісаў у лісьце да сваёй Агапы Костусь.

І яна тысячу разоў прачытвала гэты ліст і кожны раз, перачытваючы яго, праглася да „жаданага Костуські“ ўсёю душою.

Але час бег, а варункі і абставіны дамашняга жыцьця ўсё прашкаджалі ёй сарвацца з месца і паехаць. Праўда, крыху тут яшчэ віною былі і яе трусасьць ды нерэшучасьць. „Найду ці не найду Костуся, а ад бацькоў адарвуся... Тады заклінуць яны мяне, адракуцца назаўсёды. Бо супроціў іх волі мне прыдзецца зьбегчы ад іх,“ думала Агапа, калі сэрца прыводзіла да рашэньня.

І так мінула каля месяца. Цэлы месяц! Як многа часу! Колькі вады за гэты час працякло, якія здарэньні маглі трапіцца ў жыцьці Костуся, у яго жыцьці, поўным раптоўных капрызаў долі!

Але пачуцьцё перамагала ўсё, сэрца патрабавала свайго. Уся істота яе заставалася абуранай неадчэпнымі думкамі аб ім, аб Костуську. Ня йшла на вум работа, кідалася з рук, нівошта не займала, нішто ня цікавіла. Гэтак доўга жыла з ім, гэтак шчыра зблізілася, так прывыкла да яго, так пакахала! Хто-ж і што ў моцы разлучыць іх назаўсёды, палажыць непераходныя прашкоды да іх спатканья?

— Кінь ты гадаць аб сім, цудная! Пакінь дурасьць. Што ты ўгледзела ў ім самавітага, што з вума сходзіш па ім? Кінь, Агапка,—у добрым настрою часамі ўгаварвала яе матка. А часамі, калі ёй дочка надазаяляла сваім Костусем, сур'ёзна гразілася:

— Выгнаць цябе, нягодніца, трэба да ўсіх чарцей. Усю сям'ю нашу апаскудзіць захацела... Злыгалася, шэльма, з бальшавіком і няма рады... З бальша-авіко-ом! Нібы няма лепшых хлопцаў на сьвеце... Вось пачакай, прыдуць легіянэры, тады іншае запяеш... Ды праз яго і нам бяды не адкасьніцца будзе... Прычэляцца—і аграбляць ці заб'юць за няма нішто, за жуліка якогась там... Выганім, Агапа, насурьёз кажу табе, калі не адрачэшся ад яго!..

— І трэба выгнаць! Волю сабе дала! Моц пачула... Праз бацькоў і не шманае! Пачакай, галубка, вазьму я цябе ў рукі!— ушчуваў Агапу і бацька.

І ўшчунак яго выводзіў Агапу са сьцерпу ды яшчэ болей умацоўваў яе рашучасьць уцячы хутчэй да Костуся, зьбегчы ад нядобрых бацькоў і ўжыць свае спаконныя мары. „З ім мне гэтак добра будзе! Начальнік гарнізону! Усе падчыняюцца яго распарадкам, усе яго слухаюць! Посьле гонкі, бяспрыхільнасьці... Го, мой Костуська!—марыла Агапа ў самоце.—„Не, паеду, паеду, паеду!“—пераказвала яна сама сабе, міжвольна ўтуруючы рэдкім, мерным ударам благаслаўлячага звону.— „Толькі, калі мне пайсьці з дому? І як пайсьці, каб ніхто ня знаў, ня бачыў, аднэй, цішком?“ гадала яна ў натузе.

— Вечарам!—штосьці падказала ёй:—Заўтра вечарам. Чаго-ж чакаць далей! Парашыла—дык выпаўняй!..

Агапа як быццам-бы на момант супакоілася: прайшла некалькі разоў па хаце, уздоўж і ўпоперак, нават зацягнула напеў аднэй рэволюцыйнай песьні, які збздэрыў яе, падняў настрой і абудзіў ахвоту, а потым зноў прысела.

Прысела і радым узрокам пачала зьмяраць праз вакно сьцены хатаў, садкі, вуліцу.

Так прайшло з паўгадзіны...

— Ну, ужо ідзе, ужо вяртаецца, ужо пачнецца,—раптам праказала яна самой сабе, нездавольна зарухала і адварнулася ад вакна з нейкай каразьліваю пасьпехаю.

— Спакою няма: толькі ўнялося сэрца, як ізноў...

Стук дзьвярэй і ўваход тут-жа ў хату Агапінай мацеры перабілі яе. Агапа змоўкла і адварнулася ў вакно.

А маці, Домна, высокая, гадоў пад сорок, кабета, поўная і стройная, з гладкім тварам, вайшла, акінула хату зіркам і, прыкмеціўшы дачку ў вакне, спынілася ў запечку.

— Ты ужо даўно дома?—чэрства запытала яна.

Агапа не адказала.

— Ты чуеш, ці не?—гульчэй вымавіла яна.

— Ня вельмі, — неахвотна адказала Агапа, міжвольна ўздрыгнуўшы.

— А бацька не прыяжджаў?—запытала маці.

— Не,—скрозь зубы праказала Агапа.

— Нябось, ты ўсё дзьмешся... Не дастае чагосьці табе ў нас, крыўдзяць бедную... Не даюць волі дурнотаў чыніць... Мала сораму яшчэ прынясла бацьком, ды сплётак парадзіла сваймі дзеямі, дык яшчэ болей хочацца надазаліць родным... Няхай, вось, паказваюць пальцамі на цябе: „Твая дачка ўліпла ў баяка, запісалася ў бальшавікі... Камуну ўздумала будаваць...“ Ад кожнага чуеш, кожны ўпікае... Эх, эх, і пасьпела-ж пераняць ліха ведае што... Што-й будзе з тваіх вытвараў... дачка, дачка!..

Домна цягнула-б далей касьціць сваю „ўпартую, непакорную“ дачку, але гоман яе чым далей, тым цішэў і рабіўся неразборным, заплутаным.

— І чаго яна грызецца...—падумала Агапа, якой рабілася няўрымна стаяць на адным мейсцы і слухаць матчыныя прычыты. Яны гэтак ужо ўеліся ёй у косьці, так надазолілі! Іяна то сударгна ўздрыгвала, садзючыся на лаўку, то нэрвоўна паднімалася. Задуменная ды змучаная цяжкімі думкамі яе тварына ўздрыгвала. Ад падышоўшых сьлёз расчырванелі вочы.

— Ды будзе вам, маці, расходзіцца: усё роўна ўжо вам мяне ня справіць. Давайце ляпей пад канец пагодзімся і... разьдземся ў ладох,—нерашуча, цярэбячы ў руках кончык квартуха, праказала Агапа.

На яе твары праязля ўхмылка.

Маці, ня ждучы гэтакіх слоў ад дачкі, ажно ўздрыгнула.

— Што-о ты кажаш?—недаўменна запытала яна Агапу.

— Але, маці, заўтра я парашыла ехаць да Костуся. Няпрыменна. І ня думайце перашкаджаць... Нічога не збаюся. Годзе... Рукі налажу на сябе, калі гвалтам будзеце трымаць.

Гарт і парашымасьць, з якімі Агапа праказала гэтыя словы, да таго жахнулі Домну, што тая ўся ажно затраслася ад ахапіўшага яе сполаху. Як трымала гаршчок у руках, так і выпусціла яго на зямлю, праліўшы крупнік. Зьбялеўшая, ні то ад злосьці, ні то ад спуду, яна нямым голасам загаманіла:

— Як? Хто? Што? Агапка, чаму-ж ты так!

У голасе яе чуўся спуг, разгубленасьць, бяспомачнасьць.

— Паеду, паеду! як сабе хочаце... На хронт, далёка. Не магу далей слухаць ваших ушчункаў... грызьні, сварак... Чырвонаю сястрою паеду... буду перавязваць раненых чырвонаармейцаў... Буду сама біцца супроціў паганых шляхтаў ды паноў. З вінтоўкаю, з кулямётам у бойку пайду паміж з Костусем... Памру з ім. Не магу тут болей заставацца: надаела мне ўсё ў вас; і вы, нават вашы рэчы, вашы думкі і жаданьні: усё сяло, паветра, якім сапу я гэтта. Скончана!

Домна стаяла, як прыварожаная да мейсца і не магла ўтлуміць сабе, што вакол яе чаўпецца. Яна была абурана ў канец нечаканым парашэньнем дачкі. „Адкуль усё гэта ўзялося“? На ўсё яны, бацькі, глядзелі скрозь пальцы, як на патворы ды дурноту распуснае дачкі. А тут—на табе: вунь што выходзіць!

— Агапка, чаму-ж гэта ты?—міжвольна вырвалася з губ Домны. А разбухтораная Агапа ліхамысла паглядзела на мацэру і вышла з хаты.

На дварэ пачуўся стукат калёс і зычны гоман: гэта вярнуўся з поля бацька Агапы, Ясь.

Набліжаўся вечар.

Назаўтра, нядзеляю, Агапа прачнулася раннім ранкам. Усю ноч яна праляжала не заплюшчваюшы вачэй. Малявала пляны, думала, гадала, перакідалася думкамі к Костусю. Часад-часу ў яе душу закрадвалася сумненьне, находзіў страх перад будучынаю і яна моцна неспакоілася... Але раптам настрой яе мяняўся: смелыя, бадзёрыя думкі і рашэньні адганялі няўверанасьць, паднімалі дух, і Агапа ўставала з ложку, неадноразна парываючыся хоць ураз-жа ноччу пусьціцца ў дарогу. Яна сама не магла-б адказаць, што толькі яе стрымвала і застаўляла ізноў лажыцца ў пасьцель і раздумоўваць, уражаць далей. І якія толькі вобразы не прамігаліся перад ёю ў гэту ноч!... Вось Костусь на кані, у алягантным, з іголачкі гарнітуры, з буйнаю гвяздой на левым баку грудзей, з рэвальвэрам... Ён вядзе цэлы полк чырвонаармейцаў. Чутна музыка, якая грая інтэрнацыянал, песьні... А вось і пазыцыя... Чуецца рэдкая страляніна... Гацаюць на конях польскія вуланы, аддаецца каманда... Відаць бліскучыя гузікі і палеты на іх сурдутах і шынялэх... Уй-юй! Як адваротна!.. Адкормленыя мызы, усё, здаецца, знаёмыя панкі ды хвальваркоўцы... „Эх, зьмяць бы іх усіх“, думае Агапа: „Костуська, удар на гэту сволач і раздаві шляхтаў у шпэлах... Няхай і другім закажуць яны двойчы ўрывацца на вольную зямлю сялян, у працоўную Беларусь“.—„Зьністожыць, усіх зьністожыць чырвоная армія!“—чуецца ў адказ ёй голас Костуса:—„я абурася з ёю на пагане панства“... І Агапа бачыць далей, як ён махае шабляю ў напрамку да лагэру палякоў. Чырвонаармейскія грамады паслухна здымаюцца з мейсца і гушчэрнаю калёнай рынуцца ў бойку. Чуецца выстрал рэзкі, выяўны... за ім другі, трэйці, многа... і яны будзяць Агапу.

Яна прачнулася, але цяжар, прынесены бяссоньніцай, зьвязаў яе рукі і ногі, і прыкава, да ложка.

— Ах, трэба паднімацца!—праказала яна пад канец і ўста-
ла, змардованая, бяссьільная. Задумалася, заохала... з паўга-
дзіны прасядзела нярухома...

— Агапка, Агапка-а... перабіў яе думкі рэзкі вясёлы вокліч
убегшага з вуліцы яе малодшага браткі Сымонкі:—Прывязьлі
Костуся Акрайца... У-у-у! якая пекная труна! Уся абабіта чыр-
воным мошастам, з белымі кутасамі па рагох, з вянкамі на
версе. Якіясьці два ахвіцэры прывязьлі на пары коняў...

Апошніх слоў Агапа не магла разабраць: сэрца яе балюча
ёкнула, нібы абарвалася, працягае гострым нажом. Не павяр-
нуўся язык, каб выказаць слова, запытацца, разузнаць. Дзікім
сполахам абдало ўсю яе, але не забіла, а толькі на момант
прышыбла... Хутка, маланкаю саскочыла Агапа з ложка, сха-
піла ляжаўшую на лаве хустку, нядбала накінула яе на голаў
і ў сподняй спадніцы вылецела на двор.

Адчайны няпрытомны выкрык, вырваўшыся з яе вуснаў:
„Бо-о-жа-аж мой! Ко-осьці-ык дара-агі!“ зьліўся з рэзкім сту-
кам засаўкі...

— Агапа, Агапа! Што-о з табою?—паняслася за ёю Дом-
на, убачыўшы праз вакно дачку, якая бегла на вуліцу.

А на вуліцы ў гэты час чуўся жудасны зацяжны плач.
Зьбіраўся сялянскі натаўп і чуўся пахавальны звон.

„ЛАЙДАК“.

Ужо падыходзіў канец дзесятае гадзіны раніцы, калі Палута ў другі раз вярнулася з травы. Ёй і на гэты раз пашанцавала: стражнік ня ўбачыў, і яна нажала два вялікіх дапаўна мяшкі добрае паплаўное травы. Янкель рамізьнік, стрэўшы Палуту з травою, нічога ня кажучы, адкупіў у яе абудва мяшкі за восем злоты і яшчэ нават падзякаваў.

Гэта Палуту дужа ўзрадавала, бо яшчэ дагэтуль яна ні разу так удачліва не зарабляла.

Вясёлай ды здаволенай вайшла яна ў хату.

— Ну, цяпер крыху супачыну. Ужо сёньня болей нікуды не пайду. Дзякуй богу, утаргавала і хопіць для мяне на нейкі час. Вось толькі трэ' было-б зьбегаць на рынак ды купіць хаця кавалачак сітніцы Хведарку,—у голас сказала яна сама сабе.

І ўспомніўшы аб Хведарку, Палута кінула паглядам у запечак. Кінула паглядам і раптам сумелася, паціснуўшы плячыма: замест Хведаркі, яна ўгледзела старэйшага свайго сына, Янку, які, скурчыўшыся абаранкам, ляжаў прытоеным у самым куточку запечку. „Што то мае быць?“ прабегла ў Палуцінай галаве:—„толькі тыдзень мінуў а ён ужо й дамоў наведаўся“.

— Янка, Я-а-начка-а!—у голас пазвала Палута і хутка падбегла да полу:—Ціж гэта, Яначка, ты-ы? Чаго ты вярнуўся дадому, мой сыноч? Можа зьбег ад пана Замыжнага?

Але хлопчык нічога не адказаў на мацерыны запытаньні: ён моўчкі, потайна ляжаў, баючыся паварушыцца і, відно было, як спуджана паморгвалі яго прыплюшчаныя вочкі.

— Ці ты чуеш, ці не?—гучней і зьлей гукнула Палута на сына і штырханула яго рукою ў бачок.

Янка раптам узварухнуўся, выпрастаўся й мігам падняўся.

— Мамачка, толькі не чапайцеся. Я вам сазнаюся — я зьбег ад пана Замыжнага. Вельмі ўжо там з мяне здзекваліся: не кармілі зусім, білі, папіхалі, спаць не давалі. Я ня мог сьцярапець і... зьбег. Ня беце, матачка-а... Не магу я служыць у Замыжнага, нізашто не магу і... ня буду.

— Брэшаш, распусьнік!

— Не, мамачка, дальбог не, — стукнуўшы кулачком у грудзі, пакляўся Янка.

Палута замаўчала і некалькі часу нічога не казала, але скоро да яе надышло сумненне, і яна вымавіла да сына:

— А калі ты хлусіш, што тады будзе? Вось я толькі папытаю ў аканом Сідара, чакай...

— Не, ні каліва ня хлушу, ні беднага... Папытайце сабе ў дзядзькі Сідара...—умольна, гледзячы Палуце ў вочы, апраўдваўся Янка.

Але не пасьпеў ён дагаварыць свайго апраўданьня, як пачуўся стук у вакно, а за ім і голас знадворку.

— Палута! Палута-а, га?

Палута кінула Янку, баржджэй падбегла да вакна і ўгледзела ў ім Сідара, аканом Замыжнага.

— Ага-а! Сіда-ар! Чаго-ж гэта вы?—запытала яна Сідара, працягваючы вакно.

Сідар усміхнуўся і адказаў:

— Чаго! Да ты, пэўна, і сама дагадалася... Гэта-ж...

— А што?—не дагадваючыся ў чым рэч, перабіла Сідара Палута...

— Да, простая рэч, за хлопцам прыехаў. Узяў учора ноччу і зьбег. Кінуў-рынуў у полі стада, а сам, займадароў, драла. І ліха ведае, колькі ўчыніў шкоды: у сенажаць, ведаеш, рынула ўсё стада і нашчэнт здратавалі з дзесяціну поплаву. Эх, такі ўжо, галубка, распусны ён у цябе, такі мудрагельны хлапец, што ня дай ты рады. Пэўна заснуў у пасецы, выпусьціў з вачу стада і з пярэпалаху ўцёк да хаты... Напэўна-ж, я думаю, ён у цябе ў дому?

Сідаравы словы ня былі наўдою для Палуты: яна зразу, толькі-што ўгледзела ў хаце Янку, думала гэта. Да кляцьбы і запаўненьня свайго сына, чым ён апраўдваў свой зьбег са службы—Палута аднеслася з поўнаю няўвагаю. Нават і думкі не дапускала, што яе сыноч клянецца ёй і яе запаўняе зусім шчыра. Чамусьці яна верыла словам аканом Сідара. Толькі ён скончыў запытаньні, як Палута адварнула да запечку, дзе насуплена стаяў Янка, і злосна прыкрыкнула на яго:

— Ці ты чуеш, адшчапенец, што дзядзька кажа? Каб цябе паралош задушыў. Ну-ж, я табе пакажу, зараза.

— Ша-ша!—перапыніў Палуту Сідар:—крычаць—то ўжо ты ня крычы на яго... Па добраму лепш скажы, угавары яго болей так не рабіць...

— Го! не! Я-а яму пака-ажу-у! Эх, эх! І што мне рабіць з гэстым разбойнікам... сьветам круціць, на яго ліха...

Яна злосна скрывіла міну, сашчапіла кулакі і намерылася кінуцца на хлопчыка, зрабіўшы ад вакна некалькі крокаў.

— Янка-а! Га, Янка-а! Хутка адзявайся і мігам з дзядзькам Сідарам назад да пана Замыжнага. Баржджэй!—прыказала яна хлопчыку.

— Мамачка, родненькая, што хочаце са мною рабеце, куды хочаце пасылайце—толькі пазбаўце ад пана Замыжнага. Ён замучыць мяне... Там я з голаду памру. Не адпраўляйце мяне з дзядзькам Сідарам... Я з ім не паеду; ён вам няпраўду пра мяне наказаў...—з плачам у голасе, з мінаю на твары, якая выказвала глыбокую просьбу, умольна казаў да мацеры Янка:

— Я ўсё роўна там не застануся, калі мяне туды сілаю завязуць. Уцяку, кіну... павешуся лепі, ці ўтаплюся, а ня ўслужу...—ужо з пагрозаю дадаў ён.

— Як?! Ты мяне яшчэ страшыць уздумаў? Вось я табе дам—павешуся! Бяры андарак ды шапку і гайда назад!—узліўшыся да чырвані, крычала Палута.

Янка спужаўся мацеры і паслушна злез з полу, зняў з кручка халацік ды шапку і, уздзеўшы іх, паслушна выйшаў з хаты.

У дварэ сустрэў яго Сідар. Хапіўшы за руку Янку, ён жартліва сказаў:

— Кінь журыцца, нябожа; пакуль жаніцца—загаіцца... Вось забывай усё, палязай на воз і паедзем.

Янка нічога не адказаў Сідару. Галодны ад учарашняга і аслаблы, але ня могшы папрасіць у мацеры есьці, ён пайшоў да возу і ўсеўся на мяшку з саломаю.

— Янка, Яначка!—радасна кінуўся да яго Хведарка, прыбегшы аднекуль і ўгледзеўшы брата на возе:—Вазьмі й мяне з сабою, я хачу пад'ехаць—я так доўга не катаўся.

Янка нічога не адказаў і братку: ён мэрам і ня слухаў, што яму так рад і так шчыра сустрэў яго зусім нявінны ні ў чым Хведарка. Нават і вокам ня кінуў на яго—калі пакрыўджаны Хведарка адыйшоў ад возу, сеў на прызьбе і набочыўся.

Не зважаючы на дзяцей, Сідар каля пяці хвілін аб нечым пашаптаўся з Палутаю, а пасья—адвязаў каня і намерыўся ехаць.

— Бывай здарова, Палута!—сказаў Сідар да Палуты і паківаў галавою.

— Бывайце здаровы, ягамосьць Сідар...—дабрадушна адказала Палута і сьледам дабавіла:—вы ўжо там не патурайце яму, ушчувайце добра, калі трэба; я яшчэ падзякую вам за гэта... Што з ім цырымоніі разводзіць!..

Сідар засьмяяўся і пагнаў каня.

— Што-ж, Янка, засмуціўся? Баішся ехаць? Кінь нудзіцца!— абярнуўся ён да Янкі.

Янка маўчаў. Гурток цікавых дзетак, якія сабраліся вакол возу, а цяпер расступіліся і глядзелі, як той аддаляўся, крычалі ўсьлед Янку розныя выказы: „Вярніся, Янка, прывязі яблык, як пасьпеюць“. У грамадку дзяцей замяшаўся і Хведарка.

Палута-ж, толькі Сідар пагнаў каня, пакінула надворак і вярнулася ў хату. Усё, што здарылася з яе сынам—мэрам і ня было—адышло на задні плян.

Удачлівы заробтак і чародныя клопаты жыцця нахлынулі ёй у голаў і запаланілі яе.

І толькі спусьціўшы якую гадзіну—ужо пасьпеўшы натупацца, зьбегаць на рынак і вярнуцца назад, Палута выпадкова абярнулася думкамі да Янкі; абярнулася і тут-жа ўспомніла, што яна нічога не дала яму есьці. Палуту ахапіла маперына пачуцьцё спагады да свайго дзіцяці, і яна тужліва прамовіла сабе:

„Ах, надзіва, наліха мне! Я-ж і перакусіць яму нічога не дала! Можа і сам ён нічога ня браў? Пэўна, што не. Пэўна, што галодным паехаў, небарака, бо што-ж ён мог знайсці? Ах, і прыгнала яго нядобрае, гэтага заразу Сідара!...“

Прайшоў цэлы тыдзень пасьля гэтага. Была нядзеля. Палута, заклапочаная штоднёвым жыццём і яго вымаганьнямі, ніразу і ня ўспомніла пра Янку: ня бачыла перад сабою і здавалася ёй, што малы спакойліва і памяркоўна нясе сваю службу.

Але ў нядзелю зранку, зусім зьнянацку, штосьць нейкае перавяло Палутіну думку на Янку: „А маладзец сыноч! Бадай, прыладзіўся і цяпер паслухмяна выпаўняе службу. Не пашкодзіла, нябось, што ўшчунула добра“.

І толькі Палута выпусьціла гэту думку, як знадворку данёсся ў хату знаёмы голас:

— Палута-а! Палутка-а-а!

Палута ажно здрыганулася ўсёй постацьцю і мігам кінулася да вакна. Зірнула—і разам падалася назад, нібы яе хтось адпіннуў. „Ізноў Сідар!“ прамігнула ў яе галаве палахлівая думка. А Палуце падумалася, што гэта ня думка, а няпрытомны міжвольны выгук...

— Сідарка-а, чаго-о вы йзноў?!— праз які час стрэла яна Сідара, пераступаючага парог у хату.

— Я... я... і нават з дрэннаю весткаю...—з нарачытаю асьцярогаю, працягаючы рукі да Палуты, гаварыў Сідар.

— А што, што, што?!..—ня могучы ўстаяць на нагах, запытала асавелым голасам Палута.

— Палута-а... Шша-а... супакойся-а... бедная... Твой Янка-сь... утапіўся-а... Вунь на возе яго целца... Ідзем узяць... Учора вынялі з сажалкі... Толькі і знайшлі, што ўгледзелі недаплецены кошык на беразе...—казаў Сідар, ня могучы спыніцца ад горнасьці і спагады да кабеты.

Палута-ж ужо не магла нічога казаць: плач сьціснуў ёй сэрца да болі.

Сідар кінуўся да яе, каб падтрымаць, але і сам чуў, як калаціліся яго рукі й поцем засьцілаў вочы...

А з усходняга канца мястэчка, праз тры дробных вакенцы, даносіўся ў хату гучны трызвон: то званілі на абедню.

ВЯЛІКОДНАЯ КАРОВКА.

У чысты чацьвер, калі Антось Ступа вярнуўся дамоў з падзённае работы ад Іцкі, у якога ён гарадзіў платы, двое дзетак яго, Сёмка і Прузя, спаткалі на вуліцы і, ухапіўшы бацьку за полы, у адзін голас запыталі:

— Татачка, родненькі, ці вы купіце мукі на пірагі і парасятка? Ужо ўсе сёньнека нясьлі з места і парсят і муку, а наша мама нічога ня купіла.

Антось Ступа паглядзеў на бледых замурзаных дзетак, паглядзіў кожнага з іх і сучешна адказаў:

— Купім і мы, мае вы блазоткі, і мукі і парсятка. Справім каровку.

Дзеткі задаволена папляскалі ў далоні, весела зарагаталі і ўперадзе бацькі пабеглі ў хату.

— Мама, мамачка,—крычаў першым Сёмка, падбегшы да мацеры, якая ў сумным настроі сядзела каля мыцельнікавага вакна, думаючы аб нечым:

— Вось ідзе татка з Сёмкам—залепятала Зоська:—ён казаў нам, што й мы купім і мукі на пірагі і парсятка. Парсяце, мамачка, каб ён хутчэй гэта зрабіў.

Маці—Юстына, бледая, шчупленькая маладзіца, роўнадушна акінула дзетак поглядам, колькі хвілін памаўчала, даўшы Антосю прысесьці ў запечку, пасья гняўліва вымавіла ні то да яго, ні то да дзяцей:

— Плявузгае ліха ведае што. Дразніць дзяцей, на яго цураха. А грошы, бадай, ня прынёс ад Іцкі, каб хаця хлеба купіць к сьвяту, бо ўжо толькі акрайчык на стале... Няхай ужо людзі спраўляюць каровкі, а мы... пражывём сьвяты і так... Доля ўжо гэткая.

Пакуль Юстына казалася гэта, дзеткі дапытлівымі ўзрокамі вадзілі ад бацькі да мацеры і здзіўлена пераглядаліся паміж сабою. Калі-ж маці змаўчала, Сёмка ўпічна праказаў:

— А чаму-ж у ва ўсіх будзе каровка, а ў нас не?

— А таму, што ўсе багацей ад нас: і свой хлеб маюць і назараблялі яшчэ грошы з фурманкамі, а твой бацька праз усю зімку й капейкі меднае не зарабіў... Бачыш, не рамесьнік ён у нас ды й досьціпу няма, непракідкі нікаліва, нізваньня...

Дзеці пераглянуліся паміж сабою, ня ведаючы што казаць.

— Вучы дзяцей бацькі неўважаць!—паднятым голасам выгукнуў Антоць да жонкі:—папрабуў ты зарабі... заробіш! Дзе ты тут заробіш! Пэўна, каб быў рамясьніком—та было-бы лепей, але што-ж зрабіць, калі бацькі не наўчылі. Упхнулі ў грабары змалку і мушу цяпер зямлю капаць... Што-ж, зімою не ўкапаеш... Гэта не языком мяньціць... Вось добра, што да вясны працягнулі...

Юстына, праслухаўшы гаспадара, змоўкла й адварнулася ў вакно: ёй паказалася, што яна дарэмна ўпідкнула яго і на гэты раз. „Антоць кажа праўду, што ён нявінен у нашым бяздольным жыцьці. Пэўна, суджана ўжо так“, парашыла яна сама з сабою. І ёй стала някавата перад гаспадаром, што кожны раз у цяжкім адчаю яна вінаваціць яго за дрэннае становішча ў хаце.

Юстына паглядзела на Антося і, убачыўшы яго пакорліва-маўклівую міну, папідкнула сябе за сваю нецярплівасьць перад ім. Разам у яе вынікла спагада да мужа і патрэба папрасіць выбачэньня за рэзкі няпуцёвы напад.

— Ведаеш, Антоць, я-ж зусім ня віню цябе. Мне так горна і цяжка на душы, што я мімаволі вазьму й пакрыўджу цябе,—як-бы перапрашаючы, сказала Юстына:—Падумай сам, ці-ж лёгка ўгаварыць дзяцей, ня даўшы ім куска булкі на сьвяты. Яны-ж чакаюць вялікадня, як бога, думаючы, што гэтак, як у людзей, угледзяць і сёе і тое... Ды з боку суседзяў някавата зусім: скажуць і на каробку ня маюць.

— Ну, што-ж, ня маем!—адказаў Антоць:—тут не вялікая ганьба. Будзе час—будзем мець... А з дзяцьмі—няпраўда—авось заўтра паспрабую растарацца грошы і купім мукі: мо' сышчу ў Іцкі за сёньнешні дзень, а то дапазычу ў Ермалая—і зладзім сёе-тое, хоць з большага...

Антоць абярнуўся да дзетак, якія заспакоена слухалі бацькаўскую размову, прытуліўшыся каля прыпеку на лаўцы.

— Нічога, малыя, я вам растараюся к вялікадню сяготаго. Будзе й булка, будзе й парасяціна... Вось прасеце ў мацеры вячэраць ды лажэцесья спаць.

Дзеці палезьлі за стол, а Юстына завінулася каля печы.

Назаўтра Антось Ступа йзноў пайшоў у падзёншчыну да Ёцкі. У яго з самага ранку, толькі што прачнуўшыся, склаўся гатовы плян вызыску грошы к сьвятам. У абед, разлічаў Антось, ён зайдзе да Ёцкі і возьме плату за два праробленых дні, а вечарам, ідучы да хаты, заскочыць да Ермалая пазычыць з рубель. Чамусьці Антось нікаліва не сумняваўся ў тым, што яго разлікі спраўдзяцца, і заспакоена, нават з лёгкай бадзёрасьцю, справодзіў работу. За работаю зусім ня прымеціў, як праскочыла паўдня; у абед Ёцка падыйшоў да яго і запытаў:

— Што-о, Антось, мусібыць ты сёньнека абедаць ня пойдзеш?

Антось выкарыстаў гэта, каб папрасіць у Ёцкі грошы:

— Пане Ёцка,—абярнуўся ён да Ёцкі:—я ўжо сам хацеў ісьці да вас прасіць грошы, а як вы падышлі ка мне, та тым лепей. Ведаеце, сьвяты прышлі, а ў мяне яшчэ нічога ня куплена. Вось можа, будзеце ласкавы, ды заплаціце мне за гэты два дні? Га?

Ёцка пагладзіў бораду, патрос галавою, ухмыліўшы вочы, і адказаў:

— Ня маю, браток. Хіба па сьвятах ужо... Мне вось вінны людзі, ды так сама адказалі аддаць да сьвят... Ведаеш, у нас субота, а я без капейкі застаюся.

Антось зусім быў азадачан словамі Ёцкі; ён не хацеў верыць, што той кажа сур'ёзна, і разам з гэтым дрыжаў ад нейкага ні то сполаху, ні то проста няёмкасьці, што намалёваны ім зраньня плян трымаецца на валаску. Ёцкава міна і тон у голасе, зусім спакойныя й бясьпечныя, зьбівалі з панталыку Антося. „А ну-ж Ёцка на жарты гаворыць? Ці проста па сваёй натуре“, падумаў ён і яшчэ папрасіў у Ёцкі:

— А ўсё-ткі, пане Ёцка, пашукайце, а мо, і знойдзеце. Тут-жа ня так ужо многа. Ня можа-ж быць, каб вы былі бяз грошай. Вы не абышліся-б і паўдня. Пашукайце, прашу вас, а то мне грозіць астацца на вялікдзень з пустымі рукамі. Апроч вас зусім нельга нідзе дастаць...

Ёцка зрабіў тыя-ж самыя кіўкі і рухі, што і перш, і так-жа спакойна адказаў:

— Які ты, Антось, цудны! Або-ж я ня ведаю твайго становішча, ці што? Тут ня ласка, а павіннасьць; грошы табою зароблены, і я мушу іх табе аддаць; і аддам, толькі ўжо ня сёньнека. Так выпала, ведаеш, што няма якраз.

— То можа к вечару адшукаеце дзе?—запытаў Антось.

— Дзе... Ужо шабас надыходзіць. Дзе там дастанеш! Няма, браце... Нават і не спадзявайся.

— Няма? Ах, што-ж я рабіцьму?—горна выказаў Ан-тось, хапіўшыся аберуч за голаў:—то-ж прыдзеца на сьвята бяз хлеба астаца-а...

— Як? Чаму? Няўжо ў цябе падышло да таго? Ці ты маеш лад? То будзе вельмі крыўдна, калі так. А хіба-ж ты напавер ня можаш дастаць? Зайдзі да Хрумы ці да Маталя і папрасі: яны павінныдаць... Вось цяперака, у абед... Ужо вечарам адробіш... Трэба-ж, вядома, к вялікадню сёе-тое купіць, я ведаю па сабе...

Антось нічога не адказаў, а моўчкі кінуў работу і пайшоў да хаты. Ідучы, ён пільна раздумваў над праваленым плянам. На сэрцы ў яго было так няпрыемна, нібы хто насыпаў на яго чэмеру. Не хацелася думаць аб ядзе, ды яна зусім не-патрэбна была яму сёньня. Куды там з ядою, калі вась сьвяты на носе, а ў хаце ні капейкі грошай. Прыдзеш дамоў, жонка зразу і стрэне пытаньнем:—А як на конт грошай?—Што ёй адказаць будзе? Адлажыць на вечар? Ці-ж паверыць Юстына? Ды й вечарам што я зраблю? Ермалай? Хто яго ведае... Мо' яшчэ ў хаце не застану... Зайду хіба цяпер да яго", раз-важаў Антось.

Ужо ён падыходзіў да свае хаты, але вярнуўся назад, каб зайсьці да Ермалая. У грудзях яго скрабло сумненьне; тыя запэўненьні, на якія ён мусіў пазычыць хоць два рублі ў Ер-малая, паказаліся яму зусім слабымі, каб той паверыў. Праз гэта яму рабілася ня ёмка перад таварышам, якога, фактычна, ён ішоў ашукаць.

Чым бліжэй Антось падыходзіў да Ермалая, тым не раш-учай былі яго крокі і тым брыдчэй рабілася яму перад самім сабою. Але варочацца назад было яшчэ горай: выйдзе што—ня выйдзе—трэба давесьці да канца. Як-ні-як, ён ішоў пазы-чаць грошы не на што-кольвечы малаважнае цібрыдкае, а на жыцьцёвыя патрэбы. У змаганьні за жыцьцё нельга заўсёды праехаць на чэснасьці. Што-ж, дзе можна схлусіць ці абмануць, каб выратавацца з цяжкага становішча, чаму не зрабіць гэта-га? Тым болей гэта будзе дарована яму, бо на сваім вяку Антось яшчэ ніколі не карыстаўся гэтым.

— А мо' й ня дойдзе да таго,—разважаў ён, увайшоўшы ў двор Ермалая:—няўжо такі Ермалай будзе распытваць ды ўпэўняцца, нашто мне грошы? Або не паверыць? Не павінна таго быць, усё-ж свой чалавек.

Гэта самаразвага падвезяліла Антося, і ён цвёрдым кро-кам прайшоў у хату.

У хаце Ермалая якраз абедалі. Невялічкая сям'я, з чатырох душ, сядзела наўкола стала, увіхаючыся над міскаю. Антось парушыў абед: усе адварнуліся ад стала і паглядзелі на яго, крыху здзівіўшыся яго наведаньнем.

— Го-о, чагосьці заблудзіў, Антось?—пераняў Антось Ермалай.

— Дзень добры... Так... заблудзіў... Бываюць выпадкі... і вось, пэўна, не дагадаецца, чаго прыйшоў,—адказаў Антось, прысядаючы на лаве.

— Кажы...—прамовіла жонка Ермалая.

— А-ж брыдка казаць,—замяўся Антось.

— Нічога. Няма чаго царамоніцца: можна будзе—выпаўнім, не—прабачыш,—разважыў Ермалай.

— Я, ведаеце,—судзішаным голасам праказаў Антось:—зайшоў папрасіць, каб вы мне на які тыдзень грошай рублёў два пазычылі. Так прыпёрла, што нельга вылузацца. Спадзяваўся на Іцку, а той, гад, як назнарок, не дае. Я, бач, раблю ў яго гэтыя дні, зарабіў, усё, а вось не дае, гад. А прыпёрла, хоць ты гвалту крычы. Тады я й надумаў пабеспакоіць вас. Што вы скажаце на гэта?

Ермалай, кончыўшы есці, падняўся з-за стала і падыйшоў к прыпечку, каб зьварцець папяросу. Пры гэтым ён маўчаў, як-бы раздумваючы над адказам Антосю.

— Ведаеш, браце,—нарэшыце сказаў Ермалай, зьварцеўшы й прыпаліўшы папяросу:—хоць і ня ёмка, але приходзіцца адказаць: няма. Сыскаў заўчора ў Азіка, што муку вазіў у Крыжы, і ўсё распусьціў на сьвята. Ты-ж павінен ведаць, што грашам у нашым становішчы ніякай меры няма. Тут каб тысячы—то разыйдуцца, а то... прабачай, браце Антось...

— А можа як-кольвечы...—паспрабаваў Антось яшчэ і зразу-ж супыніўся, пачуўшы нейкую няёмкасьць:—Так, ды яно-ж вядома, адкуль тыя грошы. Я так, проста, сабе думаю, давай зайду на кожны выпадак...—паправіўся Антось:—А няма—то, што-ж зробіш—трэба яшчэ дзе-кольвечы пашукаць. Бываіце здаровы.

Антось выйшаў з хаты зусім растроеным і прыгнечаным. З адказам Ермалая не аставалася больш нічога, як згадзіцца з думкаю, кінуць далейшыя клопаты па адшуканьню грошай і быць, як ёсьць. Праўда, цяжка гэта перацярапецць, але нічога не парадзіш.

Каб не растройваць жонкі, Антось рашыў ня йсці абдаць, а вярнуўся на работу не абдаўшы.

III.

У красную суботу Антось быў дома: з прычыны шабасу Ішка адмовіў яму ў рабоце. Праз цэлы дзень, карпаючыся ў хаце пры сім пры тым, Антось мусіў супакойваць дзяцей угаворамі, што ён яшчэ сумее для іх прыгатаваць каробку. Але чым бліжэй падыходзіў вечар, тым дзеткі рабіліся неспакойней і падазроней: яны ўсё нахабней лезлі да Антося і назойлівей вымагалі ў яго хутчэй дастаць мукі, ячак і купіць парася. Выбягаючы на вуліцу, яны бачылі, як другія дзеткі бегалі з яечкамі ды кавалачкамі сьвежых булак, а ў іх нічога гэтага ня было. Забягалі Сёмка і Прузя ў суседнія хаты і завідна сачылі, як там ішла клапатлівая падгатоўка да сьвят. Пакрыўджаныя, яны прыбегалі дамоў і плакалі, ня бачачы гэтага нічога. Юстына, скрапіўшы сэрца, таксама маўчала праз увесь дзень, як-бы сваім маўчаньнем пасылала папрок Антосю. Антось адчуваў гэта і сузнаваў, што віна за труднае становішча ў вялікай долі падае на яго. І яму цяжка рабілася, што ён ня можа згладзіць вострасьці гэтага становішча. „А можа я мала старэннасьці прылажыў, каб дастаць грошы?“ — правяраў ён сам сябе, не перастаючы вынаходзіць розныя іншыя спосабы.

У цяжкіх супярэчках душы прайшоў дзень. Вечарам разuverанья ў бацькавых абяцанках дзеці улягліся спаць. Антось нэрваваўся і непакоіўся—з яго роздумаў нічога ня выходзіла.

Нарэшце яму зрабілася зусім нявыносным сядзець у хаце, і ён а 10 гадзіне ўвечары вышаў на двор. Зорная вяsenняя ноч крыху асьвяжыла яго. У ва ўсіх хатах сьвяціліся агоньчыкі. У паветры чуўся пах булак і мяса. Ён прысеў на сваёй прызьбе і тутка, зьнябыўшыся, задрамаў. Апалове дванаццатай ночы яго абудзіў звон да ўсяночнай. Антось хутка падняўся з прызьбы і, не заходзячы ў хату, пайшоў у бок цэрквы.

На вуліцы стала ажыўлена: людзі выходзілі з хат і з запаленымі сьвечкамі сьпяшылі на ўсяночную. З чужых вёсак ехалі фурманкі, вязучы пасьвячаць карабкі. Чулася вакол нейкая ўрачыстасьць. Але на душы Антося было брыдка: ён ішоў на звон, пакінуўшы ў доме засмучаную жонку й пакрыўджаных дзетак. Уся ўрачыстасьць была для яго ня толькі чужою, а нават і варожай. Гэта адчуваў Антось з таго моманту, калі выясьнілася, што яму надыйшоўшае сьвята прынясло многа дарэмных клапаў і парушыла ўложаную хаду жыцьця. Чуючы звон і бачачы сьвяточны рух, ён даходзіў да злосьці і праклінаў сваё жыцьцё і грамадзянскі лад. Антось дзівіла ўся заблытанасьць і супярэчнасьць яго, якая выгля-

дала перад ім ва ўсёй сваёй прыкрасьці. Вялікае сьвята для адных—другім цяжкая мука й клопаты. Чаму яно так?

Падыйшоўшы да варотцаў на цьвінтар, Антось толькі зірнуў праз іх, што робіцца за парканам, і павярнуў назад.—Не пайду. Там не для мяне,—рашыў ён і прайшоў між паркану да паповага дзядзінца.

За брамаю, пры плоце саду стаяла некалькі фурманак. Распрэжаныя коні хрумсталі сена. Пры вазох — ні душы. У паповых пакоях, за дрэвамі, віднелася сьвятло. Антось спыніўся ля брамы і прыгледзеўся на дзядзінец. Прыгледзеўся і раптам падумаў: „А што, каб прайсьці на дзядзінец і ўзяць адну каробку з возу!“ Гэта думка зразу паказалася і прывабнай і няпрыемнай. Антось ажно засароміўся яе і аглядзеўся, каб ніхто не падслухаў яго намераў. Пасьля адыйшоў крыху ўбок, к плоту.

Непадалёчку прайшлі два чалавекі, мужчына й кабета. Антось прыгледзеўся і ўбачыў, што мужчына нёс у кошыку да пасьвячэньня.

— У кошыку—мабыць цяжка было сабраць на каробку! Пэўна, у гэткага ўзяць—ніколі,—падумаў Антось і скалануўся ўсім целам ад няпрыемнага пачуцьця... Ня мог стаяць на адным месцы і прайшоў каля ганоў далей ад паповага двара.

IV.

Тымчасам у цэркве затрызвонілі. Розназычны гуд званоў выводзіў нейкі царкоўны перапеў, разносячы яго вакола ў ціхім паветры.

Да Антося даходзілі вясёлыя галасы дзяцей, якія гулялі на цьвінтары, бегаючы вакол цэрквы з агеньчыкамі.

Антося засьвідравала думка аб сваіх дзедях. Ён пакінуў іх дома раздражненымі, расьсерджанымі. А што яшчэ запяюць яны заўтра, калі прачнуцца і замест абяцанай каробкі знойдуць кавалачак чорставага чорнага хлеба? Антось дрыжаў ад жаласьці да Сёмкі і Прузі, і жаданьне пацешыць іх, павесяліць, абурыла яго.

— Я пайду і вазьму... пагляджу, хто пабагацей. Што яму значыцьме? А я столькі шчасьця прынясу сям'і! Пайду і хутчэй-жа зраблю. Пакуль там, у цэркве, ісьціме маленьне, я тут усё абгледжу і зраблю...

Раптам Антось адарваўся з месца і ўподбег кінуўся да папоўскага дзядзінца. Усё яго пачуцьцё сабралася ў адным намеры, вострым і рашучым, які цягнуў Антося саматугам.

Каля брамы Антось спыніўся і яшчэ раз праверыў сябе: „А мо' я насупроць усякім даказам іду? Чалавек патраціўся, з пачуцьцём радасьці прыехаў на ўсяночную, прывёзшы з сабою каробку, а я раптам вазьму яе... Чалавек выйдзе з цэрквы, падыйдзе к возу, каб унясьці каробку на цвінтар, і ня нойдзе. Падумаць адно, што зробіцца з ім? Усё нутро яго перавернецца, мігам згіне радасьць, агорне смутак і помста, чорная, як смутак,—на мяне. Я заб'ю прасьветласць і яшчэ больш растрывожу самога сябе“.

Але гэтыя думкі снавалі, як-бы, самі сабою: Антосява істота захоплівалася другім: каробка стаяла ў яго ваччу, затуманьвала розум і нястрыманаю сілаю цягнула да сябе. Антось мімавольна правёў рукою па галу брамы, шукаючы клямкі. Не знайшоў. Яго разабрала, і ён з пяць колаў вывёў рукою на гладзі дошчак. На шостым хапіўся халоднага жалеза, абмацаў і паціснуў: пачуўся стук. Антось адскочыў і хутка пайшоў да ўходу на цвінтар, перасек яго да выйсьця ў папоў дзядзінец. Бяз затрымкі апынуўся на ім, сярод рахманых коняў, якія паважна стаялі ля вазоў і, у чэсьць вялікадня, уміналі корм. Ад здаваленьня фыркалі, тупалі нагамі, чапляючы аглоблі. Нейкі асабісты імпэт, зьмешаны з пахам пірагоў і парасяціны і смуроду конскага гною, напаўняў папоўскі дзядзінец, разносячыся далёка за яго.

Антось прыгледзеўся паміж вазоў і зрабіў некалькі крокаў убок. Хапіўся за біла і пастаяў.

Потым яшчэ мінуў адзін воз і прысеў: яму здалося, што на трэйцім возе хтось сядзіць. У прысядкі дайшоў да брамы і адшукаў клямку. Думаў, што замок павешан, але ня было. Значыць—засунута. Антось абмацаў засаўку і, затаіўшы дух, абодвума рукамі хапіўся за яе. Леваю прыціскаючы адзін канец засаўкі, праваю ён націскаў другі. І бяз зыку адвёў. Пасьля згорбіўшыся абыйшоў колькі падводаў, часта забываючы, для чаго ён да іх падходзіць, і, нарэшце, спыніўся ля брычкі, якая стаяла ў самым кутку, між сьцяною паповай хаты і плотам. У перадку брычкі тырчала вялікая паўвасьміна, з коптурам напікаваная пірагамі і іншай ежай, прывезенай да цэрквы ня так для пасьвячэньня, як напаказ. Паўвасьміна была абкрыта белаю сурвэтаю.—Антось пазнаў, дакрануўшыся.

Дакрануўся і не знайшоў сілы адняць рукі—нібы прыліплася яна да каробкі. „Гэтую, гэтую, гэтую!“ як стук малатка па касе, калі яе адбівае касец, прастукала так у Антосявым нутры. І ён з неапісанай пасьпешнасьцю замятусіўся каля каробкі. Ступіў на калодку каляса—і саскаўзнуўся. Некалькі

раз стукнуў паўвасьмінаю аб руб брычкі—але не заўважыў, а плішчыў, каб паставіць на біла.

Нарэшце панатужыўся як мага і, штосьці зламаўшы, выцягнуў.

Паставіў якраз, каб узяць на плечы, і ўжо намерыўся стаць, як раптам зазванілі на абхаджэньне. Антосю пачулася, нібы хтось стукнуў ззаду ў пасудзіну, і ў яго ад спугу аслабелі рукі; выскаўзнутая каробка папала на калясо і зрабіла рэзкі трэск.

Конь рвануўся ўбок, пацягнуўшы брычку і стукнуўшы ёю ў плот. Гучны стук разьнёсься па дзядзінцы і аддаўся рэхам за цьвінтаром.

Антось адскочыў убок і перш памкнуўся бегчы, але раптам перадумаў і прытаіўся на мейсцы.

— Каб ты згарэла! Як назнарок!—вылаяўся ён у дзікім адчаю і праз хвіліну зноў хапіўся за каробку.

У гэты момант зусім недалечка пачуўся лопат бегатні і зычны вокрык:

— Хто-о там? Сто-ой! Стой!

Антось адскочыў ад каробкі і, зачапіўшыся за аглоблю, грузна паваліўся на зямлю.

БАЙСТРУК

— Ведаеш, Гапа,—пачала Тацьцяна, стрэўшыся з Гапаю ідучы па воду:—А ў пасэсара гэтага, Макара Клумкі прыгожая дзяўчына—няўжо то яго дачка? На погляд, як быццам яны замаладыя для яе і тварам нігоднае неспадабны. То, бадай, якая-небудзь сваячка іх, у госьці прыехала; або служанка... Толькі, каб служанкаю была, ня так-бы адзявалася багата. Прынамсі ўчора я бачыла яе ў сьвяточным адзеньні, дык, паве-рыш, не наглядзецца дзяўчына... Ты, нябось, бачыла ўжо яе?

— А як-жа, бачыла—заўчора з поля ехала, пэўна скародзіла ў выганах. Сапраўды прыгожая дзяўчына. Я першая за-гаварыла з ёю, пазналіся мы і, ведаеш, я нават, запрашала яе прыйсьці на нашу зборню. Усё ёй расказала, як і што ў нас адбываецца гульня. У суботу прыдзе. Як, ці то добра я зрабіла?—папэўнілася Гапа.

— Вунь што кажа! Вядома, што добра! Гэта-ж цяпер наша зборня адаб'е ўсіх хлопцаў ад гэтых менітых!—здаволь-нена выказалася Тацьцяна: — Цяпер у нас станецца гэткая зборня, што толькі падзівіцца. Нас зьбярэцца душ шэсьць: ты, я, Карпусянка, Грызюха, пасэсарчанка... Ня вельмі ўстрашылі, што аудзяліліся; яшчэ лепі... Як, бок, завецца яна, ты не пыта-ла часамі?

— Чаму не,—палішчаная тым, што першай запрасіла да сябе пасэсарчанку, хвалілася далей Гапа:—Людвіся завецца... Праўда, пекнае імя?

— Пекнае, галубка, вельмі пекнае: Людвіська—каталічка, пэўна? Ну, а хто яна Макару, не пытала часамі?

— І гэта вызнала... Вызнала... Толькі нікому не кажы... Гапа аглядзелася вакола:—Яна прымачка пасэсарава. За дачку ўзялі... Але гэта выведала бокам...

Тацьцяна перш як-бы зьдзі вілася, выказаўшы на твары лёгкае нездаваленьне, пасля матнула рукой і сказала:

— Трохі някавата! Як дазнаюцца тыя, скажуць,—зьбіраюць усякае... Але, нічога! Ну, што-ж, няхай кажуць! Бяда вялікая!

Хоць прымачка, абы добрая і прыгожая дзяўчына. Гэта ня ганьба! Вунь, паглядзі, Віктося Аўдзеева ў якой славе... Кожная менітка можа пазайздросьціць... Ды да гэтага, бач, шляхотная якая, далікатная... Вось яшчэ цікава, ці надоўга яны прыехалі сюды?

— Гэтага, Тацьцянка, то ўжо не скажу: хто іх ведае! Але, па мойму, ня менш году... Заўсёды пасэсарства ладзіцца самае меншае—на год... А год—часу досыць, до-осьць, каб падружыцца... Нябось, ня скажуць цяпер, што мы адны, ды ў завідзе ім, не-э...

Дзяўчаты падыйшлі да студні, начэрапалі вады і вярнуліся назад.

— Цяпер толькі адно—дзе-бы нам ямчэй асесьціся? Каб то ў вас, дык вельмі латва было-бы, але наўрад, ці твая маці згодзіцца! І так цэлую зімку пратаўкліся ў хаце. Уелася тваёй мацеры ў косьці. Каб яно ў нас былі сені гэткія, а то, ліха яго ведае, цякуць, неабіты папераю, ложка няма, пограб пасярэдзіне... У іх там—дык на дзіва памяшканьне для зборні. Як абозьня—хата! Сям'і часта няма ў дому, і тая кручаная Адарка гаспадаруе адна, як хоча... Гэтым яны й бяруць... Што-ж, хлопцы там штохоць робяць, мудруюцца, лазяць усюды, і ніхто не перакорыць... Слухай, Тацьцяна, а мо'б, часамі, твая маці й дазволіла-бы, га?

Тацьцяна дабрадушна ўсьміхнулася, зазірнула таварышцы ў вочы і адказала:

— А чаму табе здаецца, што мая маці ня хоча зборні? Хто табе набаяў? Яна ніколі й не заікалася аб тым, што не дазволіць у нас гуляць. Наадварот: яшчэ васьм учора, калі я ўспомніла аб Людвісе пасэсарчанцы—дык мне маці сама й кажа: „Згуртуйце зборню і гуляйце ў нас. І сенцы, і прыгумень і прызьба ў поўным вашым распараджэньні“. Го-о! Ёсьць аб чым клапаціцца! У суботу бяры і проста да нас: я лямпу ўбяру, паднаўлю паперу і... ня ўступіць памяшканьне іхняму...

Каля хаты Тацьцяны абедзьве спыніліся:

— А прыгумень я таксама падмятаю што дня. Вунь, глядзі, як руніць, як коўдра,—паказала Тацьцяна на зялёную пляму травы ў канцы двара.

Гапа паглядзела і шчыра ўсьміхнулася.

— Добра! ой, добра, Тацьцянка.

— Хаця няхай хлопцы супакояцца, а то часта пытаюць, калі-ж мы адкрыем сваю зборню... Бач, яно сапраўды, кожны раз прыходзіцца абы-дзе туляцца, а ня то, дык і лавіць адно другога.

— Ленш хай пэўнае месца знаюць... А калі твая маці згодна, дык я ўжо, спаткаўшыся, запрашу хлопцаў на суботу...

Ты таксама, Тацьцянка, — паведай, каго ўбачыш. Нябось, падзівяцца й на Людвісію, ці няпраўда, мо'?

Гапа прыйшла ў радасны настрой: нарэшце яе думка ажыцьцяўлялася! Цэлы месяц яна насілася з пытаньнем аб заснаваньні асобнай ад Адарчынай зборні. Цэлы месяц яна абдумоўвала пляны, як яе наладзіць так, каб і весела было на ёй хлопцам гуляць і каб заможніцам паказаць, што можна заўжды абыйсьціся бяз іх. „Нябось — пераканаюцца скоро, што сьвет не на іх адных трымаецца! Толькі захацець — і можна абыйсьціся. Вось нам яшчэ будуць завідаваць“, думала Гапа між гутаркі і пасьміхоўвалася. Тацьцяна таксама была здаволена тым, што знайшлася новая таварышка, якая абагаціла іх кампаньню і падштырхнула іх да скарэйшага адчынення зборні.

— Дык у суботу да нас, — рашуча сказала яна Гапе і пайшла.

Гапа, ня чуючы пад сабою ног і не прымячаючы цяжару двух поўных вэдзер вады, перабегла двор і апынулася ў сэнцах, дзе ўжо яе чакала маці.

— Ведаеце, мама, а Людвіся Клумка будзе гуляць з намі. Мы, вось, згаварыліся з Тацьцянаю адчыніць у іх зборню, — пахвалілася мацеры Гапа.

— А то й што! Ня йсьці-ж вам прасіцца ў Адаркі, каб прыняла да сябе. Няхай свае гонары паказваюць асабіста. Ведаем ужо іх рызыкунь... — адказала маці.

— Ды хлопцы адцураюцца іх. Гэта што ня было ў нас прыпынку, дык яны міналі; а цяпер, нябось, з радасьцю хадзіцьмуць да нас.

— Пэўна! Не цягацца-ж ім блізкі сьвет у Засьценне, калі пад бокам зборня мецьмецца.

Гутарка з мацераю яшчэ больш падвесьляліла Гапу. Сваё зборня, гульня, скокі, якіх яна так доўга ня бачыла, паланілі бадзёрасьцю яе істоту, песьцілі пачуцьцё і спляталі салодкія мары. Быў чацьвер, адвячорак, а Гапе хацелася прачнуцца ў суботу. Пятніца, якая ўрэзалася клінам між гэтых двух дзён, так была не пажадана Гапе, што яна не хацела гадзіцца з праўдзівасьцю й нямінчасьцю гэтага.

Вайшоўшы ў хату, яна аддалася разважаньням і разьмеркаваньню суботняе гульні: ладзіла ў думках танцы, выяўляла тое ўражаньне, якое, як яна думала, Людвіся зробіць на хлопцаў з другіх вуліц, і здавальнялася душою. У гэткім здавальненьні Гапе не хацелася думаць аб заўтрашнім дні, аб яго пляне працы. Усё гэта да прыкрасьці прыелася ёй. Ня ўсёроўна, папраўдзе, ці трэ' будзе ёй лён палодзь, ці зябліць папар, ці ехаць у лес за ламаччом. Лепей-бы беспарушна мінуць усё гэта!

— Што ты так задумалася, Гапка?—запытала дачку маці, калі ўсе сям'ёю сабраліся да вячэры.

Гапа нічога не адказала мацеры і моўчкі прасядзела ўсю вячэру; і таксама моўчкі ўляглася спаць.

II.

Гапа думала пра зборню, пра Людвісію, пра тую вясёласьць і рэзвасьць, якія вернуцца да яе ў суботу—а ў асяродку яе думак і мар насілася адно, чаго яна не хацела выяўляць, а што было ёй вядома, знана і зразумела само сабою—гэта Кар'ён. За апошнія некалькі тыдняў Гапа вельмі рэдка спатыкалася з ім, урыўкамі гаварыла і толькі тры-чатыры разы правяла з ім па некалькі шчасных гадзін на адзіноце. Кар'ён разам з хлопцамі-таварышамі хадзіў на зборню да Адаркі ў Засьценьне, дзе кожны сьвяты вечар зьбіралася шмат моладзі, і куды Гапе нельга было хадзіць з-за сваркі. Гуляючы на Адарчынай зборні, Кар'ён часта забываў аб Гапе, а праводзіў час з другімі дзяўчатамі. Ня йсьці-ж шукаць Гапы, калі другія тут-жа, пад бокам! А Гапа ўсё гэта ведала і балела душою: Кар'ён патрошку, але час-ад-часу ўсё болей чужыўся яе. Нават апошніх дзён з дзесяць яна й ня бачыла яго. А, бач, можна гэтага не дапусьціць! Гапа адчувала гэта добра і ўвесь час старалася знайсці тую ці іншую раду. Асабістая ад Адарчынай зборня—то быў найпэўнейшы сродак затрымаць Кар'ёна каля сябе і разам з гэтым паперашкодзіць сваім непрыяцелькам. Праз гэта субота мела быць першым уступам да новае паласы любашчаў Гапы з Кар'ёнам. Адчыненне зборні—то верная сустрэча з ім. Ня трэ́ будзе з затоенаю трывогаю, з нейкай няёмкасьцю стаяць аднэй ці з Тацьцянай каля шула вешніц і на-старожана, з мучэльным чаканьнем пазіраць усьцяж вуліцы, каб угледзіць яго і пераняць да сябе; ня трэ́ба будзе з кіпучаю зайздрасьцю праходжваць у бок Засьценьня і балюча хвалявацца, спатыкаючы Кар'ёна з іншаю дзяўчынаю; ня трэ́ба будзе з абурэньнем выслухоўваць плёткі заможніц з Адарчынай зборні, што яны дашчэнтэ задзічаць Гапу з Тацьцянаю і адаб'юць ад іх усіх хлопцаў, нават каханкаў. Усё гэта адпадзе, толькі зьбяруцца яны ў сенцах Тацьцянінага будынку, запалляць лямпу і хто-хто, а Кар'ён не абміне—Гапа была ўпэўнена.

У гэтым запэўненьні сябе Гапа прагнулася ў суботу зранку. На дварэ йшоў буйны спорны дождж. Дзярэўцы ў садку і рунь у полі, што віднелася ў вакно, блішчэлі разьлітаю па іх цёплаю вадзіцаю і пад чорнымі хмарами каляраваліся ў цьмяна-зялёны выгляд. Гапа паглядзела на вуліцу, абмерыла вачыма поле і кінула погляд угору, да хмар.

— Сёньня, пэўна, нельга будзе нічога рабіць у полі,— выказала яна да мацеры.

— А якая там работа: вось бацька ўжо пасе каня—хай пасе. А мы тут хоць трохі паабмывайма ў хаце. А то прыдзе прыпар—тады йзноў дыхнуць нельга будзе.

— Вядома што,—згадзілася Гапа.

Застацца ў дому, а ня ехаць у поле, спадабалася Гапе: Можна будзе спакволя ўсё зрабіць і прыбрацца, як сьлед, на зборню. Але з другога боку, Гапу непакоіла пагода: што, калі і ўвечары будзе дождж? Нельга будзе выйсьці на вуліцу, каб прайсьціся і палюбавацца чарамі ночы. Ніякавата будзе сядзець з Кар'ёнам дзе-кольвечы на прызьбе пад капяжом і чуць нуднае лапатаньне дажджу. Праўда, у сенцах дождж не дастане, ды мо' яшчэ лепш паспрыяе на цэльнасьць гульні ўсёй зборні, толькі... Гапе цікава гульня не на зборні, а пасья зборні, калі, разыходзячыся да хаты, хлопцы праводзяць дзяўчат і, за правадамі, праседжваюць з імі па пары аж да самага сьвітання. Гапа лучыла адчыненьне зборні з усяночнаю гульнію на адзіноце з Кар'ёнам. І ў чацьвер вечарам і праз цэлы дзень пятніцы, а выразней усяго ў суботу зранку, пляны сустрэчы з Кар'ёнам неадходна набіваліся на думкі Гапе і вымагалі ад яе найдрабнейшай распрацоўкі. Гапа перабірала ў выябражэньні розныя моманты з ранейшай гульні з Кар'ёнам, вышуквала ў памяці найцікавейшыя хвілі салодкіх перажываньняў, вынаходзіла мясьціны, якія-б больш спрыялі ўздому гэтага пачуцьця.

Пасьнедаўшы і прыбраўшы хату, Гапа адарвала кавалак часу на падрыхтоўку да вечара: дастала з куфра тарыновую спадніцу, фартух з брыжамі, маркізэтавую белую кашульку і ўсё гэта палажыла на пагатове ў хаце за ложкам; пасья наліла чыгунчык вады і паставіла ў печ, каб сагрэлася к вечару; яшчэ да гэтага прыправіла модаю косы, прывіўшы пальцамі з абудвых бакоў па дзьве закруткі каля вуха.

І робячы ўсё гэта, Гапа нясьціханна напывала розныя мэлёды. А бегала з сянец у хату, як памяло, швыдка, з подскакамі, адно мігалі белыя пяткі ног. Раз-ад-разу яна кідалася ў вакно і ўзіралася ў надворак, абглядаючы неба, ці няма дзе якога знаку на пагоду. Калі глядзела—то не магла знайсці,—вакол гусьціліся хмары, пашарэўшыя, зьлітныя па ўсім небасхіле, алавяныя. Выгляд іх, іх характар разгону сьведчылі аб непагодзе да самага вечара—Гапа гэта азнавала; але яна ўсё-ж не хацела гадзіцца са сваім азнаньнем і моцна жадала ачышчэньня неба...

Ужо па абедзе, калі яны з мацераю прыняліся перапа-
лоскваць розныя анучы, выправіўшы наведаршага хату
бацьку йзноў на поле з канём, Гапа нечакана падмеціла
праз вакно праясьненне надворку. Яна тут-жа, як утрапёная,
з закасанымі за локаць рукамі, падбегла да вакна, прачыніла
яго і выглянула на вуліцу. На небе, з паўднёвага боку, вы-
нікла шырокая расколіна ў хмарах, праз якую зіхацела лазур-
ковая пляміна. Гапа шырокаю ўхмылкаю на твары адказала
на праясьненае неба і ўся шчаслівая, нібы дасягла заповед-
нага шчасся, адыйшла да начоўкаў, каб няпрыметна скаратаць
дзень.

III.

К вечару саўсім распагодзілася на небе; як акінуць вачмі,
ня відаць было ні хмурынкi; сiняе, з чырванью на захадзе
і з глыбокім водцемам на поўначы, яно пярэсьцілася серабры-
стымі зоркамі, якія ўступалі перад надыходзячым з усход-
няга боку сьвятлом поўнага месяца. Ні вецярка. Чыстае па-
ветра, мяккая ад доўгае прамыўкі дажджом і чыстае ад таго-ж,
прапускала малейшы зык, робячы яго галосным і звонкім
больш звычайнага. За будынкамі ў гарадах цьвіркалі скакунцы,
а з поля даносіўся стройны жабін хор. Пахла багатым густым
водырам расквітшага лета, п'янючага й завучага да безграніч-
най асалоды жыцьцём і яго красою.

Гапа выйшла на вуліцу зусім назмроку, калі ўжо кла-
патлівае жыцьцё мяшчан заціхла. Яна спынілася каля вешніц
і напоўненая радасьцю сутрымлівала назнарок працяг вясёлага
пачуцьця наступных перажываньняў. Пры гэтым Гапа дваілася
ў сваёй істоце: адна палова яе цягнула хутчэй да Тацьцяны,
каб у свой час быць там, каб ня даць прычыны позна распачаць
гульню; другая палова трымала на месцы ногі, накіроў-
ваючы вушы слухаць і ўбіраць у сябе павучую музыку ночы.

У гэтым супярэччы Гапа прастаяла каля паўгадзіны; не
заўважыла, як прайшлі каля яе дзьве дзяўчаты, якія, адышоўшыся
значна, у голас зарагаталі.

— Гэта ўжо тыя заразы пацягнуліся да Адаркі,—вылая-
лася Гапа і намерылася сама йсьці да Тацьцяны.

Толькі яна кранулася з месца, як раптам, зусім неспадзя-
вана, пачула ззаду.

— Куды, Гапа?

Гапа, схамянуўшыся, азірнулася назад і неўпапад адказала:

— Да Тацьцяны-ж!

— Пачакай!—супыніла Тацьцяна. То была яна.

— Ах! Гэта-ж ты Тацьцяна? Пэўна, па мяне? Чакаеце ўжо? — кінула Гапа некалькі пытанняў да Тацьцяны.

— Чакай адно... Сягоньня, пакуль, з нашае зборні пэўна нічога ня выйдзе... Зусім пайшло не панашаму...

— Як? Чаму?—пужліва хапілася Гапа. У яе нутры ўсё раптам перавярнулася, у галаве заварушыліся неспакойныя думкі.

— Ша-а!—скмеціўшы затрывожанасьць таварышкі, суцяшала Тацьцяна:—давай пасядзімо крыху, і я табе скажу, у чым справа.

Яны падышлі к прызьбе і паселі.

— Вось, галубка,—пачала Тацьцяна, абярнуўшыся да Гапы:—Я толькі што ад Насты. Думала, што пайшла ўжо дзесьці... Я тады па дарозе да Людвісі і—тае няма...

Тацяна спынілася і колькі хвілін прамаўчала.

— А гэта, вось, ішла да цябе і сустрэла яе, Людвісію, бач, з Кар'ёнам,—цішэй дадала Тацяна.

Гапа прыметна здрыганулася ўсім целам, адняла ад Тацьцяны твар і перш памкнулася падняцца з месца, але замест таго адхілілася да сьценкі і моўчкі прасядзела хвілін з пяць—ня маючы сілы падняць язык, каб спусьціць з яго шэраг злых слоў-лаянак. Пасьля, як-бы ўвайшоўшы на момант у сябе, яна запытала:

— Дзе ты іх бачыла?

— Сядзяць на лаўцы каля Клумкавай хаты, прытуліўшыся адно да другога. Я знарок прывіталася, каб праканацца... Вось табе і Кар'ён!..

Гапа зноў змаўчала: яна сядзела і чула, як у яе ў сярэдзіне гаьслі нядаўнія праблескі квітучых жаданняў. Сэрца моцна стукала, і кожны яго ўдар, здавалася, заганыў новы гвозд у яе душу. Гапа зусім не чакала гэтага і, дзякуючы якраз гэтай нечаканасьці, да таго моцна кранулася, што ўся калацілася ад ахапіўшай яе дрыготкі. Праўда, побач з вялікаю колкаю крыўдлівасьці, у Гапы ўзьнялося і вострае, пякучае абурэньне злосьці да Кар'ёна і Людвісі. Яны ўдваіх раптам вырасьлі ў яе ваччу ў страшэннае чужзішча, якое загароджвала ўвесь сьвет і адцягвала ўсю Гапіну ўвагу на сябе. Толькі перад ёю адчыняліся ружовыя правіды на шляху да ажыцьцяўленьня салодкіх мар, як тут—на табе—высокая крэпкая сыцяна загарадзіла гэты шлях і доўгім густым ценем затуліла яснасьць небасхілу. Ці-ж можна спакойна згадзіцца з гэтым? Гапа не дапускала й думкі. Яе сумленьне не дазваляла дараваць гэтага. Апусьціцца і зьмірыцца—то адказацца ад сябе. Ня дзеля гэта-

га-ж Гапа загубіла столькі натхнення, столькі радасьці пера-
гартавала ў сваім нутры!

— Тацьцяна, сястрыца, хадзем туды... хадзем да іх, я хачу толькі... Я хачу праканацца, ці ўпраўду то Кар'ён—дрыжачым, як ад спугу, голасам папрасіла Гапа таварышку.

— Чаго табе, Гапка, ісьці; я бачыла, што то яны... Сьме-
яцьмуцца, як угледзяць,—думала адгаварыць Тацьцяна.

Але Гапа ня ўнімалася: яе ахапіла нейкая прага падыйсьці да Кар'ёна і ўласнымі вачыма падлавіць яго на здрадзе к ёй. Гапа ня мела сілы ўтрымацца, не знаходзіла думак, каб высветліць мажлівыя skutкі сваіх намераў. Яна хапіла Тацьцяну за руку і ўмольным голасам пачала настайваць на сваім рашэньні. У яе голасе зычэлі ноткі душэўнага болю, які ня мог не кра-
нуць Тацьцяны. І яна, нарэшце, паслухала таварышку ды пайшла з ёю ўсыяж вуліцы, налева ад Гапінай хаты.

Зрабіўшы некалькі крокаў, Гапа падшапнула Тацьцяне, каб ня выходзіць на сярэдзіну вуліцы, а йсьці між хатаў і гародаў. На выпадковы трэск ці стук ног яна адказвала чулым уздрыгам усяе постаці і падозрона аглядалася вакол. „Цішэй, цішэй, Тацьцянка“, пераказвала да Тацьцяны.

Белы круг месяца, узышоўшы досыць высока, пускаў доў-
гія цені ад кожнае рэчы; але па адным баку вуліцы яго сьвятло паласкала ўвесь надворны выгляд будынкаў, так што можна было на адгоне дзсятку сажняў убачыць седзячага на прызьбе. Затое трудней рабілася разглядзець што-кольвек па цёмным баку вуліцы.

Гапа з Тацьцянаю, ідучы цёмным бокам, мінулі некалькі будынкаў і гародаў. Прыслухваліся і пільнавалі адна другой. Мінаючы чацьверты двор, абое раптам спыніліся. Кожная пачула ціхую, рэдкую гутарку, якая йшла з-за платоў пасэсаравага двара. Гапа хапіла Тацьцяну за руку, сьціснула яе, даючы гэтым знак, каб тая спынілася на месцы, а сама падыйшла шчыльна к платом і прыслухалася. Рэдкія словы выразна даходзілі да яе з глыбіні двара. Кожнае з іх, як малатом, стукала ў грудзі Гапе і, стукаючы, распаляла яе злосьць, зайздасьць і прагу да помсты. „Я-ж табе, здрайца, адрыгнуся-а! —выбіла ў яе галаве надыхтаваная помстаю сіберная думка. І тут-жа, як працяг гэтае думкі, нейкая сіла піхнула Гапу хапіцца за колу частаколе і ў міг выламаць яго з рэзкім трэскам. Рэха ад злому гулка разляцелася ва ўсе бакі і ажно напалохала Тацьцяну. Тая хутка кінулася к плоту, ня ведаючы, што зрабіць з таварышкаю. Нацарохаў трэск і гутарыўшых у дварэ, якія раптам заціхлі. І тое зацішыша, якое, здавалася, запанавала сьледам за трэскам калка вакол і ўсюды, яшчэ больш разьярыла

Гапу, і яна рашуча, няпрытомна выбегла з-за платоў, параўнялася з вешніцамі ў двор Клумкі і з усяго размаху кінула ў яго калок. Кінула і ў момант пусьцілася ўбежкі назад, забыўшы і пра Тацьцяну. Стук, які зрабіў калок, выцяўшы ні-то ў дзьверы, ні-то ў якісь цэбар, здалося Гапе, нібы пагнаўся за ёю. Пераляцеўшы некалькі хат, Гапа яшчэ шпарчэй замітусіла нагамі.

Азіраючыся, не зварочваючы ўвагі на Тацьцяну, яна хутка прыбегла да свае хаты, спрытна адчыніла вешніцы і ўскочыла ў двор. Ускочыла і раптам апамяталася:—стала, каб аглядзецца.

Хутка прыбегла й Тацьцяна.

— Гапа, Гапа!—моцным шэптам падала яна;—чаго ты так памчалася. Ніхто-ж ня гоніцца.

Гапа прачыніла вешніцы і ўпусьціла ў двор Тацьцяну.

— Калі й не пацэліла ні ў аднаго, затое напалохала. Памятацьмуць, паганцы!—здавольна пахвалілася Гапа.

— Але ты й мяне перапалохала. Я зусім не чакала, што ты так зробіш, хай цябе паралюш...

— А мо' ня варта, скажаш?—сумелася Гапа.

Тацьцяна нічога не адказала, каб ня смуціць таварышку.

— Хай-бы ведалі, што гэта я,—казала Гапа.

— Ды даведаюцца. Забачыш, ужо заўтра будзе ўсё веда-на. Даведаюцца і скемяць, у чым сэнс... Нічога, варты абое...

Гапа здаволена засьмяялася.

Пачакаўшы яшчэ крыху, яны разыйшліся.

IV.

Гапа не пайшла ў хату, а лягла спаць у сенцах. Лягла і перш задрамала, забыўшыся праз усё. Але праз хвілін дваццаць яна абудзілася і зусім згубіла сон. У голаў хлынулі соткі розных думак і запаланілі яе нашчэнт. Гапа мімаволі, цалкам, нырнула ў іх, перабіраючы адну за другою. Усе гэтыя думкі, як калясо, пачыналіся з надуманай зборні, краталіся розных момантаў яе перажываньняў і канчаліся пусканьнем калка на Людвісію з Кар'ёнам. Спыняючыся на гэтым, Гапа правярала сябе, ці ў праве была зрабіць тое, што зрабіла. „Можа й ня варта было чапаць?“ уставала перад ёю пытаньне і чапляла яе за жывое. „Не, гэтага яшчэ мала. Мала таму, што яны знарок насьміхаюцца з мяне. Я не магу дараваць, каб яна, валацуга гэтая, так нецырымонна, так смела пайшла на гэта. Байструк-жа... Байструк!.. Га-а! Так!“

Успомніўшы гэту асабістасьць Людвісінага пахаджэньня, Гапа зразу зарадавалася, як быццам-бы знайшла вернае выйсьце з свайго няпрыемнага становішча. Скучаныя ў адзін клу-

бок цяжкія думкі глыбокай няверы, кудысьці адсунуліся, паразелі; у галаве Гапы стала лягчэй і бадзёрай. Яна перамяніла позу, расьцягнуўшыся ва ўсю доўж, адплюшчыла вочы і сама сабе ўхмыльнулася. „Байструк! Кар’ён таго ня ведае! Бедны, ён пагнаўся за яе пекнатою... А тое, што яна байструк—і ня ведае. Пакаяцца—толькі давясцьці яго. Заўтра гэта трэ будзе зрабіць... Заўтра... Але як? Спыніць і сказаць? Ці паверыць? Думацьме, што я па завідзе наракаю—адвернецца... Ах!“ Гапа ўсю ўвагу пакіравала на роздум, як і што ёй будзе зрабіць, каб расказаць Кар’ёну аб Людвісі, хто і што яна. „А вось,—захапіўшыся думкамі, уголас размаўляла яна сама з сабою: „папрашу Тацьцяну, няхай папробуе яна. Ёй ямчэй гэта зрабіць. Заўтра-ж папрашу спаткаць яго і ўсё-ўсенькае расказаць... Цікава, якое ўражаньне гэта зробіць на яго. Заплюецца, пэўна... Ах, цудны які Кар’ён. Папасьмяюся я з цябе, браце, у волю... А калі нічога не паможа? Што тады? Мо‘ зусім ня варта пачынаць гэтага? Можа, проста вылаяць яе і годзе? Вядома! Гэта не здарма цэлы тыдзень не паказацца. Мабыць нешта...“

Гапа кінула размаўляць і хапілася за ўспамін, каб адшукаць у сваіх адносінах з Кар’ёнам тыя ці іншыя вады, знайсці якое няпуцёвае слова, што можа як калі неабдуманая выказала—але ні на чым не спынялася яе думка. Увесь праведзены з ім час—выглядаў сьветлаю паласою яе жыцьця. „Пэўна адно—што Людвіся прыгажэйшая за мяне“, адкульсьці вынікла суменная думка. Вынікла ціхай, таемнай да таго, што сьпярыша Гапа не зьвярнула на яе ўвагі і прапусьціла разам з іншымі думкамі; але разам яна, як-бы незнарок затрымалася ў яе сьзнаньні, вырасла ў самую вялікую і заваладала ўсёю яе істотаю. Гапа глыбока жахнулася ад ахапіўшае яе цяжкае балючае крыўды на самую сябе, на сваю долю, на жыцьцё.

Ёй стала моташна, душна і няпрыемна. Не магла спакойна ўлежаць і некалькі разоў засаб перавярнулася; нарэшце лягла ніцма, утуліла голаў у падушку, сьціснула зубы й балюча заплакала здаўленым нутраным плачам...

А на дварэ ўжо паднімаўся золак і лёгкі белы водсьвет яго прабіваўся ў вузкае акенца сянец.

РАСПУСЬНІЦА.

— Злодей ты, злодей! Шельма ты, шельма! Да чаго ты мяне давёў! Ах, закляты!

І Аўдоцьця палажыла на стол асадку, падперла рукою бараду й пачала думаць. Бляды, змучаны яе твар выказваў сабою тья мукі яе душы, якія Аўдоцьця перажывала за астатнія два гады; бач з таго часу, калі яе гаспадар, Хірысон, пакінуў ёй слаць грошы з Амэрыкі, адрокся ад яе і, як перадавалі, сышоўся там з нейкаю другою кабетаю... З упалых вачэй Аўдоцьці каціліся па яе блядых шчоках адна за адною, зьліваючыся, буйныя, як каралі, чыстыя сьлёзы, росячы сваёю цёплаю вільгацьцю яе кашульку.

Алеська, васьмёхгадовая дачушка Аўдоцьці, замораная, пакрыўджанай сіроткаю сядзела супроць мацеры, сачыла ўвесь час за ёю ды ўсё мерылася плакаць.

— Сьціхні, дачунька мая, сьцешся, лобка,—супакойвала Аўдоцьця дзяўчынку,—пайдзі лепш, родненькая, паглядзі, дзе нашы Сёмачка з Еўкаю. Пайдзі, котка мая.

Але Алеська не адыходзіла ад маткі, мэрам-бы баючыся яе адну пакінуць.

— Ах, ах, што мне болей яшчэ яму напісаць?—папытала сама ў сябе Аўдоцьця, глядзячы на дачушку.

Алеська пацягнула плечыкамі й адразу-ж адказала:

— Напішы, матулька, што я лічу яго нашым згубіцелем, катам нашым.

Аўдоцьця, нярадасна ўсьміхнуўшыся, мэрам-бы згадзілася з дачушкаю, і трасучаю рукою вывела на бруднай паперы высокімі, крывымі літарамі прадыктованыя Алеськаю словы. Вывела іх, паглядзела на паперу, падумала крыху і паднялася з месца.

— Што, ці ўжо скончыла пісаць, мама? — запыталася Алеська.

— Не, дачушка, я яшчэ ня скончыла, я так адхілілася,—адказала Аўдоцьця дзіцяці.

У гэты момант пачуўся бразг дзвьярыма. Аўдоцьця хутчэй хапіла са стала недапісаны ліст і сунула яго за пазуху; пасля адварнулася, села на ўслоне й стала чакаць.

Хвіліны праз дзье ў хату ўвайшла Паруля, Аўдоцьціна маці, старэнькая, маршчлівая, але яшчэ рухавая бабуля.

— Добры вечар, дачушка!—прывіталася яна.

— Вечар добры!—адказала Аўдоцьця,—прыядзьце, вось,—падаючы зэдлік, папрасіла яна,—вы так замарыліся, няблізкі сьвет ідучы сюды.

— Але, дачушка, дужа такі стамілася. Вядома, старасьць сваё бярэ,—охаючы й крэкчучы казала Паруля і прытым ня дужна прысела на зэдлік. Села й глыбока ўздыхнула.

— Ну, што добрага чуваць у цябе, Аўдоцьця?—запытала Паруля.—Мо' часамі Хірысон піша што?

— Не, мамачка, нічога ня піша; хай яго горліца зарэжа—прападаць мне даводзіцца з-за яго.

У ваччу маладзіцы паказаліся сьлёзы.

— Мама, ня плачце,—папрасіла мацэру маленькая Алеська і сама заплакала.

— Сьціхні, мая котка,—суцешыла яе Паруля.

— Калі бо наш татка вельмі брыдкі. Мы з мамаю пісалі яму ліст і я дапісала, што ён—згубіцель наш.

— Ліст пісала? Аб чым-жа хаця?—з цікавасьцю запытала Паруля ў Аўдоцьці.

— Ой, мамачка, я ўжо й сама ня ведаю, што яму пісаць. Няхай ён там голаў сабе падверне, гадзіна заклятая! Гэта-ж ня жартачкі, да чаго ён давёў нас... Хоць з голаду прападай. На-вошта падобны сталі дзеці... Людзі сьмяюцца, гавораць усяк, калі ты стараешся здабыць кавалак хлеба тым ці іншым спосабам... Людзям няма жалю, а баўтаць языкамі,—дык з любасьцю.

Заламаўшы рукі, Аўдоцьця заплакала. Паруля, гледзячы на дачку, таксама засьлязілася і выцерла падолам каравага квартуха запалыя вочы.

Тымчасам на дварэ цямнела. Апошні промень сонца зьнік з хаты, дзе па куткох пачаў туліцца шэры змрок.

— Алеська, Алеська,—абярнулася Аўдоцьця да дачушкі,—пайдзі, мая котка, пашукай дзяцей, а то яны, небаракі, цэлы дзень ня еўшы. Пайдзі, дачушка.

— Добра, добра, мамачка,—пралепятала дзяўчынка і хутка выкацілася з хаты, моцна стукнуўшы дзвьярыма.

— Аўдоцька, Аўдоцька!—праз плач вымавіла матка, азірнуўшыся па хаце:—скажы-ж мне, дачушка, ці то праўда, што аб табе людзі балхвяць, нібы-та ты... дачушка, мужчын да ся-

бе прыймаеш? Скажы мне, дачушка, ці ня злыя языкі распускаюць пра цябе гэтыя чуткі? Ах, напускаюцца бог і людзі!

Аўдоцьця ўздрыганулася ўсім целам, рухава захадзіла па хаце і ня ведала, што адказаць мацеры: сазнацца—не казалася сумленьне, а стаіцца—таксама балюча. Памаўчаўшы нейкі час, Аўдоцьця рашыла ўсё-ткі схлусіць і сказала мацеры:

— Мамачка, усё—адна брахня. Плюньце ў вочы таму, хто будзе брахаць вам аб гэтым. Гой, ды якія-ж заразы ёсьць у нашым мястэчку! Вочы-б павыколвалі табе, каменьямі-б закідалі, каб прымелі. І завошта яны на мяне накідаюцца? Што я ім дэрнага зрабіла? Ці я мяшаю каму, ці стаю папярок дарогі?

— Ды яно-ж так, Аўдоцька; ужо сьвет такі. Сочаць за табою, як за злодзеям... Трэба, дачушка, так жыць, каб ніхто й падкалупіць ня мог нічым...

Аўдоцьця не магла далей нічога сказаць: яна паківала галавою, моцна й глыбока ўздыхнула і паглядзела ў вакно.

— Што, няма дзяцей?—запытала яе Паруля.

— Няма. Прыдуць зараз... Яны і ўпоцёмку патрапяць... Пэўна й вам, мама, прыдзецца йсьці, пакуль яшчэ зусім не сьцягнула. Пакуль заклыпаеце памаленьку...

Паруля мэрам-бы й забыла, аб чым толькі што размаўляла з дачкою і рухава паднялася з месца.

— Але, але, Аўдоцька, я пайду такі,—вымавіла яна і зазірнула ў вакно.—Ой, ды ўжо-ж зусім цёмна на дварэ,—дабавіла яна й рухава вышла з хаты.

Аўдоцьця правяла мацэру на вуліцу, папрасіла яе наведацца ў нядзелю і, узяўшы на рукі кльпаўшага да хаты разам з Алеськаю Сёмачку, вярнулася з дзяцьмі ў хату.

У хаце было зусім цёмна. Аўдоцьця засьвяціла газьнічку. Маркотным, смуглым сьвятлом асьвяціла яна хату, пусьціўшы па сьценах чорныя лахматыя цені.

— Вось і сьвятло, вось і сьвятло, мае вы маленькія дзеткі,—ні то прапяяла, ні то прамовіла да дзяцей Аўдоцьця.—На, пазабаўляйся з Сёмачкаю—абярнулася яна да Алеські,—а я пашукаю што-кольвечы зьесьці вам.

Аўдоцьця падышла к печы, адчыніла засланку й вынула два маленькія гаршчочкі.

— Вось, наце, ежце!—выказала яна, падаючы дзецям адзін гаршчочак з трыма лыжкамі ў ім і па кавалачку хлеба.

Згрудзіўшыся каля прыпеку, дзеткі прагна пачалі ўвіхацца з гаршчком, мэрам яны тыдзень нічога ня бачылі ў вочы.

Праз некалькі хвілін гаршчочак апусьцеў, а ад хлеба асталіся макавыя крошкі.

Сама Аўдоцьця нічога ня ела.

— Ну, укладайцеся, дзеткі, — прыказала яна, узяўшы меншае й палажыўшы яго ў запечку ў нейкіх брудных пыльных лахманах. Старшыя паслухмяна паўскоквалі на пол і спакойна ўлягліся абапал свайго браткі... Аўдоцьця абцерла лаву, прысела тварам да газьніцы і, дастаўшы з-за пазухі недакончаны ліст, прыладзілася на прыпечку яго дапісваць.

— Як-жа яму канчаць? Якое слова ўставіць, каб яго там, заклатага, яно праняло наскрозь?.. Але-ж ці кране ўжо тую прадаўнічую душу хоць што!—падумала яна сама сабе і зараз-жа прынялася адшукваць у памяці тых ці іншых слоў. Адно за другім, цэлаю чарадою завіліся яны ў Аўдоцьцінай галаве, мэрам просячыся кожнае адбіцца на паперы. Аўдоцьця вылучыла некаторыя і ўжо прыгнулася над прыпечкам, каб пісаць, як раптам у вакно хтось застукаў. Аўдоцьця міжвольна схамянулася, але хутка супакоілася й падбегла да вакна.

— Хто там?—запытала яна.

— Я... я... Лукаш... Пусьці, Аўдоцьця, пусьці-ы!

— Табе чаго?.. Ці-ж ня сорамна, з вечара...—упікнула яна прыцішаным голасам.

— Пусьці, пусьці, Аўдоцьця, я... з грашыма. Я... я тры рублі прынёс... і за старое расплачуся...—данёсся з двара просячы голас.

Аўдоцьця адхілілася ад вакна і ўзрадавана прагаварыла: „Тры-і-ы рублі-ы! Тры рублі! Гэта-ж на два тыдні жыць з дзяцьмі!“ І рухава, ня думаючы больш нічога ні аб чым, кінулася ў сенцы, адчыніла дзьверы і пазвала:

— Ну, ідзі! Ідзі, ну, Лукаш...

П'янаваты, але цьвёрды на нагах, хутка апынуўся ў сенцах здаровы, грубы чалавек.

— Аўдоцьця, дзе ты?—запытаў ён, ня бачачы Аўдоцьці.

Яна не адказала, але стукнула засаўкаю.

Лукаш зрабіў колькі крокаў на стук, разьняўшы рукі і абмацаў Аўдоцьцю.

— Пачакай, чаго ты...—хацела штось выказаць яна, але Лукаш аберуч прыцёг яе да сябе, пераняўшы гутарку і пачаў заблутана, адрыўна прасіць...

А ў яго кішэні звінела серабро.

„ДОЙДЗЕМ, СЫНОК“.

Паабапал гасьцінца, вузкага, заросшага зялёнай мяккаю мураўкай, ляжала неагляднае поле залацістага жыта. Высокія тоўстыя дубцы яго згіналіся да нізу пад цяжарам ядраных важкіх каласоў.

Вузкія, высокія межы, густа адзетыя застарэлым дзяцельнікам, засохшым рамонкам і павяўшым цюцюпанам ды надушачкамі, разрэзвалі на доўгія стужкі, здавалася збоку, сучэльную, непадзельную роўнядзь.

Далёка ад гасьцінца, на цэлыя вёрсты вакол, прабягаў узрок людзкі, губляючы зялёныя ніткі межаў у гушчы нахіленых каласоў жыта.

У сінім, празрыстым, як шкло, паветры, у нярухомай і спакойнай цішы паўднёвай пары насіліся над палатном ніў, неўгамонна пяючы, рэзвыя жаўранкі. З гушчару жыта ім адклікаліся крыклівыя перапёлкі ды рэдкія, палахлівыя драчы.

Дзесьці там, далёка, у правым канцы гасьцінцу, чулася пяняньне жней. Знаёмыя мэлёдзійныя гукі песень жніва вынікалі з пахучых каласоў жыта, гайдаліся над золатам ніў і, нарэшце, напіўшыся паху, змаўкалі ў чыстым паветры, у праменьнях сонца.

Іх зьмянялі новыя, яшчэ болей пывучыя, яшчэ болей звонкія ды радасныя.

Цэлых дзье гадзіны ўжо прайшла паміж сьценаў жыта роўным выхілястым гасьцінцам Маланка Груд з шасьцёхгадовым сваім сынкам Міхалкам.

Яна была стомлена часткаю ад хады, часткаю ад таго гора, якое гнала яе гэтым гасьцінцам у чужую краіну, далёкую ад роднага месца, знаёмых людзей, да няведамае справы, да няяснага жыцця.

За плячыма яе вісеў зашчытнага колеру невялічкі ворацчак, напоўнены ськімі-такімі рэчамі; у адной руцэ яна трымала сукаваты аблузаны яловы кій, другою-ж вяла за руку свайго

сынка Міхалку. Хлопчык стараўся трухаць побач з маткаю, але адставаў, зрываючы між жыта розныя кветачкі. Маланка яго падцягала, азіраючыся раз-по-разу на сына. Міхалка ўвесь час ня сьціхаў лепятаць, закідаючы мацэру рознымі пытаннямі.

Маланка неахвотна адказвала сынку, а толькі час-ад-часу пытала ад сябе:

— А можа ты есьці хочаш, Міхалка?

Але Міхалка пра яду нібы забыў, а гаварыў зусім аб другім.

— Стаміўся, пэўна, нябожа мой?

І сказаўшы, спогадна азірлася на дзіця сваё, шэпчучы сабе: „Ці дойдзем мы да якое мэты?“

.....
— Адпачынем, сыноч,—праказала Маланка да сына, па-раўняўшыся з невялічкай, густа-заросшай паплавінкай, якая ўдавалася шырокім паўкругам у густое жыта.

Хлопчык нічога не адказаў, як-бы ня чуючы мацерынага запытання.

Тады Маланка моўчкі зьвярнула з гасьцінца, узышла на паплавінку і прысела. Міхалка спакойна спыніўся каля яе. Маланка зняла з плеч ворачак, расьцягнула зашмарг, дастала акрайчык хлеба і два кусочкі сыру, разлажыла гэта на траве і абярнула да хлопчыка:

— На, еж, Міхалка!

Міхалка прагна прыняўся есьці. Маланка ела марудна, раздумваючы: „Колькі хлеба! Які ўраджай у гэтым годзе! Нівы і нівы—бясконца! Спакойнае, стомленае ад цяжару, жыта міла ўсьміхаецца тваім вачом. А там ужо, глядзі, і жніво пачалося... Жнуць і пяюць... А вечарам пойдучь да хаты, шчаслівая, здаволеныя ўраджаем... А я? Што-ж я буду ў гэты год жаць?“

Маланка спынілася есьці; на яе вачох заблішчэлі сьлёзы.

„Нашу палоску сажнуць праклятыя паны... Сажнуць, або выпаліць, або вытапчучь... Ды ня толькі палоску зглуміць, а й дом увесь зруйнаюць, спаліць ды, чаго добрага, над бацькамі насьмяюцца. Эх, паганцы, чаго ім трэба ад нашага краю, ад нас?“

Апошнія думкі Маланка выказала ўчуткі.

Міхалка, дасюль заняты ядою, хутка павярнуўся да мацеры і запытаў:

— Мама, што ты кажаш?

— Наша поле, сынку, вось з гэтым самым пекным жытам сажнуць польскія паны; сажнуць і забяруць сабе на

хлеб. Ужо ня будзеш ты, каханы, хадзіць з бацькам на ма-
лацьбу.

Маланка прасьлязілася.

— А дзе-ж, бок, наш татка, мама?

— У чырвонай арміі, сынку.

— Што ён там робіць?

— Ваюе з панамі, сынок. Праганяе іх, разбойнікаў, з на-
шае старонкі, ня пускае іх сюды за намі гнацца.

— А можа ўжо ён дома?

— Не, мілы, ён ня вернецца дамоў, пакуль не прагоніць
паноў. Паны загарадзілі нам дарогу да дому—трэба зламаць
іх загарадзь.

— А куды-ж мы ідзем?

— Мы ў чужыну едзем, сынок; ідзем шукаць сабе часо-
вага skutку.

Міхалка, пэўна, здаволіўся адказам мацеры, бо супакоіўся
і адварнуўся да кветак, якія тут-жа збоку паглядалі яму
ў вочы.

Змоўкла і Маланка; змоўкла і, забыўшыся аб хлебе ў ру-
ках і аб голадзе, які вымусіў дастаць гэты хлеб з ворка, зноў
адышла ў думкі і ў нарысы тых абразоў, якія так глыбока
адбіліся на яе істоце. Цугам, зьвязна ўсталі перад ёю: пад-
ход палякоў к мястэчку, трэск стрэлаў, грукат гармат, про-
мень пажараў, агульны пярэпалах; далей—уцёкі камуністых і
злыбедна-здавальняючая радасьць багацеяў-гаспадароў... Вы-
разна, нібы ўяў, устаў перад Маланкаю гэтка вобраз: насоў-
ваецца цёмная дажджлівая ноч; гудзе па-за вокнамі сярдзіты ве-
цер; сьвішчуць галінамі плакучыя бярозы. Яна, Маланка, у
хаце, сядзіць пры стале і, аддаўшыся ўсёю ўвагаю, піша ліст
да мілага мужа, Нічыпара, які ваюе на фронце з панамі. Ста-
рыя бацькі яе сьпяць, сьпіць і Міхалка. Сьціша ў хаце. Пёр-
ка выводзіць на паперы няроўныя радкі. Словы ліюцца, ліюц-
ца, ліюцца—няма ім канца, няма стрыму. Яе абурае палкае,
маладое натхненне, якое салодкім туманам абдымае Малан-
чыну істоту... Маланка забываецца, цішэй водзіць асадкаю,
адцягае ўвагу ад паперы і накіроўвае прагны ўзрок крыху
ўправа, наўскос, дзе спатыкае мілы твар Нічыпара... нават чуе
цёплы подых яго вуснаў... Маланка ўся дрыжыць, але быццам
заварожаная, ня можа паварушыць ніводным сустаўчыкам...
Некалькі доўгіх хвілін яна знаходзіцца ў салодкай напрузе.
Далей—ня ўтрымлівае і, сабраўшы сілу, хоча падняцца, як
раптам яе аглушае страшэнны гук. Маланка ўздрыгвае, як асі-
навы ліст у дзікі парыў ветру... Зьвіняць у вокнах шыбы...
Разам устаюць усе страхі панскіх гвалтаў, аб якіх ёй пісаў

Нічыпар. Енкі, плач мацярок, кроў... Яна азіраецца ў вакно і бачыць вагromнысты промень, усё неба ў вагні. „Не, я не стануся дома, не! Ня дамся на глум паном. Уцяку, уцяку з мілым Міхалкам. Уцяку! Мне не здабравець, як прыдуць паны“... Яна паведамляе бацьком сваё рашэнне і сьледам-жа хапаецца за дзіця. Бацькі пачынаюць угаварваць яе, плакаць, самі не даючы сабе адліку, што пагражае іх Маланцы ад паноў. — Астанься, дачушка,—моліць маці. — Куды ты ў сьвет з дзіцём?—упікае бацька. Але яна ня слухае, пасьпешна будзіць Міхалку, адзяе яго і, захапіўшы ворацка, прыпасены на ўсякі выпадак, кідаецца з хаты ў цемру ночы. На вуліцы яе падхапляе агульная хваля ўцекачоў і, як трэску, нясе з сабою... Куды? Дзе прыпынак?..

— Мама, ідзем далей, ужо супачылі,—катурхнуў мацэру Міхалка.

Маланка ўсхапілася, як са сну, парваўшы нітку думак, і аглядзелася вакол; пасья, адчуўшы ў руцэ хлеб, са смакам укусіла яго.

— Хадзем!—настаяў Міхалка, першым выбегшы на гасьцінец.

Маланка паднялася, закінула за плечы ворац і пайшла за сынам.

Жоўтыя сьцены жыта зноў абнялі іх з бакоў. Таксама стаяла гарачыня; таксама сьпявалі жаўранкі ды перапёлкі; не заціхалі песьні жнеяк.

— Ці далёка нам яшчэ ісьці, мама?—запытаў Міхалка, адышоўшыся крыху.

— Ня так ужо далёка, даражэнькі. Дойдзем сыноч, крапіся крыху,—адказала Маланка, кінуўшы погляд усьцяж гасьцінца.

ШУКАЮЧЫ ПРАЦЫ.

Падыходзіў вечар. Сонца спускалася за лес, і з-пад зялёных куп ялін і хвой выглядала доўгімі, тонкімі космамі праменьняў няшырокая гала, перакроенае дарожкаю, якая вілася выкрутасамі праз гала к лесу. З аднаго боку дарожкі ўпярэжку—то калдобістай, гразкай, то сухой, па калені пяску, —гэта гала была з поплаву ў куп'ю, вытаптанага гавядаю, а з другога—з іржышча, дробнага й нізкага.

Дарожка, відаць было, выходзіла з-за пяшчанае горкі і, верцячыся, у другім канцы гала мерылася схавацца ў лесе. На граніцы гэтага лесу, якраз у тым самым месцы, дзе дарожка пахільвала за першыя хвоі, тырчалі два пянчукі,—відаць было, што з нядаўна сьсечаных ялін.

— Ну, вось гэта мы й сапачынем!—прысядаючы на адным пні, сказаў Цімох да таварыша Ігната.

Ігнат спыніўся і старэнна адсopваўся, азіраючыся вакол і на сонца.

— Ня раджу садзіцца, а то спозьнімся; можа ўжо пароход прыйшоў... Лепш хадзем на прыстань, а то яшчэ пакуль зойдзем...—не згаджаўся Ігнат.

— А ўласна ты не ўтаміўся?

— Што-ж зробіш! Утаміўся-не-ўтаміўся, а трэба йсьці... А ты-б хацеў неўшманкі ўбраць сорок вярстоў! Не-э, браце! Ды да гэтага яшчэ мы цэлы дзень нічога ня елі, а галоднаму прайдзі па гэтых пяшчышчах!... Пэўна ўтомішся... Але нічога не парадзіш—трэба працы шукаць і гэтакімі сьцежкамі... Бачыш!..

Цімох балюча ўсьміхнуўся.

— Затое памяць астанецца на ўсё жыцьцё... Некалі, вось, цікава будзе ўспомніць...

— Але ўсё-ткі садзіся ды пасядзем,—тузнуўшы Цімоха за крысу, папрасіў Ігнат.—Што некалі будзе—то будучына, а пакуль мы жывем цяперашнім: не пагоршым становішча—садзіся. Прыстань недалёка; пачуем гудок і дабяжым.

Цімох пярэчыў, але нядоўга: зьнямога перасільвала й цягнула прысесьці пасядзець: балелі ногі, калела ў пяткі, даваў аб сабе знаць голад. Цімох здаўся й прысеў на суседнім пянчуку.

— Ага, такі на маім стала,—пакпіў Ігнат.

— Здаўся, як бачыш. Паняволі здасіяся, калі жылот падцягвае,—адказаў Цімох і пры гэтым пасьпешна азірнуўся ўбок, на лес.

З гушчы лесу даносіўся к хлопцам стук калёс і выразны гоман людзей. Хлопцы навастрыліся.

— Ах, глядзі ты, як сёньнека запазьніўся параход! Гэта-ж падумаць. Цэлюю пору амаль прастаялі на прыстані,—казаў грубы голас.

— А чародны, бадай, толькі заўтра йсьціме,—адказваў другі, ня менш зычны.

Грукат калёс, блізячыся да хлопцаў, рабіўся гучнейшым ды гучнейшым.

— Ну, цяпер можна будзе ўсё распытаць у падводчыкаў,—сказаў Цімох.

— Як быццам табе лягчэй стане ад гэтага,—папярэчыў Ігнат.

— А ўсё-ж, ведаць мем, як і што расплянаваць далейшае.

— Ды хопіць яшчэ, браток, многа памардавацца.

— Не навіна. Выберамся. Дастанем тое, чаго шукаем. Ці варта сумаваць!—пабадзёрыў раптам таварыша Цімох.

— А я ня вельмі й журбую. Толькі ўсяго, што неяк не па сабе робіцца так доўга бадзяцца. Бачыш, на вуліцы восень, самы сэзон у нашых мясцох, а мы ўсё шукаем.

Пакуль яны перагаварваліся, фурманкі праехалі залом дарогі й апынуліся перад імі. Фурманак было з дзесятак; маленькія драбінкі, апалукошанья, былі завалены мяшкамі мукі. Мізэрныя, дробныя конікі, упінаючыся на ўсю сілу, паціху цягнулі па каляністай, пабітай карэньнямі дарозе гэту паклажу. Падводчыкі йшлі падвое, патрое і, матаючы нясьціханна пугамі, вялі гутаркі на звычайныя буднічныя тэмы. Колькі яе ў іх знаходзіцца! Сорак вярстоў дарогі ад Бражак да Альшанін—кожныя два-тры дні праходзіцца імі з тэю-ж шэраю спакойліваю гаворкаю. Па пяць, па шэсьць разоў пераказваюцца многія зьявішчы й здарэньні і не надаюць.

— Дзядзькі, — абярнуўся да падводчыкаў Цімох, — ці далёка адсюль да Бражак?

Некалькі чалавек адварнуліся да яго, акінулі з ног да галавы падазроным поглядам і з хітраю ўсьмешкаю на тварах адказалі ў адзінгалас:

— А вам як-бы хацелася? Нічога, можаце аддыхаць, к цёмнаму зойдзеце.

— А параход на Кіеў, ня ведаеце, скоро йсьціме?—падаў другое запытаньне Ёгнат.

Падводчыкі, як згаварыўшыся, пакруцілі галовамі і крыху памаўчалі. Пасьля адзін старэнькі, з рэдкаю, шэраю бародкаю адказаў за ўсіх:

— Вось гэтага, браточкі, дык ня можам сказаць... Уверх, на Лоеў, толечкі што адышоў... А ўніз, штосьці казалі, нібы ўночы пойдзе...

— А на прыстані, скажэце, ці можна чаго дастаць, каб зьесьці?

Падводчыкі весела зарагаталі.

— Наўрад, сынкі, — адказаў той-жа стары, — Тут і прыстань уся з двух-трох хатак. Глуш... Самім прыходзіцца ў Лоеў езьдзіць за прыпасамі.

— А вы-ж куды, хлопцы, едзеце?—запытаў ад сябе падводчык.

— Ды вось едем, куды вочы глядзяць. Працы шукаем... Вось пяты тыдзень у дарозе: просім работы, а яе няма,—весела адказаў Цімох.

— Якое-ж вы работы шукаеце?—зацікавіліся падводчыкі.

— Якое! якое хоць! Самі мы—гарбары, а цяпер нам абышто рабіць.

— Так, цяпер цяжка дастаць службу... Папробуйце трапіць у Кіеў,—парадзіў стары...

— Мужчы-ы-ны-ы!—пачуўся вокліч з поля, куды ад'ехалі фурманкі.— Чаго-о вы та-ам!

Падводчыкі пакінулі Цімоха з Ёгнатам і пасьпешна пайшлі на голас.

— Кепскія паперы, брат! Адалаецца ад нас Кіеў. Параходу няма, а мо' і ўночы ня будзе, а есьці—таксама канчаем... Прыдзецца на куфэрачках плысьці ў Кіеў...—жартаваў Ёгнат.

— Я, бо, табе казаў, што гэты плян найгоршы... Залезьлі ў нейкую глуш і бадзяемся, як сьвят бяз вума... А ў Кіеве—што ты там знойдзеш?.. Давай, калі ёсьць што, перакусім.

— А вось; маеш акрайчык хлеба і крыху сала. Сьпячы, калі хочаш,—дастаючы з торбачкі, сказаў Ёгнат.

— Чакай, я перадумаў,—спыніў Цімох, ухапіўшыся за руку таварыша,—я думаю гэтак зрабіць: пойдзем раней на прыстань і выпытаем, як і што з параходам. Ня пойдзе сёньня—будзем старацца спажывы... А то мы тут разложымся з агнём, а там параход шусь — і кончана.

— Давай, пойдзем!—згадзіўся Ігнат.

Яны падняліся, закінулі за плечы клумкі, пацягнуліся і выйшлі на дарогу.

На дварэ патрошку цямнела. Між кустоў і галін дрэў гусьціўся змрок. Разам з цемраю спадала на землю й асеньняя вільгаць. Пахла густым п'янючым водырам ападаўшага лісту.

Цімох з Ігнатам, разглядаючы па бакох, ішлі да прыстані. Кусок дарогі, які ім асталася прайсьці, здаваўся без канца-краю. Стомленасьць, змора мітрэнжыла іх рухавасьці. Хацелася сесьці сярод дарогі, каб адпачыць, нарэшце, адкараскацца ад назойлівага, балючага пытаньня: дзе-ж канец іх дарозе? Цэлых пяць тыдняў, як яны сарваліся з месца, апынуўшыся без работы, і калясяць прасторы палёў, пераходзячы з месца на месца ў адшуканьні працы. Праелі заробленыя грошы, распрадаліся, многа разоў жабракамі заходзілі ў хаты, каб выпрасіць хлеба... Дакуль-жа гэта будзе? Не хапае магі чакаць. Выпятрала ўсякая вера, высахла надзея.

✓ — Нарэшце мяне абурэе ўсё гэта... Выходзіць, што мы лішнія на зямлі...—выказаў Ігнат да Цімоха.

— Паганы лад—агну просіць,—адказаў Цімох.—Каб гэта прымеў, дык, ведаеш, зьнішчыў-бы дарэшты.

— Пачакай, брат, некалі ўспомнім і зараз адплацім.

— Успомніш ты. Ці ўтрымаешся на нагах да таго часу, калі...

— А што? Зацягаемся, думаеш? Кінь! Усё-ж—маеш рукі!—працягнуўшы ўперад руку з сашчэпленым кулаком, пагрозіўся Ігнат.

— Мала хто ўважае твой кулак... А сунь лепш ты яго ў кішэню ды падлічы грошы, ці хопіць на месцы хоць на палубе?—пасьмяяўся Цімох.

— Напавер паедзем. У Кіеве заплацім.

Ігнат засунуў руку ў кішэню, пакалупаўся ў ёй і дастаў адтуль некалькі манэт.

— Лічы! А вось выраслі ў дарозе.

Ігнат спыніўся, рашчапіў кулак і пералічыў грошы.

— Сем рублёў, крапіся!—гукнуў ён удагон Цімоху.

— Сем? Го-о! Тут ня толькі да Кіева, а й да Адэсы хопіць.

— А калі, вось, прыдаць яшчэ маю жакетку, як ты думаеш, вёрст на трыста хопіць?

— Абое расьсьмяяліся, ажно рэха аддалася ў лясной нетры.

--- А ўсё-ж, дачыльгікалі! Вунь канец лесу.

Яны ўскорылі хаду і хутка выйшлі з лесу. Хоць быў вечар, але стала шмат відней, чымся ў лесе. Хлопцы адначасна абвялі поглядам разьлёгшае перад імі гала, якое мо' на вярсту цягнулася раўнінай, а далей абрывалася да спуску. Управа, недалеч ад лесу, стаяў маэнтак. Некалькі вялікіх стадолаў, пакрытых новымі гонтамі, абкружалі белы двухпавярховы палац. З бакоў палацу, як вартаўнікі, стаялі разгацістыя, у жоўтым уборы, роўныя па шатасьці клёны. У вокнах, глядзеўшых на дарогу, кудэю йшлі Цімох з Ігнатам, блішчала сьвятло. Чуліся мэлёды вясёлае музыкі, якую справодзілі рэзвыя, жыцьцёрадасныя жаночыя галасы. Маніла спакоем, вясёласьцю і бесклапотнасьцю.

Хлопцам не хацелася адрываць вачэй ад маэнтку, але, крыху адышоўшыся ад лесу, дарога заламала ўлева і затуліла палоскаю арэхавага маладняка белы палац. А ўперадзе, ганоў за трое-чэцьвера, раптам вынік шырокі, зьвілісты Дняпро. Хлопцы ўпіліся ў яго сваімі поглядамі. Туды, к захаду, дзе яшчэ смутна дагарала пабляднеўшае праменьне зайшоўшага сонца, Дняпро блішчаў алавянаю фарбаю, а чым бліжэй, тым алавянасьць цямнела, гусьцілася й зьлівалася з афарбоўкаю берагоў. То бліжэй к Дняпровым хвалям, то адышоўшыся ад іх на сажні і гоны, стаялі пажаўцелыя дзярэўцы... У адным месцы яны згушчаліся ў шчыльную грамаду і напіралі на стромкі бераг рэчкі цёмнаю сьцяною гайку. Па другі бок Дняпра слаўся нязмераны пагляду абшар лугу. Між рэдкага хмызьняка, на ім высоўваліся стагі парудзелага сена.

Дняпром ішлі плыты. Да хлопцаў дасягалі галосныя выкрыкі плытнікаў, якія нясьціхана бегалі то ўзад, то ўперад даўгіх, паламаных плытоў. Блішчэлі агоньчыкі і на плытох і на беразе.

Цімох з Ігнатам падходзілі да Дняпра з правага боку. Каля прыстані бераг паступова спускаўся к рацэ. Невялічкая, зьбітая з дошчак і пафарбованая жоўтаю фарбаю, прыстань плавала на вадзе, будучы прычэпленай да жалезных калоў, убітых наводдаль ад берагу, жалезнымі ланцугамі. Вузкая ўсходняя зьвязвала бераг з прыстаньню.

З левага боку ад прыстані, прытуліўшыся да ўзгорку, стаялі тры старэнькіх хацінкі. Некалькі падводаў паражняком чагосьці чакалі. Падводчыкі раз-у-раз паглядалі на прыгнаныя да берагу барліны й лайбы.

Хлопцы спусьціліся з пакатасьці, агледзеліся вакола і, не заходзячы ў будынак прыстані, прыселі на ляжаўшым каля прыстані бервяне.

— Вось і прышлі,— сказаў Цімох,—цяпер можна супа-чыць. Штосьці ціха на прыстані, не спадзявайся на параход.

— А, ведаеш,—ідзі, браток, запытай у каго-кольвечы,—па-радзіў Ігнат.

— Калі йсьці, дык давай абудва пойдзем. Чаго-ж сядзець-мем тут.

Хлопцы падняліся і пайшлі ў прыстань. У дзвяхрох багажа-нага аддзяленьня стаяў служачы прыстані, пільна разглядаўшы якуюсьці паперку.

— Скажэце, калі ласка, калі йсьціме параход на Кіеў?—запытаў служачага Цімох.

— Ня ведаю,— коротка й нялюдка адказаў служачы.

— А хто ведае?—кінуў упічна Ігнат.

Служачы крыху памаўчаў, нэрвова павярцеўшы ў руках паперку, пасья спакайнейшым тонам адказаў:

— Чакаем ноччу... А здарыцца, што заўтра вечарам. Ця-пер няма пэўнага расьпісаньня. Можэце спакойна йсьці спаць...

Хлопцы маўкліва паціснулі плячыма, зрабілі незадаволеныя кіўкі галовамі і пайшлі ў пасажырнае аддзяленьне.

— На, вось, якая добрая хата,— жартаўліва праказаў Іг-нат, уваходзячы ў маленькую, абстаўленую дзвюма заслонамі й сталом каморку. Малюпаценькае вакенца пускала ў яе шэры змрок. У каморцы ўжо сядзела чалавек пяць пасажыраў. Кож-ны з іх быў заняты сваімі думкамі і ніхто не звярнуў увагі на Цімоха і Ігната.

— Можна асядаць!—пасьмяяўся Ігнат.—Вось, пэўна, і гэ-тыя людзі ў наш бок едуць...

— А вы куды?—паглядзеўшы на Цімоха, запытаў малады здаровы пасажыр.

— На Кіеў!—адказаў Цімох.

— Туды-ж і мы... Але, кажуць, ня скоро будзе йсьці параход. Заўтра к вечару. Вы пыталіся?

— Пыталіся. Тое самае й нам казалі... Будзем чакаць...

— А скуль вы едзеце? — пацікавіўся здаровы хлапец далей.

— Работы шукаем. Больш месяца ўжо ездзім і ходзім і нічога няма. А вы адкуль едзеце?— запытаў Ігнат.

— А мы якраз з работы. На барлінах працавалі, а ця-пер едем дадому. Вось толечкі з Лоева пехам прышлі.

Цімох з Ігнатам прыселі каля размоўніка.

— Што-ж, зарабілі трохі грошай?—пацікавіўся Ігнат.

— Эт, зарабілі! Не вялікая мацыя. Праца занадта цяж-кая. Але рублёў па трыццаць вязем дамоў. Будзе крыху па-дадзецца.

Хлопец паглядзеў на свае порткі, у некалькіх мясцох лапленны рознага колёру лапкіламі, усьміхнуўся сам сабе і сказаў да Іgnата:

— Вось як ходзім — у сьвята і ў будні. Трэба-ж прыкрыць цела. Вось і прыходзіцца згаджацца на ўсякую работу без разбору... Вы... — хлопец аглядзеў Цімоха і Іgnата, — вы ўсё-ткі яшчэ маеце ў што адзецца. Каб на мяне, я-б і ня тужыў аб рабоце. Хадзіць ёсьць у чым, — а яды можна дастаць.

— Адкуль? — запытаў Іgnат.

— Адкуль! Ды хоць-бы тых самых картопель напёк — і хопіць. Чаго там перабіраць многа... Жывуць-жа людзі пры рабоце і на картоплях...

Усе ўтраіх засьмяяліся. Паглядзеўшы на іх, ухмыльнуліся і яшчэ трое пасажыраў, з якіх адзін пажылы, з аброслым спрэс тварам, выглядаючы мурынам, а двое маладых белакурых хлопцаў.

— А добра кажаце, — падхапіў Цімох, — картоплі ня дрэнная рэч. Аднак у нас няма чаго есьці — васьм трэба пабегчы пашукаць дзе-кольвечы картопель.

— Там, на горцы, здаецца, я бачыў, — прыпомніў Іgnат, — пэўна панскія. Скокні накапай, калі маеш ахвоту. Мне то, прызнацца, ня хочацца. Лепш тут пасяджу.

— А я пайду. Толькі ўжо ты, Іgnат, ня квапся на картоплі, а то дарма. Не дастанеш ад мяне.

Цімох устаў з заслону і паглядзеў у ваконца.

— Пайду!

— Жадаю посьпеху, — паслаў удагон таварышу Іgnат, — добра парадзілі, — дадаў ён, адварнуўшыся да суседа. — А то, васьм, выпатрашылі ўсе торбачкі, а цяпер хоць язык на паліцу кладзі. Пакуль там яшчэ да Кіева — ня вытрымаем. У Кіеве-ж жакетку з плеч і побакі, а тут...

— Вы прадасьце жакетку? — ухапіўся за Іgnатавы словы яго размоўнік.

— Прадам, абы грошы.

— Я купляю, дайце прымерыць...

Іgnат зьдзеў з плеч жакетку і падаў яе размоўніку. Той хутка распрануў падраны суконны паўхалатак і адзеў Іgnатаву адзежыну. Жакетка прышлася па меры і на многа пахарашвала хлопца, робячы яго роўным і стройным дзяцюком. Гэту асабістасьць крамнае вопраткі хлопец сам скмеціў і чуўся, што яна яму пасуе. Пахаджаючы па каморцы, ён пільна паглядаў на крысы, працягваў рукі, саджаў іх у кішэні і аглядаўся назад.

— Ну, Фомка, падыходзіць?—абярнуўся ён да чорнага мужчыны.

— Як на цябе шыта,—адказаў Фомка.—Сьмела купляй. Прыедзеш дадому.—Тэкля не пазнае. Купляй, Піліп, купляй.

— Слухайце,—абярнуўся Піліп да Ёгната,—навошта вам вязьці яе ў Кіеў, калі я тут магу купіць. Восем рублёў выкладаю.

Ёгнат засьмяяўся.

— Параход завязе. Затое ў Кіеве цэлых дванаццаць вазьму, калі ня больш. Паглядзі, якая работа, які тавар, ды ня ношаная зусім.

— Дам дзевяць і хай сядзіць на мне. Прагадаеце на Кіеве. Там вас абдураць, а гэта чыстыя, запрацаваныя шчыраю працаю дзевяць паперачак даю. Слухайце... На гэты грошы ў Кіеве лепшую купіце,—упрашваў Ёгната Піліп.

Але Ёгнат рашуча настаяў на сваім. Хлопец неахвотліва зьняў з сябе жакетку, яшчэ паварочаў яе некалькі хвілін у руках і аддаючы Ёгнату, сказаў:

— Успомніце ды позна будзе. Дзевяць рублёў пры дарозе не валяецца... Бярэце, кажу...

Пакуль яны таргаваліся, Цімох пасьпеў нарваць картопель і разлажыць агонь. Промень раптам лінуў у вакенца пасажырнай і зьвярнуў на сябе іх увагу.

— Вунь ваш таварыш ужо агонь расклаў,—падаў першым чорны пасажыр.—Глядзецце, як шугае, ажно іскры сыплюцца ў Дняпро.

Ёгнат падыйшоў да вакенца і паглядзеў. Яго пацягнула на двор. Але толькі ён падыйшоў да дзьвярэй, як яны знадворку адчыніліся, і ў пасажырную ўвайшоў Цімох.

— У цябе, Ёгнат, пэўна, сала крыху засталася! Пашукай, устроім добрую вячэру. Картоплі ўжо загорнуты ў попел. Ня толькі ў памешчыка баль—зробім і мы тое самае. Вытрасай торбы...

Абое ўзялі клункі й пачалі іх патрашыць. Павымалі начыньне, бялізну, парванья хвартухі і кніжкі. Усё гэта разлажылі на ўслонах. Пасажыры паўступалі ім месцы, глядзячы на іх.

— Няма нічога,—вывярнуўшы торбачку, сказаў Цімох.

— Няма, бо зьелі. Я табе кажу, што ўсё кончылі; табе здаецца, што асталося,—адказаў Ёгнат, перабіраючы свае рэчы на ўслоне.

— А вось, глядзі,—весела выкрыкнуў Цімох, паказваючы на маленькі кусочак сала, запаўшы між лістоў кніжкі.

Ігнат, а за ім для цікавасьці трое пасажыраў, падышлі да Цімоха, нахіліліся к услону й пачалі ўзірацца на сала, як на якое дзіва.

— Маладзец, затое табе больш трэ' ўдзяліць, — пажартаваў Ігнат.

— Хопіць картоплі спрыснуць па каплі, — дадаў чорны пасажыр і засьмяяўся.

— Толькі-бы яны ў мяне не пагарэлі там, — схамянуўся Цімох і, кінуўшы з рук торбачку й бялізну, пайшоў у дзьверы.

— Прыходзь, Ігнат, да агню, — пазваў ён з-за дзьвярэй.

— Прыду, — згадзіўся Ігнат, сьпяшаючы ўкладаць у торбы ўсё вынутае з іх.

— Работы больш, як сала, — пасьмяяўся ён.

Пасьля, уклаўшы ўсё чын-чынам у торбачкі, Ігнат завязаў іх і разам з адзежаю Цімоха ды сваёй палажыў камячком у кутку каморкі на ўслончыку.

У гэты час у пасажырную зайшоў вартаўнік прыстані з маленькаю лямпачкаю ў руцэ. Праз чыста выцртае шкло глядзеў на голяы жоўтыя сьцены каморкі маленькі куравы агоньчык, ад якога не рабілася ні сьвятлей, ні весялей.

— Гэта нам асьвятленьне? — запытаў вартаўніка чорны пасажыр.

— А то-ж каму? Ці ня хопіць, думаеш? — адказаў вартаўнік прыстані, вешаючы лямпачку над дзьвярыма: — спаць можна і ўпоцемку; гэта толькі для далікацтва.

— А калі параход пойдзе на Кіеў? — задаў пытаньне Ігнат.

— Пойдзе, ня будзеце ў нас зімаваць, — пасьмяяўся вартаўнік і выйшаў.

— Ліха іх ведае, — адазваўся чорны пасажыр, агідна плюнуўшы, — дапытацца ў людзей нельга. Ты к яму пачалавечаму, а ён да цябе, як сьвіньня: або мармыне сабе пад нос што-кольвечы, або й зусім нічога ня скажа. Як-бы злы на каго, а спаганяе злосьць на табе. Дапытайся ў гэтых толкам, каб іх халера ўзяла...

— Бо надае і ім, — адказаў увесь час маўчаўшы пасажыр у крамным паношаным паўхалаце ды ў новай шапцы, з сіваю раскладзістаю на шырокім твары барадою, — кожны пытае, кожны косьніцца яму ў вочы, а таго ня ведае, што ім самім нічога невядома...

— А каму павінна быць вядома, як ня ім? — падняў голас чорны. — Натое яны й служаць па гэтай справе. Нябось, не зьверадзіўся-бы, каб сказаў. Але чалавеку дзела ніякага няма да цябе: ён дома, а ты хоць захлыніся тут. Вось,

бачыце, ласьне добра гэтым хлопцам, калі ўжо прыпёрла да картопель і да жукеткі... Пэўна, ім хочацца ведаць, калі пойдзе параход, дык мусіць...

Пакуль ішла гэта гутарка, Ігнат крыху паслухаў, пасья, нібы дапомніўшы, што яго чакае Цімох, выйшаў з пасажырнай.

На дварэ было цёмна. З ціхае пагоды пачаўся халаднаваты паўночны вецер, які гнаў з-над лугу за Дняпром шырокую палосу палавых хмар. Дняпро ўжо быў разгойданы і катаў усьцяж свайго цячэньня шарэнгі хваль, якія на сваіх хібах неслі белую брыжастую пену. Краі хваль беглі к берагу і роўным аднагучным плескам змывалі жоўценькі пясочак, гайдаючы ўсьцягнутую на яго зялёную лодачку. Чуць прыметна, але ўвачавідкі больш ды больш пачынала раскалыхвацца будыніна прыстані. Галасы плытнікаў несліся з ветрам на пыхаючы промень раскладзенага Цімохам агню.

Ігнат паціху, узіраючыся ў твар Дняпра і кідаючы вачыма даверху, абыйшоў вакол прыстані, прайшоў сходні і падышоў да Цімоха.

— Ну, як вячэра?—запытаў Ігнат.

— Можаш спробаваць. Вось гатовыя картоплі,—падаючы таварышу некалькі штук картопель, малюсенькіх ды пагарэлых, адказаў Цімох.

— Штосьці няўдачны яны ў цябе,—заўважыў Ігнат.

— Прыску, бачыш, няма: дровы паскудныя; прыходзіцца на жару—таму і пражацца...

Усё-ж Ігнат старанна абскроб з картопель прыгаркі, пастудзіў іх і ўсмак зьеў.

— Ведаеш што, Цімох,—абярнуўся ён да Цімоха.

— Што-о?

— Я думаю, што мы як-кольвечы выкруцімся з нашага становішча. Пакуль цеплавата, ды чым далей на поўдзень—тым усё цяплей—а ў нас ёсьць лішнія рэчы. У мяне васеньная жукетка, а ў цябе камізэлька, дзьве кашулькі... Цягаць іх з сабою—толькі лішні цяжар... А вось прыедзем у Кіеў і... побаку. Заробім пасья і справім... Як ты думаеш?

— Я нічога сказаць не магу—жукетка твая... У мяне, бачыш, зімняга нічога. Калі не шкадуеш...

— Шкадуеш—не шкадуеш, а калі, чаго-якога, ды ў Кіеве ня знойдзем працы, то іншага высьця ня будзе, як толькі жукетку на рынак... Я перш думаў расквітацца з ёю тут... Адзін пасажыр як прычпіўся—прадай ды прадай—дык я ўжо хацеў...

— А колькі ён суліў?—пацікавіўся Цімох.

— Колькі! Дзевяць даваў,—адказаў Ігнат.

— А гэта добра... Наўрад ці можна за яе больш атрымаць.

Мне здаецца, што ў Кіеве прадаўшы, і дванаццаць возьмеш? Ды к гэтаму, разумееш, шкадавата пакуль. А мо' часамі і ня прыдзецца прадаваць... Успадом на работу і абыйдземся сяк-так. Бо зарабіць, брат, ня так лёгка...

— На, вось, яшчэ пару картопель,—разварушыўшы прысак, ажно пук іскраў рвануўся кверху, запрапанаваў Цімох.

— А ты-ж чаму не ясі?—падалікаціўся Ігнат, усё-ж маючы ахвоту на картоплі.

— Я ўжо здаваліўся—да цябе штук дзесятак зьеў... Так... Наконт жукеткі, пэўна, лепі пачакаць. Гатовы, чаго добрага, халады ўдарыць—тады згінай лапаткі...

Цімох не даказаў: зычны сьвіст параходу, раптам прарэзаўшы цемнату ночы, спыніў яго словы на языку.

Хлопцы мігам паўзьнімаліся на ногі і бегма пусьціліся к прыстані. Калі яны апынуліся каля ўсходняў, паўторны гудок, зусім блізка, яшчэ больш нашарахаў іх: яны мігам узьляцелі на прыстань.

— Які то параход?—запыталі разам удваіх у напатканага багажніка.—Не на Кіеў?

— Ды не, не! То буксір ідзе з запалкамі. Можаце супакоіцца,—адказаў той.

Але хлопцы, не давяраючы, пасьпяшылі ў пасажырную, каб забраць рэчы і быць напегатове.

Убегшы ў каморку пасажырнай, яны засталі ў ёй замест пяцёх чалавек, толькі двух, якія суюціліся ў цемнаце, зьбіраючыся бегчы к пасаднай.

— Ну, як? На Кіеў?—пытаў барадаты пасажыр Цімоха.

— Хто яго ведае. Кажуць, што з запалкамі буксір прышоў. Ня пусьцяць садзіцца,—адказаў Цімох, шукаючы рэчаў.

— Нічога, рубель капітану ў рукі і можна ехаць за мілую душу.

Гэта абнадзеіла хлопцаў і яны пільней заварушыліся.

— Дзе-ж мае манаткі?—запытаў раптам Цімох.

— Вось тут... вось... запалі адну сьпічку...—абмацаўшы клуікі і хочучы праверыць іх цэласьць, папрасіў Цімоха Ігнат.

Цімох незамарудна дастаў запалкі, засьвяціў агонь і падышоў да Ігната.

— Глядзі!

Ігнат трохі памаўчаў, адчуўшы нядобрае, пасья зацяж-ным стрывожаным голасам праказаў:

— Жукеткі няма... Няма... Сьцягнулі... Эх, жулікі, абармоты!.. Гэта тыя, што былі тут... Няма... Гмм... Вось і дзела...

— Няўжо? хто такі? як? ці ня тыя толькі? Вы ня бачылі іх?
— абярнуўся Цімох да барадатага пасажыра.

— Пайшлі... ужо з паўгадзіны таму... Бяжэце, мо' яны каля параходу дзе... ён спыніцца ля барак... Бяжэце... Бачце іх—укралі... у безработных... абармоты...

Хлопцы перш ня ведалі, як быць, куды кінуцца і што пачаць; запальваючы сярнічкі, яны далей шукалі страчанае, прыглядаліся пад стол і ў куткі каморкі.

— Ды не, няма! Дарэмна! Трэба бегчы!—рашыў Цімох і хутка кінуўся ў дзьверы.

Ігнат некалькі хвілін затрымаўся, каб захапіць рэчы. Перавязаўшы с'як-так клункі, ён закінуў іх на плечы і выбег з пасажырнае.

— Бяжэце к буксіру!—кінуў усьлед Ігнату барадаты пасажыр.

Яго голас пераняў новы рэзкі гудок параходу.

Абураныя Цімох з Ігнатам пабеглі яму настрэчу.

СЫМОНКА-ІНЖЫНЭР.

I.

Сымонку Кеплю было дзесяць гадкоў ад роду; ён быў старшым дзіцём у сваіх бедных бацькоў, гарбара Андрэя і яго жонкі Луцэі Кепляў. Апроч Сымонкі, яны мелі яшчэ дзевяць дзяўчатак: Параску--старшую, і Марыльку--малодшую. Як пяршука, Сымонку любілі і бацька і маці дужа шчыра й крэпка; ды было завешта яго любіць. Сымонка быў хлопчык рэзвы, дасьціпны, заўсёды вясёлы і, галоўнае, паслухмяны да сваіх бацькоў. Ніколі ён не адказваўся выпайніць бацькава ці матчына даручэньне і ні словам не пярэчыў іх прыказаньням. Ці пашлюць Сымонку ў краму купіць што, ці да суседзяў—што-колечы пазычыць, ці прыкажуць вартаваць хату, пашоўшы самі ў заробкі—Сымонка да дробязі выпайняе наложаную на яго павіннасьць.

Да ўсіх іншых якасьцяў, меў ён і розум, ды здольнасьць не па гадох.

За гэта Сымонку бацькі ставілі ў прыклад, калі заходзіла ў іх гутарка аб дзецях. „Наш Сымонка, будзь ён здароў, удаўся хлапчук“,—казалі яны.

А між сабою ў вольны час разважалі Андрэй і Луцэя Кеплі так:

— Ведаеш, Луцэя, мы свайго Сымонку вучыцьмем і вучыцьмем. Аж пакуль сілы нашае хопіць. Скончыць ніжэйшую школу, пасья аддамо вышэй, а там яшчэ вышэй і да канца...

— Вядома, што так было-бы вельмі добра, каб выстарчыла нашых сіл. Але тое блага, што гэта гатова стацца нам не падсілу. Заробкі нашы не вялікія—толькі што пражыць сяк-так хапае. Ды то, бачыш во, на зьняпад ідзе твае рамяство. Умяшалася гэта рэволюцыя і, як ёсьць, усё ўверх дном паставіла. Чакалася аднаго—а напаткала другое. Тымчасам сілы твае пакрысе растаюць... Няведама, Андрэй, як яно выйдзе.

Луцэя судзіла пасвойму, як і заўсёды, а ўнутры сваім думала: „будзем старацца з усіх сіл.“

— Кінь ты, дурная, сваю няверу,—перабіваў Луцэю Ан-

дрэй,—ну, хай пакуль і цяжэй чуецца, але гэта часова так... Гэтая цяжасьць мінецца, пяройдзе і нашаму брату-рамесьніку куды лягчэй заживецца. Мала што бывае... Паглядзі, колькі ўсякіх труднасьцяў прышлося спаткаць рэволюцыі на сваім шляху: тут і немцы, тут і палякі... Апошнія ўжо болей паўгода, як топчуцца і дратуюць нашу зямлю. А прагонім іх—іначай пойдзе. Будзе навука нашай і сродкаў ня так шмат патрабуецца на Сымонку, каб яго вучыць... Навучым, за інжынэра вывучым...

Калі так казалася пры Сымонку, то ён пільна слухаў бацькоў, здавальняюча ўсьміхаўся і падростаў на некалькі каргоў. „Буду інжынэрам! Буду інжынэрам!“ пераказваў ён панекалькі разоў сам да сябе, а бацьком хваліўся:

— Мяне, татачка, мяне, мамачка, вельмі любіў настаўнік: заўсёды казаў, што я старэнны і здольны яго вучань, паслухмяны хлопчык, што з мяне могуць выйсьці людзі.

— Ай, ды ты мой разумнік,—гладзіў Андрэй па галоўцы свайго сынка,—выйдуць, выйдуць людзі!—і цалаваў.

А Луцэя дадала ўсьлед:

— Трэба, Сымонка, быць чалавекам, трэба. Выйдзеш сам у людзі і сваіх сястрыц выведзеш.

Параска й Марылька згодна й рашуча заключалі бацькаўскія гутаркі па свайму разуменьню і дапаміналі бацьком:

— Як Сымонка паедзе вучыцца за інжынэра, хай нам лялек прышле.

II.

Мястэчка Ступа, у якім жыў Сымонка з бацькамі й сёстрамі, стаяла пры рэчцы Плаўні. Пачынаючы з пятнаццатага году, яно ўвайшло ў вадакрут вайны і не пазбаўлялася яе ажно да прыходу на Беларусь бальшавікоў. Праз чатыры гады ўсякія страхі абыймалі Ступу і ступаўцаў жалезным колам страляніны, чырвоным полагам пажараў. Забыліся падлічыць, колькі разоў пераходзіла мястэчка з рук у рукі: адны прыходзілі—бралі, выдавалі свае законы, пасья аднекуль зьяўляліся другія—адбіралі ад першых, адмянялі іх законы й парадкі. І кожны раз у гэтых выпадках ішла страляніна, валяліся па вуліцах раненыя і забітыя людзі, стаяў шум, траскатня. Міжвольна ступаўцы прымірыліся да гэткай сваёй долі. Найбліжэй зрадніліся з неспакоем дзеці. Ёх цікаваму задзёру хапала досьць яды, а на дзіцячую чулую душу было чаму ўплысьці. Захапіла ваеннае паветра і Сымонку. Ён часта-густа станавіўся правадніком у дзіцячых гульнях у вайну. Гэта да таго падабалася Сымонку, што ён і слухаць не хацеў бацькаўскай гутаркі аб інжынэрстве.—Зрабеце з мяне лепш афіцэра і я

буду з палякамі ваяваць,—адказваў бацьком Сымонка. Тым болей яго падбівала вайсковасць, калі бацькі, гутарачы аб забраўшых Ступы і ваколіцы палякох, пракліналі іх і чакалі скорэга збаўленьня.

Сымонкаў бацька больш сямі месяцаў пры паляках ня меў работы і два разы быў заарыштаван за лаянку польскіх парадкаў. З вялікімі труднасьцямі прышлося ўсадзіць Сымонку ў школу. „Кепля—большавік,“ казалі палякі й рабілі ўсякія злачынствы яму. За гэта Сымонкавы бацькі і клялі і лаялі палякоў. Ды не адны бацькі! Сымонка бегаў да таварышаў і таксама чуў, што таварышавы бацькі таксама точаць зубы на „паноў-захопнікаў.“ Запала і ў яго чулую дзіцячую душу гарачае пачуцьцё крыўды і помсты да агульнага ворага. І з гэтага часу ў сваіх гульнях з дзяцьмі Сымонка перамяніў характар і выразнасьць дзеяў, ахрысьціўшы немцаў—палякамі, а расійцаў—чырвонаармейцамі. Кожны раз ішла бойка ў іх між двума гэтымі станамі. Сымонка заўсёды быў начальнікам чырвонаармейцаў. Ён чуў, як бацька цішком паведаў мацеры аб хуткім прыходзе іх у Ступы і з нецярплівасьцю чакаў. Абы раніца—выходзіў з хаты на вуліцу, узлазіў на шула і глядзеў на ўсход, за рэчку, ці ня йдуць чырвонаармейцы. Сымонка чакаў, што яны прынясуць яго бацьку работу, а дзеля ўсіх вызваленьне—штосьці вялікае і каштоўнае, бо вельмі ўсімі пажаданае.

— Татачка, ці-ж скорэ прыдуць чырвонаармейцы?—часта пытаўся Сымонка ў бацькі.

— Скорэ, скорэ, сыноч. Ты толькі маўчы, нябож, не плявузгай дзе ня трэба,—перасьцерагаў бацька.

Сымонка слухаў бацькі—баяўся каму-кольвечы казаць пачутае ад яго. Але затое сам-на-сам ні на хвілю ня мог звольніцца ад думкі аб чырвонаармейцах; яны здаваліся яму на кожным кроку. А далей сталі сьніцца. Абы лёг на пасьцель, заплюшчыў вочы і сумеўся, як адразу цэляя грамады людзей перад ім з песьнямі, са сьцягамі, з падарункамі для ступаўцаў. Уваходзяць у Ступы, праганяюць палякоў, надзяляюць яго бацькоў, бацькоў Якава, Грышкі і Мікіты і ўсіх-усіх падарункамі званьнення, гасьцінцам усялякім.

Раніца ў раніцу прачынаўся Сымонка вясёлы і здаволены, падб'ягаў да бацькоў і пераказваў ім свае сны; а скончыўшы расказваць, дадаваў:

— Хай толькі сапраўды прыдуць чырвонаармейцы ў Ступы—дык я разам з імі пайду біць паноў.

Андрэй усьміхаўся, гладзіў Сымонку па галаве і казаў:

— Ваяка мой залаты, рэволюцыянэр мой адважны!

— А вы пойдзеце?—пытаўся Сымонка ў бацькі.

III.

Аднэй раніцай, якраз у сяродку лета, разбудзіў Сымонку гучны стук гармат. Ён сумеўся ад страху і выгукнуў на хату:

— Тата! Мама! Што гэта?

Але ў хаце нікога, апроч сястрыц, ня было. Тады Сымонка хутка начапіў на сябе порткі і кашульку і пабег з хаты. Выбег у двор і жажнуўся: была поўна вуліца войска. Ішлі, ехалі вярхом на конях і на вазох. А дзесь за местам, ля магілак, на адгоне двух-трох вярстоў ад іх хаты, ішла частая страляніна. Па мястэчку стаяў шолам, як у лесе, як у дні вялікіх кірмашоў. Усё гэта ўзыюшыла Сымонку, прыдало яму бадзёрасьці, імпэту, пацягнула з двара на вуліцу.

— Сымонка-а, куды-і ты прэсься?—супыніла хлапчука маці, запымеціўшы, куды той бяжыць—ці ты ашалеў, ці якое ліха? Бачыш, страляніна гэткая, што не давядзі госпад...

— А дзе тата наш?—запытаў Сымонка ў мацеры.

— Тата? Не глядзі на тату... Ён пайшоў з цёмнага, дык і цяпер няма. Можа таксама дзе-кольвечы кулю атрымаў...

Пачуўшы гэта ад мацеры, Сымонка больш нічога не сказаў, а як уюн порстка шмыгануў з двара і захаваўся ў гушчы чырвонаармейцаў, падводаў.

— Куды-і ты, абармоціна-а! Сто-ой!—выгукнула ўсьлед Луцэя і кінулася к вешніцам, каб супыніць хлапчука. Але, выбегшы на вуліцу і акінуўшы ўзрокам шэрагі чырвонаармейцаў, якія непарарыўнаю чарадою выходзілі з аднаго канца вуліцы і накіроўвалі ў другі, яна ня ўгледзела Сымонкі. Маладзіца ажно садрыгнулася ад пярэпалаху, але ня ведала, што зрабіць, і ў нерашучасьці прастаяла хвілін з дзесяць на адным месцы, а пасья вярнулася зноў у двор.

Сымонка-ж апускаю каціўся ўздоўж вуліцы к рынку. Яму вайшло ў голаў, што яго бацька павінен быць там, дзе адбываецца бойка з палякамі. Ён успомніў бацькавы словы, якія бліснулі яму чырвонымі іскрамі. Дзіцячае нутро, запаленае ад іх помстаю да паноў, да праціўных паноў, якія праз цэлы год так ліхамысна здзекаваліся над яго бацькамі, сьвідравала Сымонку, пхала яго бегчы на тое месца, дзе чынілася ім адплата.

— Куды ты, пастралёнак?—перапынялі Сымонку па вуліцы чырвонаармейцы, хапаючы яго за руку:—там цябе застрэляць, варочайся.

Сымонка вырываўся і праныраў далей ды далей. Ужо каля пляцу рынку ён спыніўся. Страляніна падалася ўлева, за

касьцелішча. Каб бегчы да яе, трэба было зьвярнуць з вуліцы, пакіраваць на гароды, а далей у лог к могілкам. Сымонка задумаўся, памеркаваў і раптам мерзькануў у бліжэйшы двор. Не азірнуўся ні разу на чырвонаармейцаў.

IV.

Праз некалькі хвілін ён ужо быў у лагу, у густой мяккай траве, на адгоне вёрст паўтары ад могілак.

Між кустоў і ўзгоркаў, дзе хаваліся крыжы, ня сьціхалі раздавацца то частыя, то аднаразовыя стрэлы. Паміж імі чуліся людзкія выгукі. Сымонку памарылася, што ў агульным голасе „гура“ адмецен голас яго бацькі. Ён узорыўся ў адну прагаліну між нізкага густога куста арэшніку і стромага покату ўзгрудку. Прытуліўшыся шчыльна да зямлі, ляжаў там чалавек і мерыўся з стрэльбы наўскасяк. Палкае выябражэньне Сымонкі стварыла з чалавека яго бацьку; рудавадая шапка на галаве, кароткі чорны курцік—акурат. Хлапчук нязьмігутна ўзіраўся і ўсё паўней і выразней адзначаў бацькавы рысы. Сэрца трапятала вострым жаданьнем хутчэй апынуцца каля яго, каб хоць раз стрэліць з ружжа ў пана. Жаданьне гнала Сымонку ўбежкі. Адно мігцелі белыя ножкі ў высокай мятліцы, путаючыся ў дзяцельніку і сьвірэпе. Сагнуўшы ручкі на востры вугал і падняўшы іх роўна з плячыма, ён рытмічна, як на гімнастыцы, пасоўваў іх то ўзад, то ўперад. Часта сапучы, Сымонка ціха шаптаў адны й тыя словы: „хутчэй-бы дабегчы! хутчэй-бы дабегчы!“

Праз паўгадзіны ён ужо быў на грудку, за якім ляжалі могілкі. У вочкі кінуліся крыжы, жоўты пясок на могілках, бегатня людзей.

— Тата-а! Тата, дзе ты?—гукнуў Сымонка.

Зусім недалечка, як-бы над самым яго вухам, раздаўся гулкі залп; аглушыў Сымонку, ажно зьбіў з ног. Хлапчук упаў, але раптам падняўся і кінуўся ўбок. Знаёмая прагалінка, нібы вынікла з зямлі перад яго вачыма і нявызнанаю сілаю пацягнула Сымонку да сябе.

— Та-та-а!—выгукнуў ён, бягучы і з радасьці разьняў рукі. Той-жа чалавек, якога ён бачыў здалі ў прагаліне, і які выдаваўся Сымонку за бацьку, глядзеў яму насустрэч, выстаўшы вінтоўку.

—Тата-а!—пераказаў выгук Сымонка, прабегшы яшчэ некалькі крокаў. І не паспеў адсапнуцца, як штосьці грукнула і адначасна моцна стукнула яму ў пах, паваліўшы ніцма на зялёную мураўку. У вушох зазьвінелі кусочкі раструсчанага шкла, а па ўсяму целу расплылася цяплыня і санлівая ўтома.

У паясьніцы да таго моцна закалола, што Сымонка хапіўся рукою, думваючы, нібы яго хто рэжа. Вочы заплюшчыліся самі, і як ня тужыўся ён адчыніць іх—ня мог. У вушох стаяў працяжны бразг...

Праз нейкі час Сымонка пачуў над сабою чыйсьці голас, які пытаў:

— Хто ты, малы?

— Я... я Андрэяў...

— Чаго ты сюды папаў?

— Тут бацька мой...

Пяцера чалавек з вінтоўкамі—два паўстанцы з мястэчка Ступы, а тры чырвонаармейцы—стаялі над хлапчуком, які шоргаўся ад болю па зямлі, і з бацькаўскаю спагадаю суцяшалі яго. Але Сымонка ўжо ня чуў іх слоў—памяць пакідала яго.

Ня чуючы адказу на свае словы, двое стаяўшых каля яго паўстанцаў паднялі Сымонку на рукі і пайшлі з ім да бліжэйшых кусьцікаў, дзе асьцярожна палажылі яго на зялёную мураўку.

— Ты пабудзь з ім, Сідар, а я пабягу к курганом, пазаву Андрэя; ён павінен быць з левага флангу,—сказаў адзін паўстанец да другога.

Сідар згодліва кіўнуў галавою, узяў на плячо вінтоўку і паціху затупаў каля Сымонкі; другі хутка, бягом кінуўся праз могілкі да кургану. Сідар чуў, як ён, адбегшыся мо' на гоні, гукнуў: Андрэ-эй! Андрэй!—і пахіліўся да хлопчыка, каб зазірнуць яму ў вочы.

Сымонка спакойна ляжаў, як-бы бяз дыху, паблядзеўшы, схудаўшы. Чырвоная, запечаная кроў малюнкавым нарысам засушаных пацёкаў, пярэсьціла радняныя замурзаныя порткі. Правая рука, зложаная ў жменю, як-бы ня пускала скатвацца на траву новым каплям крыві

— Дарма хлапчук прапаў!—парашыў сам з сабою Сідар. —Каб карысьць якую зрабіў!?. Бацьком гора набыў...

Ён адварнуўся ўбок кургану і пільна паглядзеў, зрабіўшы пальцамі казырок над вачыма.

— Ня відаць нікога! Дзе ён дзеўся? Пакінуў тут аднаго...

Сідар зрабіў некалькі крокаў узад і ўперад, адцягнуўшыся ў думках зусім на другія рэчы і выпусьціўшы з галавы Сымонку.

— Сідар, га, Сідар!—раптам перабіў яго раздум нейчы вокліч.

Сідар азірнуўся—то аклікаў яго таварыш.

— Няма, брат, і Андрэя!—матнуў той рукою з нейкім азлабленьнем:—ляжыць вунь пад курганом. Кінуўся, кажуць, пярэднім на польскі разьезд і адразу-ж атрымаў кулю. Толькі-толькі я пасьпеў дабегчы. Можа чуў, як стралялі?

— Ды ўвесь час страляюць... Вось скажы, што з малым рабіць?

— Давай панясем да бацькі!—парадзіў Сідар.

Пачапіўшы вінтоўкі цераз плечы, паўстанцы схіліліся над Сымонкам і асьцярожна ўзялі яго на рукі.

— А мо' ён яшчэ не дайшоў?

Сідар крануў рукою Сымонкавага ілбу, пасья прылажыў вуха да грудзей.

— Ды ўжо па ўсім. Вечны пакой... Удваіх ляглі за сьвятую справу... Хадзем, брат Сымонка, да бацькі... v

Паўстанцы сьпешна панясьлі няжывога Сымонку к курганом.

Б Я Г У Н Е Ц.

I.

Была цёмная-цёмная ноч, хоць вока выкалі. І ціхая пры гэтым. Неба нясьціханна сьлязілася ніто драбнюсенькім дожджыкам, ніто буйнаю вільгацьцю. Было пранозавата-халодна, нібы вецер калоў іголкамі ўсё і ўсіх. Выбітыя сотнямі ног сьцяжынкі праз збожжа і між лесу, гладкія і цвёрдыя нядаўна, зрабіліся сьлізкімі й гразкімі. Мокрае вецце дрэў і густая зелень травы ды збожжа, нахіліўшыся над сьцяжынкамі, яшчэ больш дадавалі ім вады.

Франусь Доўбня, здаравенны, высокага росту чырвонаармеец, адзеты ня блага, у чорны яшчэ малапацёрты шынэль, порткі бразэнтавыя з галіфам і цэлыя рыжыя чаравікі, пасьпешна йшоў з лесу між густога, ужо красуючага, жыта. Раз-по-разу ён азіраўся назад і ў бакі, хоць нельга было нічугуткі ўгледзець перад сабою, і ўсё прыгінаўся як найніжэй. Азіраючыся, ён спатыкаўся, трапляў у лужыны каля межаў, на межы і хрустаў зламанымі камлямі жыта. Некалькі разоў, яшчэ каля лесу, Франусь хлюпнуў у нейкія канавы, поўныя вадою, і захапіў чаравікамі вады, якая, здавалася, ня мела сабе меры. Абы спатыкаўся, дык ногі выціскалі пырскі, якія ляцелі пад порткі й студзілі разгарачанае цела.

Франусь Доўбня злаваўся, ажно скрыгатаў зубамі, праклінаючы то чаравікі, то сьцежку, то жыта, то клунак за плячыма, што раз-по-разу штоўхаў яго ў плечы, у бок, па руках.

Усяго прайшоў каля трох вёрст, а паганая дарога да таго стаміла яго, што чуўся цяжар на ўсім целе; пад пахамі і ў поясе папрэла, а з ілба цурком каціліся фасоліны поту.

Франусь паднімаў казырок шапкі, перакладаў лепі рэвольвэр у кішэні і ў думках ляўся:

— Каб ты згарэла, каб ты! Замучыць, ды годзе! Гэта-ж за ноч не ўбярэш гэтых пятнаццаць вёрст... Чаго добрага, каб не нагналі адно, а то...

Страх хапаў яго за горла і не даваў дасказаць выразу. З дрыготам, які ахопліваў усю яго постаць, Франусь азіраўся назад, у бакі, угору.

Посьвіст ветру здаваўся гутаркаю многіх галасоў, якія несьліся да яго, к яму навыперадкі.

Франусь падб'ягаў, сьціскаючы зубы і сэрца.

— Няўжо-такі ўспадучь на сьлед? Ці ліха ім!—суцяшаў ён сябе, нібы расьціскаючы жалезныя абручы сполаху і даючы целу выпрастацца, разгарнуцца.

— Ня трапяць, дарэмна!—разгортваў ён самаўцеху далей. — Не на таго напалі. Тут мне кожная мясьціна знаёма; кожны кусцік свой—ня выдадуць... Мы згавораны з дзіцяцтва... Ва-яваць!.. Ваюйце, калі ахвоту маеце, а я...

Пасьля гэтых думак, Франусю рабілася весела; браў за дзёр пасьмяяцца з дурнога камрота, з політрука, з цэлае роты чырвонаармейцаў, з Савецкае Ўлады... Сполах, які пхнуў яго на ўцёкі, падпраўляўся нялюбасьцю да новага ладу; зашавельваў гаспадарска-шляхецкім пачуцьцём.

— Удалося, як лепш ня трэба! Шыта-крыта! Канец усім мукам. Хай іх пярун спаліць!.. Вось прыду дамоў, спачыну крыху, а там, глядзі, праз дзень-другі й палякі прыдуць—і жыві спакойна.

Франусь патрошку забываўся, як і што з ім, адкуль і куды йдзе, з якою мэтай. У цемры ночы малявалася хата, абставіны дому, сям'я, спакой... і ногі зацішалі хаду, прыліпалі да глейкае зямлі ды прытрымваліся ёю...

Пасьля пацягло прысесьці, перасапціся. Франусь Доўбня напружыў пагляд і пачаў мацаць нагамі ці камень, ці грудок—ня пытаючыся, ёсьць ён тут, ці няма.

Пад нагамі хлюпала вада, трашчэла жыта.

— Ня буду садзіцца.. Гой, што я?.. Гэта спакуса!—парашыў Франусь Доўбня, пратаптаўшыся з паўгадзіны.—Пайду, а то дзень наляціць і тады...

З посьвістам ветру рассыпаліся знаёмыя галасы; прабеглі сьпіною мурашкі, сьціснулася сэрца. Зачасьцілі ногі самі.

Раптам—каўдобіна. З разгону апынуўся ў вадзе па пояс.

— Што за трасца!—вылаяўся Франусь Доўбня і хутчэй выскачыў на дарожку...

Яшчэ праз гадзіну нясупыннай хады—і ён прымеціў у цемры ночы якіясьці будынкі.

— Нарэшце і Драбінкі!—мігнула думка ў галаве і прыемная цеплата разьбеглася па ўсім целе.

Франусь Доўбня, прыпамінаючы плян вёскі, падаўся ўправа і вышаў да платоў гародаў. Прыгледзеўся—то быў Вінцэнтаў капусьнік.

— Дзякуй госпаду,—прашаптаў ён:—я дома!

Цішком, між плоту, дайшоў да гумна.

У суседнім двары забрахла сабака. Франусь Доўбня прысеў збоку кастра дроў.

Сабака ня ўнімаўся брахаць. Паўзком, стараючыся ня шамаць, Франусь Доўбня мінуў два другія гумны і апынуўся пры сваім двары.

Густы садок усьцяж пляцу калыхаўся над дваром, дзяручы галінамі дрэўцаў салому на страсе.

— Не чакаюць! Пэўна старыя й надзею ўсякую згубілі мяне дачакацца. Вось ім—неўспадзеўкі, прымхаю. Як з мёртвых...

Франусь Доўбня пералез у двор з загуменьня; паўз сьцену падыйшоў да дзьвярэй і паспрабаваў адчыніць. Дзьверы былі замкнуты. Тады ён падыйшоў к вакну і дробным ціхім стукам прайшоў па шыбе.

— Хто там?— пачулася з-за вакна.

— Я, Франусь... адчынецце-э...— зычным шэптам падаў Франусь з двара.

II.

Украдкаю, перашэптваючыся з бацькам, Франусь увайшоў у хату. Панясло цяплом і спакоем. Захацелася сесьці.

— Як-жа ты, сыноч, умудрыўся так? Цёмнаю ночкай!— пытаў бацька.

З ляжанкі зьлезла маці. Старэйшы брат, Платон, зашавяліўся на лаве. Пайшлі запытаньні.

Франусь прысеў на лаве між двух вакон і, седзячы, расказваў, як і што ён рабіў, каб уцячы з палка. „Падгаварыў камандзіра ўзводу, каб той дазволіў мне адлучыцца на нейкі час, а ўсё ўжо было раней сабрана. Камандзір даў давол, і я паціху, як-бы за справаю, пакіраваў у лес. Клунак-жа, гэты вась, яшчэ заўчасу прыхаваў у добрым месцы. Пайшоў і— пайшоў“... што слова, то гучней, выказваў Франусь.

Бацька прыняў ад яго клунак, шынэль і боты і ўсё гэта разлажыў кожнае паасобку, што на лаве, што на ляжанцы. Маці пільна ўглядалася ў твар сына, хочучы выгледзець яго рысы ў цёмным хатнім зроку.

— Я захапіў нават з адзежы што-кольвек,—казаў далей Франусь:—і пару чаравік для бацькі. Прадаваў таварыш, а я пераняў. Цяжка да таго, што апошняе прадаюць хлопцы... Нямерна цягло ўцячы і цяпер я так здаволен, што...

— Цішэй вы троха,—пераняў Платон, не паднімаючыся з лавы,—можа хто слухае ў двары...

Франуся запалохла братняя перасьцярога. Раптам вярнулася нядаўняе пачуцьцё страху. Ён павярнуўся да вакна, каб

паглядзець у двор, але тут-жа апамятаваўся і адхіліўся назад. Чаго добрага—угледзяць знадворку і тады... Франусю ня йшло на розум інакшае, апроч выясьненья свае небясьпекі. Раптам цяпло, хатняя гасьціннасьць—адыйшлі дзесьці назад. У вачох, у гушчы змроку замігалі цудоўныя нарысы нейкіх падазроных вобразаў. З вокан, якія стаялі супроць вачэй, нібыта хтось падглядаў. Брат не падымаўся з лавы, дзе спаў, і гэта непакоеіла Франуся. А мо' Платон асьцерагаецца?

— Што-ж у Драбінках чуваць?—запытаў ён цішком.
— Чакаюць палякоў ці не?

— Пэўна скоро прыдуць—бо бальшавікі вывозяцца. Усё-усё пазабіралі з рэўкому ды з маёнтку. Некалькі падводаў выправілі,—растлумачыў бацька.

— І яшчэ ўсё збіраюцца браць,—дадала маці.

— А самі як? Выехалі, ці засталіся яшчэ?—дапаўняўся Франусь.

— Не, дзеткі,—яшчэ процьма іх тут. Нядаўна найшло, што памясьціцца ня могуць у маёнтку. Каравулаў—поўна вёска...

Лажэцся ўжо вы,—недавольным голасам падаў Платон,—найшлі час гэткую гутарку вясці...

Якраз на вуліцы пачуўся сьвіст. У адказ забрахала некалькі сабак. Франусь мігам прылёг на лаве, дрыжучы ўсім целам ад пярэпалаху. Бацька адыйшоў к печы, а маці прыгнулася к зямлі.

— Вось кожны раз нешта бунтуюць ды бунтуюць,—шэптам выказалася яна,—няма ім зводу, гэтым бальшавіком. Хайбы ўжо хутчэй яны ўцякалі.

Між хаты прабегла некалькі чалавек. Дзесьці, ля рэўкому, два разы стрэльнулі. Як быццам-бы нехта крычаў; стукалі калёсы фурманак.

Франусь калаціўся, як у трасцы. Колькі было мажлівасьці, ён туліўся да сьцяны. Бегатню каля хаты ён прыняў за самую страшную адзнаку. Хаця-б не пагоня за ім? Уцячы-бы з хаты? І хацелася і баяўся. А калі хто стаіць каля хаты? Што тады? Не, лепш заставацца ў хаце.

Жадалася мець раду ад бацькоў, ды нешта трымала язык. Нельга гутарыць ні ў якім разе.

У хаце стаяла ціш, нібы нікога ня было ў жывых. Можна было бзынканыне мух прыняць за посьвіст ветру.

Так працягнулася каля гадзіны. На вуліцы даўно заціхла трывога. Вёска мэрам замерла ў спакой, а ў хаце Доўбняў ніхто не падаваў жыцьця.

III.

Назолку на вёсцы трывога аднавілася. Часты стрэл аб-няў яе жалезным паясом з усіх канцоў. Стукатня й крыкі напоўнілі паветра.

Нельга было сядзець спакойліва ў хаце. Трэба было шу-каць якое рады.

Уся сям'я Доўбняў узварушылася й зарухала па хаце. Ніхто ня ведаў, што пачаць, хоць чулі аднакава ўсе, якая прыгода напаткала іх вёску.

Старая Доўбніха намерылася выскачыць на двор, але га-спадар, хапіўшы яе за рукаў, супыніў.

— Куды ты, саматугам на ражон?!—вылаяўся ён.—Кладзіся лепш на землю ды моўчкі чакай канца.

Гэта рада падала знак усім: хто куды кінуліся хавацца. Франусь, не даючы сабе адчоту ад сполаху, кінуўся к пад-печку, але нешта затрымаўся і падлез пад пол. Старэйшы брат схваўся ў куце пад сталом; дзеці асталіся на печы.

— Сьвяты божа, перагані ты гэту навалу хутчэй!—малі-лася ў шэпт старая Доўбніха.

Яе супыняў гаспадар:

— Маўчы ты ўжо... шша-а... Ці ня чуеш, што бегаюць паўз хату.

Старая замоўкла, але нейкая балючая цікавасьць заставіла яе падняць вочы і паглядзець у вакно.

Чырвоны пук сьвятла кінуўся ёй у вочы і тут-жа як прыбіў на месцы. Старое цела ахапіў паралош.

— Гарымо-о!—адзічэлым піскам, сабраўшы ўсе сілы, вы-гукнула Доўбніха.

Зразу ўсе ачуліся ў вокнах.

Вуліцаю вёскі йшла купа польскіх салдат, як-бы вядучы за сабою адзнак свайго нападу—шырокую палатніну агню, які зьядаў будынак рэўкому.

Дзесь, у процілежным ад іх канцы, чуваць было па зыку, што за Алешнікам адбывалася частая ажыўленая перастрэлка.

У Доўбняў закоўзала па тварах здавальняючая ўхмылка. У нядаўна дрыготных нагах пачуўся ўстой, нібы хтось падлажыў пад іх знарочыстыя падстаўкі.

— Глядзі, Франусь, як добра ты трапіў! Цяпер будзь сьме-лым!—пацешыў сына стары Доўбня.

Франусь маўчліва парадаваўся.

— Перабыў... так...

— Ото-ж, дзякаваць богу, добра. Як-бы спрыязна нябес-ная падышла.

З многіх хат, асьмеліўшыся, выйшлі на вуліцу кабеты й дзеці. За імі паказалася некалькі старых.

— Хаця парадак які будзе! — паважна выказаўся стары Доўбня.

К паўдню, калі начны страх крыху прайшоў, у хаце Доўбняў канчаткова супакоіліся. Пасьля перажытага ня верылася, што ўсё абыйшлося добра. Тым болей цешыла ўсіх за Франуся, што ён вылузаўся ад бальшавікоў і не астаўся адрэзаным ад бацькоў. Цяпер, калі прыйшлі палякі, яны разьлічвалі на поўны спакой. Водлуг гэтага разьлічэньня і строілі пляны на будучае, радзячыся ўсёю сям'ёю. Франузь меў першую скрыпку і ў сямейнай радзе настайваў рабіць па ягонаму разуменьню.

— Ты ўжо не спрачайся, Даніла, — перабівала гаспадара Франусёва маці, — Франузь не абмыляецца, калі так кажа.

Бацька згаджаўся, згаджаўся й Платон.

— Франузь сьвецкі чалавек!

Па гутарцы, у якой не прамінулі ніводнага хатняга пытаньня, нацешыўшыся ўволю нечаканым прыбыцьцем Франуся, Доўбні прыбраліся да полудню.

Зарухалі па хаце, заклапаціліся.

Франузь з аблягчэньнем на сэрцы, разважным тонам у другі раз пачаў апавядаць аб сваім „паходзе на пабыўку“, як ён ахрысьціў свае ўцёкі з чырвонае арміі.

Хітрасць і сьмікалка, чаго не шкадаваў для сябе Франузь, цешылі бацькоў да сьмеху.

— Ды ты ведамы ў нас, — прыгаварвала маці, — абы з якім розумам не ашукаць цэлае роты бальшавікоў. Сядайце-ж за полудзень, — звала яна ўсіх.

Але ня ўспелі ўсе засесьці за стол, як на двары за вакном пачулася польская гутарка. Чуваць было, што палякі робяць нейкі абход па хатах.

— Пэўна рэгістрацыю вядуць, — заспакоена сказаў Франузь, прымаючыся за міску.

— Так скура? Мо' хіба на пастой? — недаверна дадаў Франусёў брат.

Ніхто не паглядзеў у вакно.

А Доўбніха пайшла к дзьвярам, каб адчыніць і сустрэць палякоў.

— Тут чья кватэра будзе? — пераступаючы парог, запытаў адзін з траіх палякоў.

— Гэта хата Данілы Доўбні, проша пану, — адказала старая.

Увайшоўшы, усе трое хутка аглядзелі хату і раптам спыніліся на Франусю.

— А то што за салдат?—робячы крок да стала, запытаў той-жа паляк.

Франусь міжвольна ўстаў з-за лавы і, не знайшоўшыся што адказаць, запыкаў:

— Я... учора я вярнуўся-а... з чырвонае...

— Як, як, як!!!—падхапілі ўсе трое палякоў і, абураныя да злосьці, кінуліся на Франуса, крычучы:

— Бяры да офэнзывы!

— Страляй яго!

— Бальшэвік паганы!

— Шпег!

Запалоханыя Доўбні згрудзіліся ў кучу і наперабой, путаючы словы і іх сэнс, пачалі разважаць абураных палякоў:

— Паночкі-ы,—казала Доўбніха,—Франуська мой толькі ўчора ноччу прыбег ад бальшавікоў... Ён іх ненавідзіць сам... Не чапайце яго, паночкі-ы...

— Ён будзе вам служыць... ён...—прасіў бацька.

Але палякі не ўважалі на нічога: схапіўшы Франуса, яны моцнымі таўхачамі папхнулі яго да дзвярэй.

Старыя бацькі кінуліся цалаваць рукі палякам — тыя іх сярдзіта адпіхнулі, зачыніўшы дзверы.

— Страляй яго! Да офэнзывы!—ня сыціхалі крычаць яны ў сенцах і вывеўшы Франуса на двор.

К хаце Доўбняў зьбеглася грамада вяскоўцаў. Многія пачалі закідаць за Франуса словы. Але яны былі гарохам у сыену: палякі, не зварачаючы ні на кога ўвагі, адвялі Франуса ў офэнзыву.

Вечарам Даніла Доўбня з старшым сынам і жонкаю абягалі вёску, збіраючы подпісы пад прыгаварам аб вызваленні Франуса. Ужо яны канчалі апошнія хаты, як спаткалі быўшага старшыню Васіля Пугу, каторы з перапужаным голасам, весь у дрыготцы, перапыніў іх словамі:

— Даніла! Гапа!.. То-ж вашага Франуса застрэлілі? Як вы дапусьцілі да гэтага?! Га!?

ШТРЭЙКБРЭХЕР. *)

I.

— Анупрэй, га, Анупрэй, уставай! Уставай—ужо абед хутка. Валяецца ў пасьцелі цэлымі днямі й нібыта той! Бяз клопату, бяздумна. Уставай, уставай! Можна ўжо дагэтуль вылежацца! Нябось—лёг учора з вечара і праз усенькую ноч праляжаў. Анупрэй, га, Анупрэй, ці чуеш ты? Уставай—ды пойдзеш праведзеш, як парашылі там...

Луцэя злосна паківала галавою, уздыхнула і паглядзела ў вакно. Пасьля йзноў абярнулася да гаспадара і пачала яго катурхаць, прыгаварваючы:

— Ці чуеш ты, ці не, Анупрэй? Разаспаўся вельмі! Нагараваўся задужа, небарака... Гуляеш, бач, другі тыдзень, дык можна выспацца ўволю. Людзі вунь калі ўжо на поле пайшлі, а гэта... Эх, няшчасная я!..

Луцэя йзноў адхілілася ад полу й скрывіла жаласьлівую міну.

А Анупрэй, чуючы праз сон прычытаньне жонкі, знарок нічога не адказаў ёй, толькі хвілінамі расплюшчваючы вочы й балюча пакрэктаваў.

— Бок адлежаў, небарака. Уста-ва-ай!—са злосьці пракрычала Луцэя над самым вухам мужа.

Анупрэй і на гэта нічога не адказаў, а, нібы наперакор, адварнуўся да сьцяны і маўчаў.

— Ды ўстанеш ты сеньня, ці мо' ўжо да вечара будзеш тухнуць?—папракнула ўголос Луцэя.

— Ну, чаго ты прыстала да мяне сеньнека?—ня выцерпеў нарэшце Анупрэй, паднімаючыся з падушкі.—Чаго цябе ліха здрачыць, чаго? Кожны дзень гаўкае бязупынку. Не падабаецца, што я гуляю? Хацела-бы, каб нясьціханна працаваў—ведаю! Не, галубка, патвойму ня будзе...

*) Штрэйкбрэхер—той, хто нарушае таварыскую пастанову баставаць і, наперакор таварышам, ідзе працаваць.

70-го /
Луцэя ажно зблядзела ад злосьці: ёй нямерна стала крыўдна на мужа за яго агрызаныне на справядлівыя яе словы.

Вось ужо хутка два тыдні міне, як у іх хаце цягнуцца спрэчкі й сваркі. Два тыдні, як у хаце згінуў сямейны лад і спакой. А хто і што таму віною? Луцэя колькі разоў запаўняла мужа, што яна ня зле на яго і ня вініць яго за ўдзел у забастоўцы; яна запаўняла Анупрэя, што ёй вядома ўсё, як і што павінна весьціся змаганьне з гаспадарамі за паліпшэньне становішча працаўнікоў. Яна добра ведала, што будзе шмат лепш і ёй тады, калі разам з другімі яе Анупрэй будзе менш працаваць, а больш зарабляць. Ведала ўсё гэта Луцэя і памятала, толькі ўжо занадта цяжка складалася іх жыцьцё; недастаткі ў хаце, якія прышлі з забастоўкаю, саматугам застаўлялі яе забываць усё і абурвацца на Анупрэя з упікамі й са злосьцю. Калі муж працаваў—стачалі канцы з канцамі і жылі, а цяпер—так туга! Луцэі думалася, што мужу самому заўважна хатняе становішча, але ён бяз моцы, каб памагчы, тады яна спусьціла тон і пачала разважаць спакойлівей.

— Анупрэйка, ну ты-ж сам толькі, здароў, падумай, як жа мы будзем жыць далей? Запасаў-жа ў нас ніякіх няма, ты сам добра ведаеш—не назьбіралі—ня з нашых заробаткаў іх зьбіраць. А есьці, нябось, штодня трэба. Ні Стэпка, ні Сыцёпка ня пытаюць, ёсьцека яда, ці не, а ім давай. Чыя-ж галава баліць—толькі мая, бо найперш яны кідаюцца да мяне: „Мама, дай хлеба, мама, дай к хлебу!“ Дзе хочаш бяры, а адказаць—не адкажаш дзецям. Ды й самі духам сьвятым не пражывом. А цэлых-жа два тыдні ні капейкі ў хату ня прыбавілася... як жа ня крычаць, як не ўзлавацца часамі?

— Але-ж не ачамераю лезьці ў вочы,—паднімаў голас Анупрэй,—каб добра, ды ціха, дык яно зусім іначай, а то ўвесь час тое й робіш, што точыш мяне нясупынна. Кажаш, усё ведаеш добра, а нябось тычаш пальцам. А ласьне тут я вінаваты? Разыгралася забастоўка і захапіла ў свае кола і мяне. Трыццаць чалавек разам—не папрэш супроціў. Як змагацца дык усім разам. Хто йдзе супроціў—той здраднік... І ты, пэўна, ня ведаеш, што з гэтакімі бывае.

Анупрэй зьлез з полу, пацягнуўся некалькі разоў, няхутка апрануўся ў стары будзённы, увесь засмальцованы дзэгцем, гарнітур і, ня думаючы ўмывацца, з брудным вуграстым тварам, з тлустымі ад шмальцу рукамі падышоў да вакна і ўталопіўся поглядамі на вуліцу. Да жонкі не казаў нічога.

Гэта скрыўдзіла Луцэю і яна, насупіўшыся, адыйшла да запечку, дзе моўчкі супынілася. Але доўга не магла стаяць спакойліва і, паглядзеўшы ўбок мужа, загаварыла:

— Бастуюць! Добра ім баставаць! Нежанатыя, а многія й хлеб свой маюць. Якаво ім адходзіць—хоць-бы Міколу Капачу, ці Антосю Скубу, ці Андрэю Гляку? Гэта-ж усё гаспадарскія сынкі, якім ня страшна й месяц цэлы прабаставаць. Ці-ж табе зраўняцца з імі! У цябе, вось, цэлая сям'я на руках, а для яе зараз і крошкі ня будзе хлеба-а! Вазьмі ты гэта ўцям!

Анупрэя гэта йзноў раздражніла.

— Кінь балабоніць ліха ведае што,—перабіў ён жонку, адварнуўшыся на хату,—вось калі ваб'е сабе ў голаў, дык і дыхнуць не дае... Няўжо ты зразумець ня можаш, што... Ужо-ж ня раз, здаецца, казаў я табе, што тут справа не адна мая, а агульная, хаўрусная, таварыская справа. Вось яна і вымушае кожнага трымацца ўсім разам. Тут, галубка, зусім не гадзіцца твая дзяльба на жанатых і нежанатых, або на гаспадароў і беззьямельных. Перад абіраньнем і зьдзекамі гаспадароў—усе работнікі мусяць быць роўнымі. Мусяць быць аднасьць між імі.

— Добра, аднасьць! Я-ж сваё кажу, ці магчыма табе з Мікалаем раўняцца? Сам, нябось, адчуваеш, што-не. Вось, калі ўжо так налягаеце на аднасьць, дык хай-бы адзін другога й падтрымоўвалі. Дык гэтага штосьці ня відаць.

Анупрэі моўчкі адыйшоў ад вакна і прысеў каля стала на ўслоне. Спрацацца больш з жонкаю яму не хацелася, бо ён добра ведаў, што гэтым спрэчкам ня будзе канца да таго часу, пакуль ён нанова не пачне ўспорвацца з цёмнага і сьпяшыць, часта ня сьнедаўшы, у майстэрню. Пераканаць-жа жонку ў патрэбнасьці агулам, усім разам, падтрымліваць забастоўку, каб выйграць яе і палепшыць умовы працы—Анупрэі ня мог: ён ведаў, што гэта пытаньне разьбіваецца аб іх сямейнае становішча.

Анупрэі бачыў, што гутарка жонкі не блазня баўтаўня, што яе дыхтуюць тыя цяжкія ўмовы, у якія ўпхнула яго й яго сям'ю двухтыднёвая забастоўка. Што-раз, хоць і злаваўшыя Анупрэя, размовы жонкі рабіліся больш балючымі і бліжэй краталі яго бацькава й гаспадарова сэрца.

Вось прысеўшы на ўслоне, Анупрэі міжвольна падаўся роздуму над сваім становішчам: „Праўда, яно-та мне зусім цяжка пераносіць гэту забастоўку. Дужа цяжка. І я ведаю, што гэты цяжар гняце і Луцэю. Але-ж, што зрабіць? Нельга-ж ісьці супроціў усіх—нічога ня выйдзе, трэ' як-кольвечы кан-

ца чакаць "... Анупрэі кінуў вачыма на жонку: „А які яшчэ канец будзе, таксама пытаньне? Можа прабастуем яшчэ тыдзень-другі ці больш і нічога ня выйграем, а болей бяды наклічам. Ці раз ужо так траплялася: баставалі-баставалі—а пасья на старых умовах назад да работы... Чаго добрага і цяпер можа так быць... Вось тады будзе-э!..

Анупрэі падняўся з услона і пачаў тупаць па хаце ўзад і ўперад.

Луцэя ўвесь час сядзела мэрам прыбітая да лаўкі і ня зьмігутна сачыла паглядам у вадну кропку на вулічнай сьцяне. Спакойлівы выгляд яе твару, відаць было, стрымоўваў выраз глыбокага болю ў яе сэрцы.

Анупрэі некалькі разоў паглядзеў на жонку і за кожным разам усё бліжэй адчуваў на сабе яе перажываньні. Нарэшце ня вытрываў і пачаў казаць:

— Слухай, Луцэя, усё-ткі ты не гаруй так. Я пастараюся трохі грошы—мне Мэндаль Крупнік абяцаў пазычыць рублёў пяць. Ліха яго бяры—аддамо калі-кольвечы... Але-ж ты сама павінна ведаць, што пратрымацца да канца трэба. Пра-трымаемса дружна—то выйграем, а выйграем—дык я буду зарабляць у тыдзень цэлых сем рублёў. Падумай толькі—чуць ня ў два разы болей, ніж цяпер... Усе зможам спагнаць за адзін месяц... Трэба дацярпець... Бачыш, я-ж не адзін такі: Пранук, Лейзар—таксама ня ў лепшых умовах.

Луцэя падняла голаў і паварушылася ўсёй постацьцю. Перад ёю прамігнула яскраваю палоскаю надзея; зьмякла сэрца і сьвяжысты подых прайшоў яе нутром.

— А ці хутка ты возьмеш у Мэндаля гэтыя пяць рублёў?—запытала яна мужа.

— Пэўна сёньня вечарам, або заўтра,—адказаў Анупрэі. Луцэя яшчэ больш прасьвятлела.

— Я таму, Анупрэйка, пытаю, што на заўтра ў хаце ні капейкі не засталася; хлеба купіць незашта.

Анупрэі, як тупаў, так зразу і спыніўся сярод хаты: дагэтуль ён неяк ня верыў, што ў хаце дайшло да ніткі, а думаў, што Луцэя папераджае яго заўчасна, каб не дапусьціць да крайняга, пакуль цягнецца сяк-так.

— І хлеба, кажаш, няма?—спалохана прамовіў ён.

— Ня хлушу, Анупрэйка.

Нічога ня кажучы, Анупрэі надзеў шапку, ускінуў напашкі жукетку і павярнуў да дзьвярэй.

— Куды-ж ты?—спыніла яго Луцэя.

— Да Мэндаля пайду,—адказаў Анупрэі.

— Пастой! Я надумалася зрабіць вось што: ці ты з Лейбам не сварыўся, як пакідаў работу?

Анупрэі задумана памаўчаў.

— Не. Чаму?

— Як не, ды, памойму, пайшоў-бы да яго і пазычыў-бы якіх рублёў з пяць. Мне здаецца, што табе ўсёроўна прыдзецца вярнуцца на работу да яго, так ці сяк. А з Мэндалем... хопіць і таго разу: успомні, як ачамярэў ён тады нам. Слухай, Анупрэі, сапраўды, пайдзі лепш да Лейбы і... вось хай толькі змеркне крыху. Надоячы дык ён сам, спаткаўшыся, напрошваўся ў мяне: „Хай прыдзе, кажа, Анупрэі да мяне, і я яму грошы дам, а то мо' ў вас іх няма“. Пайдзі да Лейбы, пайдзі. Паслухай мяне.

Анупрэі пастаяў крыху моўчкі, пасья адказаў.

— Падумаю, ведаеш... Вельмі-ж ніякавата будзе, як та варышы праведаюць аб сім.

— Чаго ніякавата? У першых, хто-ж дазнаецца, калі ты ціха зробіш, а другое, калі й даведаюцца—то што? Няўжо-ж з голаду ўміраць? Нябось ніхто не прынясе з сваіх, каб падтрымаць... Нечага баяцца.

— Можна будзе ўзяць рублёў два з комітэту... Я думаю, што ёсьць там крыху грошай...

— Ёсьць-ёсьць... Дык чаму-ж дасюль не дагадаўся ўзяць? Сарамяжы вельмі. Вось глядзі, каб і комітэту раней цябе не абабралі.

Анупрэі нічога не адказаў і моўчкі вышаў з хаты.

II.

Праз колькі хвілін, пасья выхаду Анупрэя, у хату ўбег Сьцёпка,—старэйшы хлопчык Анупрэя й Луцэі, гадкоў васьмідзесяці, блядзенькі, замораны, запэцканы ў грязь і ў парваным адзеньні.

— Мама,—звярнуўся ён да Луцэі,—куды-ж то наш татка пайшоў? Дазволь мне за ім пайсьці, дазволь, мамачка?

Луцэя ў злосьці агрызнулася на сына:

— Чаго табе за бацькам? Я табе пакажу, распусьнік! Сядзі вось у хаце.

Сьцёпка паслухна схіліў галоўку, закапыліў губкі і, усадзіўшы ў рот пальчык, ціхутка стаў каля стала, спадлоб'я пазіраючы на мацэру.

— То дайце мне хлеба лустачку на вуліцу, — асьмеліўся ён вымавіць, спусьціўшы з паўгадзіны.

— Хлеба, хлеба! Розак табе, а ня хлеба! Яшчэ што ўша-

лопаеш! Хлеб на вуліцу цягаць! Расьцягалі ўжо ўвесь. Цягаеш два тыдні, а ў хату ніхто ня прыцягне. Няма ў мяне хлеба. Вось вернецца бацька—у яго папросіш.

Сьцёпка скрывіўся й заплакаў. Перш зацягнуў ён уголас, а пасья, скмеціўшы злосны пагляд мацеры, прыцішыў голас; з яго вачэй кідаліся на стол буйныя празрыстыя сьлёзы, якія хлопчык часта пераймаў каравым рукавом кашулі. Луцэя ані не зважала гэтага і задуменна пазірала ў вакно. Але няўвага мацеры скрыўдзіла Сьцёпку і ён хутка зноў падняў голас. Луцэя не сьцярпела, адхілілася ад вакна й закрывала на сынка:

— Ну, а гэта што? Чаго хліпіш? Пугі, нябось, захацеў! Сьціхні, кажу табе! Маўчы!

Луцэя прытупнула нагою і паківала пальцам. Яна нават намерылася падыйсьці да Сьцёпкі, каб рукамі спыніць яго плач, але стук у дзьверы перапыніў яе. Луцэя спынілася на месцы й адварнула да дзьвярэй.

— Мамачка, га, мамачка, дай мне хлеба! Усе дзеткі на вуліцы ядуць хлеб і мне хочацца,—убегшы ў хату, пралепятала Стэпка.

— Ах на іх уселіха! — вылаялася Луцэя. — Якраз тады на іх прорва напала, калі нічога няма.

Не зважаючы на гэткую воражнасьць да сябе з боку мацеры, дзяўчынка пераказала просьбу хлеба і пачала чакаць яго ад мацеры.

— Атруты вам, на вас прогляя, а ня хлеба!—яшчэ зычней вырачылася на дзяўчынку Луцэя.

Абураная гэтым, Стэпка сагнулася ў кручок і перабегла да стала ды прытулілася да братка.

— Чаму-ж вась Янку маці дала хлеба, а вы мне шкадуеце,—папракнуў Сьцёпка мацэру.

— Мне хлеба мама ніколі не шкадуе,—пахваліўся Янка.

— Твая маці багатая, у вас хлеба процьма,—спыніла яго Луцэя і, каб адвязацца ад дзяцей, дадала:

— Ідзеце, вась, гуляйце! Чаго вы таўчэцеся ў хаце ў па-году? Марш, вон!

Янка, сьмяючыся, выбег з хаты, моцна бразнуўшы дзьвярыма. Сьцёпка з Стэпкаю асталіся. Луцэя вылаялася на дзяцей і зноў адварнула ў вакно.

Але стаяць спакойна не магла. Праз хвіліну яна вылезла з вакна, прайшла колькі разоў ўзад ды ўперад па хаце, пасья прысела каля стала й пачала ў голас думаць: „Не, усё-ж крыку мала! Крыкам ды лаянкаю дзяцей не накорміш. І так цяжка глядзець на іх: сухія, блядыя, мізэрныя. Паглядзець на чужых,

дык як пурэчачкі, поўныя, ружовыя. А гэта—замарышы... А ўсё-ж ад таго, што вось гэтакія сцэны. На добры лад, то гэта-б трэ́ было ім і малака, і мяса, і яшчэ сякіх-такіх лагодаў, але—адкуль узяць? Зарабляў вось рублёў па чатыры ў тыдзень, то ці-ж магло старчыць іх на ўсё-усенькае для чатырох душ сям'і? Свайго-ж ні каліва, ні кастрычынкі няма... Усё-ж пражывалася сяк-так, працягалася со-дня-на-дзень. І мо'-б цягнулася так далей, каб яно аднакава роўна йшло, а то—час-ад-часу, глядзіш і перабой, і перабой: то няма работы, то захварэе, то яшчэ якая-кольвечы прымха. А плаціць—ніхто ня плаціць. Хай-жа бы ўлічаў гэта—дык не. Баставаць! Добра вельмі, што ня трэба рабіць... Чалавек не заглядае ўперад, ня рупіцца... Каб меў жаласьць да сям'і, не пільнаваўся-бы так шчыра ўсякіх там пастаноў. Добра таму гэта рабіць, хто мае з чым і як вывернуцца, або хто вольны, ня звязаны з сям'ёю... Ох, бяда, бяда! Цяжка мне жыць“!..

Ад нясупыннага роздуму Луцэя ажно пахмурнела, стамілася, ушчэнт расстроілася і, бязвольна апусьціўшыся на стол, за-драмала.

Дзеці цішком панырпалілі ў мыцельніку й пад прыпечкам, пакруціліся каля стала й бяз нічога выйшлі на вуліцу.

III.

Луцэя спакойна спала.

Праз паўгадзіны, ня болей, яе разбудзіў стук у дзьверы. Луцэя хутка ўсхапілася на ногі, працерла вочы й прыгатовілася стрэціць, хто ўвойдзе ў хату. „Пэўна, Анупрэ́й“,—парашыла яна, не дачакаўшыся, і незадавальняюча адвярнула ад дзьвярэў.

Усьлед гэтаму прачыніліся дзьверы і Анупрэ́й увайшоў у хату.

— Дзе ты цягаешся нясупынна?—упічліва запытала Луцэя.

Анупрэ́я хапіла за сэрца і ён перш сурова паглядзеў на жонку, крутнуў незадавольна галавою і прайшоў к вулічнаму вакну; пасьля павярнуўся да яе і сказаў:

— Ці ты звар'яцела? Сама пасылала...—вырачыўся ён і зразу-ж перамяніў тон. Я да гаспадара заходзіў... Грошы прасіў пазычыць у лік будучае працы... Я сам бачу, што нельга далей так быць... Што-ж, няхай прабачаюць таварышы. Я не самахоць...

— То ці-ж бачыў хто?—з надыйшоўшай палёгкай на сэрца, запытала Луцэя і прысела супроціў мужа.

Той апусьціў пагляд і спагядліва адказаў:

— Бачылі... Вядома, што бачылі... Каб і ня бачылі, то дазналіся-б. Ласьне захаваешся?.. Ахрэмава жонка бачыла...

— Як ты йшоў, ці як выходзіў?

— Як выходзіў... Што-ж, усё роўна... Я ўжо гэтым запляміў сябе... Прадаў таварыскасьць і справу...

— Ну, а што-ж Лейба? Даў табе грошы, ці не?—пераняла Луцэя, каб ведаць, як ацаніць мужаў паступак.

— Даў дзесяць рублёў... дзесяць срэбранікаў, нібы...

Анупрэі ня мог супакоіцца ад нутраных папрокаў і затупаў па хаце.

— Кінь ты плявузгаць, ліха ведае што—расьцяжна заўважыла Луцэя.—Што ты прадаў? Наадварот, ты выратаваў трое душ ад голаду. Не дастаў-бы грошы—бяз крошкі хлеба сядзелі-бы заўтра. Бедныя дзеці, і сёньня ўжо амаль нічога ня елі. Ды калі пазычыў, то ці-ж гэта значыць, што і прадаў? Гэта-ж не на работу пайшоў... Пакінь лепш драгаваць сябе...

Анупрэі нейкі час памаўчаў.

— Маўчы лепш, Луцэя, калі не разьбіраешся ні ў чым... Забастоўка—гэта вайна... А ў вайну нельга аднаму супроціў усіх вясьці перамовы з ворагам. Гэта ёсьць здрада... Глядзі, два тыдні йдзе змаганьне і гэтыя паганцы-гаспадары не здаюцца. Думаюць прымусіць нас пайсьці на міравую. Хітрыкамі, зморам, завабамі—думаюць... Не падавацца, трымацца, як мага—вось чым можна перамагчы... А я... бачыш...

Анупрэі міжвольна скочыў к вакну, за якім вуліцаю прашло двое мужчын: яму паказалася, нібы то Мікола Капач і Антось Скуба йдуць да яго...

— Я штрэйкбрэхерам цяпер лічуся... Першым пайшоў за гаспадарскай ласкаю,—дадаў Анупрэі, як-бы хочучы пакараць сябе за заход да Лейбы.

— За гэта? Не разумею цябе, Анупрэі.

— Кінь... Бяры, лепш, павячэраем, што ёсьць. Заві дзяцей.

Луцэя самапэўнасьцю пайшла ў мыцельнік і стала ўвіхацца каля начыньня. Анупрэі задуменна прычыніў вакно й пазваў дзяцей.

Хутка ўсёю сям'ёю ўселіся за стол, нагнуўшыся над міскаю варанае крапівы.

А тымчасам у хаце цямнела.

IV.

Праз усю ноч Анупрэй ня мог супакоіцца і заснуць, як сьлед. Толькі надыходзіў сон, плюшчыліся вочы і мярцьвела цела, як раптам унутры штосьці адрывалася, прабягала па ўсёй постаці калючая дрыготка—і сон прападаў. Чарадою віліся чорныя думкі-сумненьні, і натужна працавалі мазгі над пытаньнем, як-жа абыйдзеца яго праступак?

Анупрэй і находзіў і не находзіў апраўданьні сабе ў сваім становішчы. Пасудзіць з боку галавы сям'і, з боку бацькі,—то ён зусім як-бы ня здрадзіў. Луцэя, як шчырая маці-гаспадыня—была права. Але з пагляду таварыскасьці—зусім няма апраўданьня. Анупрэй згаджаўся, што ён віноўнік перад таварышамі, што ён зробіў цяжкую абмылку. Раз-ад-разу сузнаньне свае віны ён адчуваў усё больш і прыкрэй; раз-ад-разу яе здань выразней насувалася на яго.

Хацелася скарэй ведаць, чым усё гэта скончыцца. Маляваліся розныя скуткі, якія дасьць вырашэньне пытаньня. І ўжо зараней ні ў адным з іх ня бачыў Анупрэй сябе апраўданым. Яму здавалася, лежачы, нібы хтось побач сьцеражэ яго. Шамаў вецер за сьцяною, шоргала мыш у запечку, скрыпеў шашаль у шалёўках вакон—а паказвалася, што хтосьці гаворыць пра яго справу. Анупрэй паднімаў голаў і кідаў вачыма ў шэры змрок хаты, прыслухоўваючыся, ці сьпіць Луцэя з дзяцьмі.

Тыя спакойліва храплі. І Анупрэй міжвольна кратаўся думкамі аб сям'і. „Луцэя здаволена, што я ёй прынёс дзесяць рублёў“, перабіраў ён у думках. „Ды, сапраўды, якое ёй дзела да ўсякіх там салідарнасьцяў і іншае, калі ў хаце ні капейкі грошы, ні скарынкі хлеба. Двое дзетак, сапраўды, абадраных, бледых, ці-ж замарыць іх голадам? „Дзеці“.—Толькі чапала гэта слова Анупрэя, як ён хапаўся за іх, згладжваючы свой неспакой і сваю трывогу.

Анупрэй ужо на сьвітаньні спыніўся на гэтым пляне адказу таварышам, калі тыя паставяць аб ім пытаньне рубам: „Я ратаваў сям'ю“. Няўжо-ж-такі й гэта не ўрэзоніць?

І, вось, назаўтра, з самага раньня, калі жонка пайшла на рынак, Анупрэй неспакойліва пазіраў у вакно, чакаючы каго-кольвечы да сябе. Ніводнага праходжага не перапускаў, каб не аглядзець. Брала падазронасьць, каб на рынку, чаго добрага, не прагаварылася каму Луцэя. Ён верыў у яе стрыманасьць, але штось падточвала гэту веру. Хацелася, каб Луцэя хутчэй вярнулася дамоў. А мо' хто што казаў пра яго ды яна чула? Расказала-б мне.

Анупрэі прачыніў вакно, каб паглядзець, ці ня ідзе, часамі, Луцэя. Паглядзеў управа—няма. Штось падштырхнула павярнуць голаў улева. Анупрэі раптам схамянуўся: недалечка, хат праз дзьве, ішоў Ахрэм Клін. Ня трэба было сумнявацца—да яго. Анупрэю зрабілася млосна: так рана—то пэўна знарок. Яго жонка ня змоўчала, го, гэткая язычніца. Нашчабятала, нябось, багата. Ужо ўсякія чуткі пойдучь... Чаго ня было—дададучь... У людзей языкі сьвярбячыя—адно крані—мянташкамі пойдучь.

Каб Ахрэм не падмеціў, Анупрэі выняў голаў з вакна, зачыніў яго на кручок і адыйшоў на хату.

Задумаўся, як і што гаварыць з таварышам. Трэба-ж апраўдвацца! Ды ёсьць важкія прычыны на гэта.

Анупрэі паглядзеў на пол, дзе варушыліся разбуджаныя дзеткі. Бацькаў пагляд, праведзены спадлоб'я, сур'ёзны, паказуўся дзеткам за нейкую пагрозу на іх з боку бацькі; яны прысьмірэлі і захуталіся ў акрывала.

Анупрэі скмеціў прычыну дзяцінага манэўру і спагадліва ўсьміхнуўся. „Бедныя дзеткі, усё з-за вас“, прапусьціў ён у думках; і ад гэтых думак, як ад выходнага пункту дадалейшых роздумаў, накідаў рысы наступнай гутаркі...

Так і так. Ці-ж ёсьць праступак?

Увайшоў Ахрэм, і Анупрэі перарваў думкі: віноўна стаў найпрост перад увайшоўшым таварышам.

— Ты, пэўна, не чакаў мяне, Анупрэі?—пацікавіўся Ахрэм.

— Н-не-э,—раптам адказаў Анупрэі.

— А вось я зайшоў, каб табе...

Анупрэі перабіў таварыша, ня даўшы таму дасказаць...

— Я ведаю, дзеля чаго ты прышоў... Тут ужо адкрытая справа, ясна. Але, слухай, братка, я йначай ня мог. Ня мог, даю табе таварыскае слова... Вось дзеці,—Анупрэі паказаў пальцам на пол,—так прыпёрла, што бяз хлеба, бяз... І хапіла за горла пытаньне, як быць? Дапушчаць, каб уміралі, ці пайсьці на папрошную... Мучыла, паверыш, душу сузнаньне віны перад агульнай справай, але...

Ахрэм праслухаў Анупрэя, увесь час гледзячы яму ў твар і ловячы ў ім трывогу ды раскаяньне, пачакаў крыху і суцешна адказаў:

— Я сазнаю ўсё... Ласьне, думаеш, мне невядома тваё становішча? Тут цяжка ўстаяць... Я ўчора казаў жонцы сваёй: маўчы, тут не злачынства і ня здрада, а вымушае жыцьцё...

Анупрэі павесялеў, унутрана сьцешыўся крыху і задаво-
лена дадаў:

— Я й ведаў, што ты справядліва рассудзіш. Але, пра-
сіцьму цябе, пераканай, браток, і другіх, калі яны паднімуць
на мяне лаянку... Ёсьць-жа ўсякія людзі...

— Я ня веру, каб хто што нядобрае падумаў на цябе...
Ды ніхто й ведаць не павінен... Я, вось, і сам прыйшоў да цябе
зусім не па гэтым... Я, ведаеш, хачу запытаць у цябе, ці нель-
га было-бы дастаць у цябе пілкі? Думаю пайсьці ў лес па-
ставіць якую шурку дроў, пакуль гуляю... А ў цябе, здаецца,
была пілка...

— Так, ёсьць недзе... я выскачу ў сенцы...

Анупрэі намерыўся йсьці, але знадворку стукнулі дзьве-
ры, і ён спыніўся.

Пачакаў: у хату ўвайшла Луцэя.

— Дзень добры!—прывіталася з Ахрэмам, падазрона к-
нуўшы на яго порсткі пагляд.

— Адкуль так рана?—запытаў Анупрэі.

— На места бегала... Хлеба ня было ў хаце,—сухім гола-
сам, не азіраючыся на Ахрэма, адказала Луцэя.

І, спусьціўшы хвілінку, дадала:

— Але, здаецца, рана, а людзі ўжо пасьпелі даняць.

Мужчыны настарожана паглядзелі ўбок Луцэі.

— У чым справа?—разам запыталі.

— Усё ў тваім паступку... штрэйкбрэхерам завуць... Су-
стрэла Кастуся Вілку і Боруха... Абудва з пенаю ў роце на-
кінуліся на мяне...

Анупрэі зьбялеў ні-то ад сполаху, ні-то ад злосьці і, як-
бы шукаючы падмогі, павярнуўся да Ахрэма:

— Чуеш, брат?

Ахрэму стала няёмка: Анупрэявы словы адначасова былі
й глыбокім укорам яму за павядзеньне яго жонкі.

То, пэўна, пасьпела яна распусьціць чуткі па мястэчку.

Ахрэм пачырванеў ад няёмкасьці. І каб выйсьці з гэтага
становішча, рашуча падняўся з месца, матнуў рукою і чуць
ня крыкам выказаў:

— Яна не павінна была казаць! Я ўчора ёй рашуча за-
бараніў. То чорт ведама што! Брахунцы! Самі маюць у баць-
коў усё, а лаюцца.

Прайшоў сюды-туды па хаце, паглядзеў у вакно і адвяр-
нуўся да Луцэі.

— Ня думай!—уважліва загаварыў да яе,—ня думай, су-

седка, што то знарок... Я запаўняю цябе, што не паздаровіцца жонцы, калі то яна разбрахала.

Луцэя адварнулася на Ахрэма, зьмягчыла суровасьць выгляду й адказала:

— Ахрэмка, братка, ты сам ведаеш, як балюча гэта слушаць... То-ж крый чаго, пойдучь супроціў яго, што ён рабіцьме? Віна ўся мая, бо то я Анупрэя выправіла да гаспадара за грашыма... Ён сам нізашто не хацеў... Не карайце-ж за мяне дзяцей...

Анупрэй маўчліва стаяў на адным месцы, сочачы за Ахрэмам.

А слова „штрэйкбрэхер“, як малатком стукала яму па галаве, разьліваючы ўнутры балючую трывогу.

— Я ведаю, я ўсё ведаю... супакойцеся...—казаў Ахрэм.

НА РУІНАХ.

(Апавяданьне).

I.

Машина падыходзіла к станцыі Зябы; ход яе памаленьку сьціхаў.

Несьцер Грэбень ляжаў на верхняй лаўцы ў вагоне і думаў. У галаве яго зьбіраліся розныя думкі і ўспаміны аб тым, што ён бачыў і перажываў, пачынаючы ад дзіцячых гадоў і да апошняга часу. Выразней усяго ўставалі перад ім вобразы перажытага за доўгія гады вайсковае службы: спачатку ў царскай арміі, а потым у чырвонай. Перад ім прамігнулі: царская вайна з усімі сваімі страхамі, першая і другая рэволюцыі, паўстанцкія атрады, вайна з Калчаком, Дзянікіным, Юдэнічам, і, урэшце, з Врангелем. Усяк здаралася. Шмат разоў жыцьцё вісела на валаску. Тухла вера ўбачыць бацькоў, брата, сястру. Што рабілася там, у яго краіне, Несьцер толькі дагадваўся з тых кароткіх і няпэўных чутак, якія вычытваў з газэт ці даставаў выпадкова ад таварышоў. Весткі гэтыя адрыўна, патрошку далятаўшыя да яго, казалі, што там далёка, на бацькаўшчыне, дзеецца нешта страшнае, што няма-ведама, ці застануцца жывымі бацькі, сваякі.

Кожны раз, дастаўшы сьвежую вестку з Беларусі, Несьцера ахапляла жаданьне вырвацца на які час і наведць сваю краіну, але ён не хацеў дзеля гэтага выкарыстаць нячэсны спосаб,—прыкінуцца хворым, ці стаць дэзэртырам. Не! Несьцер быў чэсным чалавекам і чэсна адданым справе рэволюцыі салдатам. Думаючы аб доме і бацькох, ён чакаў гэткага выпадку, калі можна будзе бяз усякай шкоды для свае часьці выпрасіцца дамоў. Такі выпадак падышоў у той час, як чырвоная армія аслабаніла Крым ад Врангеля, і іх полк супыніўся ў Сэвастопалю, каб далей нясьці мірнае жыцьцё. У вадзін дзень Несьцер напісаў заяву політкому й копію камандзіру і праз некалькі дзён дастаў паўтарамесячны водпуск. З якою радасьцю ён сабраўся ў дарогу! Яго не палохалі ўсе клопаты

далёкага пераезду, не задумоўваўся ён і над тым, ці ўдасца яму наогул дастаць удому тую душэўную судзеху, да якой ён так доўга прогся.

Зьвязаўшы клункі, Несьцер ушчапіў іх на плечы і пайшоў на вакзал. І як толькі сеў у вагон, зараз-жа пачаў выябражаць сабе ўсе падрабязгі свае наступнае стрэчы з бацькамі, братам, знаёмымі. У яго галаве мімавольна паўставалі пытаньні: а што там удому? Як жывуць бацькі? Мо' ўжо забылі мяне... А мо' ўжо іх няма? Столькі часу ня быў ён там! А колькі розных дзеяў начаўплося там за гэтыя гады! Гэта-ж сьвет мог перакруціцца ўверх галавою...

II.

Чым бліжэй Несьцер пад'яжджаў да роднага месца, тым болей і болей забірала яго нейкая трывожнасьць, перамешаная з салодкасьцю ўцехі, з адчуваньнем прыемнасьці спатканьня, з прыемнасьцю пабачыць родную глебу пасьяля доўгай разлукі. Бацька й маці, мабыць, старэнькія цяпер—нявыказна абрадуецца і з абсьлезенымі вачыма кінуцца цалаваць, абнімаць, будуць уміляцца. Бо ня жарткі,—цэлых сем гадоў ён іх ня бачыў—усё служыў ды служыў у войску. Праўда, у першыя гады службы Несьцер шмат пасылаў лістоў дадому: стараўся паведамляць бацькоў аб сабе, суцяшаць іх весткамі. Але мяркуючыся з тым, што яму толькі разоў тры ўдалося дастаць адказ з дому, ён вылічваў, што яго лісты не даходзяць да дому, ці дома, мабыць, нешта нядобрае здарылася. Далей, прычыну таго, што бацькі не адпісвалі на яго лісты, Несьцер бачыў у тэй агульнай завірусе, якая ўзьнялася з пачаткам царскае вайны. Гэта яго непакоіла й наводзіла на розныя думкі. „Хто яго знае, што магло стацца з бацькамі, жывучы каля фронту“, думаў Несьцер: „немцы наступаюць, тысячы й дзесяткі тысячаў уцекачоў бягуць з краю, куды вочы глядзяць. Сотнямі мруць штодня. Ці-ж не магло стацца, што й мае бацькі рушылі з месца і па дарозе дзе-небудзь згінулі? А калі ня сталася так, то ці мала іншых здарэньняў траплялася за гэты час? І немцы, і паны, і балахоўцы... Разбоі, зьдзекі. Чаго добрага—і бацькі папалі ў лік гэтых ахвяр. Столькі часу такога буйнага, неспакойнага і трывожнага жыцьця! Што найду я цяпер дома? Хто з родных яшчэ жывы, а хто памёр? Калі жывы, то ці ёсьць у іх які-небудзь прытулак, і ці там ён стаіць, дзе яго калісьці я пакінуў?“

Скрозь радасны настрой і вясёлае пачуцьцё, якія ахапілі Несьцера, упарта прабіваліся ўсе гэтыя сумныя пытаньні. Ахоп-

лены імі, Несьцер пачуваў сябе ў нейкім надзвычайна маркотным становішчы, нудзеў і нявыразна глядзеў на ўсё тое, чым жыў да гэтага часу і да чаго імкнуўся.

— Таварышы, якая станцыя?—запытаў ён бяз адрасу, калі машына спынілася.

— Зябы! Зябы!—адказала разам некалькі галасоў.

Несьцер хутчэй падняўся і пасьпешна пачаў зьбірацца: адзеў шынэль, падперазаўся, узлажыў шапку і старанна завязаў два клункі; потым праверыў на лаўцы, ці не забыўся чаго, і, разьвітаўшыся з суседзямі, хутка выйшаў з вагону.

III.

На станцыі перад вачамі Несьцера паказаўся цяжкі малюнак. Калісьці, ён помніць, гэта станцыя была шумнай і бойкай. Новы, з чырвонае цэгля, мастацка зложаны будынак станцыі цешыў сваім прыгожым выглядам. Высока паднімалася, як вежа, вадакачка. Народу заўсёды так і кішэла. А цяпер... Ох-ха! Як нейкі забыты вартаўнік, стаіць пабітаю, пашарпанаю, з паваленаю страхою тая-ж вадакачка, а ад будынку станцыі—адны разьбітыя падмуры. Для прыпынку праяжджаючых зьбіты насьпех з дошчак барак. У вагонах месціца і білетная, і комэндант, і начальнік станцыі. Зусім выпадкова засталіся няпрыметныя лямпавыя ліхтары, якія маркотна сьвіраць то там, то сям на пушчэльным абшары. Несьцер, акінуўшы вачмі гэты абшар, неяк ужахнуўся. Праўда, ён скеміў, што гэта плён вайны, але хацеў праведаць, чыіх рук гэта праца: немцаў ці палякоў. Ён падыйшоў к двум чыгуначнікам, якія гутарылі паміж сабою, і запытаў:

— Скажэце, дзядзькі, хто гэта так пастараўся?

Адзін з чыгуначнікаў, рыжы дзядуля, ухмыльнуўся і адказаў:

— А ласьне ты, нябожа, нічога ня ведаеш?

— Не, дзедку, я здалёку вяртаюся і нічога ня ведаю,—адказаў Несьцер.

— Польскія паны, нябожа, усё гэта нарабілі. Ня толькі адны Зябы, а скрозь усе станцыі ў нашым краі дашчэнтку зьнішчаны і зруйнаваны імі. Вось хоць-бы паехаць к Менску і далей—дык быццам ток навокала. Ня толькі станцыі, а ўся наша Беларусь цяпер—тыя-ж самыя Зябы—пустыр, руіны, ток. Паны, нябожа, пастараліся добра. Ой, як добра-а-а! Пакінулі аб сабе добрую памятку ў нашым народзе...

— Ах, погань ліхая,—абурана праказаў Несьцер.

Тымчасам надварэ пачынала расьсьвітаць. Смуглыя ліхтары пачалі сумець і тухнуць адзін за другім. Машына, прамарудзіўшы хвілін з трыццаць, няспешна рушыла далей.

Несьцер некалькі часу прастаяў на адным месцы, каля пахіленага ліхтара, там, дзе спыніўся запытаць у чыгуначнікаў аб вінавайцах разбурэньня станцыі, потым пахіліўся ўбок і зрабіў некалькі крокаў узад ды ўперад.

Зрэдку снавалі па плятформе пасажыры. Бегалі клапатліва служачыя станцыі.

— Куды-ж ісьці?—запытаўся ён сам сябе,—няўжо пусьціцца пешкі сорок вёрст да Верацён?

Раптам да яго падыйшоў нейкі мужчына, з вялікай чорнай барадою, з адрослымі лахматымі бакамі на яшчэ нестарым, але змучаным твары. Адзеты ён быў у панашаную вопратку напалову цывільную, напалову вайсковую. На руцэ ў яго вісеў паўпусты мяшок, а з боку торбачка.

— Ці няма закурыць?—запытаў ён Несьцера.

— Няма, браточку,—адказаў той.

— А куды едзеш?

Несьцер пільна акінуў падыйшоўшага з ног да галавы, крыху памаўчаў, потым адказаў.

— Нашто табе?.. А сам куды едзеш?

— Я прыехаў сюды, а адсюль трэба сыягаць вярстоў сорок да Верацён?

— Да Верацён? За Хрэпы?

— Але.

Несьцер пільна ўставіўся ў незнаёмага, паглядзеў колькі хвілін на яго і потым раптоўна штосьці падмеціў: незнаёмы выглядзеў знаёмым чалавекам, якога Несьцер дзесьці і калісьці бачыў.

— Я таксама йду ў Верацёны, — адказаў Несьцер, — а ты адкуль прыехаў?

— Я... Я...

І гэты, з свайго боку, штосьці знаёмае запымеціў у Несьцера.

— Слухай, таварыш, як тваё прозьвішча? Мне, здаецца, што я цябе дзесьці бачыў?—запытаў Несьцер.

— Я—Гарасім Грэбень,—рашуча адказаў незнаёмы.

Перад Несьцерам як-бы неба адчынілася.

— Братка мой, родны мой, дык гэта-ж ты! Як-жа ты зьмяніўся! Ажно й не пазнаць цябе... Я... твой брат Несьцер. Якое нечаканае спатканьне! — растрывожна праказаў Несьцер.

— Ці можа-ж то быць? — са сьлязьмі ў вачох праказаў Гарасім.

Далей ніводзін з іх ня мог гаварыць, і яны міжвольна, ахопленыя радасьцю, кінуліся адзін другому на шыю і моцна ды шчыра пацалаваліся. Выпадковыя падарожныя кідалі на іх свае неразумеючыя погляды.

— Ну, дык ідзем, брат, пасля некаторага часу запрапанаваў праз сьлёзы ўмільнасьці Несьцер.

Гарасім нічога не адказаў: ён быў згодзен.

VI.

Узрушаныя нечаканаю стрэчаю, браты Грэбені моўчкі крануліся з месца і, ідучы, доўга не знаходзілі слоў да аднаўленьня гутаркі. А тымчасам кожнаму здавалася, што ён-бы бясьціханьня гутарыў з братам, апавядаючы яму ўсе здарэньні жыцьця ў часы разлукі; думкі нястрымным роем націскалі ў голавы, словы заміралі на языках.

Браты перайшлі рэйкі і выбраліся на дарогу, якая ад станцыі вяла на павятовы горад.

Рэдкія будынкi станцыйных служачых, раскіданыя паабাপал шашы, сумна глядзелі на іх цёмнымі закрэпленымі шэранем вокнамі.

У некаторых вокнах яшчэ сьвірэлі агоньчыкі; траха не ва ўсіх доміках палілася ў печы і з комінаў гнаў слупамі дым.

Між будынкамі віднеліся вогнішчы з высокімі коінамі і чорнабелымі камямі дрэў.

Пры шашы наўскосак валяліся пакіданыя драцяныя загарадзі, вывернутыя слупы з тэлеграфу, пападаліся зламаныя вайсковыя драбіны-вазы, кукі колаў.

Грэбеняў гэта ня цікавіла: знаёмыя вобразы, такія надаедныя, такія агідныя...

Яны йшлі далей, уталопіўшы наперад свае празрыстыя вочы, якія зьялі нявыразнай радасьцю, і маўчалі...

Доўга ніводзін ня мог, ці мо' не асьмеліваўся першым пачаць гамонку, нібы баючыся зварушыць тую ўрачыстасьць іх раптоўнай стрэчы, якая вітэла над імі.

Але скоры, як у Несьцера, так і ў Гарасіма, пачало на задні плян адыходзіць усё іншае, апрача патрэбнасьці гутарыць, казаць ці сьпяваць.

К таму-ж акалічная абшарнасьць, якая ўставала са змроку, пачала ў іх абуджаць старыя ўспаміны. Колькі разоў ім абодвым траплялася йсьці гэтым гасьцінцам, глядзець і любаватца прыгожасьцю родных вобразаў. Праўда, цяпер, пасля вялікіх перамен, звязаных з перажытым, многа чаго ў вобразах зьмянілася. Дубраўкі й гайкі высечаны, толькі зрэдку сіротамі

стаяць адзінокія дубкі ды бярозкі. Здаецца нават, што й шмат якія вёскі згинулі, а якія засталіся, ляжаць ціха, спакойна, прытуліўшыся да зямлі, каб ня быць прымечанымі. Аднак смутак акалічнай мясцовасці не перашкодзіў Грэбням перайсці да ажыўленае гутаркі.

— Гарасім, браток, скажы-ж ты мне, адкуль ты трапіў сюды?—неяк нерашуча пачаў Несьцер.

Гарасім зрабіў мяккую міну на твары, паглядзеў на брата і адказаў:

— А як ты думаеш?

— Як думаеш? Як ты цяпер будзеш думаць! Усё шыварат-навыварат цяпер робіцца. Столькі ўсякае прымхі, столькі выпадковасці, што губішся ў іх дашчэнт. Хацеў-бы думаць так, хацеў-бы гэтак дагадывацца, а глядзіш, яно зусім іначай складаецца. Так і гэта. Як я магу думаць? Я баюся думаць...

— Праўду, браце, кажаш: зусім праўду. Ніколі табе не дагадацца, як і што са мною траплялася апошнімі гадамі, і якім выпадкам я папаў сюды, каб сустрэцца з табою. А цікавага так многа, што табе ня лішне будзе паслухаць.

Несьцера забрала цікавасць. Ён крыху памаўчаў. Потым сьцішыў хаду і сказаў брату:

— Гарасім, давай перакусім чаго-небудзь, а тады ты мне ўсё раскажаш аб сабе і аб сваім жыцці.

— Вось трэ' пашукаць на чым сесці.

Яны ўваходзілі ў лясок. Шугаўшы злёгка ветрык заціх. Высокія, абеленыя шэраняй, хвоі і густыя, лахматыя ёлкі сталі ціхутка, нібы прытаіўшыся, нібы зачараваныя.

Абодва хадакі кінулі навокал вачыма і разам угледзелі з левага боку дарогі тоўстую бураломіну.

— Давай прысядзем,—сказаў Гарасім.

Яны зьвярнулі з дарогі, падышлі к ляжаку, зьмялі з яго сьнег і паселі.

Несьцер зняў клунак, развязаў яго, дастаў акраец хлеба і невялікі кусок сала.

— Хахлацкае, брат, еж! — падаючы брату сала, сказаў Несьцер.

Гарасім быў галодны і прагна хапіўся за страву. Гледзячы на яго, не адставаў і Несьцер. Хутка адзеленая порцыя была кончана.

— Давай цяпер пойдзем цішэй і па дарозе пагутарым аб нашым жыцці,—сказаў Гарасім.

Яны падняліся, вышлі на шашу, зірнулі на неба і пайшлі.

Тымчасам неба стала праясьняцца, і праз рэдкую хмару ўхмыльнулася сонца.

— Весела будзе йсьці,—сказаў Гарасім.

— Так,—адказваў Несьцер.

Грэбені прайшлі моўчкі яшчэ сажняў з дзесяць. І толькі на граніцы ляску Гарасім рашыў пачаць сваё апавяданьне.

— Цяпер, браточку, то яно і цікаўна ўсё ўспомніць ды расказаць, а перажываць было ня так лёгка. Проста здзілюся я, як так удалося выхаяцца і вось цяпер ісьці з табою.

— Ну, ну, кажы спачатку,—прасіў Несьцер.

— А спачатку было так. Праз два гады, як цябе здалі, вайна выцягнула з дому і мяне. Як другаразраднік, я быў забраны ў пятнаццатым годзе, якраз перад наступам немцаў. Пакінуў жонку сваю і трое дзетак, і як вышаў з Верацён,—дык два з паловай гады неадлучна сядзеў то на фронце, то ў тылу, то зноў на фронце. Тры разы быў ранены і выцерпеў пекла мук. Думаў, што ня быць мне й жывому, але акрыяў і пасьяля акцябарскае рэволюцыі вярнуўся дадому. Быў вельмі рад гэтаму, бо ўбачыўся з бацькамі, з жонкаю, з дзеткамі... толькі з двума з іх, бо трэцяе памёрла ў маю адсутнасць. Ой, Несьцерка, колькі яны за тья два гады працярпелі мук і бяды! Перш сабраліся выехаць, як і іншыя, частку добра распрадалі, частку павязьлі. Потым стары раздумаў, угаварыў жанок і засталіся. Пад вёскаю і ў самых Верацёнах была бітва. Палавіна вёскі згарэла, але наш будынак неяк уцалеў.

— Ну, скажы-ж, Гарасім, а ты ня пытаўся бацькоў,—ад мяне лісты яны даставалі, ці не?—перабіў брата Несьцер.

— Не, брат, ніякіх лістоў. Лічылі цябе прапаўшым. Маці плакала, бацька нудзеў. Я іх суцяшаў, хоць і сам ня верыў... Але слухай, брат. Пражыў я дома каля трох месяцаў. Думаў перш аставацца і надалей, а мо' і назаўсёды. Але якраз нашым месцам пачаў наступаць немец. Крыху напалохаўшыся яго, а часьцю з надышоўшай злосьці на рабаўнікоў нашае зямелькі, я, доўга ня думаючы, прылучыўся да нашых атрадаў і адступіў з імі. Бацька крычаў за гэта на мяне, кляла жонка, але нянавісьць да немцаў і ваяўнічы запал узялі верх. Такім чынам я адступіў да Смаленску. А ў Смаленску я захварэў на тыфус. Праляжаў блізка два месяцы і ледзь жывы, адзін шкілет, устаў пасьяля вялікадня. Служыць больш я ня мог, пайшоў да начальства й кажу: „Пускайце дадому, а то ня выжыву“... „А як-жа ты дабярэшся?“—пытаюць.— „Дабяруся“, кажу. Вось мне далі водпуск на тры месяцы. Узяў я лахі пад пахі, сеў на цягнік, прыехаў да Воршы, а там рознымі выхілясамі, праз вёскі ды праз ляскі і—дабраўся дамоў. Прыходжу, а там ужо мяне чакаюць, чакаюць ня толькі

бацькі, а й немцы... Ух, нагаварылі на мяне ўсе гэтыя Цьвіркі, Ласы, Цьмені, што я ня толькі бальшавік-камісар, але й самы старэйшы з бальшавікоў. А немцам было гэта наруку; ды яны ўжо да майго звароту забралі ў бацькі карову, дзьве авечкі, дзесяць пудоў збожжа і яшчэ гразіліся далей „падчышчаць“. Дык вось, не пасьпеў я ўвайсьці ў Верацёны, як мяне, раба божага, так і абламзалі. Замест дому, я мусіў першую-ж ночку начаваць у комэнданцкай. А далей... Пашлі дапыткі, адпраўка ў лягер, жыцьцё ў лягеры чуць ня цэлы месяц... Ай-яй!—Гарасім за галаву хапіўся,—колькі мукі перанёс... А потым, не знашоўшы віны, узялі і выпусьцілі. І я жыў пасья гэтага ажно да наступу палякоў. Гаралі з бацькам два гады поле, кармілі жывёлу і—толькі. Немцы мала чапалі, а прыйшла Савецкая Ўлада, мы ўзялі яшчэ панскіх пяць дзесяцін засеялі. Так бы яно мо' і йшло-б, ды на бяду—гэтыя паны. Якраз у самае жніва так і пайшлі яны наступам. Усе ўцякаюць, савецкія работнікі выбіраюцца. Ня ехаць мне страшна, бо да гэтага і ў савет, ведаеш, мяне выбралі, і камісарам Зьліхоцкага маёнтку назначылі, ды ў дадатак, як казаў ужо, пяць дзесяцін панскае зямлі я для сябе падрэзаў і дрэва на гумно навазіў. Як-жа тут застацца!

— Вядома, вядома,—паддакваў Несьцер.

— І я выехаў разам з іспалкомам. Паехалі зноў у Смаленск, дзе я пражыў з месяц, а потым рашыў пайсьці ў чырвоную армію, на фронт, каб біцца з палякамі. Ведаеш, братка, неяк абуяла мною помста к паном за іх напад на наш край, і я ажно цэлы год быў у войску. Заўсёды меркаваў быць у першых радох. Хадзіў часта ў разьведку, ніколі не адставаў, каб не пайсьці ў наступ; з нейкай, ведаеш, нязьведанай ахвотай пёрся на паноў. Стралаў з асобнай уцехай. Бывала, у разьведцы напаткаеш паноў і ўжо хіба, на іх шчасьце, куля праміне, або пасьпеюць схвацца. Заўсёды, як ішоў у наступ, прыпамінаў дзедавы сказы, як паны былі прыгоншчыкамі і зьдзекваліся над нашымі сялянамі. Эх, толькі гарыць, бывала, помста, чэшуцца рукі! Ніякага страху ня маеш, ідзеш. Пазнаў я ўсе мясцовасьці і каля Барысава і каля Ігуменя і каля Бабруйска. Часамі пройдзе тыдзень - другі бяз чыннасьці, і сам ня ведаеш, дзе дзецца ад нуды. Падыдзеш к камандзіру і дурыш яму голаву: „Таварыш камандзір! ці-ж ужо вайна скончылася, што мы так доўга аддыхаем? Ці мо' мы рашылі аддаць паном да Барысава і толькі далей ня пускаць іх, чакаючы пакуль яны пачнуць наступаць?“ Так скажаш камандзіру, а ён толькі ўхмыльнецца й адкажа: „Пачакай, Грэбень, яшчэ панюхаеш пораху. Вось ідзе вясна, пачнецца

дзела“. Мне то было вялікай уцехай. З нецярплівасьцю чакалі вясны. І... дачакалі. Праўда, то ўжо было ў маі ды чэрвені. Як пачалася гарачка—дык толькі трымайся. К гэтаму часу я папаў пад Полацк, адкуль нашы наступалі. Вось як ударылі раз на палякоў—дык к Маладэчну заганалі зразу. Потым яны, гады, аправіліся і нас назад к Полацку адапхнулі. Затое ў другі раз, як пайшлі мы, дык толькі трымайся. Ня спыніцца. І я ў першых радох дакаціўся ажно да Варшавы, дзе й быў перахвачаны панамі. Ледзьве ўцяклі к немцам.

Гарасім закашляўся і сплюнуў. Несьцер азірнуўся навакол.

Яны йшлі цяпер шляхам, які замыславата вярцеўся то сюды, то туды, нібы шукаючы лепшых мясцоў для сябе. Наўкруг ляжала белае поле, перасечанае ўзгоркамі. То сям, то там віднеліся засьценкі, фольваркі і сіняцёмныя плямы невялікіх ляскоў. Шляхам, на дзіва, ніхто ня йшоў і ня ехаў. Зрэдку праляталі вароны і перабягалі ім дарогу па адным, мабыць, заблудшыя сабакі.

— А скажы, браток Гарасім, ты не запісаны ў партыю комуністых?—запытаў Несьцер чамусьці.

— Не,—адказаў Гарасім,—але ўсёроўна я комуністы. Мо' нават лепшы яшчэ за тых, якія й запісаны. Ведаеш, братка, я вельмі спачуваю цяперашняму ладу, бо бачу, што толькі ён дае магчымасьць нашаму брату-мужыку стаць сапраўдным чалавекам, і калі мы гэтага не патрапім, выкарыстаць для сябе—дык мы нічога ня варты. Савецкая Ўлада нас прызвала к дзяржаўнаму экзамену, дала нам, як кажуць, матар'ял у рукі і сказала: рабі. Вось мы й павінны паказаць, што мы рабіць умеем, што мы такія самыя людзі, як і нашы абірацелі—сябе ў крыўду не дамо...

Несьцер падаваўся братнім словам і цешыўся, што брат яго дайшоў да разуменьня ўсяго таго, аб чым яму тлумачыць. У яго сэрцы расла ўцеха, што ён мае сабе гэткага слаўнага і разумнага брата.

— Я таксама, браце, стаю жыцьцём за цяперашні лад,—пасьпяшыў і Несьцер выказаць сваю думку.—І таксама, дарагі мой, шмат панёс за ахову свабоды. Дасталася ўсяго, усяго, што й казаць... Толькі мне вельмі добра, я вельмі рад, Гарасім, што і ты маіх думак. Пацярпелі многа, ну толькі-ж ёсьць завошта...

— Дык слухай, Несьцер, я дакажу табе да канца, што пачаў,—перапыніў брата Гарасім.

— Кажы, кажы.

Яны абмінулі яміну, якая раптам устала перад імі, адначасова азірнуліся назад і па баках, і Гарасім загутарыў:

— Вось, калі мы папалі на нямецкую зямлю і немцы нас раззброілі ды парасылалі па лягерах, я, ведаеш, заняпаў духам. Як тут сядзець бяздзейна ў цяжкіх варунках, галоднаму і толькі чуць, як там на ўсходзе йдзе змаганьне за край і свабоду. Дзеравянаму трэба быць чалавеку, бяздушнаму... Стала браць мяне нецярплівасьць. Зарухалі думкі ў галаве, забудаваліся пляны розныя. „Уцяку“, — парашыў і стаў чакаць удачнага выпадку. Праўда ён хутка сам мяне знайшоў... Не аднаго мяне, а нас некалькіх. На шчасьце, у нас якраз змянілі варту. Папаўся немец — свой чалавек. Пазналіся з ім, пагутарылі раз-другі, а на трэці — „бжэце“ кажа. І мы ўтраіх сярод дня ўлучылі хвіліну й далі ходу. Праз дзень з лішнім былі ў Літве, а яшчэ, спусьціўшы дзён тры, я апынуўся, як бачыш, вось дзе. У штабе арміі мне далі пропуск дамоў, і я з гэтым пропускам еду. Глядзі, навошта я падобен: валацуга ды й годзе. Вось парашыў наведаць дом і сям'ю, супачыць крыху і зноў на фронт...

— Так, так... Здрава дасталася, браце. Ну, цяпер ужо патрэбна супачыць месяцаў колькі. Ды на фронт, бадай, мо'й не давядзецца: з Польшчаю замірэньне.

— Э! Якое там замірэньне? Ворагаў, брат, у нас гібель. Кончылі з Польшчаю — новыя найдучца.

Тымчасам надварэ падыходзіла к вечару. Грэбені за гутаркаю ня прымецілі, колькі яны прайшлі дарогі і ці многа ім яшчэ засталася йсьці. Аднак для іх абодвых пачала адчувацца ўтома, крыху дзеля таго, што ўжо яны многа сягонья прайшлі, а болей таму, што доўгі дарожны час адабраў у іх сілы і зьвярэдзіў іх. Хацелася таксама і есьці абодвым. Якраз яны падыходзілі к Галапечачнай карчме, якая стаяла ў дваццаці вярстох ад Верацён. Гаспадары карчмы калісьці былі знаёмы абодвым братам. Калі яны й цяпер там жывуць, то можна разьлічваць паесьці і супачыць. Ды хоць і іншыя гаспадары — усёроўна карчма карчмою. І Грэбені ўскорылі хаду. Выйшаўшы на ўзгорак, яны ўбачылі ў вокнах старой уросшай у зямлю будыніны цямлывы агоньчык. Зачуўшы іх пабліжэньне, забрахаў асіпшым голасам карчомны сабака. Відаць было ім, як у стадоле адчыняліся вароты, і знадворку ў стадолу ўехала колькі падводаў. З коміна карчмы йшоў дым, які фарбаваўся ў чырвоны колер ад праглянуўшай на заходзе променнае палоскі неба. Ваддалёк карчмы, вярстох у дзвёх злева, ляжаў засьценак. І з яго да Грэбеняў даносіліся ўсё чутней і ясьней розныя скрыпы, выгукі, рыканьне кароў і сабачы брэх.

— А як мы зробім, Несьцер, значуем тут, ці пойдзем

дадому, спачыўшы? Яшчэ цэлых дваццаць вёрст, а тут, хто яго ведае, мо' й небяспечна?—запытаў Гарасім.

— Праўду табе сказаць, я ўжо ўтаміўся. Еду з Севастопалю і вось болей тыдню, як не паспаў і не паеў палюдзку. Памойму, варта было-б супачыць, калі знойдзеца на чым. Гэта выгадней і таму, што мы прыдзем днём, а ня ноччу,—адказаў Несьцер.

— Нічога проці ня маю. Гарбаты-б пашіць...

Яны падыйшлі к карчме. Сабака сьціх брахаць. Ля варот стадолы стаяла маладая жыдовачка і пільным поглядам аглядзела Грэбеняў. Несьцер з хвіліну ва ўпор паглядзеў на яе, і ў яе твары ўгледзіў штосьці знаёмае.

— Можна зайсьці да вас?—дабрадушна запытаўся ён.

Жыдовачка ўхмыльнулася і мякка, гасьцінна адказала:

— Калі ласка!

— А мо' й пераначаваць можна будзе?

— Там пабачым,—ахвотна адказала яна.

Грэбені ўверана адчынілі дзьверы і ўвайшлі ў карчму. Ём дыхнула густым цёплым паветрам, перапоўненым дымам. Была пятніца і зайшоў шабас, так што на сталі гарэлі сьвечкі, і стары гаспадар карчмы, як пазналі яго з першага-ж погляду Гарасім і Несьцер, згорблены Шмуїла сьлібізаваў модлы. За сьценкаю ў каморцы крахцела яшчэ адно старое. Два хлапчукі, адзін ужо дзяцюк, і дзьве сталыя дзяўчыны бегалі з каморкі ў каморку. Лазіў па хаце і віляў хвостом прырэзаны сабака, той самы, што брахаў на Грэбеняў. На лаўках сядзела з пяць сялян у жоўтых кажухох, падпярэзаных саматканымі паясамі; усе яны трымалі ў зубах люлькі, маўчалі і пускалі на хату гібель дыму ад свойскага „багданчыку“ і „мультану“. Раз-по-разу сяляне азіраліся ў вокны і адзін другому нашэптвалі штосьці на вуха.

— Дзень добры ў хату!..

— Добры вечар!—паправіў Гарасім.

— Добры вечар!—адказаў Шмуїла, не пакідаючы маліцца.

Месца сядзець хапала, і абодва Грэбені ўселіся.

— Ці нельга было-б папрасіць гарбаткі? — пераняўшы дзяўчыну, запытаў Несьцер.

— Можна, зараз,—адказала тая, мякка ўхмыльнуўшыся. Несьцер пачаў разьвязваць клунак. Гарасім моўчкі сядзеў і сачыў нязьмігутна за гарэньнем сьвечак.

Тымчасам Шмуїла кінуў маліцца і сеў за стол. Адна з дзяўчат падбегла к сталу, заслала абрус і пачала гатавацца к вячэры. Шмуїла адламаў кусочак хлеба і, жуючы, пачаў глядзець на хату.

Вочы старога, яшчэ зоркія і празрыстыя, шпарка бегалі па ўсіх баках, не прапускаючы самых дробных рэчаў. Потым яго погляд спыніўся на Гарасіму і ня болей хвіліны аглядаючы яго постаць зверху ўніз, Шмуїла штосьці замармытаў, павярнуўся і сказаў:

— Ці я абмыляюся, ці то так і ёсьць: здаецца ты будзеш Янкаў сын, Грэбеня?

Гарасім усьміхнуўся і адказаў:

— Так, Шмуїла, угадаў. Добрая ў цябе памяць.

— Але, добрая памяць, дадаў Несьцер,—але мяне дык бадай не пазнае.

Ён пытална паглядзеў на Шмуїлу.

— Не, цябе ня помню. Мо' калі й ведаў, толькі выйшла з памяці,—адказаў Шмуїла.

— Ну, і дзіва няма,—умяшаўся адзін з сялян, паважна раскурваючы люльку:—наша рэч старыкоўская: што дзень—і памяці меней.

— Вядома, вядома, дзядзька. Вось і таму дзіва, што Шмуїла мяне помніць. Таксама гадоў з чатыры не сустрэкаліся,—сказаў Гарасім.

— Гадоў чатыры—то глупства. Затое раней я добра знаўся з вашай раднёю. Бывала, Янка што-тыдзень у мяне, а я ў яго. У нас, дзякуй богу, шмат чаго хаўруснага рабілася. Го, твой бацька, то чалавек, якіх мала знойдзеш. Разумніца, хітры, сьмікалісты, прайдзі-сьвет, ня вам раўня. Бывала, што мы з ім не вытваралі, якіх дзялоў не вялі. Хай сам скажа!

Гарасім і Несьцер усьміхаліся.

— Чаму-ж не, бываюць такія, удаюцца,—ваткнуў сваё слова той-жа селянін.

— А вось хоць-бы наш Нічыпар, чым не такі?—дадаў яго сусед.

— Старасьвецкія людзі ўсе хітрэйшыя за сучасных, няма чаго казаць,—згадзіўся трэці.

Пакуль ішла гутарка, на стале апынулася вячэра, і сям'я Шмуїлы, семера душ, сядзела за сталом. Старэйшая дачка, тая, што сустрэлася з Грэбенямі на вуліцы, была за гаспадыню і падавала на стол.

Звычайная шабасовая вячэра адзначалася багацтвам страваў. Суп, цымас, бульба, мяса, рыба, кугель, кава і інш., ня гледзячы на цяжкія часы, у той-жа порцыі, як і ў бывалашні гады, напаўнялі стол. Недахват яды, голад, з якім добра пазналіся й Гарасім і Несьцер, тут ня чуліся. Вось, пазіраючы за зьменай страваў, абодва Грэбені пераглядаліся між са-

бою, праводзячы зіркам на стол кожную міску. Сялянам-жа гэта было няцікаўна.

— Адкуль вас бог нясе? — пасьяя некаторага часу маўчанья, скончыўшы вячэру, запытаўся Шмуїла. Далей, не чакаючы адказу, ён зьвярнуўся к дачцэ:

— Вялі паставіць людзям самавар, яны замерзьлі з дарогі.

— Добра, зараз, зараз!—адказала дзяўчына.

— Адкуль вас бог нясе?—перапытаў Шмуїла ў другі раз.

— Ох, з усяго сьвету!—адказаў Гарасім.

— Здалёку кажаце?

— Дый што казаць, вядома, што здалёку,—пацьвярдзіў Несьцер.

— Вось парадуйце нас, што гэта ў вас чутно?

Шмуїла пагладзіў бораду, замармытаў нешта і сумна адказаў:

— Ды ў нас ня вельмі добра. Эх...—ён матнуў рукамі. У гэты час папасчыкі-сяляне штосьці перагутарылі між сабою і пачалі зьбірацца к выхаду.

— Што, едзеце, мужчыны?—пацікавіўся Шмуїла.

— Так, пара; коні досыць супачылі і папасьвіліся. А нам трэба к раніцы быць у Сажным. Пойдзем, браткі,—адказаў адзін з сялян.

І ўсе яны вышлі з хаты. За імі ў стадолу, запаліўшы сьвірэлку, вышаў і хлапец Шмуїлы. Скрып дзьвярэй і пацягнуўшае з стадолы халоднае, пахнучае гноем паветра, напоўнілі на хвілю карчму.

— Зачыняйце хутчэй!—гукнуў Шмуїла,—дроў лішніх няма, павінна быць дорага цяпло.

І потым загутарыў ніто з сабою, ніто з Грэбенямі:

— Ні дроў няма, нічога няма. Зьнішчылі, агалілі край уканец. Як ток зрабілі. Каб тут і колькі было ўсякага добра, дык выкрадуць, выхапаюць. Жарты—цэлых шэсьць гадоў нішчыць—то й зямлю можна раскрасьці ўсю. Адзін прыдзе—бярэ сабе, сыцягае, другі прыдзе—бярэ далей і вязе к сабе, трэці і дзесяты—бярुць і бярुць... А даць—ніхто.

— Кепска, кажаш, Шмуїла?—перабіў Гарасім.

— Яшчэ як, браток, дрэнна, выказаць нельга. Можна прыглядаліся, ідучы дарогаю: слупы павернуты, дрот валяецца... Так і па ўсяму краю—усё павернута і ўсё валяецца...

— Сапраўды кажучы — валяецца толькі тое, што нікому ня трэба, як нявартае. Усё тое, што мела хоць малую цану, падабрана нашымі прыяцелямі немцамі, палякамі, балахоўцамі і чорт іх ведае кім. Падабрана і падчышчана, як належыць.

— Усюды гэтак, усюды адны руіны,—загаварыў Несьцер.
— Вось я еду з Украіны, і, каб вы бачылі толькі, што там робіцца: масты паўзрываны, чыгункі папсаваны, вёскі папалены...

— Так, вядома... Але-ж у нас гэта зроблена куды мудрэй. Там прайшлі раз-два й толькі. А ў нас тут—насыціхана шэсьць гадоў тое й рабілі, што бралі, шукалі, даставалі й звозілі. Проста сэрца рвецца на кавалачкі, калі паглядзіш на край, якім ён стаўся...

— І якім-бы мог стаць, каб яго пакінулі ў спакою і аддалі людзям на адбудову,—уставіў Гарасім.

— Во-во, і я хацеў гэта сказаць,—падхапіў Шмуїла.

— А я бачу, што гаспадар карчмы ненарокам любіць наш край, хоць, здаецца, і няродны ён яму, — нясьмела праказаў Несьцер, баючыся, каб гэтым не пакрыўдзіць Шмуїлу.

Але той нават і намёку ня даў на крыўду: наадварот, гэта яго вызвала на выказ тых думак, якія, бадай, ці былі-б ім выказаны бяз Несьцеравых слоў.

— Братка ты мой, — поўным шчырасьці голасам завёў Шмуїла,—ці-ж можна наш край ня любіць? Дзе-ж ты найдзеш лепшых, спакайнейшых і працавіцейшых людзей? Дзе ты сустрэнеш выгляд лепшы, дабрату большую? Праўда, я родам ня згэтуль, але, дзякуй богу, жыву тут болей трыццаці гадоў. Ці-ж нельга прывыкнуць і парадніцца? Я ўжо пасья першага азнаямленьня з людзьмі стаў сынам яго. Каму ці льга зжыцца, а чалавек нязлослівы, памяркоўны, ужыўчывы — хутка зжывецца. Так, я скоро парадніўся і з краем, і з людзьмі. Скора й палюбіў іх.

Несьцер пільна выслушаў Шмуїлу, крыху памаўчаў, а потым к брату зьвярнуўся з гэтакімі словамі:

— Вось чуеш, Гарасім, як людзі кажуць. Што-ж за наўда, калі я праз увесь час так моцна смуткаваў па бацькаўшчыне. Так, браце, смуткаваў і жалеў, што й выказаць нельга. Ні грукат гармат, ні жар зьмаганьня, ні страх перад сьмерцю не маглі заглушыць гэтага болю. Ідзеш у наступ, вакол сыплюцца кулі, разрываюцца снарады, сьмерць глядзіць у вочы, а сэрца так і ные, так і ные — дадому ймкнецца: хоць-бы паглядзець на сваіх людзей, пагутарыць на сваёй мове, пабываць у лясох, на палёх... Хоць-бы сабе й сьмерць—але пасья пабыўкі дома... І гэтак праз увесь час, праз цэлых чатыры-пяць гадоў. Ссох, сыптрэў у журбе па дому.

У гэты час дзяўчына прынясла самавар.

— Прачакаліся, мужчыны, — сказала яна, ставячы яго на стол.

— Нічога, нічога, — адказаў даліканта Несьцер, якому сапраўды дакучыла чакаць.

Абодва Грэбені пасьпешна распрануліся, дасталі з клункаў яду, вылажылі яе на стол. Потым уселіся за вячэру.

Шмуїла вылез з-за стала й пачаў маліцца.

На нейкі час у хаце стала ціха. Толькі крэкёт бабулі ў запечку казаў, што ў карчме ёсьць жывыя людзі. За вакном сьвістаў вецер. Зачыненыя вакяніцы хавалі панадворак... Аднак Шмуїла пачасту ўзіраўся ў вулічнае вакно, выбіраючы шчылінку. Нагнецца, прыгледзіцца, потым зноў адыдзе.

— Пямноцьце надварэ,—праказаў падканец Шмуїла.

— Мы думаем начаваць у вас,—сказаў Гарасім.

— Чаму не, зрабеце ласку, месца хопіць, — адказаў Шмуїла.—Куды-ж ісьці гэтай цемрай? Ды, нябось, здарожыліся?

— Так, патаміліся, ня спаўшы колькі ночак... Хоць яно й вельмі хочацца скарэй папасьці дамоў, праведаць-бы, што і як там.

— Пасьпееце й заўтра,—угаварваў Шмуїла.—Не вялікае шчасьце вы дома знойдзеце, дзень раней ці дзень пазьней.

— Ну, а скажы, Шмуїла, ты часамі ня чуў пра Верацёны нічога? Ці ціха ўсё там, ці мо' што й нядобрае траплялася?—пацікавіўся Гарасім.

— Праўду скажу: ня ведаю. Штосьці баялі аб Верацёнах, але я, прызнацца, не прыслухоўваўся. А самому, вось, не здаралася быць... Хто яго ведае, тут усякай усячыны было, розных здарэньняў... І пагромы, і грабежствы, і забойствы, і пажары. Вядома—як на вайне... Магло ўсё стацца і з вашымі.

Словы Шмуїлы занепакоілі Грэбеняў. У іх абодвух зашчымела гострае хаценьне забыць і спачынак і начлег і сьпяшыць дамоў. Але ўтома й санлівасьць моцна сьціснулі іх.

Дрымота сплюшчвала іх вочы, балючая вяласьць расплылася па ўсёй істоце, моцна шчымела боль у нагах і ў паясьніцы.

— У нас ноччу хадзіць мала бясьпечна, — чыстасардэчна прамовіў Шмуїла.—Усякіх людзей на гасьцінцы трапляецца: і балахоўцы нейкія, як кажуць, і дзэртыры і проста жулікі-бандыты. Калі ўжо нельга ні ў якім разе адлажыць — тады мусіць меш ісьці. Ды й то можна як-колечы скруціць... Не... ляпей зробіце, калі пераначуеце...

— Хая!—пазваў ён дачку,—пасьцялі мужчынам.

— Добра,—пачулася з суседняе каморкі.

Хутка дзяўчына паслала дзьве пасьцелі—адну на тапчане, другую на канапе.

Шмуйла сам убавіў у лямпе агонь, і Грэбеньў пакінулі адных. Як Несьцер, гэтак і Гарасім, разьдзеліся, бы дома, і паляглі.

Палёгшы, яны папрабавалі яшчэ аб сім аб тым перагутарыць, але з таго нічога ня выйшла: словы ў горле гразьлі. І яны, сьціхшы, хутка паснулі.

V.

Назаўтра, чуць сьвет, прачнуўся Гарасім і пабудзіў брата. Шмуйла ўжо таксама ня спаў: ён чагосьці клапатліва хадзіў па каморцы і мармытаў сабе пад нос.

— Будзем зьбірацца ў дарогу,—сказаў Несьцер.

— Гарбаты пап'еце,—параіў Шмуйла.

— Куды ўжо там: няхай дома,—адказаў Гарасім.

Яны хутка ўсталі, адзеліся, памыліся і сталі зьбірацца.

— Дваццаць вярстоў лёгка ўбярэм,—пахваліўся Несьцер.

— Так, адпачылі крыху, — згадзіўся Гарасім, — гадзін з востем паспалі.

— Толькі перакусіць ня шкодзіла-б,—раіў Шмуйла.

Аднак Грэбені гэтага ня думалі: імі валодаў рымст — якнайхутчэй пасьпець дадому і праведаць там аб дамашніх. Сабраўшыся акуратна, надзеўшы клункі і падперазаўшыся, яны падзякавалі Шмуйле за начлег, расплаціліся і выйшлі з карчмы.

На вуліцы было ціха. Браў добры мароз, і за ноч выпала багата шэраню. Кусьцікі лазьняку і ялоўцу, аскабалачкі, кускі дроту і рэдкія платы былі пекна ўбраны белымі, пухкімі анталляжамі лёгкага сьнегу. Чыстае паветра сьвязаыла й бадзёрыла. Лёгкі туман, заўсёды справодзячы шэрань, гусьціўся па бакох, робячы навакол Грэбеньў неразрыўнае кольца. Уверсе, якраз над галавамі іх, віднелася прагаліна сіняга неба з рэдкім налётам туману, а на ўсходзе ад праменьняў узыходзячага сонца туман быў чырвоным. Убітая дарога аблягчала пуціну, і Грэбені лёгка, з новымі сіламі маршавалі па ёй.

— Хаця-бы сапраўды чаго кепскага там ня сталася,—сумняваўся Несьцер. Усе мукі чаканьняў і хаценьняў—разьляцяцца дымам...

— Кінь думаць дрэнна,—суцяшаў Гарасім,—чаму ты думаеш, што ня добрае трапіла к нашым?

— Ой, дзіўны ты, а хто разьбіраўся? Прыяцеляў такіх досыць маецца, якія ахвотна-б падказалі, нацкавалі ці палякоў, ці балахоўцаў. Стараста Ёрш, сальнік Сёмка, ці яшчэ які гад—ад іх доўга не чакаць: „Іх два сыны бальшавікі, распраўцеся з імі першымі“. Напэўна, брат, там магло стацца штосьці ліхое,—неяк занадта ўжо трывожыцца маё сэрца.

Несьцер кідаў смутны пагляд на твар брата і нібы перадаваў таму мукі сумленьня й трывогі.

— Магло стацца, гэтакія ўжо часы,—з няпэўнасьцю загаварыў Гарасім.—А сталася—што зробіш, не паправіш. Тады аб іншым прыдзецца думаць: кідай усё і ўсіх—і на памшчэньне.

— Толькі так. Усё жыцьцё пасьвяціць непазбыўнаму змаганьню за свабоду і бязьмернай помсьце за зьдзекі і глум над краем і людзьмі.

— Так-то яно, мо' й так. Толькі ўсёроўна, браце, ня вернеш таго, што табе дорага і што цягне цябе за тысячы вярстоў, бы магнэсам... Вось у чым хаваецца сэнс,—разважаў Несьцер.

Тымчасам яны ўвайшлі ў лес. Гэта пачынаўся ў сямі вярстох ад Верацён вядомы ў тых мясцох лес, быўшы Кісьлячага, вялікага багацея і маэнтніка. Калісь, помняць абодва Грэбені, у Кісьлячынскім лесе вадзіліся мядзьведзі, ласі і гібель ваўкоў. Ня раз на ваўкоў рабіліся аблавы, і тады зганяліся на іх сяляне ўсіх ваколічных вёсак. Верацёнаўцы хадзілі разам з іншымі. Даводзілася некалькі разоў прымаць удзел у аблавах Несьцеру й Гарасіму. Пасьля, у 1905 годзе, Верацёнаўцы разам з іншымі езьдзілі самачынна ў Кісьлячынскі лес сячы дровы. Многа ў тыя часы высяклі сяляне памешчыцкага лесу. Затое многа й караў прышлося панесьці. Каля дзесяці чалавек адсядзелі па два гады ў вастрозе, а траха ня ўсе разам з сялянамі суседніх вёсак мусілі плаціць пану Кісьлячаму стратныя. Казакі й жандары часта наведвалі Верацёны і добра даліся ў знакі. Далей, яшчэ помніць і Несьцер, памешчык Кісьлячы памёр, лес яго застаўся ў спадчыну далёкім родзічам, якія хутка прыняліся яго распрадаваць. Надышоўшая вайна прашкодзіла ўканец спляжыць Кісьляцкі лес, але нямецкая окупацыя, а потым польская—многа выцерабілі гэтага багацтва: і цяпер прадаўжалі работу палякоў зноў тыя-ж сяляне ваколічных вёсак. Аднак, ня глядзячы на ўсе гэтыя стараньні, лесу яшчэ было досыць. Паабапал гасьцінцу, хоць і рэдка, але многа яшчэ паднімалася ўгору тоўстых, многавечных хвояў і елак. Між іх, пасяброўску, блізка і наводдаль стаялі тоўстыя разьвіслыя дубы, ясені, высокія, стройныя, белыя бярозы і шэрыя аленыны. Ёх кароны, сплятаючыся ўверсе чуць не пад самым небам, рабілі густую сетку, хаваючую неба і сонца... Ніжэй, між рэдкіх устояў старога лесу, гушчэў маладняк. Падгалістыя, роўныя елкі, галінастыя дубцы арэшніку й альшаньніку толькі й пачулі сабе разгарненьне, калі людзі пастараліся над высечкаю старога лесу. Затое да-

сталося маладняку: падаючыя дрэвы няшчадна ламалі яго і ўсыцілалі ім свае магільы; секлі яго таксама й сяляне—на калы, а то й так, каб пралажыць дарожкі.

Грэбені нейкі час моўчкі йшлі лесам, пазіраючы абапал дарогі. Урачыстая ціша, зрэдку зварушваная стукам дзятлаў у дуплістыя дубы й патрэсківаньнем ад марозу сучкоў і галінак, наводзіла іх на спакойны раздум і ўспаміны. Зрэдку ўставалі зусім чужыя, перажыванаму імі пачуцьцю, думкі і згладжвалі гострасьць бягучага перажытку. Ішлося дарогаю міжвольна, бязмэтна..

Але гэткай настрой нядоўга ўладаў братамі. Дайшоўшы да сярэдзіны лесу, яны маглі ўбачыць, хоць і далёка, поле і гал. Зусім ужо блізка ад іх заставаліся Верацёны. Мэта іх дарогі з рэзкай выяўнасьцю адбілася ў думках, а далей захапіла сабою і пачуцьцё, расплыўшыся па ўсёй істоце. Нейкая дрыготка нецярплівасьці падганяла Грэбеняў, каб яны пасьпяшней ішлі.

— Ну, як ты адчуваеш, Гарасім, добра будзе, ці не?— першы зварушыў маўклівасьць Несьцер.

— Ведаеш, браце, я неяк супакоіўся: як будзе, так няхай будзе. Вось ідзі і толькі,—адказаў Гарасім.

— А я страшэнна непакоюся.

— Дарэмна, Несьцер. Калі што сталася—дык мне болей і дастанецца, бо ў мяне жонка і дзеці ў дадатак да бацькоў. Несьцер нічога не адпавёў.

Яны выходзілі з лесу. Ранешні туман намнога парадзеў. Сіняе, пацягнутае бялесым палотнішчам неба, было заліта праменьнем халоднага, нізка-сядзячага сонца. Нібы ад таго, што яму было разгарненьне асьвятляць зямлю, Грэбені пачулі большую цеплату. Зьмененае гэтым пачуцьцём яшчэ болей прымала новыя ўплывы, калі іх вачом ухмыльнулася белая цэркаўка, стройна стаячая на ўзгорку, за якім ляжалі Верацёны. Грэбені мімавольна ўскорылі хаду, ня спускаючы вочы з цэрквы. Роўная лажбіна наабапал гасьцінцу, пачынаючы ад граніцы Кісьляцкага лесу, пекная сваёю зеляністаю коўдраю ўлетку, цяпер ня цікавіла нічыйго вока. Укрытая сьнегам, запырэшчаная рэдкімі кусьцікамі, яна засмучвала сваёю аднакасьцю і мярцьвечынай.

— А цэркаў, бачыш, Гарасім, стаіць як вартаўнік, нязьменна, так, нібы яе ўчора паставілі,—сказаў Несьцер.

— Калі ўсё ў такім становішчы, тады й добра,—адказаў Гарасім.

Але падыходзячы к грудку, на якім стаяла цэрква, яны не маглі ня прымеціць, як гэты грудок навакол быў ахопаны

ровам і агароджан рэдкімі каламі, пераплеценымі калючым дротам. Загарадзь-жа вакол цэрквы была зламана, і ў самай цэркве кінуліся ім у вочы пабітыя і застаўленыя дошчачкамі вокны. На бярозках і лазінках вісеў дрот тэлефону, у некаторых мясцох перарэзаны.

— Відаць сьляды завірухі,— сказаў Гарасім.

— І яшчэ якой!— падмацаваў Несьцер.

Далей гутарыць яны не маглі. Выглянуўшыя Верацёны аднялі ў іх гэту мажлівасьць. Ды й сапраўды, навошта ім было дагдвацца, перадсказаць і гэтым толькі раздражняць у сабе боль няпэўнасьці, калі яшчэ хвіля, яшчэ квадранец, і яны ўсё пачуюць ад жывых сьведак. Вось-жа, як рукой падаць, і дом. Старыя, а дзе й новыя хаткі родных Верацён, закінутых у лагчыну вялікай Беларусі, пастарому стаялі на сваіх выбраных колісьці мясцох. Летам яны абрасталі дзірваном, з кожным годам гусьцеючым, і садамі ўнізу, а мохам на стрэхах, цяпер-жа былі акрыты сьнежным прасьцірадлам.

Яшчэ была раніца. Грэбені ўвабралі дваццаць вярстоў блізка-што за тры гадзіны. Але Верацёны ўжо жылі поўным жыцьцём. З комінаў чуць ня ўсіх хат нёсься празрысты сівы дымок; у гумнах чуўся стукат цапоў, скрыпелі вочапы калодзеяў, рыпалі вароты ў дварох і дзьверы ў хатах. Праўда, звычайнасьць вобразу нарушалі пажарышчы з левага краю, акурат у тым месцы, дзе стаяла колісь і хата Грэбеняў. Кожнаму падыходзячаму к Верацёнам выразна кідаліся ў вочы голыя печы з пахіленымі комінамі, чорныя абсмаленыя шулы і раскіданыя па зямлі абгарэлыя галавешкі.

Гарасім і Несьцер спыніліся сваімі поглядамі на пажарышчах, і, відаць было па кожнаму з іх, што сэрцы іхнія балюча забіліся: ногі затрасьліся і ўсьцішылі хаду. Ніводзін з іх ня мог выказаць і слова, ажно пакуль не ўвайшлі ў самую вёску.

Параўняўшыся з крайняю хатаю, іх стрэў сам дзядуля Сук, стоячы ў дварэ ля вешніц, нібы чакаючы іх.

— Го-о-о! Гарасімка, Несьцерка!— завёў ён:— Адкуль-жа вы, небажаткі, зьявіліся, ды ўдваіх разам?

Дзядуля падбег к Грэбням і пачарзе пацалаваўся з імі. Сукі заўсёды жылі з Грэбнямі ў ласцы і памяркоўна. Лічачыся далёкімі сваякамі, яны даражылі гэтым сваяцтвам і ставілі яго ў прыклад другім. Вайна, немцы, а потым палякі, якія прынеслі столькі бяды краю і іх родным Верацёнам, шмат гастрэй датыркалі Сукоў яшчэ й таму, што забралі з дому Грэбеняў, ад старых бацькоў і дзяцей, двух мужчын. Доўгія гады няведаньня аб іх і ў асобку аб Несьцеру трывожыла ра-

зам з старымі Грэбеньмі і сям'ю Сукоў. Шчасьлівыя тым, што іх сям'я блізка-што ўся складалася з дзяўчат і з гэтае прычыны незацэплена была вайною, Сукі вялікую ўвагу аддавалі Грэбеньям. Часта хадзілі яны к старым, суцяшалі іх, памагалі, чым маглі. Вось ня дзіва, што стары Сымон так радасна спаткаў Гарасіма і Несьцера. Абрадаваліся гэтаму й абодва Грэбені. Спыніўшыся з дзядулем Сукам, яны на момант забылі пра сваіх, пачуўшы прывітальную гутарку і звязаныя з ёю распыты аб тым і аб другім. А пакуль кончылася гэта цэрэмонія, да іх зьбеглася яшчэ колькі мужчын, жанок і дзяцей. Кожны прывітваў Грэбеньў, але ніхто не казаў ім аб іх дамашніх справах.

— Пойдзем у хату, дзеткі,—пазваў іх стары Сымон.

Гарасім і Несьцер пайшлі за ім, а ўсе іншыя пачалі расходзіцца па хатах.

— Вось што, небажаткі,—сказаў Сымон, ідучы ў хату:—невясёлыя весткі вас стрэцілі дома.

— Што-о-о?—у вадзін голас трывожна запыталі Несьцер і Гарасім.

— Захадзеце ў хату, там скажу аба ўсім.

Грэбені раптам пасумнелі і прыгатаваліся к горшаму. Гарасім мала нэрваваўся і выглядаў спакайней. Несьцер-жа вельмі блізка прыняў вестку Сука да сэрца і ажно зьмяніўся ў твары ад нейкага мярцьвячага спугу і адранцьвення.

Тымчасам яны ўвайшлі ў хату.

Хата была прасторная, але траха не палавіна яе была застаўлена цэбрамі, бочкамі, карытамі і рознымі гаршкамі ды чыгунамі.

На стала ляжала некалькі баханоў хлеба.

Гарасім і Несьцер прыселі на лаве і пачалі азіраць хату. Кінуўшы вачмі ў запек, яны адначасна ўгледзелі на палку ляжаўшую матку і раптоўна схамянуліся.

— М-м-а-...—хацелі пазваць Грэбені, але Сымон перабіў іх.

— Яна вельмі нядужая. Няхай сьпіць. Вось сёньня ранкам ёй стала лягчэй. Увесь час толькі й думала аб вас, толькі й марыла. І ноччу і ў дзень нясьціхана заве: Гарасімка, Несьцерка...

Грэбені нібы супакоіліся.

— Чаго-ж яна ў вас?—запытаў Гарасім.

— А бацька дзе?—дадаў Несьцер.

— Чакайце. Перш усяго разьдзеньцеся. Хутка Паруля згатовіць абед...

Аднак Грэбені незварушна сядзелі.

— Будзьце рады, небажаты, што хоць маці зможа вас угледзець. Куды там думаць аб большым?

У гэты момант убеглі ў хату зараз трое дачок Сымона. За імі ўвайшла жонка, старая Юзя. Усе яны чынна падыйшлі перш к Гарасіму, потым к Несьцэру, пацалаваліся, перакінуліся пытаннямі і адыйшлі к мыцельніку. Бабуля-ж села на ўслоне й пачала пільна азіраць гасьцей. Сымон падагнаў Парулю, каб яна хутчэй запаліла ў печы й гатавала абед.

— Дык слухайце, небажаты,—прадаўжаў Сымон, раз-поразу вымаючы з роту люльку і пазіраючы ў запечак,—такоўскія справы. Як бачыце, думаю, што вы прымецілі—хата ваша згарэла разам з другімі. Насілу выбавілі мацэру—усё зьнішчылася. Яшчэ толькі твае Васіль ды Саламея сумелі Матруны пакойніцы куфэрак выцягнуць з агню.

— Мае? Васіль і Саламея?—зьдзіўлена запытаў Гарасім.

— Так, сыноч, яны цяпер у школе ў Сьцяпанічах,—уставіла Юзя:—заўтра нядзелька, і яны прыбягуць дадому.

— Ну, а Матрунка дзе?—трывожна запытаўся Гарасім.

— Ох!—сашчапіла рукі Юзя:—няма чаго й казаць... Ведаеш, Гарасімка, замучылі паны. Так-такі й замучылі: жыўцом загналі ў магілу. Наказалі, вядома, ім вашы прыяцелі, і ноччу за месяц да адходу іх увалілася ў хату дзесяцэра легіянераў. Глуміліся, зьдзекаваліся з Матруны, ажно й выказаць нельга... Напаўжывую зрабілі. Пасья гэтага яна ледзьве пражыла тыдзень. У муках цяжкіх умерла, небарака...

— А дзе пахавалі?—з каменным спакоем запытаўся Гарасім.

— У Сьцяпанічах. Прасіла гэтага,—адказала Юзя.

— Ну, што-ж зрабіць, вечны пакой ёй,—поўны ледзьве стрыманага адчаю праказаў Гарасім.

Сымон пераняў яго:

— Так, толькі так, небажаты. Ня думайце, што з вамі аднымі гэткае няшчасьце... Не. Гэткая доля сустрэла шмат каго. У кожным сяле, ува ўсёй губэрні, у цэлым краі... Польская навала йшла з агнём і мячом, грабавала, паліла, забівала, руйнавала... Знарок было пастаўлена панами—зьнішчыць дашчэнту край, зруйнаваць яго ўканец... Але вы думаеце, паны гэтым многа выйгралі? Нізваньня, ні беднага. Увесь народ страшэнна на іх абураны. Нядарам многа хто кідалі дом, сям'ю, бралі зброю, якая пападалася, і йшлі на фронт. Старыя, малыя, сталыя, здаровыя і хворыя...

Сымон крыху спыніўся.

— Пашоў і ваш бацька,—іншым голасам праказаў ён. „Сыны“—кажа,—„па некалькі гадоў змагаюцца за свабоду, можа ўжо іх

абодвых і ў жывых няма. А чым я іх горшы? Ці-ж менш іх пацярпеў на сваім веку зьдзеку і прыгнёту? Ці мала перанёс усякае крыўды за сваё мужыцтва, за паднявольнасьць чорных працоўных людзей? Ці мала выбалеў няволі?—разважаў гэтак ён, паблагаславіў вашу матку, унучкаў, папрасіў у выпадку вашага прыходу—перадаць вам ад яго благаславеньне і... пашоў...

— Няўжо?—ні-то ўзрадаваўся, ні-то спалохаўся Несьцер.

— Так... Маці ўпрашала астацца, я ня раіў пакідаць яе, а ён як намогся—ні рады. „Больш не магу чакаць. Можа, кажа, так затым і дастаецца краю і яго людзям, што яны вельмі падатлівы, пакорлівы і маўчлівы. Можа, кажа, затым і бяды столькі на яго валіцца, што няма ў нас ахвоты і храбрасьці абараняць яго“. Узяў і пашоў з атрадам чырвонаармейцаў... Вось ужо больш двух месяцаў... Расказвалі надоечы, што хтосьці яго бачыў пад Калыгамі: біўся побач з чырвонаармейцамі. Адважны, кажа, усіх заахвочвае й толькі. Няведама цяпер, жыве ён, ці не...

— Бачыш ты!—ні-то зрадавана, ні-то здзіўлена праказаў Гарасім Несьцеру.

— А што вы думаеце? Чым гэтак жыць, дык лепей слаўна ўмерці,—сказаў Сымон.—Нам, старым, дзела такоўскае, а вам тое й рабіць, што шукаць лепшага й шчаснейшага жыцьця. На вашым месцы не сядзеў-бы я спакойна... Хто-ж за вас пастараецца? Шукайце, дабівайцеся самі.

У запечку пачуўся крэкт і стогн хворай.

Гарасім і Несьцер адначасна падняліся з месца і зрабілі па кроку к мацеры. Юзя разгорнілася й заплакала.

Каб змягчыць раптоўнасьць стрэчы, Сымон махнуў рукой на Грэбеньяў, спыняючы іх, а сам падышоў к палку, нагнуўся к хворай і перадаў ёй радасную вестку.

— Го-о-спад мой!.. Сы-ын-кі-ы вы-і мае-э-э!—пачуўся яе голас.

Схіліўшы голавы, наравіліся і Несьцер і Гарасім да маткі.

— Якія слаўныя хлопцы! Якія вякі дружныя!—загукала Юзя:—Ці-ж-бы яны даліся паном у крыўду, каб былі дома. Эх! эх! Ці-ж-бы яны пусьцілі бацьку? Бедная Тэкля. Падзівілася толькі на іх.

— Дзе ты, Янка, чаму ты ня бачыш у гэты момант сваіх сыноў. Плакаў колькі па іх—вось яны.. —ціхім стогнам выказала Тэкля, раздымаючы хворыя, схудзелыя рукі.

— Нічога, яны знойдуць і бацьку,—з пэўнасьцю праказаў Сымон, гледзячы, як матка цалуецца пачарзе з Несьцерам і Гарасімам.—Яны знойдуць бацьку, знойдуць і лепшае жыцьцё.. }

— Дарагі-ыя мае дзеткі, як я шчасьліва... Як рада, што хоць перад... сьмерцю ўгледзела вас... Несьцёрка мой, Гарасімка...— з перапынкамі, ахопленая глыбокім уміленьнем, упаўшэпт казала Тэклія.

Празрыстае сонца ўлівалася сваімі праменьнямі ва ўсе чатыры вакны хаты, змываючы са шкла шыбаў прыгожыя ўзоры марозу.

П О М С Т А.

(Апавяданьне)

I.

Аб тым, што Ігнась Віла перад Пакравамі ўвечар будзе ўдому, ведала ня больш пяцёх чалавек: Алесь Цапа, які пісаў заўсёды лісты да яго ад бацькоў, Трахім Зацірка, сябар Пуляўскай арганізацыі „Іскра“ і Фэйга Шамес з мясцовай філіі Бунда. Заехаць дамоў пасля доўгіх гадоў скрытнага жыцця—рэч зразумелая для прасмагшага хаценьнем убачыцца са сваімі падпольнікамі. Тут ужо чапляюцца вечна жывыя струны радавой сувязі ў людзкім жыцці. Тры гады ўпартае зацяжнае працы сярод рабочых і салдат, розныя перасьледаваньні поліцыі—знэрвалі Ігнася дашчэнт, расстроілі яго здароўе і сілу. А ўперадзе—што ні дзень,—то горш: зусім нядаўна яшчэ, толькі месяцаў чатыры, як вынікла надзея на паўстаньне салдат з прычыны разгону думы, а потым, глядзіш, усё замерла, адышло назад. Урад ачухаўся, сабраўся з сіламі і паступова пачаў уганяць тоўсты клін у пераможаную ім рэвалюцыю. Вакол, як патухаючае попелішча, асядае хваля ўздыму: нядаўны пэнт у салдат астыў, рабочыя—без сялян—асталіся адны. Як хмары на сьветлы лазурак сіні—нацягае сеткі ліпкая ад крыві рэакцыя. Інтэлігэнцыя, толькі год таму гарэўшая агнём помсты, заціхла, адышла назад... Павеяла сумам. Мястэчка, хоць і прамысловае, з трыма сотнямі гарбароў ды з гэткім-жа лікам ткачоў, застаялася, як балота... Чутно і відно, што справа, над якою воскам папаліў сваю энэргію, што гэта справа прыняла іншы зварот. Як быццам-бы выбіла з каляіны, зьбянтэжыла. На душу асеў нейкі цяжар і ўтома.

Ігнась у лістох да Трахіма і Фэйгі неаднораз скардзіўся на зьмененыя варункі ў працы, апісваў свой настрой і паведамляў, што наведзе дамоў, бацькоў, каб далей, пагутарыўшы з таварышамі, падумаць аб Амэрыцы. Што-ж іначай? Змагац-

ца?—Зьвязаны рукі, спаралюшавана сіла. Можа й ніякавата ўця-
каць з поля бойкі, але-ж ці ён адзін вымушан на гэта? Дзесяткі
яго таварышоў пакінулі край бяспраўя, край здзеку і глуму і
падаліся ў Амэрыку. Многім нават і не пагражала тое, што яму.
Узьненавідзелі царскі глум—і паехалі. А ён-жа, пад пагрозаю
пятлі, або лепшае—дзесяцёхгадовай катаргі. Сьвежыя сьляды ад
уцёку з васторгу... Публікацыя ў газетах... Пяць месяцаў усяго...

І Трахім, і, тым болей, Фэйга, падзялялі думкі Ёгнася: адпі-
сывалі лісты і радзілі ад сябе думаць аб Амэрыцы. У гэтых
радах Ёгнась даставаў апору і апраўданьне. „Еду—што-ж зра-
біць“, у скутку сваіх частых роздумаў выказваўся ён. І,
пэўна, праз сваё мястэчка. Столькі ўсяго прыемнага зьвязана
з ім. І месца, і школа, і майстэрня, і людзі—таварышы! Дзе-
сяць-жа гадоў, як умеў, а змагаўся ў Пуляўках. Перш пяю
толькі песьні разам са старэйшымі таварышамі, пасля навед-
мі прабіраўся ў лясы на патайныя сходкі, далей запісаўся ў
гурток іскраўцаў, а яшчэ далей—стаў сябрам арганізацыі. У
пятым годзе колькі прамоў наказаў сваім мяшчанам і сялянам
бліжэйшых вёсак... Усе захвотаю слухалі яго, усе лічылі ра-
зумным—сваім чалавекам, абстайвалі ня раз перад станавым,
калі той прычэпліваўся да яго старых бацькоў...

Што-ж апасьлівага можа стацца, калі консьпірацыя не як-
раз вытрымаецца? Ну, угледзіць Піліп, угледзіць Тамаш—стояць,
скрыюць, замаўчаць... Пэўна, лепей, каб ніхто не заўважыў.
Толькі ўсяк трэба думаць, на ўсё разьлічваць.

Ёгнась папераджаў намёкамі ў лістох да бацькоў, каб яны
маўчалі. Ён намякаў брату Хрызю, каб той ад сябе дапамінаў
старым. Гэта мела свае скуткі. Бацькі, старыя Вілы, толькі
між сабою дзяліліся радасьцю й думкамі аб Ёгнасю. Праўда,
рупілася хоць каму сказаць—бо ці-ж утрымаць у сучасным
сэрцы гэткую радасьць? Грудзі гатовы пукнуць ад нахлынуў-
шага ў іх пачуцьця... Як-ні-як, столькі часу ня бачыцца,
столькі бурных страшных гадзін з недапэўненай думкай аб
яго цэласьці перанесьлі бацькі! Закасанья за локаць рукі, па-
бітыя жыламі, сінімі, напатымі, як струны, захудалыя рукі Мі-
кіты дрыжалі ад жалю, снуючы чоўнікам направа й налева.
Згорбленая сьпіна, сорок лет капаўшая канавы ў балотах
Палесься, а пяцьдзесят зім скручаная ў крук над плецянінаю
рындыяных мяшкоў падрадчыку, шчымяла ад вострых колікаў...
Як дым з люлькі, па дваццаць разоў у дзень мяняўшай тытунь,
несьліся думкі то ў Менск, то ў Беласток, то дзе-індзе, куды
ступала нага Ёгнася. Часта-часта, абы крутней рабілася сы-
ну, спускаліся па канаўках-маршчынах васкавога твару Мікіты
важкія бабавінкі-сьлёзы... А маці, Аксенья, можа жаласьлівей-

шая за другіх мацярок, кахаючы Ігнася болей другіх сваіх дзяцей, гэтая маці адбівала ў сваёй душы кожны момант сынавага жыцця. Матыжучы доўгія дні ўлетку чужыя гароды, а ўзімку сучучы дваццаць пяць пасам па дваццаць нітак суравое тонкае талькі за дзiesiąтку штука з купленага ільну, Аксеньня палівала землю сьлязамі, і рассаду, і кудзелю—выплакваючы вочы па сыне.

А тут, нарэшце, ён явіцца перад імі. Хай сабе на момант, як лятучая зорка, адно прамігне—хай сабе прамігне—ну асьвеціць-жа сваімі вачыма іх старыя твары, кране словам прытоеныя душы...

Старым не хацелася думаць, што іх радасьць—толькі ім. Старым ня верылася, што за сьценамі іх хаты—сьвет чужы. І нізашто не маглі яны дапусьціць, каб хто знарушыў іх урачыстасьць.

—Хрызь, а Васілю Мешанцы—сказаць трэба. Хай прыдзе і ён. Ен-жа, такі-та, хрышчоны бацька Ігнасю,—казалі старыя Вілы свайму сыну.

Хрызь дазволіў сказаць Васілю.

Сказалі і разоў здзесяць перапрасілі трымаць усё шытаы хаты, нават ні за губы.

—Васілька, родненькі, мы табе аднаму давяраем гэта. Ты ў нас адзін такі прыцель,—дадавалі абое старых.

Больш яны не знаходзілі сьмеласьці, каб пашырыць тайну. Васіль-то ад іх. Можа яшчэ Трахім каму перадасьць—то іх таварыская справа.

Так судзілі Вілы між сабою, гэткае думкі трымаліся.

Ды чакалі Пакроў.

Аксеньня разьлічала тайком і на спагадлівае да іх, міласьлівае заступніцтва божай маткі. Цёмнымі ночкамі, устаючы ад сну, пасылала да неба свае модлы... Ня верыла дасканала ў людзей. Мікіта, больш няверны, зямляны чалавек, разьлічаў па сабе, па таварышох, па Ігнасю.

А сэрцы абоіх прагліся нямерна. Лічылі дні, пасья гадзіны, далей квадранцы. Па сонцу, па зорах... Глядзелі ў той бок, куды кацілася што-дня сонца, за бярозавую дуброву, за дзьве рагатыя купы ялінак, якія чорнымі рукамі хапалі промень сонца і тулілі яго ў сваіх іголках. Глядзелі праз двухшыбнае ваконца і час-ад-часу паадным выходзілі на вуліцу, каб абмінуць вачыма высокі шчыт Андронавага гумна. Мікіта і Аксеньня, склаўшы накрыв рукі, пахаджалі паўз хату, падцягаліся на наскох, прыкладалі да лбу рукі і варочаліся ня ўгледзеўшы.

— Вы ня выходзьце так часта,—пераймаў нецярплівых бацькоў Хрузя.—Вось людзі ходзяць, цікавяцца гэтым, прыглядаюцца і думаюць... усё могуць думаць...

Гэта была рацыя. Людзі—праўда. А ўсё-ж сын праўду кажа.

Яны аселі ў хаце і ад змроку, колючы вачыма гусьцеўшую цем, глядзелі ў вокны датуль, аж пакуль не зашамалі крокі каля сцяны і ня мігнулася фігура яго, доўгачаканага Ёгнася.

II.

Старыя Вілы не дагледзелі апаскі—ім ужо ня было чаго глядзець назад ад Ёгнася: ён пайшоў і павёў бацькаў пагляд за сабою; а Ёгнась ступіў у вулку—значыць адрэзаў усякія возірки—пайшоў сьпешным пэўным крокам. Ці-ж варочацца, калі хто стрэне, ці-ж палохацца, калі сабака брэша? Ды й то нідзе нічога: вуха ня чуе, вока ня бачыць... Ня красьці-ж ён ідзе, каб трусьліва аглядацца, каб падазрона прыслухоўвацца там, дзе ўсё блізкае, дзе знаёмае вакол, сваё.

Запалонены натхненнем спатканьня, на скрыдлах уляцеў Ёгнась у двор, скрыпнуў вешніцамі, стукнуў у дзьверы—думаў запёртыя—не заўважыў.

Мала што. Мала хто.

Але было ня так.

Марыля Рубец, жонка Гарасіма, не прапусьціла Ёгнася між ваччу і між увагі. Супыніўшыся адпачыць, яна прымеціла, як ён ускочыў у двор.

— Вось ён, галубчык, тут...—пацешыла сябе кабета і як мага памчался дамоў. Мяшок лісту, што несла на плячо, з-за якога так запазьнілася, не мяшаў ёй пасьпяшаць.

Здаецца й даўняе, на добры лад і пусьцяшнае, дробнае, грашовае, але ў крыўду скручанае, атрутай прапітае, дагэтуль стона ляжаўшае дзесьці глыбока у нутры—устала, закруціла й затузала памятлівую яхідную, злапомную кабету.

— Хваліліся, што я не найду для вас рады. Ха-ха-ха! Паабжыналі ўсе межы... Усе загоны пакарпаны... І год-у-год—як наперакор. Загарадзі-ы! Я буду помніць гэты плявок... Вось ён вам омегам вылезе, калі я данясу, куды трэба... Гарасім ня ведае, вась пабягу і скажу—тады ён... Нябось, не забыўся, як закідалі гразьзю за няма-што...—надыходзіла злосьць да горла, сплятаючы сьрдзітыя, скрэпленыя нянависьцю словы.

Марыля азіралася, каб праверыць, ці не падслухоўвае хто яе намеру, ці не праглядае ў сэрца, маючы на ўвазе перасьцяргчы „паганых Вілаў“. Цёмная вуліца, з чуць прыметнымі

вырысамі будынкаў, таіла ў сабе намеры злапомнай раздражненай вострым жаданьнем помсты Марылі.

Цёмная вуліца маўчала, а Марылі ўсё-ж думалася, марылася, адчувалася каразьлівым пачуцьцём, што нібы яе чуюць, гадаюць яе пляны.

Яна завярнула на Юркаў двор, паўз сьцягну будынкаў дайшла да платоў, пералезла іх і праз гарод, праміком, апынулася на сваім двары.

Гарасім завіхаўся каля кароў: крычаў на іх і крычаў на меншую дачку, Алену, чаму яна псуе канюшыну, даючы яе каровам.

— Гэта-ж згуба, дачушка. Ці-ж табе незразумела тое, што гэта марнатраўства. Гавяда цяпер досыць можа пад'есьці на полі. Гэтулькі скрозь травы! У калена—дзяцельнік, пырнік... Ёржышча—як падушка. А ты канюшыну тычаш. А коням на зіму што? Паранку? Каб ты сьвету ня ведала, каб ты... Пане мой—шаснаццаць гадоў дзяўчыне...

Алена штось адгаварвалася з бацькам, толькі Марыля не дачувала. У Марылі ўсе думкі вярцеліся вакол аднаго—чамусьці так прыемнага ёй—вакол помсты Вілам.

—Шша-а, шша-а, ты... Пачакай,—моцным шэптам падала Марыля да мужа.—Кінь ты гэта, заўсяголаў ужо гэта канюшына...

Потым зьвярнулася да дачкі:

— Ёдзі, Аленка, у хату... Зараз вячэрацьцем.

Гарасім змоўк.

Марыля тузнула яго за рукаў і падвяла к паветцы:

— Чуеш ты!?

— А што?

— Вілаў басяк прыехаў.

— Ці ты маеш лад?

— Упраўду! Кажу табе.

— Хто табе казаў?

— Бачыла я... вось-вось... Я так спачываю ў Піліпа на прызьбе і бачу—прэ наўскоч... Проста ў двор к Вілам... з куфэркам. Цяпер трэба... Прыпомні, як яны цябе зьняважылі летась! А межы цяпер хто паабжынаў дазваньня, а бульбу хто паглуміў? Галякі гэтыя—няйначай...

— Ды ўжо-ж, іх трэба правучыць,—самавіта адказаў Гарасім.

— Пэўна,—трэба... І я—іду да стану...

Гарасім задумаўся: жонка ашаламаніла яго сваім раптоўным намерам; ці варта, ці не залішне будзе? Успомніў выпадок, як летась на дзевятніка ён пачаў лаяць старых Вілаў, за-

падозрываючы іх у спашы мяжы на кускох, а Хрызъ ад крыўды кінуў у яго гразьзю і папаў у твар. Мяшчане сьмяяліся, а яму нямерна было горна і злосна. Кляўся адасьціць. Доўга трымаў на сэрцы, падгарачаўся заўсёды, ідучы паўз хату Вілаў, а мінаў—забываў... Цяпер жонка дапомніла... Крыўда—але далёкая.

Задумаўся...

— Няма калі думаць!—чэрства кінула Марыля і пусьцілася з двара.

Гарасім штось рашыў; хацеў выказаць жонцы рашэньне, ды не пасьпеў—жонка схавалася за рогам суседняга будынку.

— Неўтрапёная!—кінуў ён услед; нават рушыў за ёю, прайшоў на вуліцу—але не заглядзеў...

Густы змрок васеньняй ночы скрадаў усё з вачэй на двое сажняў...

Гарасім матнуў рукою і вярнуўся назад.

А Марыля пасьпяшала ў стан. Бегла і плянавала, як і што прайсьці да станавога, як сказаць. Сумнявалася, каб не затрымалі яе; ня верыла, ці паложца на яе данос. Трусіла, каб ніхто ня ўбачыў. З аднаго боку—нібы штосьці бадзёрыла, рабіла яе задорнай, адважнай, сьвядома даючы адлік свайму паступку, а побач вось-вось адно з адным—зусім інакшае пачуцьцё трывожыла якуюсь мясьціну яе істоты сумненьнем сполахам, нялюдзкасьцю задуманае справы. Першае гнала Марылю ўперад, а другое адпыхала ў бакі, у месцы, дзе цем гусьцей, дзе нявыразней абрыс кожнае рэчы.

Пры выхадзе на другую вуліцу, што вяда на рынак, Марыля запрымеціла трое асобаў. Яны йшлі туды, адкуль яна йшла, і ціха, прытоеным голасам, шапталіся.

Марыля прытаілася каля платоў, шчыльна-шчыльна ўліпла ў міжколье, ажно балюча стала ў плячо: сук востры, як гвозд, папаў, як назнарок. Яна сьціснула зубы, стаіла боль—не парухала. І пачула—не, не здалося ёй, а пачула, як адна з асобаў выказала імя Ігнася.

— Вось яно што... на прывітаньне... пачакайце—будзе вам Ігнась,—зларадна прапусьціла Марыля ў думках і пайшла далей.

На пляцы рынку, гразкім і няроўным, яна не выбірала дарогі, а йшла нацянькі—проста-проста. І чуць не наткнулася на пажарную. Тады крыху падалася ўбок і тут-жа ўгледзела снапок променю, пакіраваны настрэчу ёй: то сьвяціла з канцылярыі стану.

Марыля стала сьмялей. „Ня трэба стукацца, будзіць. Зайду, некалькі слоў скажу, а сама туды, каб падсачыць, як усё зробіцца“.

З гэткаю думкаю падышла да стану. Чорная сьцяна брамы, яе спыніла. За брамаю было ціха. Марыля задумалася: стукаць ці чакаць?

Пастукала.

— Хто там?—пачулася з-за брамы.

— Адчынеце! Сьпешная справа...

— Хто там? Цягаецца, шлюха, ноччу...

Паціху адчыніліся варотцы, і праглянула галава якогась мужчыны.

— Ты чаго?

— Я да прыстава...

— Да прыстава!!—А мо' да мяне, часамі? Эх, ты, выбарніца...

То быў стражнік.

Пераступіў з двара на вуліцу і закінуў руку на Марылю.

— Сьвет табе ня міл, кабеціна. Кажы!

— Я да прыстава хачу!

— Хэ-хэ-э-э! Да прыстава! А са мною брыдкуеш?—Стражнік ткнуў тоўстаю, пруткаю рукою Марылі ў грудзі. Марыля адхілілася.

— Адкасьніся... я сур'ёзна, а ён...

— Кажы, ну?

— Вілаў Ігнась прыехаў... Толечкі вось-во... я напаткала... Цяперака пойдзеце і зловіце па сьвежых слядох... Прыставу скаж...

— Сарамотніца, маеш ахвоту лётаць блізкі сьвет ноччу... Пайшла-а вон!..

— Прыставу далажэце... я патрабую... Я буду жалавацца, калі вы заведамага соцыялістага абараняеце... я буду...—Марыля загукала і раптам спынілася. Зарвалася... Хапілася рукамі за голаў і мігам дала бегу ад стражніка...

— Стой! Сто-ой! Страляю!

Стражнік навёў ліхтарню ўздоўж пляцу і злавіў вачмі ў проміне часты пералёт голых кабечых ног. Хутка выхапіў рэвольвэр і стрэліў.

Зычнае рэха аддалося ў некалькіх бакох. У многіх будынках выбліснулі агоньчыкі.

Вартаўнік падаў адрыўны, з пералівамі, рэзкі посьвіст.

Завыла ў розных канцох некалькі сабак...

Марыля бегла, колькі хапала сілы. Ї бягучы здавалася ёй, нібы сотня куль, як чмялі, носяцца паўз вушы, бзынкаюць, гудзяць.

Назад, як сьмерці, баялася аглядацца. Раз-по-разу стукалася пальцамі аб каменьне; як ні паднімала спадніцу—усё яна мяшала.

Думкі драбіліся,—як пад каменем шкло. Не злавіць было кіруючай ніткі. „Дом“—падавала пачуцьцё інстынкту.

Прага пабачыць вынікі свае помсты—стухла, затулілася нейкім нявыразным брыдлівым пачуцьцём...

А яна ўсё бегла...

Ужо каля дому Марылю стрэў Гарасім. Пакуль яна бегала, ён сумеў вырашыць канчаткова і цвёрда, што ня варта разводзіць задуманай жонкаю справы... Навошта?.. К чаму тая вазаніна з поліцыяй? Ці-ж ня можна йначай вылажыць крыўду? А чаго добрага, даведаюцца людзі і скажуць: вунь на што пайшлі з-пад кутка, такім спосабам... То ўмяляла людзкую вартасць, зьніжала гаспадарскі гонар. Зусім ня йшло да твару іх котлішчу карыстацца гэтакімі спосабамі адамшчэньня! Ласьне ня знойдзецца сілы адкрыта, прадлюдна спагнаць крыўду? То не прышыня й Гарасіму. Здаралася ўжо гэтых выпадкаў ня мала. І ён ня трусіў... Дзеля чаго-ж на гэты раз брудзіць сваё імя? „Ах, якая неўтрапёная кабета,—казаў Гарасім пра сваю Марылю,—проста ня ўрымсьціцца, цудная. Можна-ж словам—другім перакінуцца, а то—вось шукай яе.“

Наскочыўшы спуду на задуменнага мужа, Марыля сьпяраша не распазнала яго і падалася ўбок. Гарасім міжвольна выгукнуў: „стой!“

Марыля спынілася.

— Ку-у-ды-ы ты нясешся!—зычным шэптам падаў Гарасім.

— Гоняцца, гоняцца за мною! Уцякайма-а...

— Хто? Дзе?—не даверыў Гарасім, але ўсьлед Марылі пайшоў у двор.

— Стражнікі! Не паверылі... Думалі, што я прышла...

— Марыля, ша-а!..—перабіў жонку Гарасім.

Абое прамаўчалі.

— Навошта было табе несцься ў стан? Дзеля чаго гэта? Ці мы ня знойзем прасьцейшае рады? Га?—укорыў Марылю Гарасім.

— Я здуру... Я—дарэмна зрабіла гэта... І за ласку маю страляў у мяне... Аддзяка іхняя... Паганцы, абармоты!—няскладна казала Марыля, узьюшана топаючы вакол мужа... За гэта я мушу...

Яна спынілася на месцы і памаўчала колькі хвілін.

— Я папярэджу Вілаў... Няхай-жа ведаюць маю дабрату...— з пэўнасьцю дадала яна.

— Стой, стой... Толькі ня ты... Пашлем Алену... Супакой-ся, сьцішся...

Узяўшы Марылю за руку, Гарасім павёў яе ў хату.

III.

Толькі Ігнась крануў клямкі дзвярэй, як бацькі, Мікіта з Аксеньяю, паўскоквалі з сваіх мясоў і клубкамі панесьліся ў сені. Аксенья пасьпела схапіць на прыпечку газоўку, але яна тут-жа згасла. Упоцемках Мікіта наткнуўся на гра-таўку ў мыцельніку і скінуў пару місак. Некалькі хвілін, якія паказаліся доўгімі гадзінамі, старыя патаўкліся каля парогу, пакуль Мікіта натрапіў на клямку дзвярэй. А намацаўшы, моцна хапіўся абаруч і націснуў, як мага. Адчыніліся дзверы.

— Сынok мой!—уголас прывіталі абое, ня ўгледзеўшы Ігнася ў цемі, а толькі пачуўшы шкрэб яго сьлядоў.

Абое разьнялі рукі на ператоч шырыні дзвярэй і змерлі ў салодкім чаканьні.

Ігнась трапіў у мацерыны абоймы.

Перакрыжаваліся рукамі, пацалаваліся зацяжным пацалункам. Ад мацеры Ігнась павярнуўся да бацькі—тое самае.

— А Хрызъ дзе?—запытаў Ігнась.

— Я тут, я сяджу ў вакне, пільную... Меліся надыйсьці Алесь з Трахімам ды з Фэйгаю...—адказаў Хрызъ і падбег к брату.

— Лепш у сенях разьдзенься, Ігнаська,—параіў ён—вось я засьвячу газьнічку.

Моўчкі ўсе адышлі ад парогу і зачынілі хату. Хрызъ запаліў сярнічку, адняў у мацеры газьнічку і паставіў яе на жорнах.

Сумны агоньчык разьвеяў цем, закалыхаўшы па сьцяне чатыры доўгія цені. Старыя ўперыліся вачыма ў Ігнася і пільна пачалі яго разглядаць.

Разглядалі і цешыліся кожным рухам доўгажданага госьця, прымячалі ўсякі паварот рукі, нагі... Але больш—сачылі за жывым, вясёлым, пахудзеўшым тварам. Углядаліся ў косы—яны падрасьлі і былі зачэсаны назад, у шмат-вытыркнуты нос, у прыплюснутыя шчокі, у аголеныя вусы. Ігнась цяпер інакшым выглядаў, як быў дома. Але вобраз яго ўцалку астаўся тым-жа самым: тыя рысы ўхмылкі пагляду, поўнага ўміленьня; чуць адметныя маршчынкі на лбу, вастраваты падбародак, вытыркнутыя скроні; зьлёгка сутулая фігура... Той, той, той знаёмы вобраз!

Бацькі ня мелі слоў, ці не хацелі знарушаць урачыстасьці спатканьня—і маўчалі, нярухома стоячы. Ёгнась сьпяшыў разьдзецца, аглядзецца. Хрызь бегаў то з хаты, то ў хату.

За трэцім разам, пераступаючы ў сенцы, Хрызь спакойліва праказаў:

— Зараз надыдуць госьці, прыгатоўмася.

Аксеньня рушыла з месца й пабегла ў хату. Мікіта з Хрызем аднеслі к боку дзьве бочкі і прыставілі да лаўкі яшчэ раней вынесены з хаты і засланы сурвэтаю стол.

Загутарылі ўтраіх.

— Чакалі, як бога, а разам усё-ж і ня верылі, што ты будзеш з намі. Гэткая ўжо натура людзкая... Глядзімо з мацераю ў вакно, а ты ўсё й мігаешся ў ваччу... А сэрца нясупынна б'е, трывожыцца. Чаго добрага—усё можа стацца...

Мікіта паглядзеў на дваровую сьцяну сянец, дзе ў драцяным пераплёце глядзела чорным вокам малюпаткае вакенца, і азірнуўся на Ёгнася.

— І ў нас усялякія людзі ёсьць. Нельга верыць усім.

Ёгнась паглядзеў на бацьку і запытаў:

— Вы хаця нікому не казалі, што я прыеду?

Хрызь за бацьку адказаў:

— Будзь спакоен.

— Будзь спакоен,—паўтарыў Мікіта.

Аксеньня вынесла з хаты некалькі місак з патраваю і паставіла іх на стол. Ставячы, паглядзела на Ёгнася.

— Гэта ў тваю чэсьць, сыноч мой... Так мы рады, што ўгледзелі. Ці дачакаемся другі раз?

З яе вачэй выплыла засаб па некалькі буйных сьлязін. Аксеньня абцерла твар прыпяразаным хвартухом.

— Будзем бачыцца, матка! Не даждаць ім разлучыць нас з табою. Дарэмна! Голаў сваю скруцяць, а ня супыняць таго руху, які нясе ім пагібель...

Хрызь дастаў з-пад поду дзьве пляшкі, абвязаныя белаю хусьцінкаю, і паставіў іх між трох місак.

Мікіта зьняў з паліцы хлеб і прыняўся кроіць ды раскладваць па ўсяму сталу.

Ёгнась тупаў па сенцах, пазіраючы то на стол, то на бацькоў, і гладзячы доўгія шэрацёмныя косы. На яго заспакоеным твары раз-по-разу прабягалі раптоўныя ўздрыгі і тады Ёгнась на хвілінку прыпыняўся, ды падозрана азіраўся вакол. Пасьля йзноў пускаўся ў хату, забываючы сваё становішча і ўмовы, якія яго акружалі ў бацькавым доме, у родным куце. Падступала к яму цьвёрдая пэўнасьць і спакойная бясьпека,

якія, вызывалі вострае хаценьне паказацца як найбольш каму. Асабліва рупіла хутчэй угледзець таварышаў і распытацца ў іх, як і што стаіць справа з яго ад'ездам у Амэрыку.

— Дзе-ж яны, такі, гэтыя хлопцы?—запытаў Ігнась брата, калі стол ужо быў акурат прыгатаван да стрэчы гасьцей.

— Зараз павінны прыйсьці!—заспакоіў Хрыззь,—вось я выбегу, пагляджу,—дадаў ён.

— Куды-ы табе... - спыніў бацька і раптам змаўчаў.

Прымоўклі і Ігнась з Хрыззем.

З двара данёсься ціхі, украдлівы тупат шагоў.

— Вось прагаварыліся ў добры час.

Усе чэцьвера (Аксенья якраз вышла з хаты) як па камандзе пастроіліся радком, абярнуўшыся тварамі да дзьвярэй і пачалі чакаць.

Неўзабаве адчыніліся дзьверы і ў сенцы ўвайшло трое асобаў—Алесь Цапа, Трахім Зацірка, Фэйга Шамес.

Мікіта зачыніў за імі дзьверы.

— Ну, як жывеш?

— Здароў, браце!

— Што чутно?

Прывіталіся папарадку. Пачаліся распытаньні.

— Гэта пасья, пасья... Цяпер, калі ласка, вып'ем па чарцы ў адзнаку яго прыезду,—пераняў гутарку Хрыззь.

Бацькі хапілі Алесь, Трахіма й Фэйгу і пацягнулі іх за стол.

— Вы-ж самыя лепшыя й самыя блізкія прыяцелі нашага Ігнаткі. Ён так чакаў вас, так хацеў убачыць... За яго здаровейка!—пераказвала Аксенья.

— Гэта наша бяседа мо' замест вяселья будзе. Хто ведае, як будзе далей, ці прыждамо мы нашага сына... Ня пэвен чалавек, ня пэвен час... Сядайце, дзеткі! Некалі-ж разам працавалі,—казаў ад сябе Мікіта.

— Ды ўжо-ж, мы зьвязаны адзін з другім многім чым.. Ёсьць што ўспомніць...

— Авось дачакаемся стрэчы, калі нашы ворагі будуць хавацца гэтак, як мы, калі..

— То ўжо ваша справа, а нам, старым, не дачакацца таго, не...

Ігнась наліў чарку й падняў яе над сталом, падаючы бацьку.

— Ну, стары...—весела выгукнуў ён і змоўк.

У дзьверы нехта стукнуў—і перабіў Ігнася.

Усе навастрыліся й прыціхлі.

— Мікі-ы-та-а, Аксе-э-нья-я, хавайце сына-а... хава-ай-це-э-э...— зацяжным шэптам праняслося ў сенцы праз ваконца.— Ідуць стражнікі, хутчэ-эй...

То быў жаночы голас і Аксеньні паказалася, нібы суседкі Парулі.

— Гэта Паруля,—выказалася Аксеньня да ўсіх.— Чакайце, я выбегу ў двор.

Яна кінулася ў дзьверы, матаючы рукою назад.

Але ўжо ня было спакою: усе павылазілі з застолья і трывожна пераглядаліся. Мікіта са сполахам у твары паглядаў на Ёгнася, які настарожана глядзеў услед мацеры.

— Аксе-э-ня-а, што-о ты сабе-э думаеш?— пачулася выразна скрозь шчыліну адчыненых Аксеньняю дзьвярэй.

Таксама чулі ў сенцах, як Аксеньня шэптам запытала:

— Паруля? Ці гэта ты?— і зразу-ж перамяніла голас, крыкнуўшы:

— Чаго-о цябе, зладзейка-а, няшчасьце прынясло? Вон, паганка, адгэтуль... Спакою ад вас не знайсці нідзе, жывадзёры праклятыя... Вон з двара, вон... Хрызь, Мікіта-а, сюда-а йдзеце!..

Як стаялі ў недавуме, так раптам кінуліся ў дзьверы адзін за другім і Хрызь, і Мікіта, і Алесь.

— Гэта-ж Рубчыха шалёная прыбегла страшыць. Вось яна, вось... Папруцінай яе адгэтуль.

Выбегшы ў двор, усе ўбачылі ўстрывожаную, нашароханую Марылю Рубец, якая нясьціханна ўзывала Аксеньню да перасьцярогі, ня гледзячы на лаянку з боку апошняй.

— Што-о ты да нас маеш, згубіцелька наша,— яшчэ галасьней, да хрыпоты, выгукнула Аксеньня, калі падбеглі да яе Хрызь з Алесям Цапам.

— Мама, чакай... пастой, ня крычы... У чым справа?— запытаў Хрызь, узіраючыся ў абрысы Марылі.

— Я прыбегла перасьцярэгчы вас ад бяды... Я толькі-што праведала, што да вас маюцца прыйсьці на вобыск... Можна ўжо нават ідуць дзе... Шша-а, о, чуеце-э...

Марыля прыцішыла голас і падалася некалькі шагоў узад. Тое-ж зрабілі й другія.

Недалёчка ад хаты, на вуліцы, пачуўся шлёп некалькіх ног.

— Хавайце-э Ёгнася-а, поліцыя!— моцным шэптам праказала Марыля і раптам кінулася наўцекі. За ёю пусьціўся Алесь, не даючы сабе адліку, чаго і што ён бяжыць.

Хрызь павярнуў у дзьверы, але не пасьпеў адчыніць іх, як з вуліцы данёўся крык:

— Сто-ой! Лаві-ы! Страляй!

Некалькі чалавек ускочылі ў двор і наравіліся да Аксеньні й Мікіты, другія пакіравалі на другі бок хаты.

То былі стражнікі.

— Дзе сын?—выгукнулі двое ў адзін голас, абступіўшы старых,—кажы, а то на месцы сьмерць.

Перапуджаныя да няпрытомнасьці старыя Вілы не маглі прамовіць і слова.

— Кажы-ы!—закрычаў ужо адзін стражнік і заядла хвазянуў нагайкаю па плячох старога Мікіту.

— А-ай!—застагнаў Мікіта.

І не пасьпеў абарвацца яго крык, як з сянец пачулася некалькі рэвольвэрных стрэлаў...

Вакол аддалося гучнае рэха. А праз некалькі хвілін, калі, апамятаўшыся ад нечаканай страляніны, дзесяцёра стражнікаў на чале з прыставам варваліся ў сені Вілавых хаты і радасна выгукнулі—„здавайся“.—Ігнась ляжаў на ўслоне з прабітаю галавою, з акрываўленым тварам і адзежаю, а пры ім, бледныя, як сьмерць, стаялі Трахім, Хрызь і Фэйга.

„БОЛЬШ ЗА ЎСІХ.“

I.

Калі Платон пераступіў парог хаты, то пачуў гэткую гутарку бацькоў:

— Дыхнуць вольна немагчыма. Што тут чаўпецца—сам чорт ногу зломіць... Толькі збавіліся ад адных, як—на табе, другія, —паціскаючы плячыма ды ківаючы галавою, недаволіўся Юрка, Платонаў бацька.

Юзя, маці Платона і гаспадыня ў хаце, крышыла ўзапечку на лаўцы зельле і раз-по-разу падмацоўвала словы мужа: — Але, але! Дай-жа ты рады! Баламуціца нейкая, а ня жыцьцё. Дыхнуць не даюць.

І Юрка і Юзя так удаліся ў гутарку, што й не заўважылі сына; нават не паглядзелі ў дзьверы, калі Платон увайшоў і стаў каля вушака.

— Гэта-ж проста хоць гвалт крычы. Падумаць, жартачкі! Кінь-рынь хату, гаспадарку і едзь нямаведама куды... На ліха нам здалася тая Варшава! Хай-бы яна згарэла там з панамі разам! Блізкі сьвет! Папробуй даехаць. Касьцей ня вернеш! Каб гэта яшчэ Платон быў вольны, то паслаў-бы яго, а то і ён-жа прывязаны тут... +

Юрка міжвольна адварнуўся на дзьверы і нібы жахнуўся, угледзеўшы Платона:

— А-а-а... І ты ў хаце? Якім-жа чынам увайшоў, што мы й ня чулі?—запытаў ён сына.—Хіба ты, Юзя, яго прымеціла, ды мне нічога не сказала?—абярнуўся Юрка да жонкі.

— Н-не-э, я й сама не заўважыла. Чула, як-бы нехта стукнуў, але, думаю сабе, мала што, мо' вецер сеняшнімі дзьвярыма... Цьфу, прымха нейкая!—здзівілася Юзя.

Платон, пасьмейваючыся, падышоў да стала й прысеў на ўслоне.

— У чым гэта рэч? Гэтак загаварыліся, што й мяне не заўважылі?—абярнуўся ён з запытаньнем да бацькоў.

— Х-ха-і...—у адзін голас памкнуліся казаць абое з бацькоў, але Юрка спыніўся і пераняў жонку:

— Ты маўчы, Юзя, дай мне сказаць.

— Чаму мне маўчаць? Я таксама пакуль магу казаць. Яшчэ язык не адсох, — вырачылася Юзя на мужа.

— Не адсох, не адсох... Залапатала-а!..—засярдзіўся Юрка. Высахне, калі ня высах. Уся ссохнеш... Абое пасохнем... Не адсох, не адсох...

— Ша-ша, бацька, не сварэцесья!—пераняў бацькоў Платон.—Кажэце, у чым справа?

— У чым справа! Да ты, пэўна, ведаеш і сам. Чуў, нябось, сыноч? Га?

— Што-о, што-о?

— Ліха ведае што! Вунь толечкі-што прыходзіў Майсей і вялеў заўтра-ж зьбірацца ў падводы... З гэтым вось палком... На Варшаву, кажа. Ці чуў тое? Гэта-ж ліха-ведама навошта здалася... Маеш бітку, дык мусіш і яе страціць

— Можаб ты, Платонка, што-кольвечы зрабіў. Табе-ж, мабыць, хлопцы гэтыя з чырвонае арміі знаёмы? Такі-та-ж ты лічышыся куністам іхнім, праз увесь час столькі папацярпеў, папахаваўся... Няўжо-б нельга было-бы бацьком якое-колечы ільготы зрабіць...

Платон якую хвіліну памаўчаў, як-бы дабіраючы словы да гутаркі, пасья ўстаў з услоны і паважна замовіў:

— Ведаеце што, бацькі? Я можа-б і меў-бы магчымасьць што-кольвек зрабіць, але—я не хачу... Едуць усе—трэба й нам ехаць. Хто можа чым-кольвек пасабіць—мусіць гэта зрабіць. Тут справа ня чья чужая, а свая. Наша сялянская, кроўная справа... Ды нельга, каб які-кольвечы Грышка ці Павал паказвалі пальцам увесь час ды казалі: „А чаму Гічка не паехаў? Чым ён лепшы нас?“ Ехаць трэба ўсім. Толькі грамадаю мы адаб'ем ворага. Паны гэта ведаюць і трымаюцца дружна. Вы не паедзеце, другія не паедуць, дык як-жа тады быць? Пакінуць войска без абозу?.. Ня можна. Гэта значыць—праз тыдзень вярнуць палякоў... Гэта значыць—праз тыдзень пачуць іх крык і пугу, праз тыдзень папасьці пад іх прыгон. Трэба ехаць, тата! Едзьце—і ні слова... Хай не паказваюць на нас пальцам... Прыдзеца пацярпець—пацярпім, як і ўсе. Нам не прывыкаць... Цярпелі для другіх, трэба і для сябе.

Юрка ўважліва слухаў сына. Перш нездавальняюча ківаў галавою і разводзіў рукамі, а пасья супакоіўся, удумаўся ў кожнае слова Платона і, відаць было па твары, пераканаўся ў праўдзе Платонавых слоў. Затое Юзя ніяк не хацела згадзіцца з сынам і нэрвова, пакуль Платон казаў, пазірала на мужа, крывілася і памыкалася перабіць сына; і толькі Платон змоўк, як Юзя накінула на яго:

— Ах, які ты ўжо шчыры стаў! Так і рымсьціць, так і трасецца, каб ня сыйсьці са сьцяжынкi. Падумаеш, дзякуй вялікі маеш за свае стараньні... Цалюткі год хаваўся, на валаску ад сьмерці ліпеў, а тут капейкі ў хаце ня было; бацьку даводзілася за пяцьдзесят вёрст у дарогу езьдзіць, каб якую капейку зарабіць. А хіба хто ўвагу зьвярнуў, ды памог? Дастанеш! А гэта, вось, зноў: падыйшло жніво, трэба сабраць сее-тое з поля—дык бяры і езьдзь нямаведама куды... А тут—перасьпявай на коласе, гiнь, прападай... Каб ужо ды сам ты хаця быў пры хаце, а то ў кожную хвілю мусiш пакiнуць нас. Падумай, гэта лёгка сказаць, а паспрабуй... Ды што казаць! Ты ўжо ў нас гэткі праведнік!.. Увесь век, толькі стаў на ногі, як усё за гэтым удараеш. Усё на кагосьці стараешся, бегаеш, езьдзіш, як-бы ў цябе нічога й нікога няма. Вось-жа й Тамаш Яўсігнееў лічыцца соцыялістым, а паглядзі ты: і за палякамі спакойна жыві і цяпер... устроіць так, што ні ў абоз ні паедзе, ні, крыў чаго, з Маргоў ні ўцячэ... Бо, вядома, дбайны.

Раззлаваўшыся, як сьлед, Юзя не магла далей казаць і, абарваўшы гутарку, павярнулася да свае работы.

Юрка маўчаў і пазіраў у вакно.

— Не гарачэцца толькі, мама,—тым-жа роўным спакойлівым голасам, падыйшоўшы да печы, пачаў Платон,—вы мне праз дзесяць, калі ня болей, гадоў даеце свае рады. І прыпомніце, ці хоць-бы раз яны падыходзілі да ажыццяўленьня? Так і цяпер. Нельга так разважаць, кажу я. Не паказвайце на другіх. Тамаш Яўсігнееў тут ніпрычым. Ён адно—а я другое. Хай сабе ён робіць пасвойму.

Бачачы настойнасьць сына, Юзя захацела спагнаць злосьць на мужа.

— Та ты-ж чаго маўчыш?—абярнулася яна да Юркі.— Пэўна ўжо й гатоў ехаць? Угаварыўся...

Юрка адвярнуўся ад вакна, сур'ёзным поглядам абвёў жонку і цвёрда выказаў:

— Так. Такі я мушу ехаць... Калі трэба—та трэба. Платон праўду кажа. Не паеду я, не паедзе другі—дык што тады? Наша павiннасьць памагчы ім. Можна не памагчы Ігнась ці Саўка—iм паны лепш, а нам гэта кроўная справа.

Юрка паказаў пальцамі на Платона:

— Яны, глядзі, ня толькі для сябе робяць, а і для нас... Пан—вораг iх і вораг наш.

— Падумаеш! Дабра табе нарабілі! Вось паскубаюць, толькі ў гэтым iх дабро.

— Ша-а, Юзя, маўчы,—пераняў Юрка жонку.—Ужо, сапраўды, ты вельмі вырасьціла свой язык. Раз трэба ехаць—то трэба. Паном ездзілі, чаму-ж нашым адмаўляцца! Усё-ж—выбавілі нас. Мала мы панацярпелі? Колькі ты сама плакала!

— Выбавяць... Выбавяць... Так выбавяць, што ворагам закажам.

— Кіньце, маці,—усур'ёз пераняў мацэру Платон:—ці ня брыдка плявузгаць ліха-ведае што!

Юзя змоўкла і нэрвова зачасьціла стукі сечкаю па лаве. Юрка, не зважаючы на злосьць жонкі, падыйшоў да Платона і пачаў радзіцца наконт таго, як і што заўтра зьбірацца ў дарогу.

— Я думаю, сыноч, нас далёка не пагоняць. Немагчыма-ж, каб я, стары, да Варшавы ехаў. Вось мо' толькі да Вільні правядом і вернемся. Дык, я думаю, вазьму гэтыя старэнькія калёсы з нарадам, палажу палукашак—і добра будзе... Як ты кажаш?

— Ды ўжо, вядома, як-кольвечы, як магчыма!.. Хто ведае, як там будзе,—адказаў Платон;—можа правядзіце да Вільні, а мо' й таго бліжэй. Толькі—раз прыходзіцца, то трэба...

Платон не даказаў: падыйшоўшы да вакна Піліп Хрэн пераняў яго воклікам:

— Ці ты дома, Платон? А я ўжо каторы раз наведваю і ўсё не застаю цябе ў хаце.

— Чаго ён ужо пляецца сюды?—сказала незадаволена Юзя,—пэўна да цябе, Платон. Прыяцель вялікі знайшоўся... Ты адно, сыноч, не зважай на яго. Паддобравацца будзе.

— Гледзячы, што будзе казаць!

— Хоць бы што,—буркнула Юзя...

Піліп увайшоў у хату. Яго шырокі аброслы барадою й бакамі твар, з вузкім вострым носам і сінімі вачыма, насупярэч заўсюдашнему вясёламу выгляду, быў спакойна, нават крыху сур'ёзна настроены. Агледзеўшы хату і прывітаўшыся, ён адразу ня мог перайсьці да гутаркі і хвілін са дзьве прастаяў моўчкі. Але ад гэтага стала яму ня ёмка, бо і Платон, і Юрка, і, нават, Юзя здзіўлена глядзелі на яго, чакаючы, што будзе казаць.

— Я, ведаеце, суседзі, да Платона прыйшоў,—пачаў Піліп, стоячы на адным месцы,—справа гэткая, што хоцькі ты тапіся...

— Ёдзі прысядзь, Піліп... А то стаў у парозе, як які незнаёмы, і стаіць,—пазваў Юрка.

— Дзякую, — адказаў Піліп і прысеў на лаўцы ў мыцельніку.
— Я прышоў, ведаеце, прасіць Платона, ці ня мог-бы ён як-кольвечы памагчы мне, — нерашуча замовіў Піліп.

— У чым? — запытаў Платон.

— Ай, у чым... — Піліп пачухаў бораду. — Ды ўсё ў гэтым абозе. Падумай, браток, забяруць коней, а тут і сена прападзе і збожжа хто-ж тут зьбярэ з поля, як я з хлопцам мушу ехаць?.. Дома — адна хворая жонка з двума малымі. Што-ж яна магчыме зрабіць? Проста бяда!.. Як казалі мне, каб назаўтра зьбіраўся, дык праз цэлы дзень рукі не падымаюцца... Вось давай, думаю, забягу да Платона, няўжо-ж-такі ён не пасобіць мне. Такі-та-ж ён у начальстве. Га, Платон? — лісьлівым голасам запытаў Піліп.

Платон засьмяяўся.

— Што сьмяешся? Пэўна здзівіўся, што да цябе зьвярнуўся з просьбаю. Мабыць успомніў нашу сварку пры немцах? Забудзь, братка. Мала што тады было. Дурасьць нейкая запала была ў голаў... А каб гэта я за што іншае — павер, што не! Я ніколі на соцыялістых не даносіў знарок і цяпер бальшавікоў шаную... Гэта-ж куды лепей за паганых паноў. Свае... Ты, Тамаш Яўгеняў, Хаімаў хлопец — усё-ж свае. Век зьвекавалі ў суседзях...

Юрка закурыў люльку й паважна смактаў яе, пускаючы дым, як з коміна. Спакойная міна яго, здавалася, адбівала сабою гэтакі-ж спакой у яго нутры. Тое, што ў вуснах Піліпа лічылася суседзтвам, калісьці добра давалася ў знак Юрку. Го-о, каб то на другога — ён-бы ў хату ня пусціў Піліпа. Юрка-ж быў чалавекам мяккім і дабрадушным. Калі хто яго крыўдзіў, то ён ня больш гадзіны трымаў у сябе злосьць на крыўдніка, а пасья зразу дараваў крыўду і адыходзіў сэрцам. А калі хто прасіў прабачэньня, то таму Юрка ня толькі дараваў, нават і шкадаваў яго. Піліп, мала таго што не перапрашаў за частыя крыўды Юрку, а як-бы знарок час-ад-часу аднаўляў іх. Але варта было стрэцца Юрку з Піліпам на другі дзень пасья ўцёку палякоў і пачуць ад яго мяккае слова, як Юрка напалову дараваў яму сваю крыўду. Цяпер-жа вось, калі Піліп зайшоў у хату і гэтакім пакорліва-лісьлівым голасам пачаў сваю гутарку, Юрка сядзеў і думаў: „Усё-ж Піліп — чалавек, як чалавек. Мала што калі з дуру зрабіў! Ці-ж варта злаваць на яго“. І Юрку захацелася, каб сын не адказаў у просьбе Піліпу. Што ён багаты, што паехаць у фурманку для Піліпа нічога няўтратна, бо й жонка яго ня так ужо хвора, і малыя дзеці ня так ужо малы — гэта ўсё было дарма і незаўважна Юрку. Так пакорліва ўжо просіць Піліп! Юрка з цікавасьцю аглядаў-

ся на сына, чакаючы, што ён адкажа Піліпу. Юрку лісьціла за Платона, за яго становішча і хацелася бачыць, на колькі ён мае вагу зрабіць ці не зрабіць тое ці іншае. Паказаць Піліпу дабрату,—то-б сьведчыла, што ён залежыць ад Платона. Калісьці, гадоў пяць назад, Платон быў у Піліпа самым зненавісным чалавекам. Дзе сьлед, а дзе ня сьлед, Піліп яго лаяў, выдаваў, паскудзіў і абяцаў розныя кары. Хай-жа цяпер пераканаецца, як апасьліва бывае займаздароў, бяз-дай-прычыны ганьбіць чалавека.

— Не, дзядзька, я вам нічога не пасоблю,—адазваўся Платон, калі Піліп кончыў.—Я, папершае, мушу выпраўняць прыказ старшага вайсковага начальства, а падругое, я, вось, і роднага бацьку выпраўляю. Я гляджу так: калі вы муселі, а не—то й вольна памагалі паляком, то не павінны адказвацца рабіць дапамогу і нашым,—тым болей, што вы гэта можаце зрабіць: маеце пару коні, маеце сына...

Юрку як-бы стала няёмка, што сын так проста й адкрыта выказаўся перад Піліпам, і ён адварнуўся ў вакно.

— Няўжо-такі ты напраўду не паможаш нічога бацьку?—хітра падышоў Піліп.—Мне ўсё-ж-такі думаецца, што ты бацьку выбавіш... Вунь я бачыў Мікіту Брушку, і той мне хваліўся, што яго сын Паўлусь, бач, зрабіў так, што не паедзе ні ён, ні яго брат. Паўлусь прыпісаў іх да рэўкому і так затрымаў. Пэўна й ты бацьку выбавіш... Што-б табе за адно й мяне! Га, Платон? Я-б за гэта табе аддзякаваў удвойчы. Хоць-бы аднаго каня заставіць...

— Ды што ты, Піліп,—азвалася дасюль маўчаўшая Юзя, —ён у нас да таго верны служака, што й на ногаць ня хоча ў свой бок перадаць. Навошта дарэмна казаць. Другія, глядзі, вунь... і зямлі набяруць, і кароў, і ўсякая ўсячыня.

— Вось ты хаця маўчы,—пераняў жонку Юрка:—мала хто як вядзе сябе. У Платона сваё разуменьне. Ужо-б, пэўна, ён зрабіў-бы што-небудзь Піліпу, а бачыш, нельга, значыць...

Піліп ліхамысна скрывіў міну, пачасаў патыліцу і адказаў:

— Тут, мабыць, ня што іншае, як аддзяка мне за ранейшае. Што-ж, нечага рабіць—выбачайце!

Піліп падняўся:

✓ — Гэткі ўжо сьвет цяпер: хто дужшы—той прутшы. Прышлі бальшавікі—ваш верх. Але яшчэ невядома, чым кончыцца...

✓ — Прашу не абражаць Савецкае Ўлады,—перабіў раззлавана Платон,—яна прышла не прыгнятаць, а вызваляць бедных людзей і іх краіну. І лаяць яе я не дазволю...—Платон зьнізіў голас.—Трэба вам, дзядзька, зразумець, што тут ня

гандаць які вядзецца, а аддаецца павіннасьць агульнай справе. Чаго-ж ухіляцца ад гэтае павіннасьці...

— Н-ну-у-у, як разумееш!

Піліп вышаў з хаты. За ім усьлед—Юрка.

— Вось, бачыш, нікага сораму ня мае,—адазвалася Юзя, —здавалася-б і ў вочы брыдка паказацца, а тота-ж—прыйшоў, як нібы-то той. Пасоб, памажы...

— У тым-то й рэч. Астанься бацька ўдому, дык тады пальцамі затыкаюць. І цяпер, вось, што гавораць. Думае, што я помшчуся, калі не раблю таго, чаго яму хочацца, а бацьку застаўлю дома... Хітрыя, кулаччо!...

Юзя змоўкла. Платон задуменна прайшоў некалькі разоў па хаце і пасьяля выйшаў на двор.

На вуліцы стаяў гоман і беганіна. Каля суседняй хаты сабралася грамадка мяшчан, якія пільна й клапатліва разважалі пытаньне з фурманкамі. Раптоўнасьць гэтае прыгоды вельмі занепакоіла ўсіх.

Кожны выказаў свае погляды на траплене і намячаў выйсьце. Угледзеўшы Платона, некалькі чалавек з грамадкі звярнуліся да яго з запытаньнем:

— Платон, ці нельга было-бы прасіць у цябе заступніцтва?

— Не, мужчынкі, тут я ўжо вам не пасаблю нічога. Прыдзецца ехаць. Пасобце чырвонай арміі. Гэта ваша павіннасьць для саміх сябе...

— Гэ, яго бацька астанецца, яму няма чаго непакоіцца, —упікнуў адзін з грамадкі.

Некалькі чалавек падмацавала яго голасным „але, але! Што-ж дзіўнага!“

Платон незадаволенна матнуў рукою і вярнуўся ў хату.

II.

Назаўтра Гічкава сям'я прачнулася раньняй раніцаю. Юрка пачаў збірацца ў дарогу. Платон яму пасабляў. Юзя ўвіхалася каля печы, каб згатаваць сьнеданьне. Праз ноч яна адышла ад злосьці і прымірылася з пастановаю мужа й сына —не адпрошвацца ад падводы. Ня прыходзілі ў голаў думкі, каб яшчэ паспрабаваць угаварыць сына заставіць Юрку дома. Юзя ведала нораў аднаго й другога і лічыла дарэмным пачынаць усякую гутарку: „насталі—то зробіць“.

Юзю непакоіла адно—не застацца-б ёй і без Платона. Яна, як і большасьць мяшчан, ня верыла ў цвёрдасьць становішча. Тым болей няпэвен быў каля яе Платон. Што-ж будзе, калі яна застанецца аднэй? Юзі хацелася абгаварыць

гэта пытаньне пры мужу й пры сыне. Ходзячы каля печы і гатуючы сьнеданьне, яна раз-по-разу пазірала ў вакно, каб упэўніцца, ці ў двары мужчыны. На вуліцы чуўся крык і суетня. Хаця-б не пагналі раптоўна, ня даўшы якраз сабрацца? Каб гэтага ня здарылася, Юзя рашыла мужчын зазваць у хату.

— Юрка, Платон, дакуль вы там ня ўсходзіцеся? Ідзеце ў хату, зараз сьнеданьне будзе,—пагукала яна настойна.

Мужчыны ўвайшлі.

— Вось што, родныя мае,—абярнулася да іх Юзя—час ідзе, а мы-ж яшчэ не парадзіліся, нават, як будзе хата? Адзін едзе зараз, а другі—у кожную хвіліну таксама можа пакінуць мяне. Дайце абгаворым, што прыдзецца мне рабіць?

Юрка прысеў каля стала і, падумаўшы, адказаў:

— Што-ж я! Я—нічога! Няхай Платон кажа. Калі я паеду—пэўна ён тут магчыме застацца... Чуеш, сыноч? Дагледзіш ты хаты й мацеры?

Платон упэўнена адказаў:

— Трэба будзе.

— Ну, а калі самога пагоняць куды?—запыталася Юзя.

— Нічога. Тады рэўком пасобіць... не бядуіце.

— Ой, глядзі, Платонка. Ты дарэмна так запаўняеш, сумелася Юзя,—Паедзеш куды, а мне—пропадам прападай.

— Ня бойцеся, маці, я ня дам прапасьці... Ну, давайце сьнедаць, да трэба бацьку ехаць,—каб не зацягваць каразьлівае гутаркі,—папрасіў Платон.

Юзя паслухна падала на стол сьнеданьне, а сама задуменна вышла ў сені.

Юрка з Платонам прыняліся есці.

III.

Пасьнедаўшы, Платон з бацькам паехалі да рэўкому. На вуліцы і на рынку ня відаць было пакуль ніводнае фурманкі. Яны пад'ехалі да будынку рэўкому і прыпыніліся. Юрка застаўся на возе, а Платон пайшоў у канцылярыю.

У канцылярыі рэўкому было ўжо некалькі чалавек з рэўкомцаў, у тым ліку Тамаш Яўгеняў, Сіман Хаімаў ды іншыя. Угледзеўшы Платона, Тамаш запытаў яго:

— Ну, як з фурманкамі? Зьбіраюцца?

— Пакуль ня відаць... Толькі мой бацька вунь стаіць.

Яны прайшлі ў асобны пакой і паселі каля стала.

— Стараешся ты, Платон, як я бачу,—гіранічна выказаў Тамаш.

— Чаму?—здзівіўся насур'ез Платон.

— А вось, бацьку першым выпраўляеш. Пэўна хочаш паказаць гэтым, што...

— Выбачай, браце... Я гляджу так, што тут не павінна быць ніякіх льготаў. Ня пусьціш ты свайго бацькі, ня пушчу я—тады што выйдзе? Кожны будзе пальцам паказваць на нас, кажучы: „Вось табе роўнапраўе і свабода“. Не, брат, нам патрэбна другім прыклад даваць. А то, вось, ужо ўчора да мяне прыходзіў адзін сусед і прасіў, каб я пасобіў яму застацца і не паехаць. І калі я сказаў, што я й бацьку выпраўляю, дык ён, думаеш, паверыў? Хай-жа бачаць, што я ў абавязках да справы не знаходжу розьніцы між бацькам і чужым.

— А ты думаеш, што гэта пасобіць? Нічога! Усёроўна будуць казаць усякія плёткі. Кулаччо—ласьне яно паверыць у тваю шчырасць? Ня думай—адказаў Тамаш.—Куды табе раўняцца! Твой бацька стары, маці старая... я-б, ведаеш, не радзіў-бы справяджаць бацьку ў фурманку. Мала-што можа трапіцца ў дарозе, а ад гэтага...

Платон крыху задумаўся і памаўчаў.

— Ведаеш, Тамуля, я ўсё-ткі не магу гэтага зрабіць,— адказаў ён:—трэба пасабляць, чым мага. Ідэю трэба ажыццяўляць і, ажыццяўляючы, даваць прыклад другім... Вось паглядзі ты...

Платон спыніўся, ня ведаючы, выказаць ці не перад таварышам чутае аб ім. „Скажу, што-ж дрэннага ў тым“, парашыў ён. Але пакуль пасьпеў адчыніць рот, як Тамаш яго перарэззіў, улавіўшы Платонаў намер.

— Ну, ну, кажы. Што ты спыніўся?

— Ды тут, бач, нічога такога няма. Я хацеў толькі сказаць, што... ўжо ходзяць чуткі, нібы-то Паўлусь Брушка вызваліў ад фурманкі ня толькі бацьку, а й дзядзьку.

— Чу-уткі-ы? Ласьне гэта на карысьць справе? Чорт яго ведае, гэтага Паўлуса. Як ён ня можа нічога цішком зрабіць. Ды, галоўнае, і дзядзьку! Вядома, што так нельга. Гэта-ж запраўдны кулак,—занадаволіўся Тамаш.

— Ну, вось бачыш...

Платон не даказаў. Стук у дзьверы каморкі, дзе ён сядзеў з Тамашом, перабіў іх гутарку. Платон ускочыў з месца і адчыніў дзьверы. За дзвярыма стаяў яго бацька.

— Што-ж ты так засядзеўся тут,—дакорліва сказаў Юрка,—я чакаю-чакаю, а цябе няма. Трэ' было-б яшчэ парадзіцца аб сім-аб тым перад ад'ездам, а ты тут увесь час прасядзеў...

— Дык давайце,—згадзіўся Платон.

— Куды там давайце? Ужо людзі паехалі. Я забег сказаць, што і я еду...

Яны ўдваіх, пакінуўшы Тамаша, выйшлі з рэўкому на пляц. На пляцы ўжо стаяў цэлы кірмаш фурманак. Грамадкамі між вазоў, паадзяватыя ў дарогу, з клумкамі стаялі мяшчане. У напрамку павятовага шляху адмячаўся руплівы рух. З-за мястэчка з боку-ж таго самага шляху даносіўся заціхаючы сьпеў войска.

— Бацька,—абярнуўся Платон да бацькі,—ты далёка ня едзь. Правядзі да Слоніма і варочайся. Адпрасіся—ты-ж стары...

— Ды ўжо там убачым. Буду старацца праз дзён пяць вярнуцца. А вось ты тут... Не пакінь, нябожа, мацеры; яна адна прападзе, у выпадку чаго. Не пакідай яе... Наймеце якіх пару жанцоў і сажнеце жыта, пакуль я вярнуся,—парадзіў Юрка.

Ён хацеў яшчэ дапамянуць наконт гумна нешта, але ззаду падалі крык:

— Займай чаргу, стары.

Юрка ўзяў каня пад аброць і ўехаў у агульную чаргу.

Платон стаў на ўзорку збоку і глядзеў усьцяж шляху, па якім, мо' на дзьве вярсты працягам, шэраю вужакаю віліся падводы. Густы слуп пылу, каламуцячы паветра, паднімаўся ўгору.

IV.

Першыя два дні пасья ад'езду бацькі, Платон настолькі быў захоплены работаю ў рэўкоме, што да хаты паказваўся ня больш, як на дзесяць хвілін, каб перакусіць, і зноў зараз-жа варочаўся ў рэўком.

Юзя гневалася на яго, злавала, што ён зусім пакінуў гаспадарку й забыў пра яе, а сьвету ня бачыць за рэўкомам.

— Хай-бы ты сыноч, хоць часіну аддаў для мяне: трэба-ж парадзіцца, трэба агледзецца. Ты-ж мусіш за гаспадара ў хаце быць—бацькі няма. А табе, як чужому, няма ні мацеры, ні дому. Гэта-ж трэба так моцна ўсьціся ў сваё гэта бальшавіцтва. То-ж сьвет мо' ня бачыў такіх шчырых і заўзятых служакаў, як ты. Няўжо табе трэба больш, як усім. Няўжо цябе царом зробіць, калі ты так будзеш старацца...

— Маці, маўчы, на хаду закідаў Платон:—мне трэба ня больш, як усім. Мне, нават, зусім нічога ня трэба. Я мушу аддаць, што магу, тэй думцы, якая арудзе мною ўсё жыцьцё.

— Ах, які ты ўпарты, сыноч!—пускала Юзя ўдагон Платону. Але Платон ужо ня слухаў. Трэ' было пасьпяшаць у рэўком і абгаварываць там пытаньне аб арганізацыі ўлады па ўсяму району.

Чырвоная армія праз кожную гадзіну аслабавяла ўсё новыя абшары краю. У кожную вёску трэ́ было пасылаць хоць па два чалавекі. А іх так мала было! Шмат выдзяляла работнікаў чырвоная армія, але трэ́ба было кожнага намеціць, куды пасылаць, на якое месца назначыць, каб ён адпавядаў яму.

Да позьняе ночы цягнуліся пасяджэньні, натужныя, нэрвовыя. Платон слабеў, таміўся і, вярнуўшыся ўночы, хутка еў і кідаўся ў пасьцель.

Толькі на чацьверты дзень як быццам-бы гарачка крыху спала, і Платон, пасядзеўшы ў рэўкоме да абеду, пайшоў да хаты. Ён ужо ня думаў вярнуцца ў рэўком, а рашыў другую палову дня застацца ў доме, адпачыць і разам абгаварыць з мацераю дамашнія справы.— Ды, к гэтаму,— думаў ён, ідучы,— павінен бацька хутка вярнуцца. Ня мусіць-жа ён ехаць бясконца... Падвязе вярстоў са сто, а там ужо зьменяць другія. Яно-б хай-бы сабе ехаў і далей, толькі стары замучыцца ў доўгай дарозе. А тут яшчэ гэта жнітво... Запраўды, што-ж маці зробіць, калі мне прыдзецца куды выехаць!

Прышоўшы дадому, Платон мацеры не застаў: яна незадоўга перад абедам пайшла ў жытні палетак паглядзець, у якім становішчы жыта. Платон сам знайшоў яду, паабедаў і сабраўся прылегчы. Але толькі ён пасьпеў разуцца, як знадворку пачуў гутарку. Ён барджэй назад усцьцягнуў боты на ногі і падбег да вакна. У сенцы якраз уходзіла маці і стораж рэўкому, Яўхім.

— Навошта ён вам? Дайце хаця паабедаць вольна,—казала расьсерджаным голасам Юзя.

— Я ня ведаю нічога. Мяне паслалі, і я прышоў. Пільна патрабуюць,—адказаў Яўхім.

— Што за ліха! Навошта я ім?—падумаў Платон абярнуўшыся да дзьвярэй і чакаючы ўваходу Яўхіму.— Нядаўна нікога ня было, а гэта вось насыпела: дыхнуць ня могуць без мяне. Галава трашчыць—а й гадзіны нельга супачыць...

— На, вось, ты мо' даўно ня бачыўся, дык маеш,—пераступаючы парог і паказываючы на Яўхіма, які йшоў сьледам, злосна выказала Юзя.— Чаго такі табе так пільна патрэбна там быць? Ласьне ты даўно ўжо ўдому?

— Чакайце-э... толькі, маці...

Платон узяў ад Яўхіма запіску, прачытаў і ўголос выказаў:

— Што за прымха! Надало яму прыехаць. Тут ужо нечым пахне. Пэўна якое-кольвечы экстрэнае здарэньне,—падумаў Платон.

— Ну, ідзеце, дзядзька, скажэце, што я зараз прыду,—
прамовіў Платон да Яўхіма.

Яўхім павярнуўся і вышаў з хаты.

— Што гэта там? Якая такая справа, што ажно падасла-
лі?—пацікавілася Юзя і, пакруціўшы незадаволена галавою, да-
дала:

— Вунь, людзі ўжо жнуць. І наша жыта ажно шамціць—
сьпелае. Трэба жаць, а то колькі яго ёсьць і тое гатова прапасьці.

Яна памаўчала з хвіліну.

— А ў мяне на бяду штосьці так пачало калоць у баку,
што сагнуцца нельга... Платонка, няхай-бы ты як-кольвечы вы-
прасіўся на дзень да справіўся з жанцамі... Няўжо там не
абыйдуцца й дня без цябе. Га?.. Ты-ж і так...

— Добра, добра... Я гэта пастараюся зрабіць... Можна заў-
тра ўранку...

— Заўтра?! Чаму-ж ты так кажаш? Чаму заўтра? Жанцоў
сягоньня трэба заладзіць, каб заўтра ўжо ўпэўненым быць...
А то яшчэ дзень-другі—і жыта перастаіць, паломіцца, асыплецца...
Ты зайдзі вось зараз да Міхаліны й да Алены і папрасі іх...

— Не, не! Цяпер я не магу. Я вечарам, толькі вярнуся з
рэўкому.

— З рэўкому! Ай, гэты мне твой рэўком омегам выла-
зіць,—чуць ня ўкрык вымавіла Юзя і хутка кінулася ў сені,
сярдзіта стукнуўшы дзвярыма:—Ты й бацьку выправіў, як у
пекла... Паўлусь, нябось, хоць таксама рэўкомец, а глядзі, вунь,
бацьку дома затрымаў... Тамаш таксама,—крычала яна ў сен-
цах.

Платон моўчкі абышоў мацерын крык і пасьпешна па-
нёсься ў рэўком.

V.

— Таварыш Гічка, вы ня шчыра адносіцеся да справы,
дазвольце вам сказаць,—сустрэў Платона прыезджы з павету
таварыш:—мы ўжо вас чакаем болей паўгадзіны. Ведаеце, што
справы не чакаюць.

Платон ускіпеў ад злосьці і перш хацеў падаць адпавед-
ную спрэчку за незаслужаную вымову, але ў рашучую хвілі-
ну стрымаўся і змаўчаў.

— Ужо ўсе?—запытаў у Тамаша той-жа таварыш з паве-
ту.—Можна можна пачынаць?

— Яшчэ няма Паўлуса Брушкі,—адказаў Тамаш,—але ён
павінен скоро прыйсьці, так што чакаць далей ня варта.

Усе—было каля дзесяці чалавек—перамясьціліся да стала,
сьціснуліся шчыльна адзін к другому і настаражыліся слухаць,

што скажа прыезджы таварыш. Платон, абражаны раней, сеў скраю і штосьці думаў асабістае.

— Таварышы!—пачаў прыезджы таварыш,—мяне прысла-лі з павету да вас, каб я тут зрабіў мобілізацыю таварышоў. У вас на мястэчка вялікіх сілаў не патрабуецца, між тым вя-лікая патрэба ў людзях. Не хватае людзей у павятовыя рэў-комы, у рэўкомы многіх мястэчак і гарадкоў. З цэнтру наці-скаюць, каб давалі людзей... Вось на пасяджэньні павятовага комітэту і рашано забраць ад вас хоць-бы двух чалавек. Ну, што вы скажаце на гэта?

Нейкі час ніхто не адазваўся. Толькі падазрона адзін на другога паглядзелі. Пасьля, каб згладзіць няёмкасьць, Тамаш спакойлівым голасам падаў:

— Калі, то аднаго таварыша; дваіх ніяк няможна. У нас таксама шмат работы.

— У вас-жа, вась, цэлая капэля людзей!—выказаўся прыезджы таварыш,—што вам тут усім рабіць? Вы забывае-це, таварыш, што Беларусь ня месьціца ў вадным вашым мястэчку. Тут вы трымаеце столькі лішніх людзей, што трэба дзіву давацца, ды яшчэ супярэчыце мобілізацыі двух тавары-шаў. І гутаркі не павінна быць—двух таварышаў я мушу ўзяць з сабою абавязкова.

Рашучасьць, з якою казаў прыезджы таварыш з павету, ясна сьведчыла, што рашэньне ўзяць з мястэчка Маргі двух чалавек было цвёрдым. Адгаварвацца й супярэчыць далей было дарэмна. Тут ішла рэч аб пастанове комітэту, аб спра-вах рэволюцыі. Гэта адчулі ўсе, як адзін, і моўчкі выказвалі сваю згоду адпусьціць дваіх. Але каго? Прапанаваць другога, таго ці іншага, ніводзін не хацеў. Усе чакалі пропозыцыі з боку прыезджага таварыша...

— Дык вась, таварышы!—не дачакаўшыся адказу, выка-заў павятовы таварыш,—нам сёньня патрэбна выехаць. Каб ня траціць часу, намячайце кандыдатаў. Пакуль яшчэ яны зьбяруцца... Хто ў вас менш заняты й без каго можна было-бы абыйсьціся пакуль-што?

Рэўкомцы пераглянуліся і зноў ня ведалі, што сказаць.

— Вы-ж павінны ведаць, таварыш, — абярнуўся прыеж-джы таварыш да Тамаша.

Тамаш сумеўся і, каб мінуць нерашучасьць, сказаў:

— Платон Гічка і Лукаш Цяўе, бадай-што лепш другіх падходзяць.

Тамаш пыталым поглядам кінуў у вочы супроціў яго сядзячаму таварышу Аўсею. Той паціснуў плячыма і змаўчаў.

— Чаму няйначай Платону?—раптам запытаў Платон,—лась-не я менш заняты за цябе? Хай скажучь таварышы. Ды да гэтага яшчэ, маё дамашняе становішча, як табе ведама... Бацька адправіўся ў абоз, а дома адна старая маці... Жнітво падасьпела...

Прыезджы таварыш чэрства паглядзеў на Платона, кіўнуў галавою і сказаў:

— Таварыш! Нам няма чаго чапляцца за розныя прычыны. Сям'я, дамашняе становішча—гэта буржуйныя забабоны, з якімі нам не належыць лічыцца. Рэволюцыя вышэй усяго. Калі вы шчыры рэволюцыянэр, вы не павінны былі-бы...

— Так, я шчыры рэволюцыянэр!—узнятым ад крыўды голасам выгукнуў Платон, перарваўшы дакорлівы монолог прыезджага таварыша;—маю шчырасьць можа кожны з таварышоў засьведчыць. Я цэлы год працаваў падпольна, соткі разоў быў на валасочку ад сьмерці. А ў гэты час бацькі бяз хлеба сядзелі. І сам я ня меў каліва дапамогі. А другія ў той час лаўнікамі служылі ў палякоў... Вы абмыляецеся, таварыш, калі кажаце так...

Ніхто нічога ня мог адказаць Платону на гэтыя яго словы. „Другія лаўнікамі служылі“—то адносілася да Тамаша, які пачырванеў на твары ад гэтых Платонавых слоў. А прыезджы таварыш бачыў па мінах многіх, што яны хоць маўчаць, але спагадаюць Платону. За свой няўтрымны выказ ён адчуваў нейкую няёмкасьць. Яму ўжо хацелася выкупіць сваю віну адказам мобілізаваць Платона, замяніўшы яго другім. І ён задумаўся, як ямчэй зрабіць адыход ад сваіх слоў.

— Ды ўжо, калі гэтак, я гатоў,—пасья некаторай маўчанкі праказаў Платон, перабіўшы думку прыезджага таварыша.—Я ніколі ня здраджваў тэй справе, якой больш дзесяці гадоў шчыра служу, і ня здра-а-джу-у. Патрэбен ёй—бярэце. І думаць, нават, не дазволю нікому гэтага. Я згодзен ехаць! Думаю, што і Лукаш Цяўе зробіць тое самае.

Каб зьмягчыць настрой, таварыш з павету сказаў:

— Таварыш Гічка! Пэўна, калі ваша гэткае становішча—бязумоўна вам трэба застацца на месцы. Вас могуць замяніць другія. Я тут мала знаю ваша становішча.

— Нне-э! Ужо няма чаго далей зацягваць: я еду! Вось пайду зьбяруся й прыду.

Дэманстрацыя Платона перабіла далейшыя гутаркі. Так ужо склалася становішча, што нельга было ні прэчыць расьняню Платона, ні адмяняць мобілізацыю. Трэ' было спыніцца на тым, што ёсьць—і нарада на тым спынілася.

Платон з Лукашом пакінулі рэўком і пасьпяшылі да хаты.

На вуліцы цямнела.

VI.

„Як у клетцы б'ецца птушка, так мусіць біцца ў гушчы жыцьцёвае будзёншчыны чалавечае сумленьне. Агонь рэволюцыі, які паліць усё на сваім шляху, пакуль не распаўляе яе. Закаранелая, чарствая—яна пляміць яскравыя галы праменных пазываў. Колькі гэтай будзёншчыны сабралося ў людзкой душы за часы векавое няволі! Колькі агню, якога прыску патрабуецца на тое, каб яе спаліць нашчэнт і абмыць чалавечае нутро ад тоўстага пласту яе атрутнага пылу. Буйны павей вогненай буры змыў пакуль павярхоўны наслой яе, а там, у нутры нашым, яшчэ многа-многа засталася падонкаў мінулага. Мне сэрца баліць, калі я чую хоць-бы ад Тамаша ці ад гэтага прыезджага таварыша іхнія словы. Яны не разважаюць так, як то трэба было-бы новаму, апаленаму рэволюцыяй ваю, а ўсё з погляду акружаючага жыцьця. Буржуйныя забабоны! Дзе трэба, а дзе ня трэба пікуюць іх і думваюць, што ў гэтым захаваны ўвесь сэкрэт справы...“

Уваходзячы ў гушчу думак усё глыбей ды глыбей, Платон не заўважыў, як апынуўся каля хаты. Аб тым, што абяцаў мацеры зайсьці заладзіць назаўтра жанцоў, ён забыў сьвiрэдзiм. Яго непакоіла за мацэру. „А што, калі бацька прабудзе там тыдняў са два? А што, калі, крыў чаго, ды няшчасьце якое здарыцца?“—разважаў Платон, міжвольна прыпыніўшыся ў сваім двары. „Добра-б было, каб мне скоро вярнуцца! А то ўсяк можа быць. Увойдзеш у працу—і ніяк нельга будзе кінуць яе... Не паехаць-бы? Не—гэтага нельга дазволіць. Немажліва пакінуць бязлюдным месца, дзе патрэбна замацоўваць уладу. Запраўды, нас тут досыць і пяці чалавек. Адчыняюцца новыя абшары, сьвежыя, патрабуючыя многа сіл і працы. Вядома, не паехалі-б знарок за людзьмі, каб ня экстрэная патрэбнасьць іх. Так! Трэба ехаць! Я мушу ехаць! Не паеду я, другі—як-жа тады быць?“

Платон рашуча ўвайшоў у хату. Маці ляжала на палку ў запечку й паціху стагнала. На прыпечку сьвiрэдзiла газьнічка.

— Што з вамі, маці?—палахліва запытаў Платон.

Юзя энкнула мацней і зацяжным, перарыўным голасам адказала:

— О-ох, сынок! Вельмі моцна ў баку закалола. Якраз на змроку пачула; перш ціха, зьлёжку, а пасля ўсё горай і горай, а зараз—слова сказаць трудна... Скажы-ы, Платонка,—перайшла яна на другое,—ты ня стрэўся з Макаром Плеўкаю? То-о-лечкі вышаў. Ізноў прыходзіў па справе з агародамі...

Прасіў перадаць табе, што ён аддзякуе, калі толькі ты зробіш што-коlechы, каб ён мог яго напалову зжаць...

— Ах, як ён мне надаеў, гэты Макар!—злосна вылаяўся Платон.—Што ён думае, пэўна, што я гандлюю савецкім правам! Бессаромны-ы! Лай-дак! Абабраў беднага чалавека і думае, што па галоўцы яго буду гладзіць...

— Казаў, ведаеш, Макар, бач,—асьведамляла Юзя сына, енчачы,—што ён ужо перагаварваў з Ладымерам Цэўкаю... Той, кажа, згадзіўся...

— Усе-э яны гэткія... Цэўкі, Брушкі-ы... Назо-ала. Момантам карыстаюцца—ня болей! А яшчэ дым пускаюць у вочы аб сваёй рэволюцыйнасьці...

Платон падышоў да вакна, паглядзеў на двор, памаўчаўшы крыху, пасля спакойлівым голасам звярнуўся да мацеры:

— Матка! Ведаеце што? Я мушу сёння ехаць у павет. Няйначай. Пастаноўлена. Вы ўжо тут як-небудзь дайце знаць гэтым жанком, каб прышлі жаць, хоць пазаўтра. А я буду прасіць Тамаша—хай пасобіць зьвязаці. Ён павінен гэта зрабіць... Ды, я думаю, бацька прыедзе хутка...

Выслухаўшы сына, Юзя разгорнілася, завойкала часьцей і пачала наракаць на Платона:

— Як табе ня сорамна, сыноч... пакідаць мяне адну ды хворую... Што ты сабе думаеш... Няўжо-б ты ня вытрываў на гэты раз?.. Няхай-бы без цябе абмінулі... А каб то ня было цябе, што-б тады рабілі? Эх, Платонка, і ня сорам табе рабіць так? Гэта-ж людзям на пасьмешышча будзе. Скажучь: мацэру адну пакінуў уміраць, а сам усё з гэтаю рэволюцыяй... Адумайся, апамятайся...

Апошнія словы Юзі перайшлі ў балючы зацяжны энк. Платон, слухаючы яе, ня меў мажлівасьці ўседзець на месцы і пачаў тупаць па хаце. Ён ня ведаў, чым сучыць маці, чым даць ёй зразумець пераважнасьць спраў рэволюцыі над справамі сям'і. Побач з гэтым перад ім мігнула думка, ці не ўзваліць віну на ўвесь рэўком, які ня прыняў на ўвагу яго сямейнае становішча, але тут Платон баяўся зыйсьці з рэволюцыйнага разуменьня пытаньняў. Яму здавалася, што рэволюцыянэр не павінен мець жаднае спагады. Усё, што побач рэволюцыі, то бязумоўна ніжэй яе па значнасьці. Так Платон думаў праз доўгі час свайго сьвядомага жыцьця. Дзеля рэволюцыі ён афяраваў пачуцьцём каханьня, пакінуўшы без адказу просьбу каханай дзяўчыны не выяжджаць на падпольную працу пры немцах. Дзеля ідэі рэволюцыі ён забываў бацькоў, ня ведаючы, як і што яны жывуць, як іх становішча пад палякамі. З гэтым-жа пачуцьцём Платон падаў сваё рашэньне ў рэўкоме ехаць

яму першаму. Але цяпер, калі прышоў дамоў, каб сабрацца ў дарогу, і застаў хворую маці адну-адзінюткую ў хаце; цяпер, калі ў муках болю старая застаецца бяз нікога, хто-б правёў яе можа на сьмерць, —цяпер Платон мусіў крануцца ў непарушнасці сваіх думак. Набягалі наві сумненьня, зьявілася хаценьне знайсці тую ці іншую аслабнасьць у пазывах свайго парашэньня ехаць. „А мо' й назаўтра застацца? Няўжо нельга прапусьціць і аднэй ночы? Часта-ж бывае, што пры зборах трацяцца цэлыя дні. А ўсё-ж становішча вытрымоўвае, як-бы чакае. Ніхто ня кажа, што так добра; гэта вада, гэта недастача. Але бяз гэтага ня мінае. Ну, дазвольць, што я загадзя адзнаў гэта і не павінен-бы быў папускаць сьвядома. Дык бываюць увагі на ўсё. Бываюць сур'ёзныя ўвагі. Вось гэткая ўвага стала й перада мною. Хто можа сказаць, што мною кіруюць буржуйныя забабоны? Хто асьмеліцца западозрыць мяне ў няшчырай адданасьці справе рэволюцыі?“

Усё гусьцей і гусьцей апляталі Платона гэткія думкі. Зацягвалі ў сябе, як дрыгва, зачынялі яснасьць сузнаньня.

Маці ня сьціхала балюча, а ўсё зацяжней ды зацяжней войкаць і ўздыхаць; штосьці неразборна выказвала да яго, а Платон ня чуў. Яго сьвідравала пытаньне: што сказаць мацеры, чым суцешыць яе і як апраўдаць свой ад'езд.

— Плато-он!—раптам пачуў ён у дваровым вакне.

То быў Лукаш Цяўе...

Платон раптам азірнуўся да вакна і, забыўшыся аба ўсім, што думаў, адказаў:

— Я! Іду вось!

І тут-жа адзеўся ды намерыўся йсьці. Але, зрабіўшы колькі крокаў да дзьвярэй, Платон вярнуўся, падышоў да мацеры, зазірнуў ёй у твар і, бачачы, што яна нібы суцешылася крыху, падумаў: „Авось, можа ды ёй лягчэй стане. Заскочу да Глытваў і папрашу каго-кольвечы зайсьці пераначваць“. Падумаў так і вышаў з хаты. Газьніцу аставіў гарэць.

— Лукаш,—пазваў ён таварыша.

— Я тут!—азваўся Лукаш.

— Пачакай толькі крыху, я яшчэ...—папрасіў Платон і, стаўшы на прызьбе, прытуліўся вухам да вакна.

— Чаго ты прыслухоўваешся?—запытаў Платона Лукаш.

— Маці, брат, мая вельмі моцна заняджала; я, вось, слухаю, ці...

— Як! Калі?—пацікавіўся Лукаш.

— Сёньнека... Я прышоў з рэўкому і застаў яе лежачы...

А тут яшчэ бацькі няма ўдому і я ня ведаю...

— Дык чаму-ж ты так настайваў, каб ехаць? Як-жа ты кінеш мацэру адну? Ці-ж-бы Тамаш, або Паўлусь, або Бэрка не паехалі?

Платон памаўчаў, стоячы на месцы: штосьці трымала яго ў двары, як прыкаваўшы да зямлі.

— Я й сам ня ведаю, што рабіць,—спусьціўшы колькі часу, сказаў Платон.—Не паехаць—здрадзіш рэволюцыі, нарушыш дысцыпліну і... бачыш, як думаюць другія. А паехаць—можаш мацэру пахаваць.... Каб то ведаў, што ня так сьпешна—пераначаваў-бы і заўтра...

— А мо' ёсьць каго папрасіць, каб пасядзелі каля мацэры?—спагадваў далей Лукаш Платону.

— Няма такіх... Вось хіба адны Глытвы; я ўжо думаў зайсьці да іх... Хадзем...

Яны вышлі з двара і павярнулі направа. На вуліцы было ціха. Толькі ў рэдкіх хатах сьвірэў агоньчык; большасьць мяшчан спалі, каб заўтра з раніцы йсьці на жнітво. Дзесь у канцы вуліцы брашчэла варта й сьвістаў сьвісьцёл патруля.

Платон з Лукашом моўчкі прайшлі невялічкі кусок, мінуўшы хат са тры.

— Чакай, Лукаш, я зайду да Глытваў: яшчэ ня сьпяць,—папрасіў Платон таварыша, супыніўшыся ля чацьвертае хаты.

Лукаш прысеў на прызьбе, а Платон пашоў у двор.

— Я скоро,—падаў з двара Платон і стукнуў дзвярыма.

Лукаш падняўся з прызьбы і адышоў на вуліцу.

„Цікавы, усё-ж, гэты Платон“,—разважаў ён, уваходзячы ў становішча таварыша,—„Гэткае забытанае становішча ў хаце, а рвецца, першым пражэцца адгукнуцца на прызыў. Вось дык натура! Пашукаць! Не раўня гэтым нашым... Каб гэтых ды больш! Го!.. Тады-б можна было сьвет перавярнуць. Столькі пэнту, адвагі! Мне—дык проста пазавідваць...”

Лукаш прашоў некалькі разоў каля хаты Глытваў і зноў намерыўся прысесьці на прызьбе, як раптам пачуў:

— Лукаш?

— Я!—адгукнуўся Лукаш, рушыўшы йсьці.

— Дык едзем, брат. Прузына Глытвіха згадзілася даглядзець мацэру,—заспакоеным тонам выказаў Платон.—Добрыя, ведаеш, людзі, гэтыя Глытвы. Ніякія сваякі—а заўсёды адгукнуцца, калі трэба.

Яны сьпешным крокам пашлі ўздоўж вуліцы.

Якраз каля рэўкому Платон з Лукашом спаткалі Яўхіма. У цемнаце ночы ён пазнаў іх і абазваў:

— Таварыш Платон! Таварыш Лукаш! Гэта вы?

— Мы,—адказаў Лукаш,—а ў чым справа?

— Я сьпяшу па вас. Ужо пракакаліся. З паўгадзіны, як коні гатовы...

— Пракакаліся—а! Пасьпеюць,—адказаў Платон.

Усе ўтраіх пашлі ў рэўком. Слабое сьвятло ў вокнах быўшай мяшчанскай управы, а цяпер рэволюцыйнага кутка мястэчка, клала сьвятляны нарыс вакна на паламанья платы гародчыку, захопліваючы краем нізшае шыбы зад драбін. Раз-по-разу мігалася між вакна чалавечая цень.

— Падводчык ужо нарыхтаваўся якраз,—выказаўся Яўхім, калі яны падышлі да рэўкому,—і ў канцылярыю ня хоча зайсьці; неадступна стаіць ля каня ды вас чакае.

Яны прайшлі між нявысокага росту ў зімовай шапцы й паўшубку, з пугаю ў руках, чалавека, які штосьці парадкаваў на возе.

— Ці ня вы паедзеце са мною?—запытаў ён, калі яны прайшлі ў двор і сталі паднімацца на ганак.

— Зараз, зараз,—адазваўся Яўхім і прачыніў у рэўком дзьверы.

У рэўкоме Платон з Лукашом засталі толькі прыезджыга таварыша з Тамашом. Прыезджы сядзеў пры стале на зэдліку, а Тамаш патупваў па хаце. Чутно было знадворку, як яны вялі аб нечым гарачую гутарку між сабою, але перарвалі яе ў тую хвілю, калі прачыніліся дзьверы.

— Ну, вось і гатова. Зараз можна ехаць,—сустрэў увайшоўшых Платона, Лукаша, Яўхіма Тамаш.—А мы ўжо тут пракакаліся; думалі, што вы ня прыдзеце,—дадаў ён.

— Дарэмна думалі,—адказаў Платон.

— Ды не бяз рацыі,—уставіў Лукаш.—Платону зусім нельга ехаць?

— Чаму?—зацікавіўся прыезджы таварыш.

— А таму, што яго маці зусім хворая. На добры лад яго трэ' было-бы замяніць другім. Я ня ведаю, чаму гэта ён так упарта...

— Выбачай, Лукаш,—пераняў Лукаша Платон:—раз ужо ўсё вырашана—значыць годзе. Рэволюцыя не павінна цярпець ад таго, што ў мяне баліць што, або ў сям'і якое няшчасьце; мы мусім аддавацца ёй да апошняй мажлівасьці.

— Я ведаю, толькі... у нас можна абысьціся. Каб то які раптоўны выпадак, калі ўсім трэба станавіцца пад ружжо, тады, я разумею, не павінна быць ніякіх адгаворак... А ў нас справа йдзе ўсяго аб двух таварышох, каторых якраз ёсьць мажлівасьць выбраць апрача цябе...

— Не, годзе, Лукаш,—настойчыва прамовіў Платон,—ты не разумееш становішча. Тут патрэбны людзі, не як людзі, а найболей сталыя, цвёрдыя й шчырыя рэволюцыянэры. Хто ня можа растацца з самотным жыцьцём, з яго патрэбамі, той не патрэбен на адказным месцы. Кожны момант ён можа здрадзіць і ад гэтага пацерпіць агульная справа. Вось што, таварышы!—абярнуўся Платон да ўсіх,—я толькі аднаго прашу: няхай рэўком дапаможа маёй мацеры, калі з ёю будзе кепска. Хоць пакуль бацька вернецца з абозу.

— Тамаш, гэта я даручаю табе!—абярнуўся прыезджы таварыш да Тамаша.—Рэўком павінен узяць апеку над мацераю таварыша Гічкі. Таксама павінны пасобіць і бацьком таварыша Лукаша. На тваю, Тамаш, адпаведнасць... А цяпер—пойдзем, хлопцы. Ужо позна, а нам трэба раніцаю быць у павеце.

Усе разам рушылі ў дзьверы.

VII.

У павеце Платон дастаў назначэньне ў Горадню. Некалькі разоў комітэт партыі абгаварваў яго кандыдатуру, то мерачыся даць працу ў валасным размаху, то ў павятовым. Перш пастанавіў быў паслаць Платона ў Слонім, разам з Лукашом, а пасля гэта перарашыў і спыніўся на Горадні. Недастача работнікаў з аднаго боку і вялікая патрэба ў іх—з другога, заставілі комітэт пашкадаваць Платона для павету. Ды к гэтаму яшчэ прывёзшы яго таварыш даў пахвальны водзыў аб Платоне, як разумным чалавеку і, галоўнае, як шчырым рэволюцыянэру, падданым камунізму таварышу. Атрымаўшы гэта назначэньне на другі дзень па прыездзе ў павет, Платон, быў вельмі палешчан гэтым высокім давер'ем да сябе з боку вышэйшае ўстановы партыі. Думкі й клопат аб хворай мацеры, з якімі ён выяжджаў і аб чым нясупынна паведаў ехаўшым з ім таварышом, разрэдзіліся, аслабелі ў сваёй на-тужнасьці і пачалі згладжвацца ў гострасьці. Платону сталі малявацца розныя пляны яго наступнай работы, зараіліся вялікія казачныя самазаданьні. Горадня, з губэрскім размахам работы, новая, амаль непачатая глеба для рэволюцыйнага будаўніцтва, самы характар яго ў гарадзкіх абставінах—узьнімалі Платона да натхненья. Ужо ня было ніякага сумненья ў сваіх сілах і здольнасьці. Шырокае поле абяцала выявіцца ўсёй яго шчырасьці, усяму пэнту й гарачнасьці, для якіх малы быў разьмер местачковае працы. Платон з усёю палкасьцю хапіўся за сваё назначэньне, цешыўся і разам баяўся,

каб якія-кольвечы староньнія выпадкі не паперашкодзілі яму ажыцьцёвіць яго.

З гэтае прычыны Платон на другі дзень пасья пастано-вы комітэту ня дбаў ні аб чым, толькі-б хутчэй выбраць усе належныя паперы і рушыцца ў дарогу. Ня сьнедаўшы, пасья маласоннай, патрачанай на разважаньне й плянаваньне прад-стаячае працы, але памятнай для яго ночы, Платон пабег у комітэт за мандатам. Каля дзвюх гадзін прамарудзіў там, па-куль сабраў патрэбныя подпісы. Пасья з мандатам пайшоў за харчамі й грашамі на дарогу. Дзеля гэтага таксама змарна-ваў каля трох гадзін. Утаміўся, аслаб, пазлаваў на многіх і з многімі паагрызаўся.

Пасья свайго назначэньня, Платон яшчэ шчырэй пачаў глядзець на абавязкі рэволюцыянера і каразьлівей адносіцца да іх. Калі раніцай ён і мог дапусьціць некаторую нясьпеш-насьць, то цяпер яму кожная хвіліна, кожны міг важыліся на кошт золата. Чакаючы подпісу мандату ў канцылярый комітэ-ту, ці просячы выдачы харчоў, гневаўся на кожнага тавары-ша, хто не паягонаму варушыўся за работаю. Дынамічнасьць, рухавасьць, якія даходзілі ў яго да нэрвовасьці, Платон ха-цеў-бы перадаць кожнаму, з кім даводзілася яму мець справу. Ён разьлічваў ноччу, што яму прыдзецца патраціць на выбар-ку дакумэнтаў і ўсяго іншага для камандзіроўкі, ну, гадзін дзьве—ня болей. А тут аказалася страта цэлага дня! Гэта вельмі абурыла яго. Платон не хацеў супакоіцца і казаў сам сабе: „Ну, я ня так наладжу работу ў сябе! Яна пойдзе ў маім ведамстве, як машына. Дзе што намерыцца мітрэнжыць яе ход—агнём тое выпекі. Тут мусіць быць рэволюцыйная рашучасьць і жалезная настойнасьць“...

Гэту сваю самаўцеху Платон пераліў у настойную рашу-часць, калі выведаў на станцы чыгункі, што прапусьціў цяг-нік, з якім меўся ехаць. Ён адыйшоў з эшалонам чырвонаар-мейцаў якраз у той час, калі Платон тырчэў за харчамі. „На-вошта яны былі мне!“—наракнуў Платон сам на сябе. „Гэта-ж—ах! Шкурніцтвам пахне! Нельга дараваць мне гэтага... Сказаць сорамна! Там кожная хвіліна дзiesiąткі жыцьцяў каштуе, а я тут за кавалак хлеба й фунт цукру дні трачу. Навошта ўсё гэта? Нашто тая валакіта? Два дні чакаць! Два дні—гэта-ж веч-насьць!.. Ці-ж магчыму я іх так карысна ўжыць, як то-б я зрабіў у Горадні?“

Ад ахапіўшай яго зласьлівасьці Платон ня мог крануц-ца з месца і з гадзіну стаяў на станцы. Глядзеў то ў адзін, то ў другі канец чыгункі, кідаў узоркі за лес, за горы, зьмя-раў запасныя пуці—усё шукаючы цягніка, ці хоць-бы дыму,

які-б сьведчыў, што гэты цягнік дзе-кольвечы гатуецца да адходу. Некалькі разоў дапаўняўся ў камэндата станцыі, ці праўда, што праз дзень толькі выйдзе чародны поезд. Зьмяраў у думках адлегласьць да Горадні, думаючы пра коні... У гэтым неспакойлівым, парушаючым настроі Платон адышоў ад усяго на сьвеце: як-бы ўвесь сьвет жыў для яго ў Горадні—ня тэй, бач, што была на соткі вёрст ад яго, а ў тэй, дзе будзе ён наладжваць сваю рэволюцыйную працу. Каб у гэты момант хто асьмеліўся сказаць Платону, што адна асоба наогул мала пасобіць у справе супольнай творчасьці, чымсьці ёсьць рэволюцыя, то ён знарок, насупроціў філёзофіі марксызму, крычаў-бы настойна, што яго асоба, як шчырага рэволюцыянэра, ня роўна другім. Сказаў-бы і падмацаваў гэтыя многімі прыкладамі з свайго багатага жыцьця.

К вечару, спусьціўшы гадзіны тры пасья звароту са станцыі, Платон патрошку супакоіўся. Усёроўна яго абурэньні траціліся задарма, як гаснуць іскры ў паветры. Колькі ня злуй, колькі ня нэрвуй—цягнік пойдзе толькі на другі дзень. Як-жа быць з гэтым часам?—выявіў сабе Платон пасьпелую ўнутры, падбіваўшую яго на абурэньне думку. І толькі крануўся таго, як яму будзе правясьці вольны да ад'езду час, як раптам, быццам хтось жывасілам яму паднёс гэты, Платон ахапіўся ўспамінамі аб хвораі мацеры ўдому. Ён здрыгануўся ад гэтае балючае раптоўнасьці, хапіўся рукамі за голаў і чуць ня ўскрыкнуў—ні-то ад сполаху за лёс мацеры, ні-то ад радасьпі, што ў яго асталася столькі вольнага часу, каб можна было й наведаць яе. Як і што сталася з мацераю за гэтыя два дні? Ці выздаравела яна, ці яшчэ ляжыць хвораю? Калі ляжыць, то як там са жнівом? Пэўна жыта перасьпела, паклалася ды травіцца гавядаю? Каб-жа бацька вярнуўся, то яшчэ-б поўбяды, а то можа і яго няма. Што-ж тады яна будзе рабіць? Ні аставацца ўдому, ні ехаць?

Гэтыя трывожныя пытаньні вострымі мячамі праразалі Платонаву душу, як расплаўленае жалеза, капелькамі падалі ў яго сэрца. Хвіля ад хвілі ён трапятаўся ўсёй істотаю ад нейкага балючага ўздрыгу, натузваў думкі, кідаючы іх праз дваццаць пяці вярстовую адлегласьць у сваё мястэчка і ловячы выбражэньнем выгляд вобразу свае мацеры. А поруч з гэтым настойная, неўкантактоўная прага, якнайхутчэй апынуцца каля яе, гнала яго ў дарогу. Платону ня йшло ў голаў ні аб ядзе, ні аб некаторых яшчэ нявырашаных справах, звязаных з яго назначэньнем. Пасьпяшаючы, як перад трывогаю якою, ён аднёс паёк, атрыманы на дарогу, да Лукаша і, ня хочучы пытацца падводы, пехам пусьціўся да хаты.

Платон ня йшоў, а бег усю дарогу. Не аглядаўся назад, ня лічыў слупоў ад тэлеграфу. Уваходзіў у ляскі й пералескі, не прымячаў ні ценю, ні дрэўцаў. Спатыкаў фурманкі ці пешаходаў, не заўважваў бадай іх. Вёскі, якія стаялі пры гасьцінцы, не разьбіраліся ім. Праз увесь час, пачынаючы з павету, Платон бачыў перад сабою жоўты пясочак ці засохшую гліну гасьцінцу. Апусьціўшы вочы, ён выбіраў гладчэйшыя мясьціны і, як заведзены калаўротак, мянціў нагамі. Тулавам падаваўся ўперад і матаў праваю рукою, як-бы разганяючы паветра, каб лягчэй было йсьці, каб скараціць яго. Часта дыхаў, але ўсё яшчэ недаволіўся скорасьцю хады. Платон глядзеў на час, і яму кожная хвіліна здавалася днём, а то й больш.

Прашоўшы палову дарогі, ён страціў каля дзвюх гадзін, а яму здавалася, што дарога адняла ў яго больш за паўдня. А чым бліжэй падыходзіў да свайго мястэчка, тым час здаваўся даўжэйшым, і руплівасьць узмацоўвалася. Пачынала паколваць у баку і тысячамі іголак парола ў пяткі ног; па скронях твару беглі рагі поту, убіраючы ў сябе пыл і робячы брудныя пасачкі на шчоках. Але Платон не зважаў, ды ня мог ён зважаць, бо ўсе думкі прыбрала да сябе хада, і ім ня было мажлівасьці адварнуцца на другое. Уперадзе яго, як маглі захапіць апушчаныя пад простым кутом вочы, стаяў вобраз мацеры, цёмны, нявыразны, які бег ад яго, уцякаў і, уцякаючы, цягнуў яго за сабою.

Толькі на краі свайго мястэчка, пры карчме Міселя, а шэрай гадзіне Платон адняў ад зямлі вочы і агледзеўся, дзе й што ён. Тое, што нарэшце ён быў дома, зусім недалёчка ад хаты, усё-ж не завесяліла яго і ня спыніла ў разгоне. Платон сьпяшыў роўным тэмпам, дзівячы стрэчных мяшчан.

У пяць хвілін ён перайшоў Прадоўжную вуліцу і апынуўся каля хаты. Павярнуў у двор, акінуў яго поглядам, шукаючы адзнакаў бацькавага прыезду, і, не знайшоўшы іх, зразу-ж спусьціў гэта з думак і кінуўся ў дзверы.

Ужо ў сенцах Платон пачуў ажыўленую гутарку ў хаце. Яго сэрца забілася мацней і балючай; ахапіў жар; зараіліся страшныя мыслі. „Ці не якое няшчасьце з мацерай?“—мігам усталя перад ім вострае жудаснае запытаньне. Ён ня чуў, як адчыніў дзверы ў хату і пераступіў парог.

— Вось і Платон! Якраз у пору!—сустрэў яго голас Кандрата Плата.—А маці ўжо думала, што ты й не наведаеш.

Некалькі жаночых галасоў падмацавалі яго словы.

— Чаму, што?—запытаў Платон, шукаючы вачыма маці.

Юзя, якая сядзела на палку ўзапечку, раптам загаласіла наўзрыд.

— Мама, мама, чаго вы? У чым рэч? Вам цяжка? Вы... Даруйце, што не застаўся, я мусіў ехаць, я павінен быў ехаць... —кінуўся яе суцяшаць Платон.

— Платонка-а мой, сыноч мой. Мне нічога, я буду жыва... Але... На-ашага бацькі-ы няма ўжо-о. Памёр пад Ваўкавыскам ад тыфусу... Вось Кандрат сам бачыў... Што-ж я цяпер буду адна рабіць?.. Хоць ты ня едзь, хоць ты... Нашто табе больш за ўсіх...

Юзя не магла выгаварыць і апусьцілася на пол, стукнуўшыся моцна локцем аб печ.

Платон ня мог падтрымаць яе. Цяжкая жаласьць раптам спараліжавала ўсе яго сілы. Ён апусьціў моўчкі голаў і спагадліва праказаў:

— Вось табе й раз!

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ.

I.

У канцылярыі Вікурскага іспалкому, падзеленай на дзье палавінкі, таўклося процьма людзей. Адны забеглі выясьніць справу з падаткам, другія зашлі папрасіць у прадсядацеля дроў, трэція наведаліся за дапамогаю, а некаторыя так, проста сабе, зашлі. Гамонка дзелавітая, просьбы са сьвязамі на вачох, спрэчкі, выкрыкі ўмольныя, ласкавыя словы знарочыста „прыніжаных“ нападўнялі дзье невялікія каморкі, брудныя, з разьбітымі вокнамі, неапаленыя, з пашарпанымі, замурзанымі абаямі. Некаторыя з прышоўшых выказвалі сябе сьмелымі і вялі гутаркі са служачымі іспалкому разьвязна, за панібрата; другія-ж, пастарому звычайу, чулі сябе ў іспалкоме, як-бы ў якой канцылярыі царскае воласьці, або станавога, і падыходзілі да сталоў дзелавода ці загадчыка аддзелу з нейкаю палахліваю асьцярогаю, з аглядкамі навакол і назад, з падазронасьцю.

У дзвёх каморках, якія складалі канцылярыю іспалкому і разам чуць ня ўсе аддзелы, за вылучэньем „габінэту“ прадсядацеля і „габінэту“ ваянкома, стаяла па куткох каля шасьці сталоў. На кожным стале ляжала па некалькі „спраў“ у сініх і жоўтых вокладках, вылупленых у памёршых канцылярыях старога ладу. У суседстве з справамі стаялі разнаколерныя чарнільніцы з невялічкім запасам вадзяністага чарніла. Добрая колькасць гэтага чарніла апынулася нааверсе сталоў, размаляваўшы іх большымі й меншымі плямкамі. Але й таго запасу, які меўся ў бутэльках, для дзелавода й для загадчыкаў аддзеламі было даволі. Яны спакойна раз-по-разу мачалі асадкамі ў пляшачкі, прыгінаючы іх набок, каб больш насыціць пёрка, і з перабоямі між гаворкаю выводзілі нямудрыя запісы на кавалачках рознага сорту й гатунку паперы. Часта, абмачыўшы пёрка, яны й не дакраналіся да паперы, а гаворачы з просьбітамі, хвілінамі трымалі асадкі напегатове да пісаньня, а потым мачалі іх зноў у чарнілы.

Ды, запраўды, куды там было да спакойлівае пісаніны, калі нельга было вольна ўздыхнуць ад людзей, якія ўсё пра-

сілі й пыталі. Здавалася, з нецярплівасьцю можна было многіх вылаяць за назойлівасьць і ачамернае прыставаньне, можна было са многімі пасварыцца. Але гэта ня было навінаю для іспалкомцаў. Штодня, праз паўтара гады, ад часу палякоў у іспалкоме панаваў настаяшчы кірмаш. На ўсю воласьць трэ́ было раздаваць прыказы, кіраваць зямельнаю, лясною, працоўнаю справамі, судзіць, радзіць, памагаць, уладаваць, наводзіць парадак і ўмацоўваць савецкую ўладу. І з усіх канцоў воласьці з яе мядзьвежых куткоў накіроўвалі за разьясьненьнем кожнага пытаньня ў іспалком.

Як толькі пачыналася раніца, ужо не зачыняліся дзьверы; мэрам на станцыі—яны хадунюм хадзілі ўзад і наперад, з прычыны чаго бясконца стаяў стук і бразганіна. У іспалком ехалі ахвотна і сьмела, а таму кожная маленькая, зусім нязначная справа, адвозілася у яго на абгавор. Чаго-ж! Свае людзі, бяз крыку, пасуседзку могуць усё абсудзіць і вырашыць. Ды ня толькі заяжджалі з простымі пытаньнямі, а, нават, так, бяздай-рацыі, заходзіла ў іспалком штодня шмат людзей, найбольш мяшчан-вікураўцаў, якія любілі парадзіцца аб розных пытаньнях свайго куту і аб навінах у сьвеце. Іспалкомцы, хоць і куністыя ў большасьці, але свае людзі, выгадаваныя на вачох,—чаго-ж іх сароміцца ці баяцца? Ня выжануць. І кожнага дню паміж дзелавымі заезджымі было шмат проста зайшоўшых. Ёх ужо можна было адмеціць па нядбайнаму, спайкойліваму выглядз твару, па шырока выказванай суседзкасьці. Многа з гэтых праз частае наведваньне пазналіся з унутранымі распарадкамі іспалкому і часта падавалі тую ці іншую раду незнаёмым з нічым, рэдка ці ўпяршыню прыжджаўшым.

Сідор Браварка, адчыніўшы дзьверы, зразу трапіў на аднаго з гэтых дарадчыкаў і запытаў:

— Скажэце, дзе тут займаецца Андрэй Камель?

— А? Гэта загадчык асьветы? Вунь у тым куце. Прайдзеце. Каля яго, здаецца, менш усяго людзей, ён вас выслухае.

Сідор Браварка павёў носам у дымным згушчаным і злёгка смуродным паветры, кіўнуў незадаволена галавою і павярнуў к паказанаму кутку. Гурток сялян, што перагароджваў тады дарогу, расступіўся, і ён вольна падышоў да стала, за якім сядзеў загадчык асьветы, Андрэй Камель.

— Здароў, колега!—прывітаў Сідор Браварка знянацку.

Андрэй Камель хутка адняў вочы ад нейкіх папераў, здзіўлена паглядзеў у твар Браваркі і адказаў:

— Якім гэта чынам? Вось дык не чакаў, брат, прызнацца! Калі прыехаў? Як надоўга? Што ў цябе новага чуваць? Як

здараў? — засыпаў Камель прыяцеля шэрагам запытаньняў. І, не чакаючы, пакуль той пачне адказваць, абгледзеў навакол стала, мэрам-бы чаго шукаючы. Пасьля, спыніўшыся вачмі на паламаным нейкім зэдліку, праказаў да Сідора:

— Сядай і расказвай.

— Што, брат, расказваць! Ці варта гаварыць наогул?

— Чаму?

— Ды таму! Аб чым цяпер будзеш гаварыць? Уласна можна найсьці што-кольвечы цікавае...—Сідор матнуў недаверна рукою і яхідным возіркам абвёў канцылярыю іспалкому.— Вось так, як гэта—усюды. Што ты будзеш казаць... Гніль, смурод, чад.. Эх, ня тое, брат, аб чым мы калісьці марылі! Помніце, колега?

Сідор дастаў з кішэні сярэбраны партабак, спрытным замахам пальцаў адчыніў яго і прыцугнуў да Андрэя. Гэты міжвольна падаўся да партабака ўсім целам і нясьмела двума пальцамі выняў чахучую надушаную папяросу.

— Бач, яшчэ маеш... Ня тое, як мы тут... Самасейку глумім.

— Да гэтага яшчэ не дайшло пакуль. І думаю, ня дойдзе. Трэба меркаваць, дарагі, каб не апынуцца пад абсацам васьм гэтага тыпу... Вось трымаюся сяк-так. І не скажу, каб давлялося цярэць, як другім.

— А цікава, бок, ты дзе цяперка ўстрэмлэн?—пацікавіўся Андрэй.

— У прадкоме ў Проўску.

— Даўно ўжо?

— Ды вось, амаль не паўтара гады... Ці-ж ты не атрымаў майго ліста? Я-ж паведамляў цябе аб гэтым... Як вышаў з асьветы, дык зразу й паступіў ў прадком... І, знаеш, павязло: устроіўся добра. Ну, а ты тут?

— Як бачыш, усё тут. Важдаюся, брат, са шкрабамі ды з мяшчанамі. Па вушы працы. І, прызнацца, цікавай працы.

— Ай, кінь ужо ты з яе цікавасьцю: ведаю я яе! Перанёс на сябе і трудоваыя школы і двух-ступянёўку і... беларусізацыю... Пачуў увесь смак...

— Таварыш Камель,—перабіў Браварку якісь мяшчанін, не падыходзячы блізка да стала.

— А што, дзядзька?

— Вы там, таварыш, наказвалі, каб я зашоў да вас на конт майго хлопца. Вось я й прышоў. Вы, калі ласка, дазвольце мне вам усё разьясьніць...

— Нічога, дзядзька... Я ўжо ўладзіў усё: я зазываў да сабе настаўніка й наказаў яму, каб другі раз ён без саюзу так не рабіў. Нічога, будзьце супакоены—справа залатвена.

— Дзякую, таварыш. Вельмі дзякую, а то мне столькі клопату паддаў ён, што...

Андрэй матнуў рукою і селянін замоўк, схінуўся перад ім і завярнуўся ад стала.

— Вось гэта табе цікава?—пасьмяяўся Сідор.—Ня ведаю, хіба ты зьмяніўся, а як судзіць паранейшаму—то наўрад ці могуць цябе зацікаўляць гэткае справы... Трэба, наогул, адрачыся ад самога напалову, каб з цікавасьцю аддацца гэткам справам... Я ня ведаю, як ты, ну, а я ўсё яшчэ не магу згадзіцца з усім гэтым.

— Што ты, Сідор, узапраўды? Здаецца-ж ты ня горай мяне жывеш, а...—вымавіў Андрэй і супыніўся, угледзеўшы, што ў канцылярыю ўвайшлі настаўнік і настаўніца вікурскае школы.

— Я табе скажу: гэта ня тое, каб даводзілася дрэнна з матар'яльнага боку. Не! Галоўнае...

Настаўнік з настаўніцаю, пасьмейваючыся над чымсьці, падышлі да стала і запанібрацкі павіталіся з Андрэем. Настаўнік абглядзеў навокал стала, каб найсьці на чым-колечы прысесьці, і, ня ўгледзеўшы нічога, пасьмяяўся:

— Хоць на падлозе... Патурэцкаму...

Сідор пахіліўся да настаўніка і, пазнаўшы ў ім знаёмага—нават, калісьці таварыша, уставіў ад сябе:

— Цяпер не навіна: альбо пад сталом, або на стале.

Настаўнік, пакуль не зважаўшы Сідора, цяпер глянуў яму ў твар і весела-здзіўлена завёў:

— Га-а! А вы-ж, Сідор Гарасімыч, якім чынам да нас?—і працягнуў яму руку.

Сідор падтрымаў працягнутую яму руку і адказаў:

— А вось у госьці заехаў. Няма бацькоў—пачастуюся ў сястры. Захацелася наведаць родны кут.

— Пазнайцеся: Марыля Слой, настаўніца вікураўскага вучылішча,—паказваючы рукою на настаўніцу, запрапанаваў Сідору настаўнік.

Сідор далікатна прыўстаў з зедля, схінуўся крыху й паціснуў ужо працягнутую насустрэч яму руку настаўніцы.

— Паўлюк, а ці-ж Марылі тав. Сідор ня ведае, што ты іх знаёміш?—здзіўлена запытаў Андрэй, паглядаючы пазьменна на кожнага з іх.

— Штосьці ня помню я,—адказаў Сідор.

Настаўніца ні-то ганорна, ні-то сарамяжа прапусьціла тварам лёгкую ўхмылку.

— Дзе там іх прыпомніш!—уставіў Паўлюк,—іх тут за час адсутнасці Сідора Гарасімыча з Вікур нарасло, як грыбоў. Дзявочае семя ўрадлівае.

— Ах, каб цябе, каб цябе...— настаўніца замахнулася на настаўніка рукою, але той спрытна ўхіліўся ад яе і ўголос зарагатаў.

Яго рогат зьвярнуў на сябе ўвагу многіх прысутных у іспалкоме, якія павярнулі голавы ў іх бок. Андрэй з прычыны гэтага незадаволена кінуў галавою й хутка азірнуўся ўбок „габінэту“ прадсядацеля. Сідор падмешіў асьцярожлівасьць таварыша і прамовіў:

— Чаго азіраешся?

— Нічога... Так сабе...—уверыў Андрэй і тут-жа пачаў зьбіраць свае паперы.—Трэба зьбірацца да хаты. Заўтра будзе дзень. Усёроўна, сёньня ўжо ня будзе работы.

— А начальства не баішся?—пажартаваў Паўлюк.

— Трэба адважыцца на гэты раз.

— На гэты раз можа ўважыць. Ня так многа часу засталася да канца,—дадала Марыля.

— Ах, менш-бы яго яшчэ засталася,—яхідна праказаў Сідор і паглядзеў на загарак.

— Ну, пойдзем, колегі,—пазваў Андрэй.

— А куды?—запытаў Паўлюк...

— Падумаем...

Яны вышлі з іспалкому на двор і пашлі праз пляц кірункам да вуліцы.

— Што-ж, Андрэй, трэба будзе адмеціць прыезд Сідора Гарасімыча,—запрапанаваў Паўлюк.

— Так, добра-б было... Але дзе і як?

— Калі ласка, да нас заходзьце,—пазвала настаўніца.

— Вось добра,—сказаў Паўлюк,—згодны, Сідор Гарасімыч? У Марылі Палікараўны зацішна й добра. Мы там заўсёды зьбіраемся. Можна й пагаварыць аб усім...

— Давайце, мне цікава разьведаць, як у вас тут живеца, што чутно, які настрой ваш,—адказаў Сідор.

Як толькі яны вышлі на вуліцу, іх нагнаў настаўнік Плаха.

— А-а! Я дык ледзьве знайшоў вас,—выгукнуў ён, забягаючы ўсім наперад і па чарзе вітаючыся.—Мне цікава пабачыць Сідора...—Здароў, брат! Як і што ў цябе? Ці надоўга да нас?

— А вось, пагляджу, як спадабаецца... Спадабаецца больш—прабуду даўжэй, а не спадабаецца—хутка ўцяку,—адказаў Сідор.

— Гэ-э! У нас ня горай, як усюды,—падаў Плаха.

— Да горай ужо нідзе ня бывае. Усюды роўна—усюды горай. Адны парадкі—адны законы... Чаго тут шукаць лепшага!

— Пэўна! Праўду кажаш, браток,—згадзіўся Плаха, ня думаючы, да чаго кажа.

У гутарцы прыняла ўдзел уся кампанія. Але меней усіх выказваўся Андрэй. Таксама рэдка закідала словы й Марыля, якая больш слухала Сідора. Апошні, скоро яна яго ўгледзела, паказаўся ёй дужа прыемным і прыгожым, і яго словы здаваліся ёй ад пачатку да канца праўдзівымі. Калючкі і ўпінкі ў Сідоравай гутарцы, пакіраваныя на савецкі лад і яго парадкі, падабаліся Марылі яшчэ й таму, што яна таксама не спагадала бальшавіком... На кожны выказ Сідора Марыля адказвала ўхмылкаю і лісьлівым зазіраньнем яму ў твар. Гэта, з свайго боку, заахвочвала Сідора на большую адкрытасьць у сваёй гутарцы.

Гэтак гутарачы, яны прайшлі ў канец усю вуліцу й павярнулі назад.

Ну, хіба цяпер разыдемся, а пасья сыдземся зноў... калі не прагоняць, то ў Марылі Палікараўны,—парадзіў Сідор.

— Што вы, аброць вам на язык,—перапыніла Марыля.

— Добра, добра,—згадзіўся ад усіх Паўлюк.

Параўняўшыся з перавулкам, яны разышліся, хто куды.

II.

Сідор Браварка прышоў да сястры на кватэру і, не застаўшы нікога ў хаце, прысеў каля стала й пачаў выяўляць і пераверваць сам-на-сам першыя ўражаньні. Выгляд мястэчка, іспалком, яго таўкатня, спатканьне з таварышамі, іх настрой сьціслым шэрагам панясліся перад яго ваччу адно за другім. Пранясліся перш нясустрымна, хутка, а пасья, мэрам-бы зрабілі паўкруг ублізку ад яго, павярнулі назад і зноў крагнулі яго думкі. Пасья, раптам зьніклі, даўшы месца мінулым адчуваньням. Перад Сідорам усталі вобразы яго студэнцкага жыцьця, гульні з паповымі і станавога дочкамі, пачосткі, балі, вечарыны. Прамігнулі палкія лятуценьні, жаданьні і мары, якія выглядалі перад ім якімсьці раем. Тады, прыпомніў Сідор, многае, што абгаварвалі яны з Андрэем і Плахаю, будавалі шмат сьмелых плянаў. Вікуры ня мелі месца ў іх жыцьці. Пецярбург—вось дзе луналі іх думкі... Яны лічылі сябе вялікімі людзьмі, перад якімі ўсіх-бы вікурцаў спадалі шапкі. „Колькі часу таму? Многа, многа! Здаецца, цэлыя вякі! Ды страшнага якога часу, каторы пераламаў усе мае пляны, усе задумы перастроіў. Якія зьмены зрабіліся! Цяжка выябразіць! На ўсім і на ўсіх, як не паглядзі“,—прашаптаў Сідор сам да сябе.

Сідор прыўстаў з месца, паглядзеў у вакно, ці ня йдзе хто, каб не памяшаў соладкасьці і заўзятасьці яго думак, і

зноў адварнуўся ад вакна, але ўжо ня прысеў, а пачаў тупаць па хаце.

„Перамена на ўсім, адно толькі я астаюся тым самым, як і быў. Я адзін краплюся і стаю на сваім. І выстаю... Ды мала таго, што выстаю, а мушу і другіх прытрымаць на тым-жа месцы. Бо што з таго, калі мне аднаму давядзецца займаць сваю пазыцыю? У гэтым мала радасьці і мала карысьці... Важная карысьць—другіх утрымаць... Так, важная, але ці-ж хопіць сілы?.. Штосьці задалёка ўсё адышло... Дзіўлюся. Ці-то мне здаецца, ці запраўды яно так: мэрам-бы і Андрэй зусім другім стаў. Відаць па ўсяму: патайны стаў, малагаворкі, падзроны... Няўжо і яго пераламала ўжо? За гэтыя два з лішнім гады ці-ж мог ён адцурацца сваіх поглядаў—гэткіх цвёрдых, здавалася, і пераконаных?.. Цікава!.. Што ён выкажа далей? Трэба пацягнуць яго на адкрытую... Бо штосьці ня верыцца, каб ён са шчырасьці казаў, што „работа цікавая“... Забачым... А шкода будзе, калі Андрэй паламаў погляды, шкода... А гэта можа стацца, бо жыцьцё ломіць... Ломіць упарта і крэпка. Паглядзець—падзівіцца! Узяць-бы і ў мяне на службе—ліха іх ведае: кожны стаў нейкім асобным і незразумелым. І чым далей, тым невыразнейшай становіцца кожнага душа... Але там—горад. Горад—то іншае: шум, рух, кіпятня... Дзіўней тое, што вось і ў гэтыя куткі, як гэтыя Вікуры, так шырока пралазіць усё. Чаго-б, здаецца, тут уважваць бальшавіцтва, а потым паглядзець—прывыкаюць. Повен іспалком мужыкоў; згодна ды спакойліва гутараць... як дома, як у суседа... А Андрэй кажа, што „работа цікавая“.

Сідор не звараचाў увагі на тое, што ў хаце было цёмна; ён разьмеранымі крокамі, пакіўваючы галавою, тупаў па хаце, маючы розныя выкрутасы: то крыжы, то петлі, то ўскосныя фігуры. З вокан супроцьлежнага дому выпадалі пукі праменьняў і прабіваліся ў хату, кладучы ясны адбітак вокан на баку печы. Вуліцаю праходзілі людзі, скрыпячы па сьнягу нагамі. Сідор, калі хто праходзіў, на хвілю прыпыняўся й міжвольна прыслухоўваўся, пакуль праходжы ня мінаў хаты. Пасьля йзноў пачынаў хадзіць.

Гэтак ён пратупаў каля гадзіны. Нарэшце спыніўся, падышоў да стала і намерыўся прысесьці, але ў гэты момант пачуў стук дзвярэй.

Праз хвілін пяць у хату ўвайшла гаспадыня, яго сястра Юста.

— Ці ёсьць хто ў хаце?—запытала яна ўпацёмку.

— Я, Юста, я ў хаце!—адказаў Сідор.

— Чаму-ж ты ўпацёмку сядзіш? Ласьне ня ведаеш, дзе запалкі?

— А хто іх ведае... я-ж яшчэ не агледзеўся...

Юста запаліла газьніцу.

— Ну, а дзе ты хаця сённяя быў?—пацікавілася Юста.

— Дзе... Вось у іспалком схадзіў да Андрэя; пасядзеў трохі там, пасьяля прышлі настаўнікі і мы прайшліся крыху па вуліцы... Так дзень і мінуў.

— А мой Юрка ня прыходзіў часамі?

— Як я ў хаце—то не.

— Ах, на яго ліха, бадзяецца цалюткі дзень. Няўжо ён яшчэ справункаў сваіх ня скончыў? І ведае, што госьць дома, а сам, як цюцька, лётае дзесь... пэўна, таксама, забраўся дзе ў іспалком і сядзіць,—нездаволілася на мужа Юста.

— А ён у цябе наведвае іспалком?—зьдзіўлена запытаў Сідор.

— Так! Кожын дзень амаль сядзіць там. Назьбіраецца іх там мо' з дваццаць чалавек ды набяруць паўніоткія капшукі тытуну і дурацца да поўначы. Ушалопай, ведаеш, і не адвучыць.

— Няўжо яму падабаецца так іспалком?

— Ліха яго ведае! Бачыш, што так.

— І бальшавікоў ён любіць?—пацікавіўся Сідор.

— Ня кажа выразна, але, гутарачы, заўсёды іх хваліць,—адкрылася Юста.—Я ўжо яму кажу: „Што ты людзкае ў іх бачыш—пакінуў-бы хваліць іх“, а ён мне: „Як-ні-як, а нам пры бальшавікох лепей. Сьмела сказаць усё можна, можна зямлі браць дарам, лесу дастаць можна... З усімі проста за „панібрата“.

Сідор яхідна засьмяяўся й сказаў да сястры:

— Бач, зусім нечакана і ты для сябе знайшла бальшавіка.

— Тота-ж, але! Ліха яго ведае! Некалі, як быццам-бы й ня любіў іх, а цяпер вась перамяніўся. Ды ня толькі ён адзін... Амаль не палова нашай вуліцы так... З другіх вуліц—дык ёсьць колькі чалавек, што й слухаць ня хочуць аб саветах, а гэта—за бальшавікоў...

— Гм!—выказаў сабе пад нос Сідор і прайшоў раз уперад ды ўзад па хаце.

— Мянэцца час і мяняюцца людзі... Што-ж, бязвольныя, слабыя...—нявыразна выказаўся ён.

Юста нічога не адказала, думаючы, што брат будзе гаварыць далей. Але, пачакаўшы хвілін колькі, яна загаварыла а другім.

— Мо' ты есьці хочаш, Сідор? Мо' зьбіраешся пайсьці куды, дык кажы. Павячэраем удваіх. Юркі чакаць ня будзем, горліца яго бяры

— Так, я ўмовіўся быць у Марылі Слоевай... Там у яе зборня, ці што!

— Так, гэта-ж там зьбіраюцца ўсе вікураўскія інтэлігэнтны, як на іх кажуць,—паясьніла Юста і тут-жа дабавіла:

— Ну, дык я табе выму вячэраць ды йдзі.

— Ня варта, не клапаціся,—паспрабаваў адгаварыцца Сідор, але Юста не далася далей спрачацца, а пасьпешна прыгатавала вячэру і ўбрала стол.

— Садзіся! Навошта тыя цэрамоніі!

Сідор усеўся за стол і прыняўся ўсмак вячэраць.

III.

Павячэраўшы, Сідор зразу адзеўся і сабраўся йсьці з хаты.

— Ты ўжо, Юста, не засоўвай дзьвярэй, хоць я спазьнюся,—папрасіў ён сястры, выходзячы з хаты.

— Ня бойся, не астанешся начаваць надварэ,—пажартавала Юста.—Вось калі й засунуты будуць дзьверы, дык ты працягни ў ваконца руку, абмацай вяроўку й адчыніш.

— Добра... Адно была-б вяроўка.

Юста правяла брата ў двор і паказала яму ўсю сьмікалку з засаўкаю дзьвярэй.

— Ідзі гуляй з богам,—пажычыла яна Сідору.

Адказаўшы „дзякуй“, Сідор пашоў са двара. Да Слояў дарогу ён ведаў добра, як, наогул, добра ведаў амаль ня кожную мясьціну Вікураў. Але, пусьціўшыся йсьці, ён сьпярша не выясьняў перад сабою яскравага жаданьня няйначай зрабіць гэта. Штосьці—ён пакуль не цяміў—трохі астудзіла яго тыя спадзевы, з якімі ён уяжджаў у роднае мястэчка. Чакалася ў ім знайсьці часовы адпачынак пасья скрутнага, вакол варожага яму жыцьця; чакалася адкапаць памятных старых моманты і супакоіцца на аднаўленьні іх з сваімі, як ён чакаў, незачэпленымі бегам часу, таварышамі. А тут—вось! Толькі сустрэўся з лепшымі з іх, як зразу ўбачыў, што Андрэй—ня той. Ня той Андрэй і ня той Плаха. І чаго крыўдней—гэта тое, што і ў хаце сястры, як выявілася, таксама няжданае. Жарты, Юрка таксама абальшавічыўся!..

Пайсьці да Марылі Слоевай мела-бы рацыю для Сідора тады, каб яму сустрэць там блізкую й мілую кампанію. Але ці ўдасца гэта—брала Сідора вялікае сумненьне. Гэтае-ж сумненьне й сьцішала яго хаду, застаўляючы праз кожныя пяць крокаў прыпынацца і азірацца назад.

Ужо прайшоўшы ўканец усю вуліцу, Сідор пры павароце ў завулак, супыніўся на месцы й пачаў канчаткова вырашаць сам сабе—ісьці ці не? У яго нутры вынікла роўнавага доказаў за патрэбу пайсьці і супроціў гэтага, і ён ажно злаваўся за гэта на сябе, неспакоючыся.

Нарэшце штосьці яго падтаўхнула на тое, каб ісьці, і Сідор маладзецка, ганорна замахнуў уперад левую нагу, пачуўшы, мэрам-бы з яго плеч спала колькі пудоў. „Пайду і паспрабую, у выпадку чаго, пазмагацца“,—парашыў ён і прыняўся, ідучы, пасьпешна абдумваць, як і што яму трымацца. Але не пасьпеў ён якраз абдумаць і адзін манэўр, як ззаду пачуў вогук:

— Сідор Гарасімыч?

— Я самы!—зьдзіўлена адгукнуўся Сідор і прыпыніўся.

— А я ўжо бегаў па вас да вашае сястры,—падыходзячы да Сідора, паясьніў Плаха (то быў ён).

— Ласьне так? Ці-ж ужо позна?

— А ўжо дзесятая гадзіна. Я думаў, што вы ня трапіце да Сляюў.

— Нічога, не заблуджу.

Далей яны дайшлі да Сляюў моўчкі.

— Вось куды мы вас завабілі,—пажартаваў Плаха, заварочваючы ў двор.

— Праўда, што завабілі!

Яны прайшлі ў хату.

Звычайная мяшчанская хата Сляюў, выглядала чыста і акуратна прыбранай. На покуце вісела блішчстая ікона, убраная белымі фіранкамі, а перад ёю лямпадка. На дваровай сьцяне вісела вялікая люстра, а на вулічнай—гадзіннік.

У мыцельніку на лаўцы, склаўшы на прыпол рукі, сядзела Слоіха Агнэса, маці Марылі, і ўмільна пазірала на покуць, дзе наўкол стала сядзелі Андрэй, Паўлюк, Мірон—быўшы валасны пісар, а цяпер дзелавод у лясьніцтве, і Габрусь—коопэратар, а перад люстрай вяццелася Марыля з таварышкаю, таксама, настаўніцаю, Варвараю Касач.

Сідор, пераступіўшы парог, павітаўся перш нізкім уклонам з Агнэсаю, пасьяя весела паціснуўся рукамі з Паўлюком і Андрэем.

— А вось мая таварышка Варвара Касач і таварышы—Мірон Бізун і Габрусь Пуга,—паказала Марыля на Варвару, Мірона й Габруся.

Марыля першаю з прыскокам працягнула Сідору руку, сарамяжа крыху ўхіліла голаў і расплылася ў адкрытую ўсьмешку. Далей Сідор пазнаўся з Міронам і Габрусьем.

— Цэлая зборня тут у вас. Больш нічога й ня трэба,— падаў Сідор комплімент да ўсіх.

— А такі й гэтак,—паспяшыла згадзіцца Варвара.

— Сядайце, вось, Сідор Гарасімыч,—папрасіла Марыля.

Сідор прысеў пры ражку стала, выняў партабак і закурыў цыгарку.

— А ўсё-ж, скажу вам,—пускаячы рызыкоўна дым убок ад стала, пачаў казаць Сідор,—мне падабаецца вось гэткая кампанія. Сабе зьбярэшся сваёю хэўраю, пагутарыш шчыра, пра што захочаш, павесялішся ўспамінамі—і часу шмат адшвырнуў. Усё менш жыць у гэтым пекле, якім цяпер стала наша жыцьцё... Ці-ж ня праўду кажу?

— Вось чыстая праўда, Сідор Гарасімыч,—падмацавала з мыцельніку Агнэса,—шчырая праўда, сыноч. Я таксама часта спрачаюся і з Андрэем і з Макарам Плахаю, што цяпер куды горай ранейшага. А яны—гаварыцца не даюць.

Сідор пры апошніх словах зірнуў убок Андрэя, і яму стала ніякавата, калі яны стрэліся сухімі сур'ёзнымі поглядамі.

— Я ня ведаю, як хто, а мне дык нудна цяпер стала жыць... І ўстроены я на добрай службе, не цяплю холаду ні голаду, маю мажлівасьць адзецца—а вось чагось не хапае. Як прыпомню старыя думкі, пляны ды жаданьні, дык сэрца дратуецца... А там, у нашым горадзе, скрозь чужыя людзі, якія з усім згадзіліся і, церпячы недастачы, у запой абараняюць сучаснае становішча. Слова аб іншым сказаць нельга. І я адным-адзін, як струц, увесь астатні час прабадзяўся. Чуць нуда не зарэзала... Страшэнна пацягнула сюды, у Вікуры, да старых таварышоў, далёка ад надаедлых мне сходаў і дэманстрацый... Мне думалася, што туг, у вашым кутку, жыцьцё не пачэпана так, як у горадзе...

Сідор сказаў гэта з нейкім запоем, гарда і ўважліва, глядзячы толькі на Агнэсу. Тая-ж з цікавасьцю нязьмігутна выслухала яго і мэрам-бы зачаравалася яго словамі, бо, калі ён скончыў, яна засталася сядзеццё моўчкі й нярухома.

Марыля з таварышкаю таксама ўважліва выслухалі Сідора. Спакойна выслухалі яго і Паўлюк з Міронам.

Зусім іначай паглядзелі на яго словы Андрэй, Плаха і Габрус. Уасобку Андрэй, які ня мог сутрымацца ад сьмеху, і толькі Сідор скончыў, як ён падняўся з месца і сказаў:

— Дарэмна ты, Сідор, наракаеш на сучасны лад, зусім дарэмна. Мяне й дзівіць, чаму ты так кажаш. Паглядзеццё на цябе—нельга падумаць, што ты пакрыўджаны. Сам, нават, сазнаешся. У чым-жа рэч? Ня вышла так, як колісь мы разьлічвалі? Ня ходзім мы панамі, а перад намі шапак ня скідаюць? Ня

блішчаць у нас на грудзёх масындзовыя гузікі? Гэта—праўда. Але, падумай сам, ці-ж у гэтым сэнс жыцьця? Ці гэта—устой для яго? Мне думаецца, Сідор, што мы ашукваем сябе, калі марым аб нашых былых плянах і намерах. Запраўды—то былі толькі пустыя мары! І той, хто грунтуецца на іх, грунтуецца на пяску, на саломінцы... Памойму, пакуль вецер ня выдзьмуў канчаткова з-пад ног гэтага пяску—трэба сыйсьці з яго, каб не праваліцца ў бяздоньне...

— Паглядзі, паглядзі, Сідорка,—перабіла з нецярплівасьці Агнэса,—паглядзі, што п'е Андрэй! Ці-ж можна было падумаць на тое?

Сідор прынагнуў голаў, штосьці папісаў пальцам па сталю, пасья сказаў:

— Што-ж, усякае бывае. Ёсьць з рознаю воляю людзі... Памойму зусім іначэй малююцца здарэньні бягучага жыцьця. І я,—ён падняў голаў,—у толк сабе не вазьму, чаму людзі таго ня бачаць! Чаму яно асьляпляе іх... Проста—губляюся разумець... Не магу згадзіцца нізашто—не дапускае мяне штосьці.

— А я скажу вам, Сідор Гарасімыч,—установіў Плаха,—і вы згодзіцеся. Нельга не згадзіцца. Толькі падумаць трэ', разабрацца дасканала ўва ўсім—і тады згодзіцеся... Нас выхоўвалі на буржуазнай моралі—таму й атруцілі нам ясны сэнс жыцьця... Запраўды—ці-ж мы не з таго дрэва, якое цяпер разраслося й пакрыла ўвесь край? Кроў у нас—кроў быўшых рабоў, але атручаная зьменаю да іх... Ведаеце, Сідор, Гарасімыч, я ня даўна сам трымаўся вашых поглядаў, але пасья, калі разабраўся ў іх, разгледзеў іх па часьціне, дык пазнаў, што яны зусім неправільныя погляды... І я з імі расстаўся назаўсёды. Расстаўся з імі і пачуў сябе новым, здаровым і сьвежым. Сьвежым, бо мяне асьвяжаюць тыя дзіўныя здарэньні, якія ўскалыхнулі наша цёмнае, прыгоннае жыцьцё, зрушылі яго з мёртвае ўстойнасьці і паставілі на шлях...

— Слухай, Плаха, ты, як я бачу, таксама абмануты,—перабіў Плаху ўважліва слухаўшы іх гутарку Мірон,—каб ужо так можна было зацягацца сучаснымі здарэньнямі, дык я не магу сказаць... Табе—ня відно... Сядзіш сабе ў школе, калу паешся ў кніжках—і толькі! Пэўна—кніга ня скажа таго, што ёсьць... Хоць і вакола кнігі ня вельмі надзейна... Але ты паспрабаваў-бы шчыльна стыкнуцца з жыцьцём—іншае запэўбы... Ты паглядзі, што робіцца навокал! Сялянства голае і яшчэ абіраюць... інтэлігэнцыя загнана. Яе самотнасьць—анішто... Так і топчацца... Усе яе лятуценьні зьнішчаны... Мэрам бы знарок пастаўлена мэта—зацяміць народ...

— Вось з гэтага боку—я цалкам з Міронам, уступіў у гутарку Паўлюк,—хай сабе іншае, ну з боку-ж няўвагі да інтэлігэнцыі, то неправілова. Яна-ж—сок краю. А тут мэрам-бы вайну ёй абвясцілі. Што-б яна не падала ў думках—нічога ня варта. Хоць-бы з гэтай надаедлай школьнай справай. На табе і працоўную школу, на табе і беларускую мову, на табе і зьнішчэньне няграматнасьці... Усё разам і засаб. А паспрабуй паспрачацца? Вось хоць-бы ў нас: паперка за паперкай—прыказ перайсьці да беларускае мовы... Каму й на што яна патрэбна? Які ў ёй толк? Што яна дасьць?.. Дык не! Паспрабавалі мы протэставаць—ні ўвагі...

— Ха-ха-ха-а!—разьліліся сьмехам Марыля з Варвараю,—далася яна нам узнак—гэта беларуская мова... Папаваявалі мы супроць яе...

— А зьмірыліся-ж,—уставіў Мірон.

— Улада гэткая—гэткая і яе мова,—падала з мыцельніку Агнэса,—мужыкі... мужыкі—больш нічога... Ласьне ім што далікатнае трэба?

Сідор уважліва выслухаў кожнага й відаць было, як хвіля ў хвілю мянялася міна на яго твары, робячыся то вясёлай, то няўверанай, то падазронай—адпаведна выказваным думкам. Казаў Мірон—Сідор здаволена ўхмыляўся, загутарыў Паўлюк—ён супыніў ухмылку, а настарожана лавіў кожнае яго слова, прагна жадаючы пачуць большых скаргаў і нараканьняў на сучасны лад.

На сьмех дзяўчат і выказ Агнэсы Сідор ізноў адказаў лёгкаю ўхмылкаю. Аднак уцалку—яго настрой падаў, брала раздум'е, ацягаў цяжар. Той дух, ад якога ён тужыўся ўцячы, вітаў вакол яго, дзе-б ён не супыніўся. Лятаў і труіў паветра. Сідору рабілася злосна; нянавісьць забірала яго. А разам з гэтым уставаў нейкі ні-то задзёр, ні-то ўпартасьць—настаяць на сваім. Абураны гэтым, ён вылез з-за стала і, не перастаючы курыць, затупаў па хаце.

— Я бачу, што ў нас не хапае ўстойнасьці, і мы скрозь пальцаў глядзімо на ўсё. Глумяць школу—няхай, не ўважаюць інтэлігэнцыі—няхай. Праз гэтыя „няхай“ мы й робімся слугамі мужыкоў ды розных там... „з бору па сосенке“. І, пэўна, замест настаяшчага, атрымоўваем падробленае. Замест вялікае расійскае мовы, падсоўваюць брахню нейкую... А маўчаць-мем—сабакамі завыем... Запамятайце...

— Саба-акамі... Вось папаў, брат, пальцам у неба,—абураны Сідорай размовай, падняўся з месца Андрэй.—Гаворачы так, як ты—даруй ужо мне—запраўды, раўняецца да сабакага брэху. Я так і бачу перад сабою вобраз, як быццам... ну

брэшам мы на месяц. Брэшам, каб брахаць. Няма на вошта—дык на месяц. Я вось чую тваё нездаваленьне, а скажы, што ты радзіш ад сябе? Нашы былыя мары? Балі ў станавога ды папа? . Кончана, згніло, брат! Згніло вакол і ўсюды. І дарэмна ты думаў—калі толькі думаў!—што ў Вікурах знойдзеш ня ўзьнятую цаліну... Кончана... Адно цяпер на чарзе—гэта засе-яць узьнятае і атруціць дармаедаў, каб не патравілі засеянага...

Андрэй строма абарваў сваю гутарку і адварнуўся ў вакно. Сідор, якога ён ня бачыў два гады, і які абрадаваў яго сёньня сваім прыходам у іспалком, цяпер выглядаў у яго ваччу зусім іншым, чужым чалавекам. Бывалашнія таварыскасьць, сумеснае плянаваньне будучыны іх жыцьця, цесная блізасьць, падзел самымі таемнымі перажыткамі—усё гэта, выбліснуўшы на момант, раптам заглухла, знябылося, і іх месца заняло новае пачуцьцё. Гэтае новае пачуцьцё дыктавала Андрэю настойныя думкі, якія шапталі яму на вуха: „Закаранелы монархісты... непাপраўны. Горай ранейшага. Не! Болей ён мне не таварыш... не магу цярпець—варочае...“

— Сідор Гарасімыч, вы ашукваецеся, падкрэсьліваю я,—каб згладзіць гострасьць Андрэевых слоў, мякка казаў Плаха.—Пэўна, мне ўжо вас не разуверыць, але мне здаецца, што ролю сабак насілі-бы мы тады, каб ішлі супроціў цяперашняга ладу. Нас выхоўвалі для гэтае ролі і ў гарадзкіх школах, і ў сэмінарах і ў інстытутах. Загналі ў нас зьвярынае пачуцьцё, і мы пад яго ўплывам знаходзімся дагэтуль. Нас пакалечылі змалку так моцна, што ажно й цяпер не апамятацца, ня выраўняцца... Скалечылі нашу душу, зглумілі нашу самотнасьць. Ня дзіва, што кожная рэч, блізкая й зразумелая нам,—цяпер не даспадобы. Трэба лячыцца, трэба лячыцца, а то без пары загінем.

— Я адно хачу дадаць,—умяшаўся ўвесь час маўчаўшы Габрусь,—гэта з пытаньнем аб школе, якое чапаў Паўлюк. Я—не настаўнік. Я—коопэратар і мо‘ менш Паўлюка сьвядомы, ну толькі-ж, памойму, у школе нельга абыйсьціся бяз нашае, мужычае, простае мовы. Тут ніякім чынам ня выкруцішся... Я гэта ведаю са свае даўнейшае практыкі ў воласьці... Нашаму селяніну патрэбна даставаць адукацыю самым лёгкім парадкам; а гэты парадак ёсьць яго мова. Няможна пераскокца там, дзе ёсьць магчымасьць перайсьці...

— Ну, брат, ты ўжо пакінь... Твае тэорыі нам усім вядомы... Ты, я табе скажу, просты фанатык—ня больш!—суха пераняў Габруся Паўлюк.

Пакуль ішла гэта гутарка, Марыля адышлася ад стала ў мыцельнік і колькі часу шапталася з мацераю. Пасьля Агнэса

выбегла ў сені, пабыла там нейкі час і вярнулася ў хату з поўнымі талеркамі сыру й каўбасы. У гэты час Марыля штосьці бразгала пасудаю і ўвіхалася з самаварам. Хлопцы не зьвярталі на іх ніякае ўвагі і былі здзіўлены, калі раптам Марыля прынесла на стол талерку з каўбасою й бутэльку чарнаватае наліўкі.

— Годзе сварыцца—дайце гадзіцца,—жартліва падказала яна да ўсіх.

І, бачачы, што хлопцы зарухалі з-за стала, дадала:

— Не палохайцеся, ша! Як сядзелі, так і заставайцеся сядзець.

Па чарзе—Андрэя, Плаху і Сідора на хаце, яна вярнула за стол.

— Навошта-а гэта, цётка?—сумеўся Андрэй, калі Агнэса прынесла на стол яшчэ адну пасудзіну з закускаю.

— Вось маўчы. Я захацела пагадзіць вас тут. Навошта вам спрацацца? Усе таварышы,—адказала рэзвая Агнэса.

— Го, цётка, нас ужо цяжка пагадзіць,—нясур'эзна завёў Габрусь.

— А каб цябе халера ўзяла!.. Беларус ты заядлы... Няўжо-такі ты не адкараскаешся ад свае беларушчыны няшчаснай?

— Тады, калі Сідор кіне быць яе ворагам...

Сідор пусьціў па твары лёгкую ўсьмешку і нічога не адказаў.

— Ну, расьселіся... Вось цяпер—за наша здароўе вып'ем па кілішку,—наліваючы з бутэлькі наліўку, выказала Агнэса.—Як-бы й ведала, што госьці будуць. Захавала яшчэ з восені.

— Умеце хаваць!—пажартаваў Паўлюк,—то-б-то на мяне—ня выстаяла-бы столькі!

— Ды ўжо ты вядомы чалавек!—установіла Варвара.

— Не чакайце-ж, не чакайце, сынкі. Вазьмеце, калі ласка,—упрашвала Агнэса.

Паўлюк першым узяў чарку, падняў яе і сказаў да ўсіх:

— Гэта-ж цяпер—золата. Гэта—Эвіна яблычка. Чаго тут пазіраць на яе?

І выпіў.

За ім апаражнілі свае чаркі і ўсе прысутныя. Агнэса, не даючы адгону, наліла па другой, а сьледам і па трэцяй. Наліўшы, яна над кожным настойвала выпіць, то ўгаварваючы, то пужаючы.

Гэткім чынам пляшка амаль без пярэдыху была апарожнена. Агнэса яе прыняла са стала й частавала госьцяў закускаю.

Наліўка падвесьляла ўсіх. Але больш другіх выглядала гэта на Сідору. Ён раптам перайначыўся, адагнаў ад сябе задумлівасьць, сум і стаў непазнана рэзвым і храбрым.

— А ведаеце,— перабіваючы ўсіх, уголас пачаў ён казачь,—я ніколі ня думаў, што так выйдзе. Я не спадзяваўся, прызнаюся адкрыта, што ўсё так перайначылася й тут, у Вікурах... Дзіўна! Глуш, яма,—а глядзі ты! Не пазнаць... Не пазнаць нікога... нікога... Як быццам-бы я сяджу ў тым-жа Менску ці Гомлі...

Сідор адхіліўся да сьцяны і ня сьціхаючы курьў, старэнна размахваў рукамі, кажучы да Андрэя:

— Найбольш усяго, я не чакаў таго ад цябе, Андрэй. Не чакаў, што ты станеш тым, чым я цябе сустрэў сёньня... Ехаў і думаў: сустрэнуся з таварышамі й хоцькі душу адведу... Пагутарым, успомнім мінулае, пацешымся і... адпачнем душою... Прызнацца, пераступаючы іспалком, тое думаў... Чаму-ж не? Ласьне нельга быць іспалкомцам і ненавідзець гэтую ўстанову, працу ў ёй і... усё!.. Думаў, а яно—на табе... Цяпер... выбачайце, можа я кажу гэта, а заўтра вось, Андрэй ці Плаха, ці Габрусь возьмуць і прыдуць па мяне з міліцэйскім? Га? Ня можа таго стацца?..

Сідор пакорна пазіраў убок Андрэя, мэрам-бы выпрабоўваючы яго. Але Андрэй стрымна чакаў, пакуль Сідор выкажацца акурат і змоўкне. Чакаў і чуць прыкметна ўсьміхаўся, укладаючы ў гэты сьмех усё яскравей абураўшую ім халоднасьць і чэрствасьць да Сідора.

— Ды што ты, Сідор Гарасімыч, што ты! Гаспод з табою!—сусцшыла Сідора Агнэса.—Няўжо ты думаеш, што Андрэй зусім ворагам тваім зрабіўся? Што ты!

— Ворагам? Такі й ворагам!—зацяжна вымавіў Андрэй і колькі хвілін прамаўчаў.—Так, Сідор, я ўжо не вялікі яго прыяцель!.. Ня вораг, але й ня прыяцель... Сідор зусім неправілова судзіць, скажу я вам. Сідор астаўся тым, які й восем гадоў таму назад пяў на клірасе „Спасі, госпадзі“, а ў становога—„Божа, цара храни!“—і матыў гэтых пратухлых песьняў дагэтуль шуміць у яго вушох... Ён, пэўна, думаў, што гэты матыў шуміць і над усімі Вікурамі. Дзеля таго і трапіў сюды, але абмыліўся. Мы выйшлі з-пад гэтага матыву. Нам зьвіняць новыя песьні. І паміж намі, як паміж гэтымі песьнямі, нічога агульнага няма.

Выказаўшы гэта, Андрэй змоўк. Маўчалі і ўсе. Дзяўчаты, Марыля й Варвара, незьясьнёна-ўкрадчыва перакідаліся між сабою мігамі броў, чуючы нейкую нацягнутасьць у паветры. Агнэса перш штосьці хацела папярэчыць Андрэю, але разам

загразла ў яе горле тое, што яна мелася выказаць, і яна засталася маўчаць. Сідор, як-бы ня сумеўся зразу ад калючых слоў Андрэя і толькі ў адказ на іх часьцей пачаў зацягацца цыгаркаю. Усе астатнія таксама ня ведалі, куды павярнуць далейшую гутарку, і хто задумана, а хто абурана чагосьці чакалі.

Гэтак прайшло каля пяцёх хвілін, якія паказаліся для ўсіх чучь ня годам. Далей нельга было маўчаць, бо то-б урэшту разнэрвавала кожнага, і Плаха перарваў маўклівасьць.

— Мне здаецца, што тут ня час і ня месца вясці нашу спрэчку. Тым болей, што мы ня вырашым адразу гэтага пытаньня. Я раджу перайсьці да іншай тэмы.

— Вось праўду кажа Макар, — пахваліла раптам знайшоўшая сябе Агнэса, — памойму, запяялі-бы песьню якую.

— Давайце! Запраўды, хлопцы! — рачавіта падцяла мацеры Марыля. — Варвара, — зьвярнулася яна да таварышкі, — заводзь што-кольвечы. Ну, хутчэй!

— Хай без мяне хто пачне, — аднеквалася Варвара, — я ня ведаю, якую пачаць.

— За ўладу саветаў — дужа пекны напеў, — парадзіў Плаха.

— Памойму лепей „Не осенний мелкий дождичек“, — падаў ад сябе Паўлюк.

Варвара сарамяжа кашлянула разы два, абацёрла хустачкаю губы й нясьмела, папярхаючыся, зацягнула „Не осенний мелкий дождичек“. Ёй сталі падцінаць Агнэса, Марыля й Паўлюк. Сідор, Андрэй і іншыя сядзелі моўчкі, кожны думваючы сваё.

— А вы-ж, чаго маўчыце? — пяючы запытала Агнэса, — пасабляйце пяць.

Сідор як-бы гэтага й чакаў, падняўся й выйшаў з-за стала. Пасьля паглядзеў праз фіранку ў вакне на вуліцу і прайшоў па хаце.

— Цікава, як позна? — абярнуўся да яго Плаха.

Сідор выняў загарак, паглядзеў і адказаў:

— Другая гадзіна.

— Го-о-о! Чуў, Андрэй? Ці не пара збірацца да хаты? — абярнуўся Плаха да Андрэя.

Той таксама выйшаў з-за стала на хату.

Гэты іх рух зьвярнуў на сябе ўвагу Агнэсы й дзяўчат, і тыя кінулі пяць ды зьвярнуліся да хлопцаў.

— Куды вам сьпяшыць? Яшчэ рана. Ночы вялікія. Гуляйце! Андрэй, Макар, Сідор!

— Не, я ўжо не магу, — запэўніваў Андрэй, — трэ' яшчэ даклад напісаць сёньня. Дзякую, цётка, за ўсё, прабачайце! Ужо ў суботу нагонім за гэта... Абрыдаем вам.

— Ды чакай, не разладжвай кампаніі,— хапіла гаспадыня Андрэя за рукаў.

— Не, не, цётка, я мушу пайсьці...—адказаўся Андрэй.

— Ну, дык хай сабе ён ідзе,—абярнулася Агнэса да ўсіх,—а вы, хлопцы, астанецца пакуль... Яму—што-ж, як міністру асьветы, больш клопатаў, а вы...

— І я пайдзю,—падаў Плаха.

— І я,—далучыўся Габрусь.

— Што вы, чаго гэта!?!—накінулася на іх Агнэса.

— А мы, Сідор, давай астанемся яшчэ!?! Цётка, хай сабе яны йдуць! Можа хопіць і нас?—пажартаваў Паўлюк.

Андрэй, Плаха й Габрусь разьвіталіся з усімі за рукі, падзякавалі гаспадыню за пачостку й выйшлі з хаты.

Марыля іх правяла ажно да вешніц.

IV.

Пасьля таго, як Андрэй, Плаха й Габрусь выйшлі з хаты, тыя, што засталіся, з паўгадзіны маўчалі. Сідор пахаджваў па хаце, засунуўшы рукі ў кішэні; Мірон сьцягнуў з паліцы „Ніву“ і разглядаў у ёй малюнкi; Паўлюк штосьці запісваў у кніжачку, а Агнэса з Марыляю прыбіралі са стала. Варвара-ж узірлася ў люстэрка. Ці ніхто ня меў жаднае гаворкі, ці мо' кожны меў, а чамусьці ня мог ці не хацеў першым адкрываць рот—няведама. У кожным разе ўсе былі мэрам згавораны і гэту паўгадзіну маўчалі, пакуль не перарвала іх маўклівасьці Агнэса.

— Што-ж вы бяз іх і гутаркі ня знойдзеце? Можна абыйсьціся й бяз іх. Ня вельмі яны пажаданы.

— Вось, бачыце, Сідор Гарасімыч, як водзіцца ў нас! Скажы што-кольвечы супроць савецкага, дык як накінуцца... І свае лічацца, а глядзеце—ужо за бальшавікамі. Ліха ведае, што робіцца. Увачавідкі... Хоць-бы гэты Плаха: яшчэ нядаўначка выступаў і супроціў працоўнае школы і супроціў беларускае мовы і... а гэта ўжо—цягне за Андрэем. Куды—і гаварыць не дае!—заспавядалася Марыля.

— Так, праўда, перайначыўся Плаха крута і, галоўнае, на вачох. Габрусь таксама шчыльна падышоў да бальшавікоў. Цягне, меле на вачох,—падмацаваў Марылін выказ Паўлюк.

— Ну, а калі гэта з Андрэем сталася?—пацікавіўся Сідор.

— Ды ўжо даўно... З год таму ці болей...

— З год?! І ня мог выстаяць... цікава! А я не паспеў у Вікуры ўехаць, як зразу да яго! Вось дык штука-а-а!

На гэту-ж тэму, на тэму аб страце ў таварыскасьці ўсё большага й большага ліку іх аднадумцаў—нядаўных няпры-

хільнікаў да савецкага ладу і ўсіх яго чыннасьцяў—у хаце Слосяў яшчэ каля гадзіны йшла бойкая гутарка. Сідор не пераставаў дзівіцца з таго, як і што ён сустрэў у Вікурах, і безнадзейна стараўся пераконваць прысутных у шкадлівасьці работнічай улады, прызываючы яе рознымі ганебнымі мянушкамі. Паўлюк і Мірон у мякчэйшых выказах скардзіліся яму на тую кары, якія абрынуліся з боку савецкае ўлады на вікураўскіх жыхароў наогул і на вікураўскую інтэлігэнцыю ў асобку. Дзяўчаты і разам Агнэса выводзілі, што частка гэтых кар пала на іх у адплату іх надружнай ды незьяднанай супярэчнасьці „бальшавіцкаму гвалту“.

— Вось, глядзеце,—казала яна,—пачакалі-бы год-другі, не пашлі-бы на службу да іх, і самі-б яны пакланіліся вам: ідзеце, вучэце. А то запрашаюць рознымі абяцанкамі, а там толькі разладуюць, каб пасья зьневажаць ды глуміцца паасобку над кожным...

Гэтых Агнэсіных даказаў было мала, каб паверыць у іх сілу і практычнасьць, нават, дзяўчатам, але як хлопцы, гэтак і дзяўчаты, паддавалі ёй і згодна пакіўвалі галовамі. Адабгавору сучаснага становішча яны перайшлі да ўспамінаў аб мінулых часоў. І тут Агнэса ўдоваль нагаварылася: чаго-чаго ня ўспомніла, колькі разоў спогадна ня ўздыхнула! Вывела напаварх розныя падрабязгі сваіх спатканьняў і знаёмстваў з высокімі асобамі, іх самавітасьць, гонар і далікатнасьць. Расказала аб бывалашніх знатных на ўвесь павет вечарынках і гулянках... Поп і пападзьдзя, станавы, земскі, доктар і іх жонкі скланяліся на ўсе лады.

За Агнэсаю аднавілі свае перажыткі Сідор, Мірон і Паўлюк. І яны, кожны па сабе, нагаварылі памногу. Толькі Марыля й Варвара, як маладзейшыя за іх і вышаўшыя „ў людзі“ у першыя часы рэволюцыі, не маглі, вядома наладзіцца „шчаснасьцю“ старога пары і ня мелі нічым пахваліцца. Затое праз усю пору гутаркі Агнэсы й хлопцаў яны спогадна пакіўвалі галовамі й завідвалі ім напавар.

— А потым, мне здаецца, яшчэ нельга судзіць аб усім па Андрэі й Пласе,—самасуцешна падаў Сідор, калі „ўспаміны“ надаелі.—Важнае—як мужыкі ды мяшчане судзяць. Андрэй ці Плаха—то іскрачкі, выпушчаныя на вецер.

— Гой, Сідорка, на мяшчан ды мужыкоў няма чаго спадзявацца—стада, дурныя,—махнула рукою Агнэса.

— Не кажэце, цётка,—перабіў яе Паўлюк,—мужыкі—гэта патайны куток. Сярод іх мала ёсьць спагадчыкаў да ўлады.

— Вось пазаўтра маецца быць сялянская нарада, можна будзе падзівіцца,—паведаміў Мірон.

— Пазаўтра? — хапіўся Сідор. — Цікава! Няйначай трэба будзе пабыць ды паслухаць. А то яшчэ не даводзілася слухаць мужыкоў за гэтыя гады...

— Пойдзем, я да вас зайду, Сідор Гарасімыч, — запрапанавала Марыля.

— Дзякую, калі ласка! Пачакаю вас.

Пагутарыўшы яшчэ нейкі час, яны сабраліся разыходзіцца. Было чатыры гадзіны па поўначы, але Агнэса ўсё яшчэ ўгаварвала пагуляць. Але ў яе ўгаворах была адна далікатнасьць і зусім мала настойнасьці. Ды каб старчыла апошняга, ужо нельга было-бы далей паліць агню. У суседніх хатах — калі ўжо паклаліся спаць, а гэта чатыры гадзіны па поўначы — і агонь жукаціць.

Хлопцы й Варвара разьвіталіся з Слоевымі і пакінулі хату.

— Прыходзьце заўтра, будзем чакаць, — папрасіла Марыля, правёўшы іх да вуліцы.

V.

Прышоўшы да хаты, Сідор не хацеў засьвечваць агню і цішком разьдзеўся ды ўлёгся. Але хоць канчалася пятая гадзіна, яму ня рупіла заснуць. Ды каб рупіла — наляцеўшыя ў голаў думкі аб чутым, бачаным не дазволілі-бы яму супакоіцца. Цэлым шэрагам занасіліся яны перад ім і адцягалі яго ўвагу на сябе.

Сідор ляжаў адзін, а Андрэй, Плаха, Габрусь і соткі вобразаў розных камуністых і іх прыхільнікаў, з якімі даводзілася яму мець дачыненне, гамузам вярцеліся перад яго вачмі, хоць і заплюшчанымі і захованымі пад коўдру. У вушшу гулі водгукі іх слоў, вынікалі цэлыя прамовы, чужыя, ненавісныя, але й страшныя, пагражаючыя. Сідору здавалася, што й цяпер вось поўна хата варожых яму людзей, якія вартуюць яго і мерацца накінуцца, каб задавіць.

Ззаду, на другім ложку хроп яго швагер, муж сястры, а Сідор трыожна прыслухоўваўся, баючыся, каб ён ня ўстаў і не далучыўся да другіх. З вялікім натугам стараўся Сідор адцягнуць думкі ў іншы бок, заняўбаць здань, і тады, калі гэта ўдавалася яму, ён спатыкаўся з зачараванай дзядзінай варажасьці, якая таксама прыгнятала яго душу.

Толькі надосьвітку Сідор успакоіўся й заснуў, але сон быў трыожны і ён не адпачнуў.

Ён прагнуўся а дзiesiąтай гадзіне. Сястра ўжо паліла ў печы, а швагер дзесь увіхаўся з гавядаю. На вуліцы было хмарна і ў хаце цёмна. Гэта горшыла Сідораў настрой. Каб гэта ня ў чужой хаце, ён-бы не падняўся сёньня з пасьцелі праз цэлы

дзень. Але ніякавата перад шваграм, з якім— хто яго ведае?— як яшчэ прыдзеца расстаца.

— Сідор, ты ўжо ня сьпіш?—запытала сястра з мыцельніку, убачыўшы, як Сідор паварушыўся.

— А ўжо!—адказаў ён

— Ну, ці-ж патрапіў учора адчыніць?—задала Сідору другое пытаньне сястра.

— Чаму не, патрапіў.

— А як спалася?

— Дрэнна...

— Чаго?

— Проста так... Не ўпадабалася мне тут. Зусім ня тое, чаго чакаў. Трэба хутка пакідаць вас...

— Чаму?

— Ды так! Гэтае дабро я і ў сваім горадзе знайду.

— Ды кінь ты мудрыць... Чаго табе трэба асобнага?— разуважыла яго сястра.

— Мне трэба... Я проста думаў: спаткаю сваіх старых прыяцеляў, падзялюся з імі старымі думкамі, час весела правяду... А тут усе былыя прыяцелі—цяпер ворагі...

— Ня думаю, каб усе,—разуважыла йзноў Юста.

Далей Сідор не казаў, бо ў сэнцах бразнулі дзьверы. Ён пасьпешна саскочыў з ложка й пачаў адзявацца.

Хутка ў хату вайшоў Юрка.

— Адліга будзе надварэ,—вымавіў ён, бяручыся за цыгарку.—Ну, а як у цябе са сьнеданьнем?—запытаў ён у жонкі.

— Вось, скоро можна сьнедаць, няхай Сідор памыецца.

— Ай, чаго там мыцца, можна й так,—пажартаваў Юрка.

Сідор змаўчаў і палез у свой куфэрак за ўціральнікам, каб ісьці мыцца.

Па сьнеданьні Сідор доўгі час аставаўся ў хаце. Сястра й швагер разышліся па справах, а ён адзін то тупаў, то прылягаў на ложак, то браўся за кніжку—творы Данілеўскага. Пачасту ён зазіраў у вакно і праводзіў вачыма праходжых. Ісьці нікуды не хацелася. Успамінаў аб іспалкоме—рабілася няпрыемна, пераносіўся да Слояў—і лічыў няздатным ісьці днём. Ды к таму чакаў сам Марылі. Выкрадалася жаданьне, каб хто да яго прышоў пагуляць. З гэтых „хто“ Сідорразумеў Паўлюка ці Мірона. Але час ішоў, а ніхто не наведваў. І каля другое гадзіны ўдзень ён сам вышаў на вуліцу. Вышаў, пастаяў з часіну каля двара, а пасья пашоў на рынак. Падблі-

жаючыся к рынку, мо' на паўгоні ад яго, ён угледзеў вышаўшага з-за вугла Паўлюка, які таксама йшоў на рынак. Сідор аклікнуў яго. Той стаў і насустрач Сідору запытаў:

— У іспалком?

— Не, чаму?

— А там сёньня нейкая нарада наконт школ. Знарочыста выклікалі мяне,—паведаў Паўлюк.—Зойдзем, цікава! Пачуеш, як Андрэй будзе бальшавістваваць.

Сідор падумаў.

— Што-ж, усёроўна няма куды йсьці, давай пойдзем, паслухаем,—згадзіўся ён.

Яны павярнулі да іспалкому. Вышаўшы на ўзгрудак, што пукаціў рынкавы пляц, яны здалёк убачылі, як туды-ж, у іспалком, пашла Слоева Марыля.

— Цікава, што там будзе? Пэўна, інструктар які прыехаў,—дзівіўся неспакойна Паўлюк, калі яны падыходзілі да будынку іспалкому.

— Ня бойся адно,—суцяшаў Сідор.

— Ды хто іх баяўся, толькі... прыстаюць...

У дзьверах яны змоўклі і ўвайшлі ў іспалком моўчкі. Ці з-за адмечанай нарады, ці праз іншыя прычыны—толькі ў іспалкоме на гэты раз сельскай публікі было шмат меней учарашняга. Затое ўсе іспалкомцы былі сабраны ў аднэй каморцы, седзячы чынна каля Андрэевага стала. У іх грамадцы стаяў гоман, сярод якога выдзяляліся й пагрозныя словы.

Сідор з Паўлюком падышлі да грамадкі і ўгледзелі ў ёй усё вікурскае настаўніцтва, некалькі пастароньніх настаўнікаў і за сталом перад імі прадсядацеля іспалкому ды сэкрэтара. Ніхто не зьвярнуў на іх увагі і не адказаў на выказанае Сідорам прывітаньне. Было не да іх.

— Так быць не павінна,—начальнічым голасам казаў прадсядацель іспалкому, малады, здаровы хлопец.—Паглядзеце,—ён тыркаў пальцам у газэту,—трэці раз пішуць у газэтах пра нашу вучылішчную справу. Ці-ж то добра? Вы са сваёю контррэвалюцыйнаю ўпартасьцю не даеце мне вольна працаваць! Думаеце, што гэта жарты! Мінула тая пара, каб жартаваць. Велена так—так і мусіце рабіць! Мала, што вам не падабаецца тое ці іншае! Можна й сама рэвалюцыя многім з вас не падабаецца, дык будзеце ўпірацца супроць яе? Гэта апасьлівая рэч, грамадзяне! Хто супроціў народу пойдзе, той гатоў голаў сабе зламаць.

— Таварыш Сьліва,—пераняў яго адзін з грамадкі,—што-ж, запраўды, вы раўняеце адно з другім; ласьне, да пры-

кладу скажам, якая-кольвечы там беларуская мова мае што агульнае з рэвалюцыяй? Навошта палку перагінаць у вадзін бок?..

— Так, так,—адазваўся Макар,—павашаму беларуская мова нічога ня мае агульнага з рэвалюцыяй, затое, мабыць, родны з ёю закон божы!.. Ведама ўжо вас... Ні працоўная школа ня мае адносін да рэвалюцыі, ні беларуская мова, ні... нават, сама рэвалюцыя...

— Усё, што вам падносіць Савецкая Ўлада—то ёсьць ад рэвалюцыі,—дадаў Андрэй,—і супроціў яго змагацца—то змагацца супроціў працоўнага народу. Іначай судзіць нельга... Ваш ухіл ад прыказаў наркомасьветы—гэта контр-рэвалюцыя... Памятайце... Гэта наша перадапошняя напамненьне тым, хто злосна стараецца йсьці насупроціў...

Андрэй замоўк, недасказаўшы, і, павярнуўшыся да прадсядацеля іспалкому, штосьці шапнуў яму. Той падаў згоду кіўком галавы, а сам вылез з-за стала і пайшоў у свой „габінэт“.

— Я толькі дзеля гэтага й выклікаў вас, — суха падаў Андрэй і таксама выйшаў з-за стала.

Грамадка, зацішаная й растроеная, спакойліва распаўзлася па пакоі і пачала разыходзіцца. Сідор не адступаў ад Паўлюка і выйшаў разам з ім. Словы Андрэя, укладзеная ў іх рашучасьць, не давалі Сідору сумнявацца, што Андрэй зусім парваў з мінулым, а разам і з ім, Сідорам. І ў нутры Сідора ўзнялося з новаю сілаю воражае пачуцьцё да свайго быўшага таварыша. Абураны гэтым пачуцьцём, Сідор адначасна і злаваўся на Андрэя і баяўся яго.

Выйшаўшы на вуліцу, Сідор заядла ўпікнуў сябе затое, што ліха надало паслухаць Паўлюка й прыйсьці ў іспалком пасьведчыць Андрэева бальшавіцтва. Крывіўся ён загэта й на Паўлюка, хоць і бачыў, што таму таксама мулка на сэрцы.

— Бачыце, Сідор Гарасімыч, як тут робіцца,—азірнуўшыся назад і па бакох, ці ня слухае хто іх, паскардзіўся Паўлюк, калі яны адыйшліся ад іспалкому.—Гаворыць, як б'е, а, думаеце, амаль ня ўсе на яго баку, бо гэта ёсьць хітрая выдумка: усе пагрозы пакіраваны толькі на некалькіх настаўнікаў, а ўсе пазваны на ўвагу... Бачыце—толькі адзін Язэп аказаўся...

— Я ня думаў гэтага, не спадзяваўся, каб так глыбока ўелася гэта бальшавіцтва вакола і ўсюды,—адказаў Сідор.—Пакуль ня прыехаў у Вікуры—ня верыў. А тота-ж, як не паглядзі—навакола, навакола... Скажэце, Павал Сымонавіч, заўтра прыдзеце на конфэрэнцыю сялян?—мэрам-бы чакаючы сабе

ўцехі ў перадстаячай конфэрэнцыі сялян, з асобнай цікавасьцю зьвярнуўся Сідор да Паўлюка.

Паўлюк ізноў падазрона паглядзеў вакола й прыцішаным голасам адказаў:

— І сялянства такое самае... Што-б не сказала Савецкая Ўлада—тое й робіць... Усе павіннасьці выпаўняе, усе прыказы слухае...—Ён яшчэ прыцішыў голас.—Толькі вось летам крыху было раскалыхалася, ды то бяспуцёва... А пасьля—як пляй-стрык да цела, ліпне да саветаў. Спадабала, Сідор Гарасімыч, спадабала гэты лад... Чаму? Што?—толку не дабраць...

Сідору цяжка было далей што-кольвечы казаць. Яму не хацелася верыць тэй зьяве, якая яго аколiла й канчаткова труiла ўсе яго надзеi на скоры канец нялюбай яму ўлады. Месца службы, дзе ўдавалася яму прысябравацца да ўмоў, выцягаць мажлівасьці да самавітага жыцьця і поруч псаваць машыну працы ці, паягонаму, „ужываць змаганьне з нялюбым ладам“—тое месца паказалася яму страшыдлам з вушамі й вачамі, з языком, які, чаго добрага, толькі ён, Сідор, прыедзе, усё выкажа, усё выявіць. „Ці варта варочацца назад, ці мае мэту зрабіць гэта? Для чаго й нашто? Якая карысьць?... Але не вярнуцца туды—то дзе-ж дзецца? Не астацца-ж тут вось, у Вікурах, дзе нядаўнія таварышы сталі бальшавікамі, ня хочучь з ім лічыцца, а з часам гатовы... ой... Трэ' будзе ехаць, хоць“...

— Сідор Гарасімыч!—перабіў Сідоравы думкі Паўлюк, калі яны падыйшлі да вуліцы, на якой стаяла хата Сідоравай сястры,—што-ж, можа вечарам прыдзеце да Марылі?

— Ня ведаю...

— Прыходзьце, сёньня „тыя“ ня прыйдуць. Мы адны зьбяромся й пагуляем.

— Ня ведаю.

— Ці-ж цэлую ноч сядзець дома?

— Можа й прыду.

— Прыходзьце.

На гэтым яны разыйшліся. Сідор пасьпешна, ня кідаючы думак, пайшоў праміком да сябе на кватэру і ўжо да заўтрага нікуды ня выходзіў.

VI.

Назаўтра а першай гадзіне, толькі Сідор пасьпеў паабедаць, да яго прышла настаўніца Марыля Слой.

— Ну, пойдзем на конфэрэнцыю, Сідор Гарасімыч,—пазвала яна яго.

— Мо'ж яшчэ рана?—запытаўся Юрка, Сідораў швагер.

— Не! Як ішла да вас, то бачыла—мужчыны ўжо йшлі.

— А! Трэба йсьці й мне,—сказаў Юрка.

— І табе?!—здзівіўся Сідор.—З якое-ж ласкі табе?—запытаў ён швагра.

— Як, з якое ласкі? Наш Лагчынны район выбраў мяне ўпаўнамоцным. Быў надоячы сход і выбраў мяне ды яшчэ двух суседзяў.

— Ого! Каб яшчэ ды ён дзе прапусьціў! Гэта-ж, на яго ліха, так ударыўся ў бальшавіцтва, што няма рады... Бяду нацягае на дом. Вось прыйдуць палякі ці хто іншы, дык ліха-ведама, што рабіцьме. А, думаеш, ён шманае аб чым? Каб ён так жыў... І колькі ўжо ўшчуваю яго й колькі сваруся на яго—хоць-бы што!—размахваючы рукамі й прытоптаваючы нагамі, ушчувала Юрку жонка.

А Юрка, не шманаючы на жончыну гняўлівасьць, здавольна пасьмейваўся. Калі-ж тая скончыла яго спавядаць, ён пакруціў галавою, зацягнуўся папяросаю й сказаў:

— Цудная ты, зусім чудная! Гаворыш—сама ня ведаеш што. Няўжо табе галава баліць аб тым, што я раблю? Або чым табе пашкодзіла Савецкая ўлада, што ты на яе гаўкаеш заўсёды? Палякоў шкадуеш? Забралі сьвіньню, дык хацела-б каб і карову ім убавіць!.. Эх, баб'ё, баб'ё! Многа яшчэ вас трэба вучыць...

Выказаўшы гэта, Юрка адзеў кажух і выйшаў з хаты. Юста вожыкам паглядзела ўслед мужу і яшчэ не дала яму выйсьці з сянец, як пачала йзноў спавядаць яго за бальшавіцтва.

Марыля, якая маўчала пры Юрку, цяпер здаволена ўхмылялася, цешачыся гаворкаю Юсты. Хвіліна-ад-хвіліны яна пазірала й на Сідора, які, зрабіўшы злосную міну, паглядаў у вакно ўслед за шваграм.

— Запраўды, цётка!—не сьцярпела Марыля,—ваш дзядзька мудрэй за другіх уцягнуўся ў бальшавіцтва. Нідзе нічога іхняга не прапусьціць.

— Няхай на яго прогліца, няхай...

— Прогліца-а!—скрозь зубы вымавіў адварнуўшыся з вакна Сідор,—гэта ўжо праклёнам нічога не пасобіш, галубка. Зьвіхнуўся чалавек—і толькі!.. Зьвіхнуўся і—ведаеш, Юста,—стаў мне праціўным! Глядзець я не магу на яго. Лічу, што ты няшчаснаю стала, сястра...

Сідор выказаў гэта з цьвёрдасьцю й са шчырасьцю. Тут ужо нельга было яму прырэчыць, каб хто й хацеў. Ні Марыля, ні Юста й ня думалі гэта рабіць: яны маўчалі. Нічога не хацеў больш казаць і Сідор. Ён моўчкі адзеўся, закурыў папяроску і зьвярнуўся да Марылі:

— Ну, праройдзем, паслухаем, што сяляне казацьмуць на нарадзе. Як абмывацьмуць гэтых...

— Вы таксама ў іспалком?—запытала іх Юста.

— Так! Пойдзем паслухаем.

Юста нічога не сказала й гасьцінна прайшла за імі да вуліцы.

Сідор з Марыляю ціхім крокам напавіліся проста ў іспалком.

Ідучы, яны вялі гутарку на балючую для Сідора тэму— аб размаху ўплыву камуністых на сялянства. Марыля мала што ведала аб гэтым і не магла нічога пэўнага паведаміць Сідору. Яна ў гэтым пытаньні не разьбіралася, а заўсёды адказвала на яго чужымі словамі брахні ды зьнявагі.

Гутарачы так, яны падышлі да іспалкому. Каля будынку і ў двары стаяла шмат падводаў. У іспалкоме чуўся гоман, па якому можна было судзіць, што там сабралася многа дэлегатаў. Тымчасам з усіх канцоў мястэчка яны яшчэ падыходзілі й пад'яжджалі.

Сідор з Марыляю спыніліся каля двара; Сідору хацелася паслухаць, што гутараць прыезджыя і які іх настрой. Вось кожнага дэлегата ён абводзіў вачыма з ног да галавы, зазіраў яму ў твар. Сачыў і бачыў: усе яны, больш пажылыя мужчыны, выглядалі весела настроенымі і ў гутарках выказвалі зацікаўленасьць нарадаю. Адзін другому расказвалі, хто што мае казаць, як і што йдзе ў іх вёсках будаўніцтва Савецкага ладу, збор падатку, разьмеркаваньне зямлі. Ніводнае скаргі на сваё становішча Сідор не пачуў.

— Ну, пойдзем у сярэдзіну,—сказаў ён да Марылі.

Яны праз некалькі часу ўвайшлі ў іспалком. Невялікае памяшканьне было бітком набіта людзьмі. Яны займалі ўсю канцылярыю й дзьве бакавыя каморкі, высвабаджаныя ад сталю і застаўленья лаўкамі. У „габінэце“ прадсядацеля іспалкому, таксама адчыненым насыцеж, стаяў стол, прыгатаваны для прэзыдыуму. Вакол стала грудзілася з дзесятак чалавек, якія запісвалі свае мандаты. Было душна і пахла вёскаю, сукном і чорным хлебам. Сідор з Марыляю на момант спыніліся пры дзьвярох і абгледзелі вакол памяшканьне: нідзе ня відаць было вольнага месца. Сяк-так яны праціснуліся да задняй сьцяны й прытуліліся да вакна. Праз некалькі хвілін пачуўся званок і гоман змоўк. У іспалкоме стала ціха, ціха. Усе настаяжыліся і, як адзін, узорыліся ў „габінэт“ прадсядацеля. У „габінэце“ за сталом сядзела два чалавекі—прадсядацель іспалкому й пісар. Яны штосьці між сабою перашэп-

тваліся, азіраючыся на „залю“. Пасьля прадсядацель устаў і выказаў да дэлегатаў:

— Непартыйную сялянскую конфэрэнцыю я лічу адчыненай. Прапаную выбраць прэзыдыум.

На яго пропозыцыю выйшаў адзін з ліку дэлегатаў і прачытаў сьпіс прэзыдыуму, які прапанавала куністычная фракцыя. У ліку другіх у сьпісу было прозьвішча Андрэя, якога мецілі ў таварышы прадсядацеля нарады. Прадсядацель іспалкому прагаласаваў сьпісак. Цэлы лес рук амаль ня ўсіх дэлегатаў паднялося ўгору.

— Аднагалосна,—паведаміў прадсядацель іспалкому, і тут-жа яго словы заглушылі моцныя воплескі.

Сідор пільна прыслухоўваўся да кожнага слова, і калі перш пачуў імя й прозьвішча Андрэя, а пасьля ўбачыў, як Андрэй разам з другімі пайшоў і сеў за сталом, ён злосна скрыгануў зубамі і адварнуўся ўбок. Вострая злосьць на Андрэя падказала яму кінуць іспалком і ўцячы дадому, але гэта было-бы роўна таму, што Сідор ня выпаніў-бы паложанай сабе задачы—і ён перамог узьняты настрой ды астаўся.

За выбарамі тут-жа пашлі даклады. Першы рабіў даклад прадсядацель іспалкому аб сучасным становішчы Савецкае Улады. Сідор папераменна сачыў вачмі то за прамоўцам, то за сялянамі, якія ціхутка, з увагаю слухалі яго. Ніхто з іх не варушыўся, ніхто ня кашляў, а ўсе, як адзін, пільна сачылі вачмі ў „габінэт“, дзе сядзеў прэзыдыум. У словах дакладчыка часта зычэлі гострыя лаянкі на кулакоў, пагрозы за іх шкодную працу. Дакладчык таксама адмячаў клопаты Савецкай Улады аб сялянстве і заклікаў яго нясьціханна працаваць па адбудаваньню краю.

Сідор на гэтых мясьцінах дакладу яшчэ ўважней нараджаўся і нясупынна абводзіў усіх прысутных. Яму ня верылася, каб ніхто з дэлегатаў ня выгукнуў якое-кольвечы лаянкі на Савецкую Уладу ці не падаў спрэчкі прамоўцу. Хвіліна-адхвіліны да яго падыходзіла нейкая ні-то радасьць, ні-то самаўцеха, што вось-вось паднімецца протэст мужыкоў і ўся нарада пойдзе ўверх дном.

Але дакладчык пераказаў усю прамову і ніхто не прараніў і слова. Калі-ж скончыў, то зычны гул воплескаў быў пасланы ў аддзяку за даклад. Пасьля дэлегаты, як пчолы, рэзва загаманілі паміж сабою, весела настроіліся і адзін за адным у голас падавалі выказы: „О, і маладзец, наш Сьліва!“ „Вось, праўду сказаў!“ „Ёсьць чаго паслухаць!“ Каля дваццацёх чалавек сарваліся з месцаў і панясьліся да стала, каб узяць слова ў спрэчках.

А калі спрэчкі пачаліся, дык толькі й чуўся з вуснаў кож-

нага прамоўцы жывы, гарачы водгук на воклік дакладчыка. У кароткіх, няскладных прамовах цэлы шэраг сівых барадатых сялян засьведчылі сваю ўвагу, сваю спагаду да Савецкага ладу ды яго парадкаў. Атрымоўвалася ўражаньне, мэрам-бы ўся нарада сабралася ў іспалком, каб урачыста прывітаць тую гадзіну, якая прынесла ім жаданую волю.

Гэты настрой кідаў Сідора то ў жар, то ў холад. Штосьці цягнула яго хутчэй уцякаць, а разам другая сіла прыкоўвала яго к месцу. Марыля некалькі разоў звала яго выйсьці, але ён аднекваўся і ня пускаў яе.

— Вось, хай скончаць гэта пытаньне—няпраўда, прарвецца! Вось мо' хоць адзін прамоўца знойдзеца,—папрасіў Сідор Марылі, калі яна пагрозілася адной пайсьці.

— Ну, добра! Толькі адзін,—згадзілася яна,—усёроўна нічога новага ня скажа.

Якраз гэтым адным папаў Юрка. Сідор ня прымеціў, як той апынуўся ля стала, але толькі прымеціў швагра, як моцна скалануўся ад гневу і азірнуўся на Марылю:

— Бачылі гэта?

— Юрка!—прашаптала тая.—Пачуем, што скажа!

— Не, годзе! Ідзем!—папрасіў Сідор Марылю.

Таўхаючыся між людзей, яны пайшлі да дзвярэй, а ўсьлед ім нясьліся гучныя словы Юркі: „Мы павінны помніць адно: што нам далі польскія паны, і што зрабілі нам большавікі. А памятаць паноў кожны мае завошта—з іх імем зьвязана наша няволя, зьвязана разбурэньне краю, гвалты, пажары. Толькі большавікі нам далі волю, толькі ад саветаў—наша свабода й сьветлая будучына“.

VII.

На конфэрэнцыі ў іспалкоме былі таксама Паўлюк, Мірон ды Варвара. Яны прыйшлі шмат раней Сідора з Марыляю й занялі месца ў бакавым пакоі за сьценкаю, так што іх ня было відно з канцылярыі. Стоячы там, яны не маглі сачыць за ўсімі, хто заходзіў у іспалком, і хто з яго выходзіў. Праўда, Сідора з Марыляю яны чакалі з часу на час, пазіралі ў вакно, думаючы ўгледзець ідучымі, але прапусьцілі й ня прымецілі, калі Сідор з Марыляю зашлі ў іспалком. Вось усе ўтраіх так і пастанавілі, калі распачалася конфэрэнцыя, што Сідор, мабыць, матнуў на яе рукою й ня прыдзе паслухаць. На гэтым і спыніліся-б, каб выпадкова Паўлюк не азірнуўся ў вакно якраз у той момант, калі Сідор з Марыляю выйшлі з двара іспалкому.

— А во, бачце! Сідор з Марыляю пайшлі! Усё-ж былі тут, — ціха падаў Мірону й другім суседзям Паўлюк.

Тыя паглядзелі ў вакно.

— Так, так! Пэўна, што тут быў. Давайце дагонім,—запрапанавала Варвара.

— Давайце, чаго далей слухаць!—згадзіўся Паўлюк. Пяцёра іх—Паўлюк, Мірон, Варвара і двое з дэлегатаў: настаўнік з вёскі Шула і лясьнічы з Шулаўскага лясьніцтва—таўхаючыся, праціснуліся да дзвьярэй і выйшлі з іспалкому. Сідор з Марыляю ўжо падыходзілі да ўзгрудку на рынку.

— Гукні!—падаў Мірон Паўлюку.

Той стуліў пры губах рукі й гукнуў:

Сі-ы-до-ор-р!!

Сідор з Марыляю абярнуліся й пасталі

Праз пяць ці шэсьць хвілін да іх падышлі Паўлюк з кампаніяй.

— Ну, дзе-ж былі, Сідор Гарасімыч?—запытаў Паўлюк Сідора, вітаючыся з ім і знаёмячы яго з шулаўцамі.

— Дзе быў? Пэўна там, дзе й вы...

— А вы ў іспалкоме былі?—перабіла Марыля.

— Вядома што! Вось угледзелі вас праз вакно і выйшлі... Чакалі-чакалі і думалі, што вас там ня будзе,—рэзва адмовіла Варвара.

Гаворачы, яны ўсе разам кранулі йсьці.

— Куды-ж цяпер, Сідор Гарасімыч?—крыху прайшоўшы, запытаў Паўлюк.

— Трэба на кватэру,—адказаў Сідор.

— А вечарам ня думаеце нікуды?

— Ня ведаю...

Прайшоўшы яшчэ з гоні ўсе разам, далей яны разьбіліся на двое й пайшлі паасобку ў розныя бакі: Мірон з дзяўчатамі, а Сідор з Паўлюком і шулаўцамі.

— Ну, як вам? Бачыце, васьмь якія мужыкі! Як адзін у далоні б'юць: хваляць парадкі... Во, нават, Юрка... Не казаў я?—выказаў Паўлюк.

— Так! Дзівіць мяне... Я ніколі ня думаў, што яно так, што так глыбока ўелася бальшавіцтва... Ня думаў... А та-та-ж...—Сідор незадаволена пакруціў галавою і ня мог даказаць.

— Сідор Гарасімыч!—а ўсё-ж яно не якраз так, як мы бачылі. Ёсьць шмат і праціўнікаў бальшавікоў. Вось каля нас стаяла з дзесятак мяшчан—дык сьмяяліся з усяе цэрамоніі, толькі ім нельга выказвацца...

— Так, нельга выказвацца...—шэптам падмацавалі шулаўцы.

— Гэ! што дзесяць, калі сотні пляскаюць у далоні, сотні... Што дзесяць! Каб наадварот...—матнуў рукою Сідор.

Яны прайшлі рынак і спыніліся пры вахадзе ў вуліцу. Паўлюк з шулаўцамі прыпыніліся.

— Можа вечарам яшчэ наведаем у іспалком? Яшчэ шмат пытанняў абгаварвацьмуць... Цікава пачуць, як будзе абгаварвацца школьная справа!—выказаў Паўлюк да Сідора.

— Не, не пайду!—суха адказаў Сідор.

— Чаму? Мы зойдзем...

— Нічога не паможам! Запраўднае гняздо большавікоў... Усе, усе атручаны ім...

Забыўшыся разьвітацца, Сідор пайшоў на кватэру. Паўлюк з другімі вярнуліся назад.

VIII.

Увайшоўшы ў хату, Сідор застаў дома сястру. Яна мяшала гавядам цэбры, і калі Сідор прачыніў дзьверы, кінула работу й зьвярнула да брата з запытаньнем:

— З іспалкому прыйшоў, Сідорка?

— З іспалкому.

— Што-ж там чулі добрага?..

Сідор нейкі час памаўчаў, пасья сур'ёзна з прыціскам адказаў:

— Пачуеш?! Ведама ўжо, што ў іспалкомах пачуеш!.. Твайго Юрку чуў... Дастала цацку...

— Чаму?...—здзіўлена запытала Юста.

— Чаму?... Вунь расьпінаецца на ўвесь іспалком. Такі ара-тар, што хоць ты...

— За большавікоў ці супроць?

— Супроць! Навучыла-ж ты яго супроць!

— Ай, ай! І чаго яму трэба лезьці... божа мой!.. На яго хвароба, на яго!—завяла Юста.—Дык ты-ж паверыш, Сідорка, я й сама ня ведаю, што з ім рабіць... Вось да таго ўкляпаўся ў большавіцтва, што жыцьця няма... Стары чалавек...

— Табе кінуць трэба яго!—адсек Сідор.

Гэта пропозыцыя азадачыла Юсту. „Кінуць!“—то ўжо пераходзіла ўсю яе злосьць на мужа й глядзела ёй у вочы чымсьці незьясьнёна-страшным. Яна разумела пасвойму шкадлівасьць таго, што Юрка ўмешваецца ў большавіцкія справы, але гэта шкадлівасьць не надаўміла ёй ні разу паставіць сабе рубам пытаньне аб адносінах з мужам. А тут раптам чуе гэткую раду ад брата. То, пэўна, нешта нейкае ўжо сталася з Юркам. Сідор-жа не павінен жыў-здараў яе палохаць.

— Сідорка, чаму ты так кажаш?—баязьліва запытала брата Юста.

— Таму, што бальшавікі—гэта разбойнікі й згубіцелі. І твой Юрка—таксама... Ён бальшавік—і ты не павінна, жывучы з ім, ганьбіць наша котлішча...

Сідор, выказаўшы гэта, прыстукнуў нагою, нібы павеляваючы сястры выпаўніць яго раду. Юста ня ведала, што адказваць, і моўчкі пыталым поглядам сачыла на сур'ёзна выглядаўшага брата. З яе рук выпала мешалка, стукнуўшыся аб цэбар, але Юста не заўважыла гэтага. Таксама не заўважыла яна й таго, што надварэ цямнела, і ў хаце па куткох пачаў туліцца эмрок. Наогул, Юста была ашаломлена братавымі словамі й ня ведала, чым на іх адказваць...

Ёй памог выйсці з гэтага становішча Юрка, які з прычыны перарыву нарады наведваў хату. Няпрыметна для яе й Сідора, ён прайшоў у двор і, апынуўшыся на парозе, стукнуў сенешнімі дзвярамі. Сідор хутка перамяніў устой, а Юста, нібы ачнулася, хапілася за мешалку й пачала мяшаць цэбры.

— Ты яшчэ не падала паранкі?—запытаў Юрка, увайшоўшы ў хату.

— Не падала, не падала! Муштравець толькі любіш, а сам, як той валацуга, цалюткі дзень бадзьеца бяз нічога... Да сэрца вельмі даліся табе гэтыя бальшавікі! Ня вылазіць з іспалкому. Ці-ж то ёсьць лад?—скорамоўна, трымаючы мешалку ў руках, залепятала Юста. Пакіне ўсё ў хаце, хоць захлыніся адна, а сам у аратары ходзіць... Трэба вельмі табе людзей пасьмяшаць?!.. І так жанкі вочы дзяруць з-за цябе... Хапіла-б і без цябе бальшавікоў... Чаго табе лезьці?

Юрка, зрабіўшы сур'ёзную міну на твары, даў выгаварыцца жонцы, а пасья спакойна, але цвёрдым голасам адказаў:

— А цябе мо' гэтыя жанкі й вучаць брахаць вось так? Ведаю я, хто гэтыя твае жанкі! Мікуліха да Дзежыха якая. Не падабаецца ім Савецкі лад—вядома. І гонар апаў і павага мінулася. Сыны паўцякалі ў Польшчу, дык думалі прасіцьмуць іх зьвярнуцца, а тут яшчэ забаранілі... Не глядзі на іх—свой розум мей!

Юста ня ўнімалася.

— Ня трэба мне больш таго, што я маю... Хай ужо ў цябе занадты розум, каб ён табе высах! Аж брыдка робіцца... Вось праўду кажа Сідор, што ты род наш ганьбуеш сваім бальшавіцтвам? Навошта яно табе?..

— Сідор кажа-а?—раззлавана выгукнуў Юрка,—Ссі-ы-дор?! Я ведаю, што Сідор... Чуў ужо я пра твайго Сідора! Ходзяць ужо чуткі па мястэчку й за мястэчкам... Прыехаў сюды настаўніцтва бунтаваць... Вось ужо даведаліся аб ім! Толькі мне ўвага... Сідо-ор ёй кажа!

Сідор, як стаяў моўчкі, так раптам заварушыўся на месцы і ад злосьці закрычаў:

— Пляваць я хачу на ўсіх і разам н-на... Не пераарыштоўваеце ўсіх —нарвяцеся зараз... „Усе ведаюць!“ Хай ведаюць! Я сам не таюся, што я кроўны вораг бальшавікоў... Ненавіджу іх, як... Гэта—барбары! Яны зглумілі ўсё багацьце краю, разьбілі душу сьвядомаму чалавеку! Яны...—ён запнуўся й зрабіў колькі крокаў па хаце.—Я лічу абразую, што мая сястра мае мужам бальшавіка... Так! І я кажу ёй: кінь, каб не паскудзіць нашага роду...

— Так?!—Юрка разьняў рукі й наскакам падбег да Сідора.—Вон! Вон, панскі агэнт! Ты што гэта? Прыехаў бясчэсьціца маю хату й маё імя? Вон! Ягомасьць тут знайшоўся! Душу яго разьбілі!.. Голаў разьбіць мала... Вон, каб і нага твая ня была тут!

Бачачы мужа ў гэткім гнеўным настроі, Юста ня брала сабе ўглузд, што тут чаўпецца, і перш, вытарашчыўшы вочы, глядзела на абодвых, а пасья кінулася ўцішаць Юрку, крычучы:

— Што ты робіш, вар'ят? Што ты робіш? Не сарамаци людзей! Завошта-а ты наваліўся на яго?... Ці ты маеш розум?

А Юрка крычаў:

— Вон! Абаіх вас паганю! Мне не патрэбна вашага шляхецтва... Калом яно мне вылезла за сорок гадоў. Годзе!.. Прэч з дарогі! Я—бальшавік і ня выношу жаднага панста. Вон, вон! Ня выйду з хаты, пакуль гэты ягомасьць ня выправадзіцца...

Праходжыя вуліцаю застаноўліваліся перад хатаю... Крык і лямант цягнуўся з гадзіну. Юрка не здаваўся і гнаў Сідора з хаты. Юста абараняла брата, то ўпрашвала яго выйсьці на час да знаёмых. Сідор-жа „прынцыпова“ лаяў бальшавікоў і швагра. Але, лаючы Юрку, ён ужо ня думаў ні аб чым добрым. Гэтыя тры дні, якія ён пасьпеў пражыць у мястэчку, зрабіліся яму годам—ды годам ня простага жыцьця, а балючых мукаў разувер'я, ашаломленасьці зьменамі таварышоў і страхам перад пагалоўным захопам жыхарства ненавісным яму бальшавіцтвам. Усё гэта так знэрвавала яго, так стузала, што ён увачавідкі адзначаў, як рабілася яму цяжка й нявыносна ў вікураўскіх абставінах. Звакол і зусюды глядзелі на яго тысячы вочаў атручваючага страху, тысячамі галасоў зьвінелі ў яго вушшу. Перад ім стаяў Юрка, а Сідору здавалася, што гэта—ажыўленае бальшавіцтва, якое вось-вось сьцісьне яго сваімі рукамі й задавіць. І калі ён спрачаўся й лаяўся з Юркамі—то гэта толькі, каб не маўчаць. Каб не маўчаць, бо гэтаму супярэчыла ўся яго істота. Трэба было шмат здарэньняў, многа

самааховы ды разам каменнай цярплівасьці, каб зьнізіцца да таго, што ён бачыў і чуў. Але пракідкі й дасьціпны Сідор адчуваў сябе ваўком у засадзе, якому ўсё-ж трэ' было зламаць сьмеласьць і пакінуць горадасьць.

— Шша-а, шша-а!—пакорліва суцішыў Сідор швагра, калі той ня ўступаў, а ўпарта гнаў яго вон,—я пайду! я—пайду... Я пайду, каб ня прыходзіць ужо сюды. Годзе!.. Няхай заклятай будзе тая часіна, калі я пераступіў гэты парог...

Сідор пасьпешна пачаў адзявацца. Адзяючыся, ён раз-поразу пазіраў у вакно. Ад таго, што яму кідалася ў вочы ў згушчаным змроку вакна, Сідор то ўзвышваў, то паніжваў сваю нясьціханную лаянку, якая „злучыла іх род з родам Юркі“ і тае часіны, „якая завяла яго сюды“. Юста, сьлезячыся, з мешалкаю ў руках тупала па хаце і то кляла мужа, то перапрашала Сідора, каб той не злаваў, каб ня слухаў „дурня Юркі“ і заставаўся.

— Куды-ж, братка, пойдзеш нанач?—казала яна Сідору,—заставайся ў нас... У хару плюнь заразе гэтай—і заставайся! Гэта хата не яго... Я больш гаравала на яе. Мой пасаг паставіў цябе на ногі,—адварочвалася Юста да Юркі.—Гаспадар знайшоўся! Вось заўсёды так, як і сёньня: валочышся, мэрам сьвяты бяз вуму, цэлы дзень, а ў хаце—хоць вечер гуляй! Мая хата! Скула табе ў горла, а ня хата!

Далей ізноў хапалася за Сідора, просячы:

— Не ганарыся, Сідорка! Мала што гэты вар'ят крычыць! Не зважай!

Але можна было Юсьце казаць гэта, а здарэньне йшло іншым кірункам. Юрка настойна—што далей, тым адчаяньней лаяў швагра, паказваючы яму на дзьверы, а Сідор сьпяшыў злажыць у куфэрак сякія-такія свае рэчы. Калі-ж якраз ён сабраўся, то падыйшоў да Юсты, суцешыў, каб тая ня плакала і, пацалаваўшы ёй у голаў, рашуча выказаў:

— Бывай здарова, Юстынка! Прашу цябе—разыдзіся ты з гэтым вар'ятам, з бальшавіком гэным паганым. Аберажы сябе і нашу фамілію... Бывай!—і выйшаў з хаты.

— Вон, панскі пасылач! Вон, бяляк! Каб і нагі твае тут ня было!.. Ідзі, шукай месца, дзе тваёй ганаровай душы да спадабы. Вон, вон! Так, так—ноччу, як сава, як кажан! Прыехаў тут шляхецтва сваё паказваць! Гіцаль, паскуда! Н-не, галубчык, забудзь бывалае... Ха-ха-ха! Многа ўжо гэтых, як ты, схавала ў сябе ночка... нікуды не ўцячэ-эш-ш!

Юрка пакрыкваў так, стоячы ў вакне, і задаволена слухаў, як Юста разьвіталася з Сідорам за парогам, клянучы й лаючы бальшавіка-мужа.

IX.

Мо' з гоні ад Юркавай хаты Сідор прабег безабдумна й безаглядна. Нейкая незьясьнёная яму, але моцная й страшная сіла гнала яго ў цем ночы, як найдальш ад голасу Юркі, які, здавалася яму, мэрам раздражнены чмель, гнаўся за ім і выў над вухам.

Пасьля штосьці супыніла Сідора; ён сыйшоў убок са сьцежкі, прыслухаўся, ці ня бяжыць хто за ім, і запытаў сябе: „Запраўды, куды-ж мне йсьці? Надварэ—цёмная ноч... Ды й брыдка прасіцца дзе-колучы нанач. Што могуць падумаць! Ах, чорт надаў мне гэтыя Вікуры наведць!.. Ужо ня знойдзеш сухога месца, калі паводка разьлілася... Кругом бушуюць хвалі!“

Здалёку хтось гутарыў. Сідор кінуў думаць, выйшаў на сярэдзіну вуліцы і пайшоў насустрач гутарачым. Але, прайшоўшы колькі сажняў, ён як-бы адумаўся—вярнуўся назад. Яму заздрычыла прайсьці паўз хату сястры й пераканацца, ці толькі й было гісторыі, каб яго выправадзіць з хаты, ці крык ды лаянка далей цягнецца. „Аб табе чуткі ходзяць“—гэтыя словы Юркі глыбока запалі Сідору ў нутро, і ён у сваім расшавеленым выябражэньні маляваў розныя прыкрыя для сябе дагадкі. „Каб, адно, Юрка ня йграў перадатачнае ролі, а то...“—і за гэтым „а то“ йшлі розныя мажлівасьці, якія не мілавочна глядзяць на гэтых, як ён, Сідор, і якія пачалі яму здавацца.

Пазіраючы ўбакі, мэрам крадучыся, крыху падрыгваючы ад холаду, Сідор ужо падбліжаўся да швагравае хаты, як раптоўна яго пазвалі:

— Сідор Гарасімыч!

Сідор спыніўся і, крыху сумеўшыся, абазваўся:

— Я!—і пачаў узірацца на двух падыходзячых.

— Сідор Гарасімыч,—цішэй загутарыла да Сідора Марыля (то была яна з Варвараю), падбегшы да яго,—Вы ня йдзеце дадому начаваць!... Хадзем да нас,—хапіла яна яго за руку.

— Чаму?—напалохана запытаў Сідор.

— Ведаеце, пра вас пусьцілі дрэнныя чуткі. Вас залічаюць агэнтам контр-рэвалюцыі... Вось, нават, і на нарадзе ўжо паднімалася гутарка пра вас. Макар, расказваў так, абгаварваючы школьную справу, нападаў на настаўніцтва за яго чорнасотніцтва і ўмяшаў туды й вас... Ды яшчэ так, што ўсіх абурыў.

Як? Плаха?!

— Так... Кажуць, казаў, што нібы вы прыехалі й разводзіце тут супроціўсавецкую агітацыю. Настройваеце настаўніцтва супроціў школьнае політыкі і наогул... Вось, на кожны выпадак, ідзем да нас...

Сідор разам кінуў усе іншыя роздумы і спыніўся на тым, што паведаміла яму Марыля. Хоць у яе паведамленьні й было многа знаёмага, чаго хітры Сідор заўсёды ня спускаў з думак, але тая раптоўнасьць, з якою ўсё гэта чынілася, аглузьдзіла яго. У ваччу ажылі ўсе вакольныя рэчы, зацюкала сполахна сэрца.

— Ідзем, ідзем хутчэй!.. Паганя, як у іх усё скора робіцца! Ці бачыш ты?..—паўшэпам выказаў ён ні-то да дзяўчат, ні-то сам да сябе і пасьпешна рушыў уперад, ухіляючыся блеску праменьня з вокан хат.

Дзяўчаты подбегам пагналіся за ім, перапыняючы яго ў паўголасу:

— Сідор Гарасімыч, вы ня туды пайшлі. Чакайце! Нам трэба на другую вуліцу!.. Чакайце!

А Сідор, не патураючы іх зову, як нацкованы воўк, бег безаглядкі.

ЧЫРВОНААРМЕЕЦ ПАНКЕЛ ЛІПА.

(С К А З).

I.

Калі Панкел Ліпа вярнуўся ў казарму і прайшоў у сваю роту, то там яго товаришы ўжо спалі. У казарме было ціха: толькі й чулася глухое цюканьне старога загарка дзесьці за сцяною ў канцылярні ды мерныя выразныя стукі вартаўніка па калідору.

У абудвых бакох калідору, у няглыбокіх ямках-лехах у сцяне, былі ўстаўлены замурзаныя дымам, недагледжаныя лямпы-сьвірэлки, якія, цьмяна гаручы, кідалі ад сябе смуглае праменьне.

Панкел пільным зіркам агледзеў усё памяшканьне, паківаў чамусьці галавою і спакойна ўсеўся на сваёй койцы, якая трэцяцю стаяла ад надворнай сцяны.

— Эх, і абрыдла-ж усё, да чорта... Але няма рады, хоць ты захлыніся. Колькі часу ўсё адзін і адзін, бяз родных, бяз усялякае аб іх чуткі... Адзін адным—нібы саўлук, нібы бязродны... Вайна й вайна! Канчатку ёй, заклятай, нікага няма. Толечкі вярнуўся з фронту раненым, пакалечаным... ні дадому, ні да сваіх, а ў шпіталь, халодны, брудны, бездаглядны мур... І столькі мукаў перацярпеў, столькі здароўя загубіў!.. Чужыя людзі, койкі, енкі... І вось, яшчэ нават як-сьлед неачуняў, а тут, глядзіш, ізноў зьбірайся на фронт... згарэў-бы хоць ён тамака... Гэта-ж жартачкі-ы! Ці-ж хопіць мяне на гэтыя новыя мукі?..

Панкел ізноў пакруціў галавою, выказаў злосную міну і заскрыгатаў зубамі... Азірнуўся вакола сябе. „Не! не пайду на гэты раз на фронт... Хаця-б ачухацца ад гэтых ранаў. Досьць! Чаму мне больш за ўсіх ваяваць трэба? Ды за вошта мне ваяваць трэба?“

І Панкел бадрыўся ад выказаных думак ды мерыўся ажно выкрыкнуць іх уголас, але надыйшоўшыя новыя роздумы яго спынілі, ахаладзілі. „А калі прымусяць?“ мігнулі яны перад ім.

І Панкел нібы спалохаўся іх; крыху памаўчаў у нейкім глуждзе. „І калі прымушацьмуць, будуць застаўляць, то й тады не пайду, не пайду і квіта... Хай што-хоць са мною робяць. Не паслухаю прыказу, нізашто. Сапраўды, кажа Проў: „Будзь цвёрдым і ня гніся так лёгка пад прыказамі. Мала што табе бальшавікі пачнуць прыказваць, ці-ж усё выпаўніць ім.“ І праўда: ня буду выпаўняць, стану паўпарцей крыху“.

Панкел устаў з койкі, смачна зяхнуў, справядзіўшы позіх зацяжным енкам, і пачаў расьпяразваць папругу. Выняў гвоздзік спронжкі з дзіркі рамяня і спыніўся. „Ах, як добра было бы пагутарыць цяпер з Провам, удваіх, наасобках. Цікава пачуць, што ён мне парадзіць зрабіць, калі ўсё-ткі й прымусяць мяне пайсьці на фронт. Цікава! Вельмі цікава! Вось ня буду спаць — пачакаю яго“, парашыў Панкел і аддаўся новаму наплыву думак, няцэлых, трывожных, смутна-нявыразных. Ён назойны рой скаваў Панкела як ланцугамі і прымусяў спакойна сядзець.

Вакола яго таварышы ўжо храплі. Адны ляжалі на сваіх койках спакойна й нярухома, другія варочаліся з боку на бок, бы на спрунжынах, кракталі; іншыя не маглі супакоіцца ад кашлю й охалі. Вартаўнічага хутка стала нячуваць, нібы і ён задрамаў.

— А мо' Проў ужо і сьпіць?—мігнула думка ў Панкела, і ён азірнуўся ўбакі, нібы шукаючы яго койкі.

— Не, месца зусім пустое,—адказаў Панкел сам сабе.

— Прова яшчэ ня было—значыць дзесьці ён спазьніўся ў горадзе. „Трэба яшчэ пачакаць крыху; потым пачну распранацца, а вось, покі зьбяруся лажыцца, ён і натрапіць... Але-ж і хітры аднак гэты Проў, нечага сказаць! Усё пранюхае, усё дазнае—дзе і што і як; і тлумачыць усё з сэнсам, талкова. Вучоны, хітры, відаць, з багатага котлішча... ня мне равесьнік... Бач, як усяго багата мае пры сабе: і кавы, і бялізны, і грошы, і ўсяго. Не шкадуе нічога. Гэтак, вядома, і служыць ня цяжка. Ды, нябось, яшчэ на фронце ні разу ня быў... Ні на фронце, ні на варце... Круціцца сабе, нырпаліць па горадзе і ня знайся... Ёмкі-ы, о-го-о, казаць нечага. Купца якогась сын, няйначай... Па ўсяму відаць... Ды і ў гутарцы, ліха яму, цягне за іх... за сваіх; глядзіш—так і гне ў іх бок, заступаецца, абараняе іх усяляк...“

Панкел кінуў адзначна галавою і ўздыхнуў: „Ну, вядома, так ужо і трэба мабыць... Гэта не вялікая ганьба, мала што... Аднак, хлопец ён усё-ткі разумны, тлумачны... Судзіць спра-

вядліва, толкам, ажно паслухаць люба... Вось я асабіста дужа люблю яго паслухаць...“

Панкел паціху, з перапынкаю разьдзяваўся, кожную рэч зьвяртаючы акуратна і кладучы—што ў ногі, а што пад падушку, іншае-ж пад голаў. „Няйначай трэба дачакацца Прова,—думаў далей Панкел,—трэба вымусіць яго на гутарку, парадзіцца з ім, што рабіць... Усё-ткі два розумы, дзьве галавы—не адзін, не адна“...

Панкел абарваў думкі і пачаў ззуваць боты, крэкчучы ад ныцьця сьпіны і колькі ў баку.

— Ах, так ломіць! О-ёй-ёй! Ох-хо-хо! Вось і едзь на фронт... у дарозе згінеш,—шэптам праказаў сам сабе Панкел і хапіўся рукою за плечы, потым за бок...

У гэты час пачуўся ціхі стукат дзьвярэй, а потым і шорханьне шагоў. Панкел адагнуўся ад койкі і паглядзеў убок дзьвярэй—то прыйшоў Проў, які паціхеньку, з асьцярогаю, каб не нарабіць груку, на пальчыках заварочваў вузкімі праходамі к сваёй койцы. Панкел нібы не прымячаў яго і нырпаліўся над сваёю пасьцельлю.

— А ты ўсё яшчэ ня сьпіш? Нябось, нядаўна вярнуўся ў казарму?—шэптам запытаў яго падыйшоўшы Проў.

Панкел паважна адагнуўся ад койкі і пільна аглядзеў Прова. З ног да галавы акінуў зіркам, з хвілінку памаўчаў, потым загутарыў:

— Ня вельмі даўно прыйшоў і я. Прышоў і задумаўся: гэта-ж хочучь ізноў адпраўляць нас на фронт, а мне так ня хочацца, так страшна... ні-то, бач, каб баяўся, але ад болю, ад незажытых ранаў... Страшна, і я рашыў прычакаць вас, каб пагутарыць крыху аб тым, як тут быць, што рабіць, каб...—адрыўна, няўпэўнена, нібы намацоўваючы грунт, адказаў Панкел, павярнуўшыся к Прову і падступіўшы да яго на шаг.

— Мяне? Чамусьці гэта?!—нібы здзівіўся Проў і затаіў выплыўшую на твары радасьць. Моўчкі абудва прыселі побач на койцы Панкела і некалькі часу памаўчалі.

— Ці чулі вы,—што нас ізноў на фронт думаюць пасылаць?—першым пачаў Панкел, недаверна аглянуўшыся вакола сябе...

— Так, чуў, думаюць... Што-ж дзіўнага ты ў гэтым знайшоў?

Панкел крыху памаўчаў, потым сказаў:

— Ня хочацца, ведаецца, абрыдла вельмі... Я не паправіўся якраз... усё цела ные, ломіць... Ды й падумаўце—восьмы год я ўсё гэтак вандрую: то на фронт, то назад у шпіталь... Пяць разоў быў ранен... Бяз вестак увесь час аб родных, дзе і што яны; ні жонкі ні дзяцей долі ня ведаю... Знайсьці-б іх, праведаць аб іх што-кольвечы, на хвілінку з імі-б угледзецца і..

больш нічога... Тады-б я зноў гадзіўся на справу, маўчаў-бы, слухаў і выпаўняў-бы прыказы... Хоць яно-то й супачынку дужа хочацца; чалавек ня сталь—ня можа трываць бясконца, ну... Але то няхай сабе, вось яшчэ мо' як пратрымаўся-б... толькі сямейка, дачушка, хата... Дзе і што яны? Без капейкі грошы пакінуты... Ах, канчатку няма ні гэтай вайне-завірусе, ні гэтым фронтам паганым, ні...

Па твары Панкела бегалі балючыя сударгі, мяняючы свае абрысы за кожным словам; голасна праводзіў іх востры скрыгат зубоў і адчайны выверт рук.

Проў пільна сачыў за выразам твару Панкела і, пацяшаючыся ўнутры, думаў: „Вось яшчэ адзін... Гэта паказвае, што ўжо ёсьць глеба, гатова... Ды чаму-ж ня быць? Стаміліся людзі, заездзілі іх уканец бальшавікі... Затое і іхнія скрэпы пачалі трашчэць... Можна цяперака арудаваць з посьпехам... латва... Вось на заўтрашняй рахубе трэба будзе абрадзіць усё і брацца за справу стараньней... Толькі пагнуць у гэты бок... як належыць...

— Слухай, Панкел, а давай паспробуем зрабіць так, каб нам зусім не ваяваць, добра?—асьцярожна парадзіў Проў.

— А ласьне гэта можна зрабіць?—зацікавіўся Панкел, нібы акрыяўшы ад нейкага сполаху.

— Гм! Як зрабіць?—Проў агледзеўся вакол па казарме; гэта зрабіў і Панкел.

— А вось...—пачаў ізноў Проў, — на фронт пойдзем ахвотна, паслушна, а па дарозе—давай падгутарым чырвонаармейцаў, і як прыдзе да бойкі—уцяком з часьці, здамося ў палон: „Бярэце нас! Здаёмся!“ крыкнем і перабягом да казакоў... усе, палком, гуртам... А там, а там у іх і адпачынем... У іх усяго ёсьць і мы ўдоставч пад'ямо... Га, Панкел, згодзен ты на гэта?

— А ці-ж можна так?—перапалохана запытаў Панкел.

— Вось, цудны які, а чаму-ж не? Хіба ты мне ня верыш? Панкел задумаўся.

— Н-не-э, ведаеце, цяжка і... страшна здавацца ў палон. Ды й брыдка, непачэсна-а... Гэта провокатарства, здрада. Усе будуць пальцам тыкаць: „Зраднікі, прадаўцы“,—скажуць. А што дастанеш за гэта? Ласьне пахваляць за гэта нашы ворагі? Ё дадуць якія-кольвечы прывілеі?

— Го, браток, ня думай благога... Не ашукаешся; хто да казакоў пераходзіць—даюць таму ўсякія палёгкі... Ды што казаць! Там народ—ня нашаму раўня! Далікатныя, паністыя ўсё... Ведае, што рабіць і як абыходзіцца. Усе вучоныя, разумнікі... Там, у казакоў, зусім інакш нашага... Кінь, браток, верыць бальшавіком! Брэшучь яны, ня болей.

Проў цікаўліва, з падмігамі, з захаванымі ў маршчынках твару лёгкімі калючымі хітрыкамі, акідаў Панкела празрыстым поглядам, сочучы за тымі адбіткамі ўражаньня на яго твары, якія пакідала за сабою гутарка.

Панкел-жа маўчаў. Некалькі разоў, з перацягамі наўзнарок, нібы з пуду, прабягалі па смуглым задуменным яго твары пуглівыя, недаверныя ўхмылкі, пакідаючы за сабою сляды глыбокага суму, вострага сумненьня і густое шкоды чагосьці, яму аднаму вядомага.

— Ну, як-жа?—даўшы яму падумаць, запытаў Проў, не перастаючы ўвесь час азірацца вакол сябе.—Памойму будзе, ці не? Разабраўся?

„Гэта не салдаты, і не ваякі: сеньнека к нам, а заўтра, ад нас“,—скажуць яны. І будуць зьдзекавацца над намі, як і над усімі іншымі нашымі таварышамі... І шомпалы, і розгі, і растрэлы... О, не, гэта, памойму, ня цікаўна.

Проў нецярпліва даслухаў, пачасаў вісок і сказаў:

— Кінь, браток; то большавіцкая брахня... пераканалі цябе большавікі, каб застрашыць чырвонаармейцаў, адбіць у іх ахвоту... Го-о! А колькі, аднак, здаецца нашага брата-а! І добра робяць, вылузваюцца з лапаў большавіцкіх!..—сьціскаючы ў сваёй руцэ руку Панкела, разуверваў і ўгаварваў яго Проў.—Ты вер мне. Панкел; зусім хлусьня тое, што нібы-то казакі ці дабравольцы з намі—чырвонаармейцамі—дэрнна абыходзяцца... Я табе кажу... Падумай, што-ж-бы то было, каб гэта так рабілася—тады-б на чым выгравалі-б ваюючыя між сабою стораны? Кожны разьлічвае на спакусу і абман сваіх ворагаў. Ой, колькі здаецца чырвонаармейцаў казакам! І гэта казакі добра ведаюць, і шануюць тых, хто ім здаецца ў палон. Ну, сумняваешся?

— Трэба крыху падумаць,—адказаў Панкел.

— Ды кінь, браце! Чаго там болей думаць? Чаго сумнявацца? Ня век-жа жыць табе на фронце, то ў казарме; ня век-жа грозіцьме жыцьцю ліха-ведае за што і каго... Калі думаеш аб сабе, аб сям'і, то трэба-ж скончыць з гэтакімі варункамі калі-колечы і адпачыць трохі... Ці-ж аднаму табе за ўсіх адбаярвацца? Ці-ж больш табе, чым усім, трэба? Ды, галоўнае, за якую тут падзяку ўсё гэта?—горача і старанна казаў Проў.

Панкел шчыра падумаў, потым, дапытліва адказаў:

— Ну, добра; а калі я й згаджуся, рашу, то як гэта будзе там, на фронце, вымеркаваць?

Проў шчыльна прытуліўся да Панкела і на вуха ціхутка прашапцеў:

— Гэта ўсё будзе зроблена і абмяркована падрабязна... Ты зойдзеш да мяне, я буду ў штабе і пазаву цябе... Там у

нас усё наладжана—цэлы гурток ёсьць, організацыя цэлая. Вось там мы ўсё і абладуем... На фронце ўсё відней, спрытней, а тут... нельга сказаць, як выйдзе... Глаўнае—будзь пэвен; пільнуйся мяне: я аб усім табе буду казаць, як і што рабіць. Ну, як Панкел? Латва?

Панкел памаўчаў.

— Ён ужо здаўся! Далей ня выцягне,—прабегла ў думках Прова, і ён падняўся з месца і пацягнуўся. Твар яго выказваў радасьць паборы яшчэ над адным чалавекам.

— А хочаш,—прыгнуўся ён к Панкелу, не даючы яму апамятавацца ад разам нахлынуўшых на яго думак і ўздыху пачуцьця,—і ты можаш быць залічаным да нашай хэўры... Ты можаш сьмела падгаварваць і другіх, сваіх таварышоў; бач, бліжэйшых да цябе і надзейнейшых... Цішком, вобмацкам, выпрабоўна... Кожны чалавек—лішні гвозд у справу. Чымсьці болей нас будзе—тым сьмялей і вярней... і ахватней... Папрабуй, а ну-ж і ўдасца... здалёк так, з падходам...

Проў прытуліўся да яго вуха...

— У нас за гэта плацяцца грошы. Ды іншая падзяка даецца... Такі ўжо зроблен парадак... Прабуй... перш шапні, памацай, як кажуць, бяз імяў, здалёк... як нічога-б сам ня ведаў, а, бач, з чутак, з перадач... вядома, нібы звычайны чырвонаармеец сярод сваіх...—асьмеліўся пасуліць Проў, угадваючы падатлівасьць і прыхільнасьць да сябе Панкела.

— Самае важнае для мяне—гэта дамоў-бы на кароткі час... тады-б... то-ж ад фронту недалёчка... Вось мо'-б гэта праз вас можна было-б, то... дапытліва праказаў Панкел.

Проў здаволена ўсьміхнуўся.

— Чаму-ж не—будзе й гэта. Колькі хоць... Чымсьці болей ты прывабіш да сябе—тым болей дастанеш падзякі... Ня толькі дамоў пусьцяць, а й грацьма яшчэ надзеляць на дарогу... толькі пастарайся... не сумнявайся, брат, ні капелькі...

Проў не даказаў: стукат шагоў вартаўнічага, пасьпешна захадзіўшага калідорам, яго перабіў...

Проў швыдка адскочыў да свае койкі і прыгнуўшыся стаў разьдзявацца.

Панкел паважна, у задумьні, паваліўся на койку і апрагнуўся коўдраю, захаваўшыся ў яе з галавою.

Вартаўнічы не зьвярнуў на іх увагі, а, прайшоўшы між іх аддзяленьня, павярнуў налева, да дзьвярэй.

Проў скоса паглядзеў усьлед яго, падмігнуў жартліва вачыма і працягнуў голаў у бок Панкела, думаючы з ім пагутарыць яшчэ крыху, але ўбачыўшы, што той ляжыць апрагнуўшыся з галавою, пакінуў намер, адварнуўся і ўлёгся сам.

II.

Пасья гутаркі з Провам Панкел доўга ня мог супакоіцца. Лёгшы спаць, ён пільна і доўга абдумваў кожнае слова, як Прова гэтак і сваё; варочаўся з боку на бок, усё ня могучы заснуць, а назаўтра, дык цалюткі дзень яму нічога ня йшло ў голаў: за вошта-б ён ня браўся, чаго-б не датыкаўся ў думках, гутарка з Провам зьбівала яго думкі да сябе Панкел верыў і ня верыў Прову, згаджаўся з яго радаю і не згаджаўся. У сяродку яго, у душы, была блытаніна пачуцьцяў, так што ён ня мог ні на чым адным спыніцца, за вошта ўхапіцца, каб аглядзецца, злавіць кіраўнічую думку. Праўда, адметней і ўдатней усяго ў галаве Панкела здрачыла ўсё-ж тая, знаёмая яму аднаму, неадчэпная думка—думка аб дому, аб родных; і толькі за ёю ўкрадкаю, нічога супольнага ня маючы, ганялася балючая няпрыемная другая думка—ужо аб фронце; усе-ж іншыя, засмугшы, вярцеліся вакол гэтых дзвёх, то выказваючы на хвіліну свой бледы выраз, та губячы яго ў імгле бясьцікаўнасьці і няўважнасьці. „Проў кажа,—судзіў сам з сабою некалькі разоў у дзень Панкел:—Проў радзіць і ўгаварвае... Проў абяцае... Няўжо гэта ён шчыра і бяз задніх думак? І няўжо-ткі яму паверыць? Няўжо ён мне дабра хоча? Значыць, паверыць яму, паслухаць яго і йсьці за ім?... Н-не! Гэтага я ні ў якім разе не магу парашыць... На гэта я ня-а... пайду нізашта!..

Як-бы ў даказ гэтага Панкел матаў галавою, рабіў цввёрды мах рукою і крывіўся... „Не зраблю, бо штосьці мне гэтага не дазваляе, штосьці перашкодзіць гэтаму... Ды падазронасьць бярэ: чаго гэта Проў так шчыра ўжо захвальвае „сваіх казакоў ды дабравольцаў“ і ганіць большавікоў і просты, рабочы народ... Бадай, што тут ёсьць нешта нячыстае. „Людзі брэшуць! Большавікі нагаварваюць!“—кажа ён. Нябось, тут не нагаворыш, калі многія сваімі вачамі бачылі і на сваёй скуры перанесьлі ўсе казацка-гэнэральскія даброты... О, гэта паганцы і злыдні такія, што ад іх дабра не прычакаеш... Казакі! Хто іх ня ведае? Колькі яны крыві работнічай і сялянскай пралілі, баронячы цара! Го-о-о!..“ Але гэтыя думкі змяняліся другімі: „А мо‘... можа праз Прова і інакш усё можна было-б зрабіць... Відаць, ён там свой, закіне словам-другім—і я дома... Што значыць аднаго чалавека адпусьціць? Хто гэта прымеціць?..

Панкелу было не да яды: ня цікавіла і кропкі. Уся завіруха пачуцьця, узбураная варункамі, усе абставіны, выпнутыя напаверх жыцьця скуткам яго лёсу і прыпёршыя, загнуўшыя сваю афяру ў цесны куток, зьяпіліся ў нешта адно, цяжкае,

балючае, залезшае яму ў нутро і скрабаўшае за самае ценькае і каразьлівае месца.

Няўрымна, назойліва гняло яно Панкела, дражніла, шпігавала дрыготным сьвербам: „Як тут рабіць? Куды схіліцца? На фронт і за Провам? На фронт і таксама да забыўнасьці, шчыра і верна нясьці сваю службу, як і ўперад? Куды пахіліцца? Дзе чакае мяне лепшы лёс? Не разьбяруся—ды годзе! Не растлумачу сам сабе! Зайшоў у гэтакі куток, хоць задушыся—ды годзе... Не, трэба аддацца на волю лёсу, на хвалі жыцьця“... Махнуў упэўнена рукою Панкел і нібы гэта яго крыху супакоіла. Але зараз-жа ў галаве яго запанавала кіруючая думка: „На фронт!“

„На фронт!“—у гэтым сыходзілася ўся агульнасьць, злучаная з пераменаю абставін, з узбурэньнем новых думак і пачуцьця разьбітае, надарванае самотнасьці. „На фронт!“—перш няясна, украдчыва, неадметна варушылася дзесьці на задворках Панкелавай душы, а потым усё жывей, выразней, назойлівей высоўвалася наверх новае пачуцьцё, ад якога нельга было адкасацца.

І Панкел стаў чакаць таго моманту, калі да вушшу яго кранецца пазыў-вокліч: „Зьбірайся ў паход!“

Чаканьні заўсёды ўздоўжваюць час, робяць яго цяжкім і з гэтым козлытна-цікаўным: хочацца дачакацца хутчэй, а на краю спатканьня з дачаканым—ужо хочацца расьцягнуць час выпаўненьня чаканьняў...

Панкелу прышлося чакаць пяць дзён. Для яго гэты час здаваўся вельмі доўгім, калі ён пераносіўся думкаю да апошняга дня, а ўжо на пяты дзень Панкел мог выліць сваё пачуцьцё ў словах: „Як хутка праяцела!“ І, азірнуўшыся назад, ён убачыў, што гэтыя пяць дзён перабыліся (бо куды там было да жыцьця!) на адзіноце, воддаль ад таварышоў, бяз стрэчы на‘т з бліжэйшымі з іх. І гэта было таму, што Панкелам валадала нейкая бясцікаўнасьць да ўсяго, апроч фронту, з туманным выразам яго; ім валадаў такі настрой адчаю, што хацелася ўсяму сьвету гукнуць: „Для мяне цяпер ты не патрэбен!“—каб адкасацца і маўчаць-маўчаць...

Пры гэтым настрою, зусім зразумела, што Панкел на ўсе замеры Прова пагутарыць з ім, адказваў хлусьнёю, што нібы яму нямашака часу, або баліць галава, ці ня добра на сэрцы.

Але ў гэтыя дні, калі ўвесь сьвет быў чужы для Панкела, блізкі паход на фронт вызначаў многія самотныя яго інтарэсы. Так, Панкел загадзя старанна сабраў свае рэчы, раскіданыя і на гваздох у слупе, і на койцы пад падушкаю, і пад койкаю; пасартаваў іх па іх вартасьці і карыснасьці для сябе, і акуратна

запакаваў у куфэрак: няхай будзе напaгaтoвe. Раз-пo-paзy, усягo да дзeсяці paзoў, ён пeрaмaцaў кoжнyю рэч, кaб пpaкaнaццa, штo нiчoгa нe зaбyў.

Тo бoлo нa тpэці дзeнь. І якpaз, кaлі ягo, Пaнкeлa, клa-пaцiлa кaпaнiнa ў мaeмaсьцi, у кaзapмe кaмiсaрaм бyў склiкaн сxoд чырвoнaapмeйцaў. Нa сxoд былa сaбpaнa aмaль нe ўсe кaзapмa. Нa сxoдзe aбгaвapвaлiся бeгyчыя пытaньнi, звязaныя з нaстyпным пaхoдaм, з цяжкiм стaнoвiшчaм нa фpoнцe, якoе вымyсiлa гэты iх пaхoд; пepш кaмiсap, пoтым кaмaндзiр, a дaлeй яшчэ з кoмyнiстeх iх poты двa тaвapышы, у свaiх гapaчeх пpызыўнeх пpaмoвax чopнымi фapбaмi aбмaлeўвaлi цяжкiя чaсы, нaпaткaўшыя сaвeцкiя рэспyблiкi, зaйдлeя пaтyгi вoрaгaў пpaцoўнaгa нaрoдy зьнiшчыць Сaвeцкyю Улaдy i aднaвiць свae стapыя, пaбyдoвaныя нa нeвoлi paбoчeх i сeлян, пapaдкi. Усe пpaмoўцы aдмeчaлi сьвeтyю пaвiннaсьць кoжнaгa з чырвoнa-apмeйцaў зaбyць уcё, штo злyчaнa з iх пpывaтнeм жыцьцeм, i сьмeлa дe цьвeрдa йсьцi нa вoрaгa.

Пaнкeл сядзeў yвeсь пpaцeг сxoдy нa свaeй кoйцы, кaлy-пaўсe нeпpымeтнa ў свaiм кyфэpкy i мнoгiя слoвы пpaмoўцaў пpaпyскaў пaмiж вyшэй. Пpaўдa, пpaз гэтa ўpaжaньнe ягo нe гyбiлaся aд пpызыўнeх слoў, сэрцa нe мaўчaлa спaкoйнa. У Пaнкeлaвeм нyтpы ўздымaлiся вaeўнiчeя пaзывe, poс бaдзeры нaстpой, вapушылaся злoсьць дa вoрaгaў пpaцoўнaгa нaрoдy... І кaлі пaсьлe сxoдy чырвoнaapмeйцы стaлi жывa aбгaвapвaць пpaмoўцaў, xвaлячe, xтo гaнячe кoжнaгa пaacoбкy, тo Пaнкeл мiжвoльнa aдчyў, штo ягo жaдaньнe: „хyтчэй нa фpoнт!“ пaшыpылaся, вьpaслa ў вeлiкyю сiлy i зaўлaдaлa ўсeю ягo iстoтaю... Фpoнт!—нiбe чыйсь гoлac шaптaў ямy нa вyxa, i ўсe дyмкi, бe пчoлы лe квeткi, вьpцeлiся вaкoл знaчнaсьцi гэтaгa слoвa. A з дyмкaмi ўстaвaлi i ўpaжaньнi, якiя мaстaцкa вьpaзнa нi-тo мaeвaлi, нi-тo вьeўлeлi, бaчaныя iм, Пaнкeлaм, мeсцoвaсьцi, iх рaзлoгi пpы лeсoх, aбaпaл рэчaк, дe зa ўзгopкaм пaлявe штaб пpымaсьцiўсe ў бaлaгaнax. Нaвaт вьeўнa чyлiся стрэлe, вькpыкi кaмaндзiрaў—yсe знaeмae, нeдaўнae, пeрaжытae i... aгopклae, aбpыдлae. „Нeхaй-бe нe бaчыць yсeгo гэтaгa бoлeй!“—шaвeлiлaся з пoтaйкy нeйкeя aдвapoтнaсьць... aлe пaзыў „нa фpoнт!“—зaцьмiў yсe.

І кaлі ў сyбoтy з рaнiцы Пaнкeл спpaсoнкy пaчyў знaeмyю ўжo ямy кaмaндy: „Устaвaй! У пaхoд сaбiрaйсь!“ , тo paптaм бaдзeрaсьць aхaпiлa ўсю ягo iстoтy: Пaнкeл стaў жвaвe, pa-чыcтe, рyxaвe; з твapy нe сxoдзiлa жывeя ўxмылкa.

Нiбe нa спpунжынax, ён хyткa пaднeўсe з пaсьцeлi пepшым, пaпiў гapбaтy, пepшым сaбpaўсe i пepшым вьбeг нa дзe-

дзінец. Увіхаўся, нібы сьпяшучы на цікаўны баль, ці ў госьці да прыяцеля; чуў у сабе, як і бывала, з маладых гадоў, вострую цікавасьць да людзей, з якіх усе тья, што мігалі перад яго вачмі, былі па душы, здавалася яму, блізкімі і мілымі. А Проў, дык той зусім захапіў яго сваёй таемнасьцю, так захапіў, што вымушаў яго сачыць за сваёю бегатнёю па казарме, настарожвацца чутка да кожнага яго слова. Натыркаючыся на Прова, Панкел ухмыляўся прыемнаю і мяккаю ўхмылкаю, якая казалася Прову: „А я ўсёткі шаную цябе“. Проў выразна вычитваў гэтыя словы, ведаў, што іх пісаў настрой душы Панкела і, здаволены, паказваў выгляд, што адказвае яму тым-жа самым. Толькі выпадкова яны ня стрэліся ў той дзень ды душа ў душу не пагутарылі.

Панкел да таго аддаўся збору на фронт, да таго захадыўся цікавасьцю блізкага паходу, што цалкам увайшоў у яго рух, клапаціліваць, у яго баявую трывожнасьць. Ён пачаў злаваць, бачачы, як многія з таварышоў чырвонаармейцаў ня дбайна, гультаявата і марудна зьбіраюцца; дваіх нават упікнуў за іх знарочыстую маруднасьць.

— Вы-ж на сходзе гэтак голасна гукалі: „Памрэм ахвотна! Хоць сёньня на фронт!“—прыпомніў ім Панкел, каб балючай уразіць іх.

Затое, калі ўсе выйшлі на двор, пастроіліся ў роўную шарэнгу, ён радасна ўздыхнуў і лёгка павярнуўся направа, першым зрабіўшы цьвёрды і ўпэўнены крок у вароты.

III.

На фронт Панкелу са сваёю часьцю прышлося ехаць болей пяцёх дзён. Але, ня глядзячы на гэту доўгую дарогу, ён ня нудзіўся і не стамляўся, а, наадварот, быў бадзёрым і жвавым. Усё яго так востра цікавіла, ажно Панкел цешыў сябе раз-по-разу: „Ніколі, здаецца, ня было так весела“. А калі глядзеў на ўсіх, то, здавалася яму, што ўсе падмячаюць гэты яго настрой.

Увесь час язды стаяла мяккая, сонечная пагода: сіняе неба бяскрайным полагам вісела нярухома над зямлёю і, здаецца, адбівала ў сваёй сіні апустошанае поле і галеючы лес. У чыстым паветры занадта гучнымі паказваліся крыкі варон і шпакоў.

Праз усю дарогу іх поезд спыняўся толькі на буйных станцыях. Ён ішоў ня надта сьпешна, нежак нібы гультайна, марудна, ажно Панкелу хацелася яго падапхнуць, пагнаць. На кожнай станцыі, нібы заўчасна было ўмоўлена, так акуратна, і парадкам іх сустракалі рабочыя й служачыя станцыяў і су-

седніх мястэчак ці местаў, шмат дамешаных сялянамі сумежных вёсак з чырвонымі сьцягамі, пяючы песьні пад медныя зыкі музыкі.

Стройна падбліжалася маніфэстацыя да вагонаў іх эшалону, спынялася й адчыняла мітынг. Чырвонаармейцы траха ня ўсе выбягалі з вагонаў і грудзіліся ў грамаду, а болей нярухомыя й гультайныя зьбіраліся ў дзьвярох вагонаў і настарожваліся ўбачыць і пачуць, што будзе рабіцца і гаварыцца. Ёны бачылі, як кожны раз з гушчы прышоўшых да іх на спатканьне выходзілі адзін-другі прадстаўнікі, якія аддзяляліся з грамады і пачыналі свае прамовы. Гаварылі нядоўга, але ўсе прызыўна, завуча, бадзёрачы, настройваючы ваякаў на самаафяру ў імя рэвалюцыі. Таксама пачарзе вызываліся развітнейшыя й разьвейшыя з чырвонаармейцаў адказваць на прывітаньні, гэтак і адказныя прамовы выказваліся ў простае, зразумелае, ад душы шчырае мове, праводзячыся пекнымі наіграмі музыкі.

Праз усю дарогу Панкел быў у гэтым паднятым настрою, што з надзвычайнаю цікаўнасьцю лавіў кожнае слова прамовы, дапускаў іх да сэрца і салодка, ваяўніча адчуваў сваё пачуцьцё ў іх.

На адзін з чародных мітынгаў Панкел нават сам папрасіў у камісара сказаць невялічкую, але моцную, гарачую прамову і, дастаўшы згоду, зразу-ж пачаў гатавацца к выступу. Складаньне, форма прамовы, у яго галаве зляжылася паміж яго патугі, сама сабою, і на перагоне Панкел стараўся яе абгладжваць. Кожную думку, кожнае слова ён разьбіраў з усіх бакоў, перастаўляў з месца на месца, чарадаваў з другімі, падмяняў, дапасоўваў мацнейшае па ўкладзенай у яго сіле пачуцьця да слабейшага. Сваю прамову Панкел кіраваў на адну мэту, намерваўся зьбіць ёю адну цэль: бадзёрым і магутным пазывам запаліць у сваіх таварышоў смагу беспаладнай помсты да ворагаў працоўнага народу, да нішчыцеляў волі беднага, прыгнечанага люду. Стараўся ўлажыць у душу чырвонаармейцаў жалезную ўпартасьць і загартваць волю да рашучай перамогі над ворагам. Усё, што адцягвае думкі ад гэтага сьвятога дзела, што сваёю самотнаю дробязьцю засмучае сэрца, наганяе жуду і адбівае надзею, Панкел мусіў зганіць і зьвесці на нічога, задушыць. „Толькі йсьці ўперад, як ішоў я й дагэтуль“.

Хутка Панкел нашчэнт быў захоплен думкамі аб сваім выступе перад таварышамі. Патрошку ўражаньні яго пачалі маляваць вобразы розных момантаў з руху грамады, які станецца пад уплывам яго слоў. Вось у адзін момант твары ўсіх

зробяцца сур'ёзнымі, парывіста ўсе замахваюць рукамі, паціс-
нуцца ўперад, потым пасьпяшаць у вагоны і патрабуюць хут-
кай адпраўкі ў бойку... Яго, Панкела, будуць насіць на ру-
ках, гайдаць, гукаць, каб ён быў іх правадыром. „Эх, дае-
хаць-бы хутчэй да ўмоўленай астаноўкі“—у такт стуку калёс
пераказваў сам сабе Панкел...

Нарэшце дачакаўся—прыехалі. Поезд спыніўся... Панкел
першым выбег на станцыю, паглядзеў ва ўсе бакі, каб зла-
віць камісара і адчыніць мітынг, але—прымха—ды годзе!—
камісара вызвалі на перагаворы к простаму проваду, дзе ён
прабыў увесь час астаноўкі, не пасьпеўшы адказаць на пры-
вітаньне і падарунак сыягу прыйшоўшай на станцыю вярстоў
за дзесяць рабочай маніфэстацыі.

Панкел абурыўся ад злосьці, зажурыўся і хацеў ужо па-
сылаць праклёны і камісару, і камандзіру, і начальніку стан-
цыі. „Як-то яны мелі права так зрабіць? Чаму разьбілі яго
пляны? Гэта знарок, сумысьля?“ Але на хвілю спыніўся, па-
думаў і супакоіўся. „Што-ж! Нічога ня зробіш! Прыдзецца
пакінуць на другі раз. Усёроўна яшчэ пасьпею сказаць!?“
І хоць бадзёрасьць крыху апала, усё-ткі далёка было да су-
му, да жуды. Ня ўплыло й гэта на Панкела і ў сэнсе пахілу
яго думак да Прова.

Зусім не!

Праз два дні Панкел, седзячы ў другім вагоне, нават і не
сустракаўся з ім. Калі бачыў здалёк, то спакойна прапускаў
між ваччу. Неяк абуднілася ўсё й пасумнела перад нахлынуў-
шым пачуцьцём рэволюцыйнага настрою. Толькі на трэці
дзень з часу ад'езду з гораду на фронт, а назаўтра пасья
таго, калі Панкелу памяшала казаць прамову, Проў на аднэй
станцыі падбег да яго, хапіў за палу шынэлі і спыніў. Проў
быў задуменым і ня прымеціў незадаволенай міны Панкела,
які не хацеў нізашто спаткацца ў гэты момант з ім.

— Штосьці цябе й не злавіць, братка?—суха праказаў
Проў.

Панкел крануўся йсьці.

— Чаго-ж уцякнеш так хутка?—запытаўшыся, дадаў ён.

— Сьпяшаю... Вось хіба ўбачымся з вамі і пагутарым на
месцы,—нядбайна адказаў Панкел і крута, недалікатна нават
павярнуў ад Прова. Гэты скрывіўся, пагрозна матнуў рукою
і пабег па сваіх справах.

Пасья гэтага выпадку яны яшчэ пару раз спатыкаліся на
станцыях, у гушчы таварышоў, але абміналі адзін другога і, ні-
бы чужыя, разыходзіліся, не абмовіўшыся словам. Панкел не
спрабаваў вызываць з нутра душы маўклівыя перажыткі нядаў-

ных гутарак з Провам, насуленых ім плянаў і рашэньняў, якія прынясе яму фронт, а Проў ня лічыў патрэбным пакуль-што падгарачваць Панкела сваім настойным дапамінам: ён быў пераконаны, што яго агітацыя ня пройдзе дарма, што скуткі яе глыбока сядзяць у Панкелавай душы, і варта толькі ў любы час да іх дакрануцца, як яны абудзяцца. За гэта Проў быў спакоен.

І абудва з іх бачылі ў часовай чэрствасьці сваіх адносін звычайнае зьвязішча.

Праўда, Панкел часта-густа, адыходзячы ад месца стрэчы з Провам, міжвольна задумоўваўся, няпрыметна азіраўся і недавольна казаў:

— І нарэшца ён заўсёды на мяне, ліха на яго!

Так няпрыметна мінаў час, так няпрыметна праляцеў і ўвесь тэрмін дарогі.

І калі эшалон прабягаў апошні прагон, Панкела ахапіў нейкі трывожны настрой, яму якасьці ня верылася, што ўжо яны хутка прыедуць на месца; мігала хаценьне, каб час расьцягнуўся яшчэ надалей, каб сама язда прадоўжылася.

Панкел стараўся адганяць думкі аб тым, што вось-вось яны прыедуць, спыняцца і пачнуць выгружацца; ён нярухома ляжаў на палку вагону і не звачваў ніякай увагі на рухавасьць заклапочных таварышоў.

Гэта яго паказная й натужная нядбайнасьць нават зьварнула на сябе ўвагу некаторых яго таварышоў, якія клапатліва і нэрвова забегалі па вагоне, зьбіраючы рэчы, скручваючы шыналі і аглядаючы вінтоўкі.

— Ну, а ты-ж як, Панкел? Так і ня думаеш вылазіць на Быстраўцы?— здзіўлена пытаў яго сусед, азіраючыся на Панкела.

— А ён паедзе проста, праз фронт, да дэнікінцаў у госьці,—падказаў другі, усміхнуўшыся

— Што-ж за дзіва!—дадаў трэці,—бач, Панкел і родам з дэнікіншчыны.

Панкел маўчаў, нібы ні аб ім зусім і гутарка йшла. „Няхай баўтаюць, што хочуць,“ падумаў ён, „языка не адрэжаш або ня прывяжаш к зубам...“ І сам адварнуўся да сьценкі.

А таварышы ня ўнімаліся: жартавалі, падсьмейваліся за яго спакой і нядбайнасьць да ўсяго. Далей-болей—і чуць ня ўвесь вагон загутарыў аб Панкеле.

— Штосьці наш Панкел занурыўся сёньнека. Ці не каханую колішнюю толькі сьніў?

— Як ня журыцца—гарачая справа на носе... Тут ужо не аб каханых ходзіць...

— Яно-б ехаць ды ехаць, а то раптам, глядзіш, і злазіць прыходзіцца.

Адзін другога вастрэй, адзін другога іранічнай выкідалі таварышы словы і пускалі іх у Панкела, стараючыся ажывіць і дастаць ад яго адказ. Але мэты яны не дасягалі. Панкел ляжаў і маўчаў. І толькі, дзякуючы рэзкаму сьвісту цягніка, які вяшчаў аб прыбліжэньні станцыі, заставіў Панкела падняцца і сесці.

— Ці-ж ужо прыехалі?—неахвотна праз зубы праказаў ён, зьвярнуўшыся ні-то да самога сябе, ні-то да таварышоў, і пачаў пазяхаць, пацягвацца і крактаць.

У гэты час некаторыя з чырвонаармейцаў, пасьпеўшы сабрацца, завіхнуліся йзноў вакол гутаркі з Панкелам, а другія яшчэ зьбіраліся і не зьвярталі на яго ўвагі.

— Яшчэ з пару прыдзеца ехаць,—пасьмяяўся адзін.

— Бо мы-ж едем без перасядкі ў Растоў,—дадаў другі.

Цэлы шэраг другіх не аставаўся ў даўгу.

Панкел не шманаў: ён пачуў, што поезд збавіў ход, і моўчкі зьлез з палатак ды прыняўся агляджаць свой куфэрак.

IV.

Многа часу не патрабавалася для таго, каб разьмясьціцца войску ў адведзеных для яго на станцыі Быстраўцы памяшканьнях, але ўсё-ткі, пакуль гэта пасьпелі зрабіць, мінула болей пяцёх гадзін. Дзень быў зьмінтрэжан цалкам.

Панкелу, як на тое ўжо йшло, і тут выпала месца ўблізку ад Прова (вядома—Проў пастараўся для гэтага). Толькі яны выгрузіліся з вагонаў, ён увесь час сачыў за Панкелам, і няпрыметна для Панкела апынуўся ў іх партыі, разьмешчанай у будынку быўшай Мар'інскай гімназіі.

А зрабіўшы гэта, Проў з першае хвілі пачаў меркаваць на тое, каб выбраць зручны выпадак пагутарыць з Панкелам, абудзіць у ім астыўшую цікавасьць да надыходзячай авантуры і ня даць яму перадумаць. Проў нават пачаў пабайвацца, бачачы зьменнасьць у Панкела, і дрэнчыў хутчэй абламзаць яго з галавою.

Але гэтае асьцярогі не патрабавалася; здарэньні шанцавалі Прову: у Панкела, на дзіва хутка, насьпела новая зьмена, якая вярнула яго да настрою часоў гутаркі з Провам на месцы. Казармскае паветра, абставіны казарменнага абыходу раптам нахлынулі на яго і сагналі повеў дарожнага ўражаньня... Панкел, прымеціўшы ўблізку да сябе Прова, зарупіўся аднавіць з ім гутарку. І нават недаволіўся, калі час бег, а гэта не ўдавалася зрабіць, бо Проў перш нудзіўся з цэлою гадзіну на адзіноце, а потым, з вечара да самае поўначы, лётаў, як шалёны, з памяшканьня ў памяшканьне, чагосьці шукаючы між чыр-

вонаармейцаў, шушукаючыся з некаторымі з іх, мабыць, сваімі хаўрусьнікамі, і пры гэтым заўзята матаючы галавою.

Толькі а пачатку першае гадзіны па поўначы Проў звольніўся і заявіўся на сваё месца. Панкел, вядома, гэтага не дачакаўся—ня мог прасядзець бяз сну якіх з пяць гадзін засаб: што рабіць пры гэтым? А без работы ды ў роздуме нялёгка. Праўда, за дарогу ён не ўтаміўся, ня мог утаміцца пры сваім настроі, аднак, толькі пераступіў парог дачаснае казармы, як ім заваладала нейкае цяжкое пачуцьцё, вельмі блізкае да ўтомы. А калі пачало мрачэць і вечар зазірнуў у вокны будынку, Панкела пацягло да сну—нават вячэраць яму не захацелася, толькі выпіў кубак пустое гарбаты і хутчэй-жа лёг спаць. І толькі ўлёгся на койку, як ужо праз хвілін пяць храпеў, ня глядзячы на тое, што вакол яго стаяў зычны шолам, крык і гоман.

Маладое зялёнае жыцьцё заўладала цалкам маладымі жыцьцёрадаснымі чырвонаармейцамі, сярод якіх ён быў старэйшым, бадзёрыла іх упарта, адганяючы прэч усе страшныя думкі, якія пагражалі аб наступным баявым хрышчэньні. Фронт быў пад носам, усяго якіх-колечы дванаццаць-пятнаццаць вярстоў ад Быстранкі, але—што ім было да таго! Ём дадзена мажлівасьць бяспечна, спакойна правясьці ноч, супачыць ад дарогі. Цалюткая ноч у іх распараджэньні! А ноч бурнакіпучаму маладому жыцьцю—гэта вечнасьць. Як у дастач можна пажыць у гэты тэрмін! Што там, назаўтра, чакае іх, то будзе, бач, толькі заўтра, мо' зрана, мо' ў абед, а мо' і зусім вечарам! Усё залежыць ад капрызлівых здарэньняў... Ды й што там заўтра? Мала што заўтра! Ці-ж на сьмерць яны засуджаны, ці-ж на няшчасьце прызначаны, што трэ' палохацца заўтрага? Ці-ж, наогул, ёсьцека што страшнае для маладога, прагнага і палкага ваякі? Бач, яны-ж прыехалі сюды, на фронт, не для афяр, не на загубу, а змагаць сьбіернага ворага свабоды, працоўных людзей, абараніць соцыялістычную савецкую краіну ад пасяганьняў на яе... Яны прыехалі сьніць прадаўнічы наступ паноў і капіталістых, якія нясуць працоўнаму народу скінутыя ім ярмо і ланцугі няволі; яны прышлі па волі паслаўшых іх братаў і бацькоў пад аховаю Чырвонага Сьцягу Комунізму, поўныя натхненьня, вялікай гатоўнасьці і палкай адвагі скончыць з паганым цудзішчам, што працягвае рукі па сьветласьць волі. І сэрцы іх поўны гатоўнасьці змагацца за яе, і душа поўна бадзёрай веры ў перамогу. А іх вясёлыя твары, што пыхаюць радасьцю, а іх цёплыя бесклапотны сьмех! А жарты, а гулянкі, а штукарства!..

Панкел соладка праспаў пад гоман і шолам казарменнага жыцьця болей чатырох гадзін. Праўда, часта ён прачынаўся і паглядаў, ці няма Прова, але зараз-жа йзноў апускаў голаву,

заплюшчваў вочы і храпеў-храпеў. І хто ведае, колькі-б гэтак Панкел прабавіў часу, каб ня зычны, нечаканы стрэл за вакном, зроблены мабыць па неасьцярозе вартаўнічым.

Панкел раптам ускочыў з пасьцелі, вылупіў вочы, сюды-туды кінуў узрок і праказаў, крыху супакоіўшыся:

— Што за трасца! Няўжо гэта вораг падыйшоў к Быстранцы?—і каб усё-ткі праканацца, ён падбег к вакну і паглядзеў на двор. Густая цемра паўднёвай зімовай ночы ахутала яго; толькі прамень, цягнучыся доўгаю палоскаю ад вакна, расьсякаў яе, кладучыся на брудную ад гною зямлю і дастаючы сваімі канцамі пахіленага шастаколу пустога саду.

Панкел сьмела адварнуўся ад вакна на казарму, у якой з грамады жартуючых чырвонаармейцаў ніводзін нат'і не зьвярнуў увагі на стрэл. Гэта Панкела супакоіла, і ён паважна вярнуўся да койкі, пацягнуўся над ёю соладка і зноў разьлёгся...

Але ўжо заснуць ня мог: утома мінула, а сон ня меў сілы збароць вакольнага шуму ў казарме. Аднак, Панкел усё-ж не хацеў уставаць, сілячыся ляжаць нярухома, абдумоўваючы наступнае. Яму памяшаў Проў. Скончыўшы свае справы на станцыі, Проў вярнуўся ў казарму. Ён быў вясёлы і задаволены. Аб яго задуме ведаў тут толькі Панкел, з якім Прову няйначай трэ' было сягонья-ж пагутарыць аб прадстаячай справе. Пераступіўшы парог часовай казармы гімназіі, Проў раптам пакіраваў да Панкела. Падышоўшы, ён перш не адважваўся яго зачапіць, думаючы, што Панкел сьпіць, і крыху пачакаў, ласкава глядзячы яму ў твар. Потым рашыўся і крануў Панкела за руку. Панкел мігам расплюшчыў вочы і глянуў у твар Прова.

— Ня сьпіш, Панкел?— запытаў Проў з лёгкаю ўсьмешкаю.

— Дагэтуль спаў ды стрэл абудзіў,—адказаў спакойна Панкел, паднімаючыся і садзячыся.

— Які стрэл?— здзівіўся Проў.

— Ды вось тут, пад вакном: вартавы па неасьцярозе мабыць стрэліў.

— Ну, і што?

— Нічога.

— Ага!...—Проў крыху падумаў.— Ведаеш, Панкел, я хацеў-бы з табою пагутарыць аб сім-аб-тым,—запрапанаваў ён.

— Ну, добра! Гэта не мяшае. Я таксама чакаў вас для гэтага,—згадзіўся Панкел.

Проў усеўся поруч з Панкелам, нахінуў да яго голаў і, крыху падумаўшы, сказаў:

— Ну, дык як-жа ты, Панкел, парашыў з нашаю справаю?

Напэўна ўжо добра абмазгаваў? Бо штосьці, я бачу, ты зусім іначай настроен... нібы раздумаў?..

— Дальбог...—перабіў Панкел...—занадта цяжкое пытаньне: нельга парашыць сора, каб проста вам адказаць.

— А чаму?

— Сьмеласьці, бачыце, ня маю. Мне ўсё здаецца, што з гэтага нічога добрага ня выйдзе...

Крыху пачакаў, нібы шукаючы слоў...

— Вось я прыпомніў якраз,—загаварыў далей Панкел,— быў такі выпадак: адзін раз мой таварыш таксама быў згадзіўся перайсьці да ворага і... што-ж вы думаеце?—казакі і белагвардзейцы насмерць замучылі яго...

Слова „белагвардзейцы“ Прова чапнула за жывое, ажно ён скрывіў незадавольную міну і злёгка скалатнуўся. Панкел глядзеў удол і гэтага ня прымеціў.

— Вось гэты мой таварыш,—казаў далей Панкел,—і яшчэ двое з ім перабеглі да белагвардзейцаў, а тыя ўзялі ды мучылі-мучылі іх, зьдзекваліся-здзекваліся, ажно й жыцьцё адабралі. І, слухайце, толькі за тое, што яны былі ў Чырвонай арміі і самі рабочыя. Ці-ж гэта магчыма? Якавы-ж тады лад з імі можа быць? Хто-ж можа ручацца, што з намі, бач са мною, яны гэтага ня зрабяць?

Проў выслухаў з увагай і зразу не знайшоў, што адказаць на пастаўленае яму пытаньне. Толькі спусьціўшы мо' хвілін з дзесяць, ён незразумела для Панкела прамовіў:

— Гэтак кажуць кіраўнікі...

Панкел не ўясьніў гэтых слоў, але міжвольна адчуў, што Проў імі або зацьмявае праўду, або хавае чэснасьць. Гэта Панкела наздрочыла, і ён упічна ўхмыльнуўся ў вочы Прову.

— Ну, як? Ня верыце гэтаму?—закінуў ён у дадатак.

— Такі й ня веру, бо калі тое й было, то можа ў сьне, а не сапраўды... Многа ёсьць доўгіх языкоў, каторым трэба часацца аб што-колечы... Ды на ўсё трэба рашчот палажыць... Вось, вер, браце, мне: што датыча нас, та я ручаюся галавою, што мы ў іх будзем, як у Хрыста за пазухаю... Ты ня верыш мне? Тады... вось маеш з сабою набіты сям'ю кулямі рэвольвэр...—Проў спотайку працягнуў Панкелу руку з рэвольвэрам...—На, вазьмі, і ў выпадку таго, калі я хлушу табе, пускай у мяне ўсе кулі... Згодзен? Хочаш?

Панкел задумаўся.

— А скажэце, калі ласка,—раптам загаварыў ён,—чым-жа мы мецьмем апраўдаць такі нехарошы наш паступак?.. Бач, сумленьне будзе мяне мучыць, што я прадаю справу працоўнага народу, што я зьмяняю дзелу свабоды...

Проў ня даў Панкелу дагаварыць: ён сьціснуў яго руку і перабіў на слове.

— Чым апраўдаць? Гм! Якое каму апраўданьне трэба даваць? Перад кім? З якое прычыны?... А калі ўжо так, перад самім сабою, дык проста сваёй уласнай карысьцю, сваёй уласнай выгадай... На сьвеце даражэй ёсьць усяго чалавечае жыцьцё, яго самотнасьць... Чалавек, асоба—гэта асобны цэлы сьвет, як асобная дарагая будыніна. Вось гэту будыніну й трэба ахоўваць, сьцерагчы... Трэба, каб яна прастаяла належачы ёй тэрмін як найбольш карысна для сябе... Разумееш, чалавек—гэта сьвятая рэч і, як сьвятую рэч, яго трэба шанаваць у імя таго жыцьця, якое яму дадзена, у імя шчасьця гэтага жыцьця... Хто-ж цябе пашануе, калі ня ты сам? Хто аб табе паклапоціцца, калі ня ты сам? Бачыш—з цябе зрабілі бескаштоўную рэч, якую шпурляюць усюды, як трэску... Трэска падае ў воду—тані; трэска пападае на агонь—гары... І ты згарыш загадзя, як трэска, калі ня вырвешся з цэпкіх рук, што хапіліся за тваю самоту... А сям'я? А родныя? Жыць з імі разам, стрэўшыся пасля доўгай разлукі... Жыць вольна і незалежна, ахоўваючы сябе ад пасяганьняў на тваё шчасьце й волю... Вось, як цяпер. Уласна ты жывеш? І ўласна, наогул, ты—ты? Вядома, што—не. Ты—нявольнік казармы, ты—раб, ты—астрожнік. Табою распарадкуецца чужая воля. Падумаў, колькі табе давялося перацяраць гора, перанесьці мук, недахваткаў і розных нягодаў? Сам ты казаў, што каля дзесяці разоў цябе адпраўлялі на фронт і каля дзесяці разоў ты вяртаўся раненым, ледзьве жывым... Болі, шпіталі, галадуха... Нуда, маркота, журба... А цяпер вось ты йзноў перад тварам сьмерці, на нажох і сярод куль. А завошта, запытай? Што ты дастаў за гэта для сябе? Для сям'і? Нічога!.. І не дастанеш, павер... А згубіш жыцьцё дарэмна, за няма-што... Вось табе апраўданьне... Бяры, разьбірайся... Як яблыка—круглае, як сонца—яснае. Бяры—пераконвайся...

Проў пільна ўзорыўся Панкелу ў вочы і з хвіліну пранізваў іх сваім вострым, калючым і цяжкім узрокам. Ажно Панкел ня вытрымаў холаду яго вачэй і прыхмурыў свой погляд. Яму стала раптам неяк млосна, някавата. У душы заскрабало сумненьне, у галаве замітусіліся адрыўныя няясныя думкі, туманна-нявыразныя, але колкія жаданьні засьвідравалі грудзі.

— А, бач, многа шчырай праўды ў словах Прова, — мігнула ў галаве Панкела, — сапраўды-ж, калі я пачну ўжо жыць пачалавечаму? Калі я вырвуся з гэтых балючых ланцугоў ваеншчыны? Калі я пачую сябе вольным?

Гэтыя яго думкі Проў перабіў сваім запытаньнем, зьвернутым да Панкела.

— Ну, дык што ты скажаш? Нябось, усё яшчэ думаеш сумнявацца й надалей?

Панкел адказаў ня зразу, нібы ня маючы магчымасьці выявіць тое становішча свае душы, якое апанавала яе пасля камяністых праколваючых слоў Прова. Ён мусіў пачакаць, падумаць... і толькі праз хвілін пяць адказаў:

— Але, сумняваюся.

Проў падняўся, недавольна зарухаўся, адварнуўся ўбок, потым выразна паглядзеў на Панкела і сказаў:

— Дарэмна, браце... Мыляешся... з-пад рук выпускаеш волю... я табе кажу! Адгані прэч сумненьне... Бяры, калі ляжыць каля рук. Будзь чалавекам, цьвёрдым, упэўненым, рашучым, а не анучай, мачулай. Ну... Згодзен, ці не? А то ўжо трэба лажыцца спаць і... канчаць... Кажы, Панкел, згодзен?

Панкел увесь сьціснуўся, нібы ўвайшоў у думкі, натужыўся ў разгадках гэтых думак, зачাপіўся за перамогшую з іх і, трымаючыся яе, запытаў:

— А які ваш плян?

Проў прысеў, зьмяніў міну й дабрадушна адказаў:

— Памойму, навошта табе заўчасу ведаць... Ты-ж усё яшчэ не рашыўся... І толькі новых сумненьняў нажывеш.

А думка напірала на Панкела.

— Мне трэба ведаць усё, каб я мог ноччу абдумаць, вырашыць і тады...—настойна сказаў ён.

Проў спусьціў тон.

— Скажу табе праўду, Панкел: ніякага вырабленага пляну няма... Ды навошта той плян? Усё ў маіх руках... Вось па згаворанаму знаку зьбярэмся і...

— Чаму вы так цудна кажаце: няма? Ня так-жа гэта проста—узяў і пайшоў.

— А амаль ня так: зьбярэмся і пойдзем... Пойдзем сьмела і ніхто ня верне.

— Ці-ж вы спадзяецеся, што так удасца?... Ой, я бачу, што мы... Слухайце, Проў, а каб..

— Ну, ну, ну?!

— Вось, лепей было-б так: выпрасіцца ў разьведку, а вам узяць камандаваньне ёю, і тады выйдзе шыта-крыта...—парадзіў Панкел, забыўшы сумленьне, кінуўшы роздум і падданы ўгаворам Прова.

А гэты давольна ўхмыльнуўся, і на твары яго бліснула лёгкая хітрая ўхмылка, так-жа хітра зажмурылася левае вока, і ён коратка і выразна сказаў:

— Так, яно так і будзе. О, брат, мы ведаем, як і што зрабіць...

Панкел упяршыню неяк прасьвятлеў, ажывіўся, нібы ім заўладала нейкая асобная сіла, якая сагнала ўсё старое і вымавіла вуснамі Панкела:

— Тады... рабеце... я з вамі... я ваш... я ад вас не адстану...

Проў стрымаў сур'ёзную міну на твары, нават вокам не маргнуў; усе вынікі ад перамогі над істотаю Панкела ён перанёс у нутро, якім і адчуваў сваю ўрачыстасьць.

— Заўтра я табе падам знак,— сказаў ён, падняўся і пайшоў ад Панкела.

А гэты сумненным узрокам правёў яго да месца, адварнуўся, пацягнуўся некалькі разоў і, стараючыся быць спакойным, з закончаным рашэньнем улёгся спаць.

У казарме панавала ціша. Чуўся здаровы нярэзкі храп соладка спаўшых чырвонаармейцаў, ды з-за вакна даносіўся тупат шагоў вартавога ірэзкі брэх сабакі. Сумная лямпа-газоўка слаба дагарала, і полымя яе агню нясупынна калыхалася, ганяючы па памяшканьні страшлівыя цені.

Панкел ляжаў спакойна й нярухома, але сон да яго няйшоў: на яго раптам нахлынулі роем думкі; быццам і пакідалі яго пасья расстаньня з Провам толькі дзеля таго, каб асьвяжыцца, набрацца сіл і наймацней ашчаперыцца за голаў Панкела. Спрачацца гэтым думкам нельга было ніякім чынам: і Панкел захапіўся імі цалкам. Прадстаячае, на вошта ён толькі-што даў згоду, вырасла ў цэлую гору, раздалося ва ўсе бакі, ахапіла яго сьцяною свае цемні і акрыла, бы мяшком, хаваючы сьвет і жаданьне, і думкі, і волю, калі яны датыкалі чаго іншага. У вобразах жывых зьявішч, вагромністых і чудаўных, усталі розныя запытаньні: як і чым усё гэта скончыцца? Што з гэтага выйдзе? І... страшней і пагрозьней іншых: ці варта такі яму, Панкелу, на гэта йсьці? Мала, што Проў стараўся ўсяк угаварыць, праканаць яго, што ўсё задуманае варта мэты, што яно беспраменна, вымушана патрэбамі поўнасьці яго, Панкела, жыцьця? Мала, што Проў лічыў свае даказы Панкелу важкімі й значнымі, нібы новымі, дагэтуль невядомымі яму, аднак Панкел глядзеў на іх ня сур'ёзна, лічачы ўсё выясьненае яму вядомым і старым; да таго старым і асвойтаным, што не хацелася паглыбляцца думкамі. Панкел пачаў сам ужываў іх для ўгавору сябе самога, калі да яго часамі надыходзіла пачуцьцё ўтомы і маркотнасьці і злы дух падбухторваў на праступак, на здраду справе працоўнага люду, на здраду работніка-сялянскага ўраду і чырвонай арміі. Кожны раз тады ён глушыў і нішчыў гэтыя даказы, бо захаванае ўглыбі яго душы пачуцьцё шчыра-

га рэволюцыянэра-народалюбца і адчайнага ворага крыўдзіцеляў працоўнага народу, прабівалася напаверх і патрабавала сабе пачэснага месца ў яго істоце. Разьбіваўшы іх сам ад сябе за кожным прыступам, Панкел зразу перарабляўся і станавіўся бадзёрным, палкім абаронцам рэволюцыі, яе адважным салдатам.

Праўда, чым далей прамінаў час, тым утома ўмацоўвалася ўсё болей і болей, маркотнасьць паглыблялася, і шчырае пачуцьцё рэволюцыянэра-ваякі гасла, зацьмявалася. Казарма й вайсковасьць, вайна й раны, шпіталі й мукі цяжарным каменем ціснулі яго з усіх бакоў. А закраўшыся ў сэрца жуда па роднай сям'і і кутку пасабляла гэтаму. Ня дзіва, што гэтакія абставіны лёгка падгатаўлялі ў ім добрую глебу для ядрага ўзросту ліхому семані.

На гэтку вось глебу якраз і ўспаў Проў, сумеўшы закінуць у парушаную душу Панкела праступна-завабнае слова. І хоць ня так ужо лёгка гэта яму далася,—Панкел як-ніяк пільна азіраўся вакол, не забываў і другога боку справы, стараючыся падлічыць тья скуткі, да якіх хіліць зьмена рэволюцыі,—але-ж усё-ткі паддаўся, з натугам, з нутраной барацьбою ды паддаўся. А паддаўшыся, у хуткім часе яму стала рупіць гэта, стала балець. Яго душа раздваілася, і між дзвюма яе часткамі ўзгарэлася барацьба, якая пачала мучыць Панкела, дратаваць усю яго істоту. Страшныя вобразы-зданьні і мары-выгляды панесліся перад ім. Панкел раз-за-раз зрабіўся бязмоцнай трэсачкай на ўздыме іхніх бурных хваль, бязвольным і бязмоцным стварэньнем... Вакольная сапраўднасьць зрабілася страшнай выявай. Ім абуяў нейкі нявыразны сполах, і вось-вось гатавалася вырвацца з усіх часьцін яго істоты, пагражаючае злому духу, вырашэньне: кінуць, ня йсьці з Провам, праклясьці тую хвіліну, у якую даў яму сваю згоду... Але якраз на парозе да выяву гэтага рашэньня ўзьнялася якаясьці варожая яму сіла; яна абурыла істоту Панкела, і ён быў бязвольным, пакорным у яе абдыме і пад яе ўказку сказаў-пастанавіў: „Няхай будзе, як будзе, а калі ўжо парашыў—ня буду адступаць. Я-ж усё-ткі не адзін ды й не ануца“. Пасьля некалькіх пераказаў рашэньня гэтага Панкел спыніўся на ім, супакоіўся, агарнуўся коўдраю ды соладка-соладка заснуў, бы забіты...

V.

Назаўтра—ня гледзячы на тое, што позна заснуў, Панкел прачнуўся адзін з першых і адчуваў сябе нішто, нават бадзёра.

Хваля казарменнага жыцьця абдала яго ўсяго і ўсяго заліснула. Гарбата, праверка, прыбраньне, сход і інш.—нішто не прайшло паўз Панкела, каб не зацікавіць яго. Нават, па-

ягонаму, яксьці ўсё гэта сёння выглядала шмат цікаўней, як заўсёды дагэтуль: хоць усё гэта было й знаёмым, але сёння аддавала чымсьці новым і сьвежым. Праз гэта час імчаўся хутка й няпрыметна, так што не пасьпеў Панкел і агледзецца, як падасьпеў абед, а за ім і вячэрні чай. Дзівіла, цікавіла і трохі суміла яго толькі тое, што на працягу ўсяго дня ня прышлося яму сустрэцца з Провам і атрымаць ад яго заўчасна абяцаны ім знак; паміж тым, думка толькі й вярцелася вакол гэтага фокусу. „Што-колечы нядобрае, мабыць. Ці не перамяніў толькі Проў сваіх думак аба мне? Сумеўся і толькі... І меў рацыю, бо гэтак доўга я не паддаваўся, валэндаўся з ім, вадзіў яго за нос... А гэта—невытрываласьць і перашкоды... А дарэмна—трэ́ было йначай рабіць... Вадзіў-вадзіў—і потым ні-то згадзіўся, ні-то—не. А чаму-б мне было зразу не зрабіць гэтага? А то... каб хаця не наадварот усё гэта выйшла—тады-ы...

Панкела агартаў сум, а ў душу закрадваўся нейкі сполах. Ён не на жарты пачынаў шкадаваць, чаму не зрабілася ўсё без яго, каб ён ня знаў і ня ведаў... Чаго і як яго злучыла з гэтым Провам, які так аблутаў яго душу...

І вось, якраз у самы разгар гэтых яго роздумаў і раскаяньня, зьявіўся Проў. Падыйшоўшы няпрыметна да задуменага Панкела, ён крануў яго пляча і паўшэптам праказаў:

— Усё ўжо гатова! Зьбірайся, брат... Якраз патвойму і выйшла: на разьведку пойдзем.

Для Панкела гэта было нечакана і ён ажно жахнуўся і здзіўлена запытаў:

— А многа нас пойдзе?

— Чалавек з трыццаць...

— Тры-ыц-ца-аць?—цягуча й здзіўлена праказаў Панкел.

— Але! Чаго-ж дзівішся, а? Чым больш—тым лепш.

Будзь гатоў, а я пайду... Мне трэба йсьці...—скорамоўна пераказаў Проў і, пакінуўшы Панкела, хутка пабег з будынку.

Панкел падняўся з койкі, нейкі час пастаяў на адным месцы, нібы ашаломлены з замершымі думкамі й разбураным пачуцьцём, праз буйнасьць якога нічога нельга было адчуваць, і затросься ўвесь ад нейкай дрыготкі.

Хоць Панкел ужо быў добра падгатаваным, усебакова сумеў абдумаць сваё рашэньне, аднак такая раптоўная разьвязка перапужала яго й нанова прывяла к сумненьню... А да гэтага яшчэ, неадходна падсьцерагаючы яго нутраны папрок выяўляўся ўсё ясьней і выразьней. Сутаржна Панкел сыйшоў з месца і ціха, несьвядома пачаў зьбірацца. Рукі паслушна, часта мімавольна ходзячы, сабралі пасьцель, палажылі ў куфэ-

рак рэчы, паставілі яго пад койку; потым надзелі на яго фігуру шынель, ворак і патронную рамухоўку, а ногі самі крануліся к выйсьцю з часовае казармы. Панкел заручыўся ад суседа пасачыць за яго куфэркам, усё яшчэ думаючы вярнуцца, ня верачы ў надыйшоўшы задум, а ўсё лягчэйшае й каштоўнейшае забраў у ворак, у кішэні, запазуху. Праз плячо ён павесіў вінтоўку, а к боку да поясу прычапіў рэвольвэр.

Выходзячы з казармы, ён некалькі разоў акінуў яе пільным узрокам, нібы баючыся, каб самыя сьцены не данеслі нікому, пакуль ён скончыць усё. Бач, Панкелу думалася, што яны чулі адны-аднымі.

Чырвонаармейцы, між якімі праходзіў Панкел, не зьвярталі на яго ніякае ўвагі: мала куды і зачым яго пасылаюць! Кожны дзень ідзе каравул, пост, разьведка, дняваньне і інш.

Толькі адзін, занадта ўжо цікаўны, ці няўцерпны, калі праходзіў між яго Панкел, запытаў:

— Куды гэта, таварыш?

— У разьведку, брат, іду,—ахвотна, не падазраючы нічога, адказаў Панкел і неяк быў задаволен тым, што хоць адна душа ды зацікавілася ім.

— З богам, таварыш! Жадаю посьпеху!—пажадаў запытаўшы, сам здаволены тым, што яго мінула гэта.

— Дзякую, браток!—падзякаваў Панкел і выйшаў на двор.

А надварэ, ці ўжо пад уплывам зорнай ночы, ці пад націскам шчырага пажаданьня таварыша, які адзін загутарыў з ім у казарме пры яго выхадзе, Панкел нібы ажыў, абадзёрыўся; нахлынулі сьвежыя думкі й пачуцьцё.

— Куды-ж гэта йсьці?—Ды ці варта наогул куды йсьці? Сумненьне выбілася наперах між думак.

— Панкел! Сюды!—пазваў яго голас з-за варот.

— Я!—скорамоўна адгукнуўся Панкел.

— Ідзем хутчэй, ужо ўсе ў зборы, чакаюць.

Панкел здрыгануўся, але паслушна пакіраваў у вароты. Вартавы не запытаўшыся прапусьціў яго на вуліцу. А на вуліцы ля сьцяны стрэў Панкела пасланец, які спыніў яго і штосьці прашапацеў, паказаўшы наперад рукою. Прастаяўшы з хвілю-другую, троху пашаптаўшыся, яны крануліся і пайшлі. Ішлі праз нейкі пляц, ці проста гала, праз два завулкі, крывыя, вузкія й няроўныя, і хутка выйшлі да некага будынку, у вокнах каторага сьвірэў агеньчык і мітусіліся людзі. На вуліцы-ж, перад ганкам будынку, ужо ў парадку стаялі ўсе йдучыя ў „разьведку“.

Панкела пасланец прывёў да задняга раду, паставіў яго поруч з нейкім таварышам, а сам пабег у будынак. Панкел

паслушна стаў, агледзеўся вакол, азірнуў суседзяў; хацеў перамовіцца з кім, але, раз таму, што ў змроку не разгледзеў добра, а другі раз затым, што тыя маўчалі, ён нічога не сказаў і спакойна, да акамянеласьці спакойна, стаяў.

У пярэдніх радох ішла ціхая гамонка, даваліся нейкія распараджэньні, напэўна, самім Провам—добра Панкел не расчуваў. Ды ўпраўду, ён і не стараўся прыслухоўвацца. Ён апанавала нейкая дзеравяная нядбайнасьць, бясьцікаўнасьць да ўсяго, што рабілася перад ім: праўда, хвілінамі ў душу Панкела пранікала цяжкасьць, горнасьць і гідлівасьць. Разам з тым выблісквалі сумненьне, неспакой і трывога, якія падпальвалі ў нутры сумную думку—пазыў вярнуцца, уцячы хоць адгэтуль. Няпрыметна для сябе, Панкел палохаўся бліжэйшых хвілін. Але брак часу ня даў мажлівасьці вырасьці думкам у тое ці іншае рашэньне. Каманда: „шагам марш!“, раптам даляцеўшая да яго вушэй, быццам штырхачом даўбанула яму ў плечы, і Панкел пакорна, адначасна з усімі падняў левую нагу і топнуў у тахт камандзе. Ад агульнага ступу пачуўся глухі стук, разьнёсшыся ў цішы далёка вакол. За першым тут-жа адступіўся другі, трэці, пяты, дзесяты. Перагаварваньні між некаторымі чырвонаармейцамі пры хадзе глухлі ў топаце шагоў; толькі рэдкае пакашліваньне перамагала іх тупат і новаю нотаю ўрываўся ў аднатоннасьць нявыразнага рэха між сьценамі дамоў і хат. Зрэдку сям-там, воддаль і ўблізку, адзываліся чуткія сабакі і трывожны бразг калатушкі вартуніка.

Панкел ішоў, спусьціўшы кнізу голаў, маючы перад сабою цёмныя, нявыразныя цені таварышоў. Зусім ня прымеціў ён, ахоплены ўвесь тлумнымі няяснымі думкамі, калі разведка выйшла з жылога месца і апынулася ў полі. Каманда—„цішэй шаг!“, глуха данёсшыся сьпераду, вымусіла яго падняць голаў і азірнуцца вакол. Панкел угледзеў, што ён астаўся крыху ўзадзе, на адгоне, ад бакавых таварышоў, і некалькі шагоў зрабіў бегам, каб параўняцца з імі; бягучы, ён пачуў утому і падазрона паглядзеў уперад.

Чорная сьцяна цемры акружала іх грамадку. Чым далей разведка падавалася ўперад, тым болей адсоўвалася разам з ёю і пярэдняя сьцяна цемры.

Дарога, якою йшла разведка, была роўная і гладкая і гэтым казалі аб роўнай мясцовасьці. А дзякуючы гэтаму і ветру, зьлёгка павяваўшаму ў пасяленьні, тутака адчынялася прастора дзьмуць, як хоць. І вецер выкарыстоўваў гэту магчымасьць: дзьмуў, як меў сілы.

VI.

Ужо выйшаўшы са станцыі, Панкел пачуў у сваім нутры штосьці асобнае, ні-то трывожнае, ні-то гадкае. Ён перш стараўся на гэта не звараचाць увагі, заглушаючы сілком думкі і кіруючы зрок то на зырккі зоркі, то на рух цёмных сьцен, якія агароджвалі абшары перад імі. Але чым далей „разведка“ падавалася ўперад, тым мацней і надаедней гэта „штосьці“ старалася адцягнуць Панкела ад усяго староньняга, вымушаючы спыніцца на сабе й на сваіх дзеях. Міжвольна, пад нейкім магутным націскам, Панкел усё часьцей і часьцей пачаў азірацца назад, на станцыйныя будынкi, на пяройдзенае поле. Кожны раз, бы толькі ён паварачваў голаў, у яго ваччу маляваліся страшныя фігуры цудаў. Вадакачка выглядала асабістым сіберным зьверам, які, здавалася, бег за ім, матаючы вялічэзнаю галавою і растапыранымі рукамі, а меншыя будынкi са сьвятлом у вокнах здаваліся паўзучымі цмокамі.

Панкел праз сілу, сьціснуўшы зубы, вымушваў сябе пільней узірацца ў цемру ночы, але як-бы ён ні ўзіраўся, усё-ж нічога ня бачыў у сапраўдным жывым выглядзе. Толькі й дасягаў ён таго, што тыя здані, якія маляваліся яго патрывожаным уражаньнем, мяняліся ў ваччу, перароджваліся на новыя і яшчэ страшнейшыя.

Спалах, ахапіўшы Панкела, пачаў пераходзіць ва ўтому і злаваць яго; пачыналі балець ногі, дрыжаць усё цела; хада рабілася не падсілу, і Панкел, чым далей, тым часьцей і на болей адставаў ад каманды, ня маючы сілы нагнаць яе і йсьці з ёю нага ў ногу.

— Што з табою, таварыш, чаго ты адстаеш?—падазрона пытаў Панкела час-ад-часу сусед.

— Дыхавіца ўзьнялася!—хлусіў яму не задумваючыся Панкел.

— Цудны, аднакава ты: няхай-бы на гэты раз ты астаўся.

— А як-бы на другі?—ні-то запытваў, ні-то адказваў Панкел.

— Ну, то вядома: цяпер вярнейшая справа... Праўду кажаш. Што-ж, можна й на адгоне пасьпяваць,—радзіў спагадлівы таварыш.

На гэтым гутарка абрывалася: Панкел болей нічога не казаў. Узнятая ўнутры яго завіруха раскаяньня, тупога й бязмоцнага, і крыўды на сябе за сваю падатлівасьць, узьвёўшую яго на праступную сьцяжынку, нейкім рэжучым камяком падыйшла к горлу. Узбурылася пачуцьцё адчаю, якое ажно кідала яго то ў гарачку, то ў холад. Што ні шаг, то Панкел пакрысе

адставаў, бо ня мог поднімаць ног. Заздрачылі ў галаве калючыя думкі, поўныя папрокаў і ўпікаў. Асобная, магнусовая сіла іх тыкала ва ўсе бакі, так што ўсё іншае зацьмявалася імі. Панкел папрабаваў зрабіць некалькі патугаў, каб адкасацца ад гэтага настрою, струхнуць атруту пачуцця і гвалты думак, але быў бязмоцным і здаўся на іх катаваньне. І толькі намерыўся спыніцца і ўсьцішыў хаду, як раптам пачуў настойны і выразны, ужо знаёмы яму нутраны голас: „Не хадзі па сьцяжынках Юдавых—азірніся назад і бач: за табою сочаць тысячы вачэй. Тысячы сэрцаў спадзяюцца дачакацца ад цябе хорошых суцяшаючых вестак. Ты пайшоў у разьведку, каб знайсці, як ляпей выбраць месца і час для нападу на паганых ворагаў працоўнага народу, якія пасягнулі зьнішчыць яго волю. Цябе паслаў рабочы й селянін бараніць іх уладу, заваёваную дарагою цанюю крыві і жыцця соцень слаўных ваякаў. А ты... ты памагаеш знайсці ім сьмерць, абрыдную, здрадніцкую сьмерць. І навошта ты панадзеяўся? Каго ты паслухаў? Ці даеш ты сабе адказ—навошта ты ідзеш і што робіш? Гэтулькі славы заслужыў перад рэволюцыяй ранейшымі сваімі чыннасцямі, а тут—пайшоў на зьмену! Зазірні глыбей у сваю душу, ці вяліць яна табе, ці дазваляе гэта? Чужымі думкамі жывеш, ліхім манам верыш! Як паглядзіць на цябе працоўны народ савецкіх рэспублік? Дзе ты схавашся ад яго гневу і помсты?“

Панкел скрыгаў зубамі, прыкусваў боляча губы. Хада яго цішэла, пачынала балець галава і цьмець у ваччу.

— Я не пайду, я не згаджуся на здраду!—рашуча ў голас адказаў сам сабе Панкел.

І гэтыя словы яго прагучэлі так рэзка і выяўна, што быццам абудзілі яго. Панкел уздрыгнуў усім целам, аглядзеўся вакол і спыніўся.

Каманды разьведкі ён ня чуў; чуць-чуць даносіўся толькі глухі тупат ад ног ды нейчы клічучы голас: „Па-ан-ке-эл!“

Панкелу здалося папершае, што мо' ён ачуўся, мо' ўстрыжанае выябражэньне яго зьбівае спанталыку, і прыслушаўся пільней. Вокліч некалькі разоў перагукнуўся. Тады Панкел прыпыніўся...

Дзесьці здалёк чулася яму страляніна, то частая, то рэдкая, а ўлева ад яе, адкуль цягнула вільгацьцю, напэўна з-за рэчкі, выглядаў агеньчык; промень яго паднімаўся нявысока над зямлёю і губіўся дзесьці за горкаю ці за лесам.

Панкел стаяў і пільна ўзіраўся па бакох, прыслухоўваўся і ня мог крануцца з месца.

А вокала, чым далей, тым ночны шолам узрастаў, родзячы нейкія нявыразныя, але крыклівыя стукі і выгукі, якія роем вярцеліся каля яго вуха, нахабна не адстаючы ні на адну хвілю.

І вось, настаражыўшыся, Панкел патрошку пачынаў выяўляць з усяго гоману чыесьці клапатлівыя неспакойныя выгукі і перакліканьні як-бы дваіх ці колькіх чалавек, відаць, кагосьці старэнна шукаючых. Панкелу паказвалася, што ў іх перакліканьні раз-по-разу ўспамінаецца яго імя, і гэта страшэнна яго пачало нэрваваць і трывожыць.

Вакол гуў вецер, згібаючы невялічкую бярозку, выпадкова закінутую ў шырокае гала і выпадкова напаткаўшую Панкела. Гэта блутала словы пярэкліку. Але Панкел хацеў раслухаць усе выгукі. Дзеля гэтага ён парашыў стаць на каленкі, прылажыць вуха да зямлі і прыслухацца — кажуць, што так вельмі добра ўсё чуваць — і вось Панкел ужо быў намерыўся гэта зрабіць, як раптам нявысока ўгары, у густой цемры пранеслася празрыстым пісагом разарваная ўгары ракета. На кароткі момант, хвіліны мо' на чатыры, сьвятло ракеты асьвяціла абшар на вярсты дзьве вакол. Панкел паспеў акінуць вокам асьветлены абшар і пры гэтым ня вельмі здалёк выразна адмеціў, як некалькі чалавек міганула перад вачмі, перабягаючы з месца на месца. Міжвольна ў адным з іх Панкел пазнаў і пачуў Прова, з усімі дробнымі адметкамі і выразамі ў яго постаці, так завучанай ім.

Гутарка бягучых з кожнай хвіляй чулася ўсё бліжэй і бліжэй да Панкела і ў згусьцеўшай пасьля разрыву ракеты цемры шмат выразней і гучлівей. „Шукаюць мяне! Пагоня за мною!“ — раптам стукнула ў галаве Панкела, і ён, здавалася, адчуваў устаўшую бледасьць твару, растрывожнае цюканьне сэрца...

„Пабягу!“ — мігнула ў яго думках. І доўга ня думаючы, Панкел сабраў усе сілы ды пусьціўся бегчы.

І ўжо з першым крокам, зьняўшым яго з заварожанага месца, Панкела залашчыла надзея, абышла радасьць, што хтось добры навёў яго на думку вярнуцца назад, да сваіх, аставіць праклятую зьмену і загадзя перасьцярагчы ад бяды сваіх таварышоў ды можа цэлы фронт. Бліск ракеты, доўга ня гінучы з яго ваччу пад полагам цёмнай ночы, нібы нажом адрэзаў яго ад тых, каго ўзглаўляў і вёў за сабою здраднік Проў...

Адбегшыся некалькі сажняў, Панкел спыніўся, адсопся і зноў пачаў азірацца й прыслухоўвацца. Пачуцьцё бадзёрасьці і адвагі пераходзіла ў пачуцьцё помсты.

Лёгкасьць, што рушыла яго з месца, змянілася раптоўным цяжарам.

Панкел злаваў на сваё бясьсільле, папракаў сябе і скардзіўся.

„Гэтулькі крыві мае пралілі ворагі працоўнага народу, гэтулькі сьлёз ссушылі, гэтулькі мук вытачылі! І я... і я зноў з якіх-колечы там дробных прыватных спраў гатоў здрадзіць вялікай справе рэволюцыі... Разам з здраднікам пайшоў на... Ах, і як-жа ўмела яны, праклятыя, падходзяць да цябе, як сьмякаліста спакушаюць!... Ёльготы, спачынак! Уласна знойдзецца ў іх спагада ка мне? Го, ім патрэбны афяры, ім патрэбен разлад у рэволюцыйных радох... У чырвоных радох... Вось з-за чаго яны гэтак „клапоцяцца“ аба мне, аб маіх прыватных справах... Прадажнікі! Злы-ыбедні-кі-ы...“

Думкі зьбілі Панкела спанталыку: ён прыгнуўся, і прыгнуўшыся, таптаўся на адным месцы. Ні страляніна, якая ня сьціхала праз увесь час і нібы ўсё набліжалася, ні здагон не падганялі Панкела. Толькі вецер, мацнеючы што-хвілю, чамусьці наганяў на яго нейкую трывогу і сполах. Панкелу чуўся ў яго гудзе загад рушыць з месца і кідацца наўцекі. З кожным ветраным павеем настрой узрастаў, узмацоўваючы рашымасьць і адвагу. „Пушчу-у-ся-а далей на ўце-э-кі-ы!“—праказаў сам сабе Панкел і толькі намерыўся крануцца, як тут-жа, непадалёчку, пачуў выразную гутарку:

— Шукайма тут—ён ці ня прылёт толькі.

Панкел здрыгануўся ўвесь, выпрастаўся, закружыўся на адным месцы, азірнуўшыся вакол, і кінуўся як мага наўцекі. Вольныя, слабкія ня ўмеру, боты забавталіся на нагах і гулка зашлёпалі. Груды й няроўнасьці, межы, купіны, што пападаліся пад нагамі, мяшалі яму бегчы.

Але Панкел сьцігаў нацянькі, якраз на міргаючыя далёка смуглыя агеньчыкі, якія нібы прыветна й ласкава манілі яго к сабе... Перш было бегчы лёгка, як-бы сполах з надзеяй уцячы, падганялі яго, але хутка Панкел пачуў утому й цяжар; к гэ-таму яшчэ шапка насоўвалася на вочы і мяшала глядзець, а вісеўшы збоку ранец, якога ён шкадаваў кінуць, стукаў па плячо. То шапку, то вінтоўку Панкел час-ад-часу папраўляў. Раптам закалола ў баку і стала душна, да знямогі душна. Ён ужо намерыўся нават і спыніцца, але раптам пачуў прасьцерагаючы голас: „Бяжы хутчэй. Нясіся ветрам, ляці віхрам, каб не спазьніцца. На тваім ваччу робіцца вялікая бяда—патрэбна яе спыніць, патрэбна пераняць... Не таміся—бяжы хутчэй, шпарчэй. Яшчэ некалькі патугаў і ты выратуеш становішча, не дасі зрабіцца страшнаму праступку. Бяжы з данясеньнем,

нясі вестку... Цябе там чакаюць нецярпліва... Панкел, Панкел, Панк-к-е-эл-э...“

Гэты таемны голас нёсься за Панкелам, разьліваўся ў сьвісту ветра, заглушаў думкі й пачуцьцё яго... А агеньчыкі былі ўсё-ж яшчэ далёка ад яго і неяк усё цьмелі з кожнай хвіляй, як-бы знарок, каб зьбіць Панкела з дарогі...

— Ні-ы-чо-о-га-а, да-а-бя-э-гу-у!—уголас, з цяжкім адчаем у сэрцы, пракрычаў Панкел і міжвольна павярнуў назад голаў.

— Сто-ой! Стой!—ваўпор хтось крыкнуў, і гэты крык, бы нажом паласнуў душу Панкела, выцяў балюча па нагах яго і скалануў усёю постацьцю.

„То пагоня недалёка ад мяне!“ бліснула яскравай маланкай калючая думка... Але Панкел ня спыняўся. Утаропіўшыся вачыма ў адзін бок на чуць-чуць абачныя праменьні агеньчыку на станцыі Быстраўка, ён натужыўся яшчэ больш і зрабіў апошнюю спробу ўскорыць бег; толькі ў адказ на гэта сэрца забілася няўмеру, схпіла дыхавіца, пачалі блутацца ногі і Панкел вымушан быў бег суцішыць, а хутка зьмяніць на хаду.

— Стой! Сто-ой!—рэзкім, пранізваючым лемантам праняслося між вушэй Панкела. Абураны безнадзейнасьцю, ён усё-ж горда й сьмела адказаў на крык:

— Да-а-бя-а-гу-у, пага-ан-цы-і, няго-од-ні-ы-кі-ы! Данясу-у аб усім вашым учынку-у... Ня ўдасца вам давясці свой праступак да канца-а. Прадаў-цы-і!..

Рэзкі стрэл быў адказам Панкелу. Не пасьпеў заглухнуць зык, як штосьці рэзнула ў баку.

„Ранен!“ мігнула думка й разам-жа аддалася ў пачуцьці. Панкел барджэй хпіўся рукою за вінтоўку, а другою за рэвольвэр, абмацаў у рэвольвэру корак, выцягнуў з кабуры і, адвярнуўшыся ўбеспарадку і бяз усякай цэлі, пачаў страляць наўгад, з запоем і злосьцю. Яму ў адказ таксама зачасцілі стральбу.

— Усіх пераб'ю, паганцы-і!—крычаў Панкел у такт стральбы, ужо ўгледзеўшы ў змроку падб'ягаючых да сябе траіх чалавек.

— Пачакай, браток, мы-ы табе пака-а-жа-ам, як зьмяняць нам. Ня выкруціцца з нашых рук!—пракрычаў над вухам Панкела знаёмы яму голас Прова, і не пасьпеў дакрануцца Панкелавага сузнаньня, як тут-жа выпушчаны стрэл зацямніў яго, і паваліў Панкела на зямлю.

— В-ва-ам ня ўда-асца-а прадаць інтарэсы ра-або-о-чы-іх і сялян...—сумеў яшчэ ў сударгах праказаць Панкел.

— Уда-асца-а!—зламысна адказаў азьвераны Проў, нагнуўшыся над сваёю афяраю.

І астатнім выявам тухнучага жыцця Панкел цымяна пачуў у датырканымі халодных драпежных рук да свае шчакі.

— Во-ось, бра-ат, табе-э і радзі-ы-ма-а, і сям'я, і спачы-
нак... Ха-ха-ха!!..—Здаволены рогат Прова правёў апошні энк
Панкела...

А вецер крапчэў, глушачы сваім дзьманьнем далёкія вод-
гукі стрэлаў...

На станцыі стухлі агеньчыкі, нібы задутыя ім.

НА НОВЫМ МЕСЦЫ.

I.

Маэнтак Скуплі ляжаў на нявысокім плоскагор'і, якое было абнесена з трох бакоў густою градою хвойніку. З чацьвертага боку, кудою йшла дарога ў мястэчка Кругі, а праз яго на Менск, прасьціраліся шырокія абшары палеткаў.

Гоняў на трое ад быўшых панскіх палацаў (маэнтак належаў паном Крэўскім) цягнулася ўступка высокіх, стройных топаляў, атуляючых сабою дарожку, якою Крэўскія рабілі свой парадны выезд. Усе будынкi маэнтку, расстаўленыя роўным чатырохкутнікам, яшчэ досыць здаровыя і цэлыя, апяразвалі сабою, як сьцяною, быўшы панскі палац—двух'этажны пабелены будынак. Страха палацу, пафарбаваная ў часы польскай окупацыі, калі стары Крэўскі нанова спадзяваўся стала асесьціся ў сваім гнязьдзе, выглядала зусім новай; яна выдавалася чырвонаю фарбаю на фоне цёмна-зялёнага, густою шатаю разьлёгшага вярстоў на восем вакола, ліпавага парку. Невялічкія гострыя вежкі з двух канцоў страхі, загостраныя ўверсе і падхарошаныя зялёнымі флюгэркамі, прыдавалі палацу старасьвецкі выгляд. З правага боку чатырохкутніка з будынкаў на нелапой прагаліне стаяў паношаны, патрабуючы вялікага рамонту, дзеравяны, атаркованы будынак паравога млыну, лесапільні і крахмальнага заводу разам. Дзьве высокія бляшаныя трубы, пахіленыя ўверсе набок, перасягалі сваім ростам вярхі паркавых ліп—разьзіраючы на мінулую ўласнасьць магнатаў Крэўскіх. Побач гэтага „прамысловага“ будынку ляжала нелапое, паросшае плюшнікам і густою бросьняю, возера. Толькі пасярэдзіне яго маленькаю лужынаю выдавалася мясціна каламутнай цёмна-алавянай вады.

Увесь гэты выгляд поўнасьцю кідаўся ў вочы кожнаму падарожнаму, які ехаў з мястэчка Кругі ў бок маэнтку Скуплі. Асабліва пекнай панарамай выглядаў ён з разгону чатырох

вёрст, дзе мясцовасьць крыху паднімалася ўзвышшам. Нельга было, хто-б і не хацеў, пацікавіцца Скуплямі!

Ладымер Ложка, назначаны ў Скуплі мэханікам-рамонтшыкам паравіка для млыну і лесапілкі, і машын для крахмальнага заводу, ужо чуў многае аб гэтым саўхозе. Яму намалявалі Скуплі ў гэтых ружовых фарбах, што ён мусіў кінуць адгаварвацца ад паездкі ў яго, што рабіў раней, калі толькі яго паведамлілі аб камандыроўцы, і сказаў сам сабе: „Папробую паехаць. Пажыву яшчэ год у глушы. Трэба-ж дасканала пазнаць провінцыю. Тым болей, што ўсё-ж, як кажа т. Сымонаў, там цікавае месца і добрыя варункі.“

— Добра, я паеду, але ня больш, як на год; а пасля году, дайце слова, што вы мяне вытрабуеце ў горад,—сказаў Ладымер Ложка начальству пасля трохдзённых перагавораў.

— Усё зробім па вашай спросьбе,—адказалі яму.

І Ладымер Ложка, нецярплівы па натуры, ня любячы розных адцяжак і валакіты, вярнуўся з установы на кватэру і паведаміў жонку, што яны заўтра-ж павінны выехаць у саўхоз Скуплі.

— Чаму гэта так нечакана ў цябе выйшла?—сумелася Акіліна, яго жонка.—Яшчэ ўчора баяў адно, а сёньня, глядзіш, ужо зусім іначай.

— Ды таму, ведаеш, Акіліна, што ўсе ўжо вельмі хваляць маёнтак, расьпісваюць, як казачныя які, і... радзяць паехаць. Прыгэтым я толькі на адзін год згадзіўся. Пасля году мы абавязкова вернемся ў горад.

Акіліна недаверна матнула рукою і з сумненьнем у голасе адказала:

— Маняць табе. Ужо трэці год, як адзываюць цябе ў горад, а, тымчасам, усё яшчэ мусіш карпець у глушы, як воўк які. Людзі жывуць у горадзе, карыстаюцца тэатрам, могуць час правесці ў вобчашце, а гэта... сярод цёмных сялян, як сярод зьвяроў... Слухай іх дробныя інтарэсы, плёткі, брахню, вынось іх няпрыхільныя адносіны да цябе, бойся адзецца па-гарадзкому, каб ня ўпікалі. І гній—проста гній у непарушнай цішы...

— Кінь плясьці, ліха-ведае што!—перабіў жонку Ладымер.—Падумаеш, якая людная вельмі. Хапіла з цябе й гораду. Жылі-ж, здаецца, у Ленінградзе гадоў з восем—можна было здаволіцца і вобчаштам і тэатрамі і ўсім іншым. А кончыцца год—ізноў можам паехаць у Ленінград...

Ён зьмяніў тон у голасе:

— Ды думаеш, у провінцыі так ужо дрэнна, як табе здаецца? Кінь! Сялянства зусім не такое, як ты на яго глядзіш.

Толькі трэба падыйсьці да яго з адкрытаю душою, адкінуць усё тое, што, нам здаецца, становіць нас вышэй за яго... Гэтыя тры годы рэвалюцыі зусім перамянілі нашага беларускага селяніна. Дарма кажаш, што ён будзе разьбівацца на дробныя плёткі, нагаворы ды іншае. Ня бойся—толькі ты трымай сябе роўнаю з ім, дык гэткае блізкае вобчаства знойдзеш у вёсцы, ці ў саўхозе, што й не падумаеш аб гарадзкім... А тэатры—сваімі сіламі нагонім.

— Ай, што ты кажаш, сапраўды. Забыўся ўжо, як жылі ў другіх мясцох. Многа ты дастаў прыемнага ў саўхозе Крушках? Усімі сіламі стараўся ўцячы адтуль. Задалі табе гэткіх тэатраў, што, нябось, доўга памятаць меш. Найграў Гэндрык даволі... Тое самае будзе і ў Скуплях...

— Эх, пудная! Ці-ж можна мерыць усё на адзін капыл!.. Мала-што трапіўся гэткі чалавек, як Гэндрык; а ў іншым месцы іншыя людзі будуць. Бачыш—ці-ж дрэнна было нам у Капліцах? Усе патаварыску жылі, добра меркаваліся і гладка выходзіла. Нябось, думаю, ты-б ахвотна яшчэ там жыла. Тое можа быць і ў Скуплях. К гэтаму яшчэ, Скуплі недалёка ад мястэчка і можна будзе часамі наяжджаць... Так што, галубка, нечага сумаваць, а вось давай зьбірацца...

Акіліна змоўкла і прайшлася па каморцы. Пасьля нявыразным поглядам абвяла па сьценах і ўздыхнула так, што Ладымер Ложка раптам азірнуўся на яе й загарачыўся.

— Нядобра, беднай. Губіць многае, што пакідае горад. Падумаеш, шчасьце вялікае тут. Уздыхае!—прагаварыў ён упічна.

— Шчасьце—ня шчасьце, а вось цягайся з месца на месца, як цыганы. Месяц, калі вярнуліся ў горад, а тут ізноў складайся ды едзь... Якая ў гэтым радасьць. Кідаюць, нібы апуку, з месца на месца...

Якраз на гутарку знадворку ўвайшла маці Акіліны з хлопчыкам, сынам Ладымера і Акіліны Ложкаў.

— Ня хоча йсьці ў хату ды годзе. Жулік гэтакі,—выказала старая, прысядаючы на крэсьле,—так любіць гуляць з дзяцьмі ў садзе, што ня дай ты рады.

— Будзе ўжо яму гуляць. Вось заўтра раніцою трэба зноў ехаць у саўхоз,—адказала Акіліна.

— У які?—зацікавалася маці.

— У Скуплі нейкія, вёрст за пяцьдзсят адгэтуль... Аднекваўся, аднекваўся, і потым згадзіўся. Угаворны занадта.

— А што-ж, дачушка, парадзіш—прыказваюць, служба—трэба выпаўняць... Ды чаго ты так няпрыхільна да гэтага?

Чым тут лепш, як было ў Капліцах? Заўсяголаў ён, гэты горад. І так ён ужо абрыдзеў...

— Дык, ведаеце, нешта не пасуе ёй пакідаць гораду,— уставіў Ладымер.

— Мала што, а ўсё-ж трэба,—падачна адказала старая.

— Пэўна, што трэба... Ды нават экстрана трэба. Заўтра-ж мусім выехаць. Адзел падасьць коні к васьмі гадзінам раніцы. К гэтаму часу і павінна быць зложана, што ёсьць.

Гэта было сказана павяліцельна і рашуча.

Старая паднялася з крэсла і затупала па каморцы, аглядаючы і мяркуючы, як і што будзе злажыць.

— Давай, Акілінка, будзем складацца,—абярнулася яна к даццэ,—не шкадуў гораду, не вялікая мацыя.

Акіліна нічога не адказала, а моўчкі падыйшла да ложка, выцягла з-пад яго адзін за другім два куфэркі і, разьвёўшы рукамі, стала над імі:

— І ўсё гэта так раптоўна!

— Для пасуды я ўнясу з хлявушка тыя скрынкі,—папярэдзіў Ладымер і выйшаў з кватэры.

Кабеты пачалі зьбірацца.

II.

Назаўтра акурат а восьмай гадзіне раніцы да кватэры Ложкаў прыехалі дзьве падводы з упнарым. Ложкі ўжо былі сабраны і моўчкі аглядалі, ці не забыліся чаго. Пачуўшы стук калёс, ён выбег на вуліцу і папрасіў фурманоў памагчы палажыць на воз паклажу. Тыя ахвотна згадзіліся, і праз дзесяць хвілін уся маемасьць Ложкаў была ўложана, а праз другія дзесяць хвілін, усадзіўшы жанок і дзіця на воз, падвода рушыла.

Ладымер праз горад пайшоў пехам, ззаду другое падводы, паглядаючы на рэчы. Частыя пераезды з месца на месца ўсё-ж прыкра адчуваліся на яго настроі, але на гэты раз ён быў спакоен і нават веселават. Ці яго супакойвала запаўненьне, што праз год яго здымуць са Скупляў і перавядуць у горад, ці яго суцяшала праслаўленьне гэтага саўхозу, Ладымер не даваў сабе адраханку ў гэтым. Раздумоўваючы і плянуючы, як і заўсёды, наступную чыннасьць на новым месцы і абмяркоўваючы розныя мажлівасьці жыцьця ў Скуплях, ён час-ад-часу чапаў у думках жонку і пасылаў па яе адрасу: „Цудная, усё ёй нядобра. Прывыкла к гораду, што ня дай ты рады. А што-б ёй паразмысьліць на ўсе бакі, зраўняць адно з другім—якаво-б тады! Дык не—надзьмулася, нібы я яе вязу на якую кару. Бяда з гэтымі жанкамі! Іх ня кратае ні рэвалюцыя, ні

яе аздараўляючы ўплыў. Так глыбока засела ў душу гэта заплясьнелая мяшчанства. Дай ты ёй вобчаства, трымайся далікатнасьці, манернасьці. Здавалася-бы й замудра пераняць было гэтыя панскія штукі, а, глядзі, усе іх ведае. Дзявочыя гады правяла на заводзе, мела дачыненне з простымі людзьмі, а потым вылавіла ўсё да дробкі. Вось што знача кабечая натура“.

Думаючы, Ладымер ускоса паглядаў на Акіліну, якая моўчкі сядзела на возе і нязьмігута праймала вачыма паперадзе ляжачы шлях.

Яе маці, наадварот, была давольна пераезду ў саўхоз. Сваё здавольства яна выказвала ў нямоўчнай гутарцы то з хлопчыкам, то з фурманом. Некалькі разоў, пакуль выехалі за горад, яна прапанавала Ладымеру сесці на воз, а дачку прабавала выклікаць на гутарку.

Ладымер заўважваў гэта і паважна ківаў галавою, калі Акіліна нядбала адварочвалася ад мацеры.

Выехаўшы за горад, ён першы рашыў зачапіць жонку, каб разьвесяліць і ўверыць яе ў разумнасьці свае пастановы.

— Слухай, Акіліна,—абярнуўся ён да жонкі ў жартоўным тоне,—ты яшчэ не перадумала наконт нашага перасяленьня?

— Пакінь жартávaць!—сярдзіта агрызнулася Акіліна.—Паглядзімо, што з гэтага выйдзе. Наколькі ты разьлічыў. Каб ня прышлося заўтра-ж каяцца.

— Ці ліха! Няўжо-ж-такі ў Скуплях нас чакае нешта нядобрае. Ня верыцца мне. Думаю, што ты ашукаешся.

— Нагаварылі, авось забачым, нядоўга чакаць.

Фурман, гадоў за пяцьдзесят мужчына, здаровы яшчэ і заўжды весела настроены, ідучы пры першай падводзе, слухаў спрэчкі Ложкаў між сабою і перш здзіўлена паводзіў галавою ды пускаў па твары з рэдкаю барадою і бакамі яхідную ўхмылку, а потым абярнуўся да Акіліны і шчыра загаварыў:

— Ведаеце, пані, мне здаецца, што вы зусім дарма кажэце. Слухаю я вашы словы і думаю—людзям дабро само бяжыць у рукі, а яны адвертываюцца ад яго. Гэта-ж, каб мне здарылася пасяліцца ў Скуплях, я-б болей нічога не хацеў. Адна мясцовасьць чаго варта. А што ёсьць у саўхозе—паглядзеце! Колькі багацьця, як добра жывуць там людзі! У кожнага кватэра з двух-трох каморак; малака—колькі хоць; садовіна восеньню; настроіцца паравік—і мука свая. У панскіх палацах—ліха-ведае колькі месца. Ёсьць залі—хоць гумно рабі—мо на гоны вакол. Вось прыедзеце, зоймеце добрую кватэру і будзеце бога дзякаваць.

Акіліна нічога не адказала фурману. А Ладымер зацікавіўся і хацеў паслухаць яго думак аб Скуплях, аб іх становішчы,

аб служачых, галоўным чынам, аб упраўляючым. Пры гэтым напрамак гутаркі фурмана, які хваліў Скуплі, па думцы Ладымера, дабрачынна мог уплысьці на настрой яго жонкі.

— Ці табе, Гаўрыла, ужо даводзілася там быць?—запытаў Ладымер фурмана, падбегшы да яго.

— Колькі раз... Ды я нават родам з таго месца. Мой бацька яшчэ быў нявольнікам у Крэўскіх. Мяне ўпіхаў за парабка, але я ня даўся. Прызнацца, змалку меў вялікую няпрыязнь да паноў, адварочвала мяне ад іх, ня ведаю чаму—але душа ніколі ня мірылася з іх быцьцём. Вось чаму, ведаеш, у пятым годзе я й падбіў аднавяскоўцаў на сечку лесу і на самаўпраўны рэквізыт хлеба... Ой, чаго было—і да вечара не раскажаш. І арыштавалі мяне, і дваццаць пяць адлічалі, і выселіць хацелі з вёскі, кароў пан не дазваляў пасьвіць на сэрвітутных паплавах. Дзякуй ёй—вайна супыніла судовую цеганіну... А то-б, хто ведае, чым скончылася. Меў пан моцную руку—усё мог зрабіць з нашым братам. А цяпер дулю брат,—Гаўрыла са шчырасьцю працягнуў у бок граніцы выразна зложаныя пальцы.—Паверыш, т. Ладымер, радуюся, што ўсё гэтак сталася. Хоць мне й ня прыходзіцца пакарыстацца яго зямлёю, але хоць працоўныя людзі карыстаюцца, а ня гэтыя каты.

— А чаму-ж табе, кажаш, ня прыходзіцца пакарыстацца зямлёю, чаму?

— Гэ, то ўжо мае асабістыя справы. З сям'ёю, ведаеш, у мяне вялікія нялады. Выжылі мяне з хаты, і я мусіў астацца служыць. Хіба пасья яшчэ наганю на сваё, а пакуль—бог з імі.

— Ну, а так, скажы, ты даўно бываў апошні раз у Скуплях?

— Даўно—два ці тры тыдні таму назад. Я-ж, бач, часта ежджу туды. Надоечы заведуючага маёнткамі вазіў. На агляд, ці на рэвізію езьдзіў. Дзён тры прабыў там. Пахваліў упраўляючага саўхозам і рабочых... Ды ёсьць завошта, трэба сказаць; упраўляючы—чалавек рупны, дбалы, дасьціпны хлопец... Сад дагледзіў добра, разьвёў галяндэрскую пароду кароў, розных добрых сартоў збажыны назасяваў, агарод паставіў—адна пацеха. З рабочымі ладзіць. Вось яшчэ адно: пусьціць паравік трэба—тады пярвейшы саўхоз будзе. Прыедзеш, наладзіш і тады—трымайся.

— А з вакольнымі сялянамі ўпраўляючы добра жыве?

— Хто яго ведае; пэўна-ж павінен жыць у згодзе. А чаго ім сварыцца? Сёлам зямлі троха ўрэзалі, далі лесу на будоўлю, а то й пашу выпускаюць... Як быццам-бы нічога благога з гэтага боку няма... А ў тым, хто яго ведае—усяго не падгледзіш. Вось наконт таго, як жывуць служачыя, то я не-

аднораз бачыў, што жывуць ня дрэнна. Таму-то мяне й зацікавіла гутарка твае кабеты. Не хацець ехаць у Скуплі—проста дзіва. Я-ж кажу, каб ды гэта на мяне, я-б пёхам пашоў. З вашай службай там можна быць зусім незалежным ад упраўляючага; парабіў—і ня знай нікога... А жонцы—ніякае работы. Дагледзіла печы, наварыла мужу абедцаць—і шпацыруй па парку, назад рукі залажыўшы. Пазірай на шаты дзярэў ды слухай салаўя ці павука. Сельскім кабетам—іншая рэч: не папрацуеш—то і не зьясі, а гарадзкім—на ўсё напляваць. Муж—майстар, заробіць і гатовае прынясе.

— А каб ты цяміўся, Гаўрыла,—ня ўцёрпела старая,—і ўмееш-жа ты разводзіць лясы. То-ж і гледзячы на гарадзкіх трэба разьбірацца: адна любіць шпацыраваць, назад рукі залажыўшы, а другая зусім іначай—заўсёды нойдзе работу ў хаце.

— Ай, кінце ўжо; хто-хто, а я сёе-тое ведаю; мне ня трэба расказваць. Но-ой-дзе-э! Дзе яе нойдзеш, калі няма...

Яны пад'яжджалі к нелапой рэчцы, якая замыславатымі выкрутасамі вілася праз шырокі гал поплаву. Там-сям, бліжэй і далей, выдаваліся з зелены алавяныя плямы вады, зусім, здавалася, ня злучаныя адна з другою. Дробны кустарнік, купамі і градкамі, даглядаў за рэчкаю і, нібы тычкі, адмячаў яе шлях. Рэдкія аленыны ўбіралі сабою зялёны, пажаўцяны курасьлепам і бялянкамі, поплаўны прастор. Недалёчка ўперадзе стаяў лес. Быў поўдзень. Распаленае сонца стаяла ў самым высокім месцы дзяннога прайходу і неміласэрна пякло. У яго прыску губіўся чучь-чучь прыметны подух ветру; запечаная расьліна стаяла нярухома, моўчкі, быццам зьвязаная неабачнымі ланцугамі. Парнае паветра растапляла расьлінны пах, разбаўляла яго ў сабе і наганяла снатворны водыр. Паказвалася, нібы густы пыл насіўся між зямлёю і небам, брудзячы нябесную лазурковасьць і ўючыся рэдкім воблакам пад сонцам. Крычалі кані, але так гультайна, як-бы несхаця, рэдка, ня могуць доўга лятаць. У такім-жа настроі выгуквалі сваё зацяжнае, вякі аднатоннае „но-о, но-о, но!“ аратыя; марудна, як назаўтра трэба, рухалі яны ўсцяж ніў.

Коні пусьцілі пот і нясыціхання трасьлі галавамі. Ёх ратавала сіла, якая сабралася на добрых харчох зямельнае ўстановы. Не прыкмячаў толькі гарачыні фурман Гаўрыла. Ён ішоў пры першым возе роўным бадзёрым шагам, гутарыў з Ладымерам і памахваў пужкаю над канём. Старая панашаная жукетка з шэрага дамаатканнага сукна была падпяразана канаплянаю аборкаю, а пры стрыфлях троха разгорнутая—„каб заходзіў за пазаху вецярок“. Смуглы твар Гаўрылы з прыемнасьцю ўбі-

раў сонешняе цяпло і выпускаў яму настрэчу лёгкую здавальняючую ўхмылку.

— Вось тут трэба настаражыцца, — прагукаў Гаўрыла, калі коні пахілілі крыху ўправа, каб накіраваць на мост, і азірнуўся на заднюю фурманку. — Дагэтуль яшчэ масты не папраўлены. Вось нядбаласьць, ніякае ўвагі. А гэта-ж уночы едучы цэлая бяда можа здарыцца: чуць аглядзеўся і — з возам ляпнеш у рэчку. Каб гэта я стаў намест нашага самага галоўнага камісара, дык зразу ў першую чаргу распарадзіўся-бы паправіць шляхі. Трэба-ж прывесці ў парадак патроху гэтыя „жылы краю“...

Гаўрыла ўподбег апынуўся пры першым кані і хапіў за дышаль. Гледзячы на яго, Ладымер тое-ж зрабіў з задняю фурманкаю.

— Ой, памалу, каб не павярнуўся воз, — спалохалася Акіліна і хапілася аберуч за біла.

— Ня бойся, коні прывыклі хадзіць, ім не навіна, — суцешыў Ладымер жонку.

Суцяшаючы коні, яны акуратна ўзьвялі іх на вузенькі, з хваёвых няпрыбітых к балькам круглячкоў, масток, і, раз-поразу водзячы поглядам узад і па баках, пераехалі на другі бок.

— Ну, цяпер у мяне нібы пяць пудоў спала з плеч, — праказаў Гаўрыла. — Кожны раз, ведаецца, — абярнуўся ён да кабет і Ладымера разам, — кожны раз прыходзіцца трасьціся, пераяжджаючы гэтыя масты. Вось-вось няшчасьце, вось-вось няшчасьце... Надоечы, дык, каб вы зналі, чуць-чуць ня выкупаў камісара. І неспадзявана зусім. Ехалі, як ехалі, ладам, добра, а толькі намерыліся пераяжджаць гэты самы паганы масток — на табе — прымха. Коні на мост, а бусел, на яго ліха, пырх вунь з-пад таго куста — аж коні пырск, затупалі, хільнулі галовамі і вось-вось — ня ведаю сам, што затрымала іх — скочылі-бы ў ваду... Тут і я ня струсіў — скочыў да за цуглі — стойце. Але камісара так таўхнула, што ён павярнуўся на возе і шапку ўпусьціў у рэчку... Вось вам, што значаць масты. Я прыдаю ім вялікую-вялікую значнасьць.

— Калі, браце, нельга ўсяго зараз залапіць, — разуважыў Ладымер: — Савецкаму правіцельству столькі разбуранага добра засталася, што няма сіл наладзіць зразу ўсё. Пэўна-ж, шляхі ў першую чаргу патрэбна наладзіць — то зразумела. І іх наладзяць...

Пакуль яны гутарылі, коні прыпыніліся.

— Што-о сталі! Но-о-о! Вось у Скарбаве зробім папаску. Не падохнеце. Цяжэр вялікі, падумаеш. Даўно пугі ня спыталі.

Гаўрыла па чарзе хвасянуў па разу коні.

— А колькі ўжо вярстоў мы праехалі?—пацікавілася Акіліна.

— Палавіна якраз. Дваццаць з лішкам вярстоў.

— А мне здаецца, мы праехалі мо' каля трыццаціх вярстоў,—выказалася Акіліна маці.

— Ого, толькі дваццаць, панечкі. То не на чыгунцы, што маргнуў вокам—і няма вярсты. Вось длыгаюць, як сонныя; пакуль вярсту ўбяруць у гэткую гарачыню—то ня жарты... А тут, пэўна-ж, трасецца, на яго ўсё ліхое,—пасьмяяўся Гаўрыла і хітра адварнуўся ўбок...

— Но-о-о! Яшчэ трохі—адпачынем за ноч!

III.

У Скарбаве яны папасваліся каля гадзіны і кранулі далей гадзін у тры па палудні. Коні супачылі і пайшлі жвавей, тым болей, што праз хваёвы лес дарога была гладкая і ня так пякло. Да мястэчка Кругі праехалі не шманаючы: то гутарылі, то разьзіралі вакольныхя палеткі.

Акіліна, перамаўчаўшыся за паўдня, таксама прыняла ўдзел у гутарцы; у яе адлягло ад сэрца, надышоў інакшы настрой, нечакана бадзёры, няўтрымны. Адкульсьці сыпнуліся ў голаў розныя спадзеўныя думкі; закалыхалася ўражаньне, успаміны. Саўхоз, ненавідзімы ўчора і праціўны сёньня зранку пачаў малявацца ёй куды ў багацейшых фарбах, ніж паказваў яго ў сваіх гутарках ды ва ўгаворах яе Ладымер. Парк, агарод, сажалка, добрая кватэра... Зжывецца з рабочымі саўхозу, з сялянамі вакольных вёсак. Будзе хадзіць у госьці, частавацца бухоннымі грэцкімі блінцамі са сьмятанаю. Гаварыцьме з сялянкамі аб гарадзкім жыцьці па нядзелях на прызьбе... Можна будзе пастроіць тэатр і ладзіць спэтаклі. Пэўна-ж, у Скуплях ёсьць падобныя ёй жанкі, мо' ўпраўляючага саўхозам, канторшчыка, садавода...

Ужо недалёка ад м. Кругі, калі перарвалася гутарка, Акіліну спотайку чапіла знаёмае ёй глухое, нявыразнае жаданьне сустрэць у Скуплях інтэлігэнтнага прыгожага мужчыну, ну хоцьбы схожага з тым, якога яна калісьці, будучы дзяўчынай, спаткала ў Паўлаўскім парку і аб якім ужо доўга марыла. Мігам аднавілася ў яе лятуценнях цэлая нізка пекных дарагіх вобразаў—з дрэвамі, квятамі, пацалункамі, дзясочымі марамі... Усё гэта паціху прыблізілася йзноў да яе, агарнула яе істоту, заважыла душу, і Акіліна выразна пачула жывую асалоду мінуўшай пары. Бязвольнай, чулася ёй, нясе штось яе настрэчу мінуламу... Але раптам усё абарвалася, калі Ладымер хапіў яе за руку і праказаў:

— Глядзі, Акіліна, як пекна выглядаюць Кругі!

Акіліна кінула зіркам уперад сябе і спынілася на зеленым даху цэрквы, на дзвёх вежах касцёлу, на купцы новых хатак і гумнаў мястэчка.

— Так хутка й мястэчка Кругі?—здзівілася Акіліна.

— Як бачыш; завідна будзем на месцы.

— Куды, яшчэ й сонца ня зойдзе,—паправіў Гаўрыла.

— Вярстоў трынаццаць будзе яшчэ,—дадаў Ладымер.

— Што ты, меней,—не згадзіўся Гаўрыла:—вось заедзем за Кругі, мінём Клінцоўскі лясок, і пакажуцца Скуплі. Пабачыце, як прыгожа выглядаюць. Ня будзеце каяцца, пані, што перасяляецеся з гораду. Успомніце мае словы.

— Дай божа, каб было павашаму,—пажартавала Акіліна.

— Вось я ўжо прыкмячаю, што маладзіца весялей становіцца. Чым бліжэй, тым весялей. Гэтак і трэба...—не астаўся ў даўгу Гаўрыла.

Ладымер і старая пераглянуліся і паківалі галавамі.

Цяпер ужо Ладымер бачыў у жонцы выяўную перамену і дзівіўся Гаўрыле, што той праўду сказаў.

— Цікавы, аднак, чалавек ён,—падумаў аб фурману Ладымер:—гаваркі які, людны. Жыве і нічога ня дбае, вясёлы, рэзвы. Рэдка пападаюцца гэтакія людзі сярод нашых сялян. Усе яны некія скрытныя, патайныя, а гэта...

— Вось з табою, Гаўрыла, я-б ня скучыла край сьвету ехаць,—падлісьціла старая.

— А я з вамі—хоць у Амэрыку. Я таксама люблю ездзіць, ды яшчэ калі з добрымі людзьмі-ы.

За гутаркаю аб усім і пра ўсё яны прамінулі Кругі, бліжэйшыя вёскі, Клінцоўскі лясок і выехалі на гал. Мясцовасьць лёгкім скатам паднімалася ўверх. Направа й налева пачыналіся лясы, пры якіх мясьціліся засьценкі.

— Гатоўцеся глядзець на ваш прытулак,—папярэдзіў Гаўрыла:—вось узьедзем на гэты грудок (ён паказаў уперад пугаўём), і ён гляне на вас мілым выглядам. Н-но-о-о, малыя!

Акіліна настаражылася і пранізвала вачмі перадляжачы разгон. Яна ўжо забыла пра горад, а перажывала ўсё тое, што яшчэ ўчора перажыў яе муж. Ня сходзіла з думак гаспадарская пляновасьць, мяжуючыся з неадходнымі пяшчотнымі думкамі-марамі. Акіліна меркавала і разьлічвала, камбінавала так і гэтак. Пераб'е хто яе гутаркаю, а сьледам ізноў тыя-ж думкі і намеры, аж пакуль ня ўехалі на ўзгрудак, з якога вызначыўся поўны малюнак Скупляў. Яго сапраўды багаты характэрам выгляд перабіў і гутарку Ладымера з старою цешчаю ды з Гаўрылам і думкі Акіліны. Усе, як адзін, уперыліся поглядамі

на белы будынак палацаў з вежкамі, на густы вялікі парк, на пляму вады ў возеры, на струнку роўных, стройных, ядрых топаляў, абнімаючых дарогу перад маёнткам.

Быў адвячорак. І нагрэтае дачырвана сонца, вяшчаючы па-году й назаўтра, убірала ўсё ў чырвоны колер. Белыя сьцены палацу здаваліся ружовымі, а ў шэрагу яго готычных вокан ігралі казачныя залаціста-блішчастыя зайчыкі. Сонца адбівалася і ў вадзе возера, якое выдавалася з гушчы зелены, прыдавала асаблівы выраз зелены парку і малявала ў ваччу Акіліны нялюбыя Скуплі—вэнэцыянскаю вілаю. „Сапраўды нешта асаблівае“,—падумала яна, ня спускаючы з саўхозу воч, „зусім непахожае ні на Капліцы, ні на Крумкі. Можна й шчасьліва, што доля гоніць сюды“. Акіліна ня ўтрымалася, каб ня выказаць свайго пачуцьця ў голас.

— На яго ліха, пан, як добра абстроіўся. Вось каму было райскае жыцьцё, да дзіва, што яны рукамі й зубамі трымаліся за стары лад...

— Ня тое, што зараз,—дадаў Гаўрыла:—сядзі дзе-кольвечы ў Варшаве і думай аб заўтрашнім дні. Не пашле Тадоры ці Паўліны, каб даставіла з кладоўні заморскіх він, дзічы ды розных далікатэсаў... Адно тупне—і ўсё перад табою.

— Ды чорт іх не пабраў,—не згадзілася старая:—яны, бадай, і цяпер лепш нашага жывуць. Зьбіралі гадамі золата, а ўцякаючы пахапалі і цяпер прадаюць яго.

— Можна, чаму не, але ня той, чуеце, ужо гонар. Есьці—есца, а астаткі не папаўняюцца... Тры гады мінула—можна праесці добры капітал...

Гутарачы аб долі паноў, яны паціху прыехалі ў саўхоз Скуплі.

IV.

Уехаўшы на дзядзінец саўхозу, Гаўрыла прыпыніў коні акурат перад параднымі дзьвярыма быўшага панскага палацу. Ладымер кінуў усіх і пабег у будынак шукаць упраўляючага саўхозам. Акіліна з мацераю і сынкам прыселі на ганку і з цікавасьцю вадзілі паглядамі вакол па дзядзінцы. Фурман ухаджаў каля коней, вытрахаючы ім сена і распыразваючы падсядзельнікі.

Хутка з усіх канцоў дзядзінцу пачалі сходзіцца да іх рабочыя і служачыя саўхозу, жанкі і дзеці. Падыходзячы, кожны даваў „добрывечары“, пасля разглядаў прыезджых, іх маемасьць і коней. Перш мігамі пераглядаліся між сабою, далей пачалі перакідацца словамі і, нарэшце, перайшлі да распытаньняў. З гутаркі выявілася, што амаль ня ўсё насяленьне Скуп-

ляў ведала, што да іх павінен прыехаць майстар, мэханік з сям'ёю. Якраз яго й чакалі гэтымі днямі. Хто такі ён, гэты майстар, яны, вядома, ня ведалі і зараз было цікава пазнацца з ім.

Цікавасьць да кожнага новага чалавека, які наведвае глухія куткі ў краі, асабліва гостра адчуваецца ў яго жыхароў; тым болей падвышаецца зацікаўленасьць, калі сьвежы чалавек мае стаць судзельнікам, як-бы семінінам данага кола людзей. Тут ужо паднімаюцца наповерх мотывы прыватнага характару, зьвязаныя з будучымі ўзаемаадносінамі, з умовамі службовага падчыненьня і іншымі жыцьцёвымі вымаганьнямі. Адпаведна таму, як хто выяўляў сабе будучае сужыцьцё з таварышам-мэханікам, так той і строіў сваю гутарку на гэту тэму, стаючы каля ганку.

— А мы ўжо чакалі-чакалі вас, ды думалі вы не паедзеце,—казаў праворлівы, нізенькі рабочы, лісьліва паморгваючы вачыма.

— Так, бяз майстра тут нічога не паробіш. Глядзі—браўся сьлесар, каваль майстраваў цэлымі тыднямі, а ці вышаў які толк? Тут трэба ведаць. Кажуць-жа нездарма, што дзела майстара баіцца. Вось пабачыце, як закруціцца фабрыка, калі прыложыць да яе свае рукі мэханік. Тут сьмікалка патрэбна,—хітра навучаў другі рабочы з шырокім адчыненым тварам, на якім нязьменна стаяла нявыразнага сэнсу ўхмылка.

— А дзе-ж сам мэханік?—запытаў сівенькі дзядок.

— Пашоў да ўпраўляючага, трэба-ж наведць голаву саўхозу. Без яго, як бяз пашпарту—не абыдзешся,—ні то паясьняючы, ні то гіронізуючы на ўпраўляючага, паведаў рабочы з шырокім тварам.

— Ды начаваць-жа людзям трэба. Здарожыліся,—дадаў першы:—пэўна-ж ім яшчэ кватэра не адведзена?

— Ды будзе кватэра—мур вялікі, на два поверхі. Увесь жа ён не патрэбуецца для ўпраўляючага з канторшчыкам.

Шырокатвары ня скончыў: уся грамадка азірнулася налева і змоўкла. З-пад аборы проста к ганку йшоў чыста адзеты малады чалавек, памахваючы дубчыкам.

На нагах у яго блішчэлі чорныя гэтры, а добра сшыты фрэнч, зацягнуты ў талію, прыдаваў яму форс.

Падышоўшы к грамадцы, малады чалавек паглядзеў на ўсіх, зьлёгка ўхмыльнуўся і пайшоў на ганак, прыглядаючыся на Акіліну.

— Таварыш Цыбулін, гэта-ж да нас мэханік прыехаў!—паведаміў хтось з грамадкі.

— Бачу-бачу,—кінуў Цыбулін і хацеў увайсці ў дзьверы, як з дзьвярэй настрэч яму вышаў Ладымер.

— Ці не канторшчык вы будзеце?—запытаў ён Цыбуліна. Я—мэханік Ложка, тут мне ўпраўляючы напісаў, каб вы мце далі месца, дзе пераначаваць, пакуль уладзіцца з кватэраю.

Цыбулін ухапіўся за голаў, хвіліну пастаяў і адказаў:

— Так, я канторшчык. Вельмі рад. А дзе-б вас памясьціць нанач?.. Добра, я зараз...

Ён зьбег з ганку і пайшоў к супроцьлежнаму будынку. Некалькі чалавек з кучкі правялі яго яхіднымі паглядамі, перасьмяяліся адзін з другім і абярнуліся на Ладымера.

— Да тут можна пераначаваць дзе хоць: ёсьць вольнае памяшканьне. Хоць і ў мяне,—запрапанаваў шырокатвары, аглядаючыся.

— Таварыш майстар, аб гэтым няма чаго клапаціцца, канторшчык расшукае: ён у нас хлопец прыткі і праворны,—дадаў стары:—Абы на вечар пасьпелі прыехаць, пакуль усе на дварэ.

— А то ў вас хутка спаць лажацца?—здзівіўся Ладымер, сышоўшы з ганку і прыпыніўшыся каля возу.

— Ня тое, каб лажыліся, але-ж кожны мае свае дамашнія клопаты і заняты імі.

— Ня дай бог, як заняты!—перабіў малады дзяцюк, каваты, але з мілым выразам твару, з падранаю жукеткаю на акідку, у шапцы без казырка.—Нехта-б падумаў, што праўду кажа.. Не патурайце, таварыш майстар, ён штотды да поўначы цягаецца па дзядзінцы, і мы ўсе дзівімся, што ў яго ніякага клопату няма...

— Кінь, блазеньюк,—разлаваў стары, сярдзіта замахаўшы перад дзяцюком рукамі і ўвесь затросшыся:—Лезе, ліха яго ведае, куды й зачым. Не глядзіць—свае тут ці чужыя, а гыркаецца, плюгавец.

— Дай-дай, Ахрэм! Дай-дай...—пад'юшыў жартоўна доўгі час маўчаўшы Гаўрыла:—Трэба трымаць у руках маладых; не пашкодзіць, потым падзякуюць...—Грамадка ў голас разрагаталася, ажно адгалос пайшоў па ўсім дзядзінцы.

— Папаўся, Даніла, ага?—кінулі яму некалькі чалавек.

Гутарку якраз перабіў вокліч Цыбуліна, які чуўся з супроцьлежнага боку дзядзінца.

— Таварыш Ложка! Едзьце сюды, таварыш Ложка!

Служачыя й рабочыя пераглянуліся адзін з другім, пэўна, дзівячыся з прозьвішча Ладымера, а пасья расступіліся і далі дарогу коням, якіх Гаўрыла ўраз-жа рушыў з месца.

Ладымер пайшоў паперадзе, жонка з мацераю і дзіцём ззаду. Усьлед, крыху наводаль, пайшло некалькі жонак і дзяцей; мужчыны, абгаворваючы розныя пытанні ў зьвязку з прыездам майстра, разыходзіліся па хатах.

На дварэ цямнела й цішэла. Толькі зрэдку выкрыкваў пастух, разганяючы ў стадоле кароў па мясцох, да ціха перакрэквалі гусі ў хлявішкі. З-за парку, у бок возера, даносіўся водгалас вясковых. Вось чаму выразна была чутна па ўсім дзядзінцы гутарка Цыбуліна з Ладымерам.

— Гэту ноч пераначуйце тут, хоць крыху й несамавіта, але на скорую руку. Выбачайце ўжо,—перапрашаў Цыбулін.

— Што-ж рабіць, перакідаем як-кольвечы, калі няма лепш... Вось яшчэ-б з нашым фурманом: ім таксама патрэбен начлег... Зрабеце ласку, уладуйце...

— Уладуем. З ім лягчэй. Пакормім і дамо начлег.

Цыбулін хвацка закруціўся і дзесь ізноў пабег. Гаўрыла з Ладымерам пачалі зьнімаць з воза і ўносіць у хату Ложкавы рэчы.

V.

Назаўтра а восьмай гадзіне раніцы, калі яшчэ сям'я смачна спала, Ладымер Ложка падняўся з пасьцелі, адзеўся і пайшоў да ўпраўляючага. Ладымер надумаў за дзень уладуваць з памяшканьнем, аглядзець паравік і пачынаць работу.

Ён ад натуры быў чалавекам руплівым, працахвочым і ня любіў ні трохкі аставацца бяз дзела. Калі браўся за работу, то ні на міг адзін не адрываўся ад яе, ці робячы рукамі, ці плянуючы ў думках. Ладымера цешыла, што ён вядзе „процэс“ будаўніцтва, што ўкладае ў працу машыны жыцьця часцінку свае энэргіі, ведаў. Але яго непакоіла нявыразнасьць становішча, і кожны раз перад тым, як пачаць работу на новым месцы, ён лічыў патрэбным забясьпечыць сябе з боку асталяваньня. Ладымер лічыў немажлівым сур'ёзна аддацца працы, калі хоць што-небудзь адцягае ад яе яго ўвагу, яго думкі.

Прышоўшы на кватэру ўпраўляючага, Ладымер не застаў яго ўдому. Некая кабета сказала яму, што таварыш Парог вышаў на гарод.

— Выйдзіце, вось сюды, і вы яго там угледзіце,—параіла яна, паказаўшы Ладымеру выйсьце.

Ладымер вышаў і тут-жа каля муроў, між расьлін, угледзіў упраўляючага. Той з асаблівай цікавасьцю корпаўся над пучком насенных буракоў і капусты, пераніпаючы вярочкаю ад калка да калка, каб насеньнік не пахляўся. Упраўляючы да та-

го быў аддадзены рабоце, што нават не пачуў, як стукнуў Ладымер дзвьярыма, і ня прыкмеціў, як ён сышоў з трохуступнага ганачку. Ажно сумеўся ад нечаканага выклічу, які падаў Ладымер, не даходзячы крокаў чатыры:

— Таварыш Парог, добрае раніцы!

Упраўляючы раптам адхіліўся ад насеньніка і абярнуўся да Ладымера.

— А! Таварыш Ложка, здрастуйце! Як спалі? Што так рана прачнуліся?—адказаў Парог, усё яшчэ ня могучы кінуць работы і водзячы вачыма з насеньніка на Ладымера ды назад:— А я вось, бачыце, што-раніцу так надзвычайна люблю ахайваць расьліну... Дзякуючы мне, глядзецца, так разбуяў гарод. Шмат працы палажыў. Калі хочаце, давайце пройдзем вакол, і я вам пакажу?

— Цікава, цікава!—шчыра адказаў Ладымер.—З вялікаю ахвотаю пагляджу, толькі... таварыш Парог, я-б хацеў наконт кватэры ўладаваць, а то, ведаеце, мне будзе рупець гэта і адбіваць ад усяго ахвоту... А так я шчыра рад мець таварышам гэткага, як вы, старэннага чалавека; я разумею, што з людзьмі, каторыя ахвотна і шчыра аддаюцца справе, мы скоро адбудуем наша гаспадарства...

Упраўляючы быў палішчан словамі Ладымера і, забыўшы аб напамненні ім пра кватэру, адышоў ад яго к другой кушцы расьлін і загаварыў:

— Вось гэта тырольская капуста. А гэта цукровыя белыя буракі. На дзіва ўдаліся... А вунь там далей—памідоры скорасьпелыя...

— Так, так... Выбачайце ўсё-ж, таварыш Парог, я-б прасіў вас наконт кватэры.

— Ах, я забыў,—прабачыў упраўляючы і сьпешна павярнуў к ганачку:—Ідзем, калі ласка, ідзем, я вам пакажу памяшканьне.

Яны ўвайшлі ў будынак. Парог заскочыў у сваю кватэру, узяў ключ і павёў Ладымера па вітых драўляных усходах на другі паверх.

— Тут, якраз асобна ад другіх, ход па калідоры, маюцца тры пакоі. Дагэтуль іх ніхто не займаў, бо трэ' крыху прыбраць, абгледзіць, падстроіць. Для вас, памойму, зусім падходзіць,—казаў упраўляючы, паціхай адпіраючы дзверы:—Праўда, пуставаты, вось бяда. Няма адкуль мэблі ўзяць—усё разламалі, раскралі, пабілі... але можа што-кольвечы нойдзем, а рэшту вялю сталяру, то ён зробіць.

Парог адчыніў дзверы. З шырокага, з высокай стольлю, пакою на пяць вокан панясло сырасьцю і затхласьцю. Лады-

мер скрывіў нос, зацягнуў нявыразным зыкам і абглядзеў вакола сьцены, столь, падлогу.

— А другія дзеве каморкі?—запытаў ён у Парога.

— Уласна кажучы, яшчэ адна, там направа, а другая была выгараджана з гэтай вялікай; вось-вось, на тым месцы. Цяпер дастаць дошчак і можна будзе аднавіць сьценку... А вунь у тым куце паставіць печ, і цэлая кватэра... Пэўна, трэба палажыць трохі часу і працы, пакуль прывясыці ў належны лад. Вы ўжо выбачайце...

Ладымер пакорпаў нагою пыл на падлозе і здзіўлена пакрыціў галавою:

— Тут ня трохі, а многа трэба часу й працы палажыць! Але, што-ж зрабіць. Я люблю папрацаваць... Добра, няхай будзе за мною... А пакуль, дзён тры пэўна-ж, ня выганіце адтуль,—праказаў ён.

— Чаго! Тым болей, што я ўверан, што вы хутка ачысьціце тут! Я вам людзей дам... Так... Ну, дык вось вам ключ,—упраўляючы перадаў Ладымеру ключ. Той замкнуў каморку, і пайшлі з упраўляючым уніз.

— Цяпер давайце пойдзем на паравік,—запрапанаваў Парог.

— Давайце.

Яны вышлі праз парадны ход на дзядзінец.

Цёплае яскравае сонца так і абдало іх сваім праменьнем, асьляпіўшы вочы пасья цёмнага калідору і ўсходу на другі паверх, кудэю яны прайшлі.

На дзядзінцы бегалі дзеці ў доўгіх шарачковых забруджаных кашулях, гергяталі гусі, шчыпаючы зялёную мураўку паўз плоту, і давольнымі валяліся ў пяску поўгадавалыя парасяты.

Ладымер з цікавасьцю, вартаю клапатлівага гаспадара, пазіраў на бесклапотныя стварэньні, зусім ня слухаючы Парога, які тлумачыў яму пароду гусей, вартасьць сьвіней і будучую ад іх карысьць для саўхозу і рэспублікі.

— Бязумоўна, гэта карысная рэч—жывёлаводзтва,—компэтэнтна заўважыў нарэшце Ладымер, адварнуўшыся к Парогу:—Трэба разводзіць, я—прыхільнік гэтага.

Сказаўшы, ён павярнуў голаў направа к будынку, дзе начаваў, і ўгледзіў, што пад вакном стаіць канторшчык, а ў вакне яго жонка, гутарачы між сабою. Ладымер перш здзівіўся і дапусьціў колкую думку, але тут-жа быў адцягнут словамі Парога:

— Сюды, вось, таварыш Ложка, пойдзем праз сад, сюдэю бліжэй ды па дарозе я сумею паказаць вам сад... Шкода толькі, што я яшчэ ня еўшы...

— Я таксама. Ды, прызнацца, ужо хочацца. А ў вас, пэўна, тут нечага дастаць?—пацікавіўся Ладымер, пералазячы платы.

— Так, трудна; апроч малака, амаль-што нічога нельга дастаць. Ведаеце, адкуль-жа яно будзе. Мясца й сала купляем у Кругох. А калі ў каго й ёсьць, то для сябе... Выбачайце,—перабіў самога сябе Парог,—я зусім забыў вам паказаць яшчэ залю, дзе я думаю зрабіць тэатр... Ведаеце, зразу не разарвешся на ўсё. Трэба й тое, трэба й тое, а без тэатру, прызнацца, і нуднавата ў нас, у глушы. Зрэдку ездзім у мястэчка, але ўсе не паедуць і часта не паедзеш, а тут-бы можна было спэтаклі ладзіць і вясці культурную працу... Да бяда—не з кім, таксама... Вось зойдзем...

Парог павярнуў направа і вывёў Ладымера к балькону ў сад, з якога калісь паны Крэўскія любаваліся клямбамі кветак, сажалкаю і маладым садком. Па шырокім многаступенным ганку яны падняліся да шырокіх шкляных дзвярэй і ўвайшлі ў салю.

— Вось тут колісьці паны рабілі балі. Бачыце, колькі прастору, які тэатр можа быць, і выгляд добры... Я ўсё збіраюся зрабіць сцэну, ды што-ж—адзін...

— Я вам памагу, таварыш Парог,—шчыра выказаў Ладымер, здавальняючым паглядам абводзячы прастору вялікае залі:—Чаго-ж хацець, тут можна добрую сцэну ўстроіць! Вось к тэй сыяне, а з тае ўваход. Памесьціцца, думаю, чалавек да трохсот. Я вам памагу... Я так люблю гэту справу!

Ладымер выкінуў з памяці тое, што ня еў, забыўся, куды йшлі, і ўвачавідкі цешыўся будучым тэатрам, які ён паставіць на належную вышыню і зробіць асяродкам культурнай працы.

Трэба к выпадку адмеціць, што, па словах Ладымера, ён змалку меў цягу да мастацтва, некалі прымаў удзел у любіцельскіх спэтаклях у сваім мястэчку, пасья, выехаўшы ў Ленінград і ўступіўшы ў культурна-асветнае рабочае вобчства, іграў у рабочым клубе; а з часу ўзвароту на бацькаўшчыну, пасья Кастрычнікавай рэволюцыі, ездзячы па саўхозах, першы ўсюды наладжваў тэатральную справу. Таксама прывучаў ён да акторства й сваю жонку Акіліну, якая, праўда, невялікую ахвоту мела да частых „выступленьняў“, але для рознастайнасьці не адказвалася выпаўняць просьбу мужа.

Рашыўшы ехаць у Скуплі, Ладымер, між усім іншым, меў у воку павясьці ў іх шырокую культурную чыннасьць. За два гады жыцьця па саўхозах ён убачыў, што з яго хоць і невялікімі ведамі, але з гарачаю ахвотаю, можна прынясьці вялікую карысьць цёмнаму сялянству. Гэту карысьць ён бачыў у пра-

вядзеньні сярод сялян культурнай працы, галоўным чынам, праз арганізацыю тэатраў. Мітынгаў Ладымер не паважаў і ня бачыў ад іх тае карысьці, якую, па яго, дае тэатр.

І вось, угледзіўшы вялікую залю, самае важнае для заснаваньня тэатру, Ладымер увесь растаў ад душэўнага ўміленьня і раптам захапіўся думкаю, каб як найхутчэй яго наладзіць.

Упраўляючы зваў яго йсьці ў сад, а там у паравік, знарок выходзіў на ганак, пасьвістваў і злаваў, што траціцца час, а Ладымер і не зважаў, як нібы-то той, хадзіў па залі, вымяраў шагамі даўжыню й шырыню, плянаваў выгляд сцэны і нават перакідаў думкамі назовы розных беларускіх і расійскіх п'ес.

Так прайшло добрых паўгадзіны, прайшло-б і болей, каб Ладымеру не памяшалі жонка з канторшчыкам, якія прыйшлі к ім, каб разам пайсьці агледзіць саўхоз.

— А мы вас шукаем, а мы вас шукаем!—з наданай рэзвасьцю не праказаў, а прагукаў канторшчык.

— Уладзя, ты-ж яшчэ нашча, мо-б пайшоў чаго перакусіць?—ад сябе запрапанавала разьвясёленая Акіліна. Ладымер хмурым поглядам акінуў жонку й Цыбуліна, прамаўчаў момант і суха адказаў:

— А вы-ж там найшлі што паесьці, ці і ты галоднай бегаеш з таварышам Цыбуліным?

— Я, ды мы ўсе, сяго-таго зьелі пакрысе. Я дастала маляка, а яец і сала троха было, і сьпякла яешню, а то наварыла заціркі.

— А Паўлусік як гуляе?

— Даўно я яго абвадзіла па ўсім дзядзінцы; ён усё праціўся к табе...

— А чаму-ж не ўзяла?

— Пасьля ён найшоў кампаньню і не захацеў ісьці... Там мая маці з ім. А я з таварышам Цыбуліным прыйшлі сюды, каб разам пайсьці агледзець саўхоз... Хадзем-жа, чаго ты тут марудзіш...

— З Цыбуліным?—папракнуў Ладымер і раптам, каб не стварыць гэтым папрокам абвостраных стасункаў у неналежным месцы, перайшоў на другое.—Паглядзі, Акіліна, які добры тэатр будзе. Я проста адарвацца не магу; тут трыста чалавек памесьціцца... Гатуйся—хутка мусіш вывучваць ролю.

Прапусціўшы першае слова мужа, Акіліна наконт тэатру адказала:

— Ды я ведаю, цябе й цягнула ў Скупі для гэтага... Не за-

цягайся пакуль у тэатры, перш давай аглядзецца, уладаваць з кватэраю, прыняцца за работу, а тады ўжо тэатры...

— Кватэра ёсьць, толькі-што аглядалі; прыбяруць трошкі—і можна будзе перасяляцца... А з работаю таксама не апозьнімся.

Акіліна размаўляла з мужам і бясьціханна наглядала за Цыбуліным, які на ганку аб нечым перагаварваўся з Парогам. Хвошчучы дубчыкам па гэтах, Цыбулін здавальняюча ўсьміхаўся і касіў вачыма праз дзьверы ў залю, кірункам да Акіліны.

— Таварыш Ложка, давайце пойдзем на паравік!—пазваў упраўляючы Ладымера і пайшоў першым з ганку. Цыбулін, мінутку пачакаўшы, пайшоў за ім. Павярнула да выхаду і Акіліна, пазваўшы мужа:

— Ідзем, Ладзя, абгледзім і пойдзем, я згатоўлю сяго-таго перакусіць. А мо' наперад зробім гэта, а?

— Не, пасья.

Яны пайшлі з залі.

У саду, ідучы напрамкам да паравіка, Парог паказваў на ўстаноўлены ім клюмбы кветак, на падчышчаныя маліньнік і агрэсьнік; расказваў, як яму прышлося выратаваць зусім запушчаны сад, які ён пабяліў, паакапваў і падчысьціў ад імху. Гэтым ён абараніў сад ад вусені, што добра адаб'ецца на даходнасьці саўхозу. Па просьбе Акіліны Парог растлумачыў гісторыю аб тым, як зараджаюцца і выгадоўваюцца садовыя жучкі і чарвячкі, дадаўшы пры гэтым тлумачэньні аб іх зьнішчэньні простымі спосабамі і спосабамі культурным.

Усе тлумачэньні і апавяданьні, якія даваў Парог, выліваліся ў стройную, добра завучаную лекцыю, бяз супынак, паважна. Відаць было, што сваю справу ўпраўляючы ведаў добра і шчыра ёю цікавіўся. Гэта падмеціў Ладымер і пачынаў вырабляць у сабе адпаведныя прыхільна-ўшанавальныя адносіны да Парога. Ладымер помніў атэстачыню ўпраўляючага фурманом Гаўрылам і думаў сабе, слухаючы Парога:—А глядзі, стары добра ўмее падмячаць. Сапраўды Парог талковы й дзейны чалавек. Паглядзі ты, усё ведае, шчыра клапаціцца аб гаспадарстве саўхозу, уваходзіць з душою ў кожную рэч. Го, патрэбны савецкай уладзе гэтыя людзі, ой, як патрэбны! Іх так мала ёсьць яшчэ, што трэба іх апэньваць на золата. Значы пераконаны цалкам новай ідэяй дзяржаўнага аднаўленьня. Цікава, комуністы ён ці не? Трэба будзе ў выпадку запытаць... Люблю такіх людзей і высока цаню.

Тымчасам яны прайшлі сад і павярнулі да сажалкі. Тут Парог пераказаў ідучым з ім маленькую гісторыю яе, падкрэсьліўшы карыснасьць сажалак для гаспадарства з розных

бакоў. Па яго думцы—сажалкі павінны служыць для культуры-
ванання рыбнага промыслу, што ён ужо апляноўвае на на-
ступны год.

Паравік, да якога яны прышлі, завярнушы ўлева ад са-
жалкі, складаў верхавіну тае надуманае сыстэмы аднаўлення
саўхозу Скупляў, якая ўвесь час малявалася энэргічнаму
ўпраўляючаму. Без „прамысловае стацыі“ нельга мець мажлі-
васьці „разварочвацца ўшыркі“. Скуплі, па пераконаньню Па-
рога,—гаспадарства, не падыходзячае да жывёлаводства; галоў-
ная продукцыя яго—бульба, з якое і можна рабіць крахмал і
гнаць сьпірт. Пры гэтым у вакружнасьці маюцца іншыя саў-
хозы, меней крэпкія, у якіх таксама шмат бульбы знойдзеца
на перагонку. Млын-жа і лесапілка дваяка каштоўны—для аб-
слугоўваньня саўхозу і бліжэйшага сялянства.

Парог вылічыў, што млын дасьць кожны месяц даходу
каля трох сотак чырвоных рублёў, адначасна абслужыўшы
сябе. А калі далажыць да гэтага заробтак ад вырабу крахма-
лу і выганкі сьпірту, дык мы тады атрымаем яшчэ большую
палёгку ў гаспадарстве.

Вылажаныя Парогам думкі „аб прамысловай стацыі“
больш за ўсё спадабаліся Ладымеру; калі ён прымеркаваў іх
да сваіх плянаў і поглядаў на паспешнае разьвіцьцё зямель-
нае гаспадаркі, дык яны кропка ў кропку супалі. Да гэтага
Ладымера, як профэсыяналістага работніка, лісьціла яшчэ і
належная ўвага ўпраўляючага да прамысловай галіны гаспа-
дарства. У Ладымера заказлыгала клясавае пачуцьцё, гор-
дасьць закаранелага індустрыялісты, чалавека машын, жалеза і
дынамікі.

— Вы праўду кажаце, таварыш Парог, саўхозу абавязко-
ва патрэбна апірацца на „прамысловую стацыю“. Ня лішчу
вам, а ў вас маецца здольнасьць добрага гаспадара. Я ўжо,
прызнацца, чуў аб вас...—прызнаўся Ладымер.—Толькі, памой-
му, вам ня трэба спыняцца на палове ў справе дасканалага
абсталяваньня гэтых трох выглядаў прамысловасьці. Рашылі—
даводзьце да канца. Я, з свайго боку, прылажу ўсе стараньні,
усе свае веды, каб справа была на працягу году скончана.

Увайшоўшы ў завод, Ладымер з выглядам знатака дзела,
абглядаў машыны зьнізу даверху, бегаў вакол іх, кратаў кожную
трубку, сачыў за ўсімі рыхтункамі. Пры гэтым ён ганіў
за нерашчотлівасьць тых, хто так будаваў самы будынак заво-
ду, што не разьлічыў ні месца, ні размаху, ні значнасьці ўсяе
справы. Па Ладымераваму мусіла быць зусім іначай: будынак
павінен быў быць пашыран і падняты яшчэ на адзін паверх,
а лёкомобіль павінен быць заменены на больш сільны.

— Яно то, пэўна, таварыш Ложка,—хітра пасьмейваючыся з шырокіх плянаў Ладымера, казаў упраўляючы.—Я ведаю ўсё гэта, ведаю, але, трэба лічыцца са сродкамі. У нас тут яшчэ так многа трэба зрабіць, так многа трэба наладзіць, што проста страх бярэ. Паказваў я вам памяшканьне пад кватэру, бачылі, у якім яно выглядзе,—вось так яшчэ многае што, многае. У нас для рабочых не хапае добрых кватэр, трэба аборы падстроіць, машыны земляробскія паламаліся, каней зусім мала, вупражы...

— Так-так,—згаджаўся Ладымер,—але не забывайце таго, што ў заводах гэтых схавана палова ўсяго вашага пляну; не забудзьце таго... Два месяцы папрацуе млын—і гатова вупраж, папрацуе год—і некалькі коні. Ці ня праўда, мо'?

Акіліна з канторшчыкам увесь час маўчалі. Для іх мала цікавымі былі пляны Парога з Ладымерам наконт адбудовы гаспадаркі саўхозу. Болей таго, шчырасьць мужа, з якою той адносіўся да гэтага, дзівіла Акіліну і нават зьлёжку раздражнівала яе. Ёй ужо здаўна была крыўда на Ладымера, што праз сваю гарачнасьць і захапленьне рознымі справамі ён зусім забывае сям'ю, яе дабрабыт, перакорыць яе, Акіліны, думкам і просьбам,—адным словам, парушае сямейныя традыцыі, хатнія стасункі і вымушае яе (Акіліне кал'нула ў сэрца, ажно яна балюча садрыгнулася) на апасьлівыя крокі... Выпадак па дарозе ў Скуплі, калі ёй успомніліся мінулыя вобразы любоўных здарэньняў, нейкая міжвольная прыхільнасьць да канторшчыка Цыбуліна, якую ўжо запырмеціў Ладымер, былі чароднымі эпізодамі падобнага ўхілу. Да чаго гэта прывядзе Акіліну—ёй самой цяжка рабілася пры адным праглядзе ўперад. Але маладзіцы, Акіліне, абмяшчаненай змалку, кіпучай па натуре, прагавітай да бурнага жыцьця, да мужчынскае ласкі, здаровай, ядранай, жыцьцерадай кабеце—нельга марнець у самамуштраваньні, нельга абыходзіцца сутрыманьнем, зьнішчэньнем маладых прагных пазываў. Што там за жыцьцё будзе бяз гэтага, навошта яно? Акіліна перабірала гэтыя думкі, як пакутніца пацеркі, і балюча хвалявалася. Ладымер вярцеўся каля машыны, як які шворан ад яе, як складная яе часьціна, басьцікаўны да Акіліных перажываньняў, глухі да яе патрабаваньняў, а збоку, як на пружынах увіваўся малады, элегантны, кіпучы маладосьцю, хвацкі канторшчык Цыбулін. Белы, чысты, з правідловымі рысамі твар яго, квятучая, сакавітая ўхмылка на ім, агністыя, шэрыя вочы, з зіркам, як электрычны бляск, пакірованым на Акіліну, мучылі апошнюю, зьбівалі яе з толку, таўхалі на грэх, на праступак, кроілі сем'ю мячамі маладзічына сэрца. Як хто падсмальваў ёй пяткі ці калоў іголкамі ў бакі—яна

вярцелася на месцы, нэрвавала, то апускала, то паднімала вочы, то хмурыла, то чарсьцьвіла твар. Здавалася, пахвільна апускатася, раставала, як сьвечка, завядала, як сарваная рожа. Цыбулін калупаўся ў яе балючым месцы...

— Ладымер, хадзем, нарэшце, дахаты, ужо далёка за паўдня, а ты яшчэ не аграшаўся нават. Ці-ж можна так? Цябе тады ня хопіць і машыны паправіць... Хадзем,—ня стрымалася Акіліна.

Але, калі яе слоў Ладымер не заўважыў, тады Акіліна ў большай нэрвовасці пераказала іх.

Ладымер, аднакава, ня зразу адарваўся ад машын—яшчэ хвілін з пяць папрабаваў розных частак яе і, толькі ўгледзіўшы, што ўсе на дварэ, а ён размаўляе й судзіць сам з сабою, вышаў.

Падзівіўшыся з пагоды, яны разышліся.

VI.

Справа з кватэраю ў Ложкаў не зацягнулася: Ладымер уладзіў яе ў тры дні. Назаўтра, пасья агледзін саўхозу, ён зранку, разам з жонкаю й цешчаю, прыняліся за ўборку сьмецьця і чыстку. У абед Парог падаслаў двух рабочых і сталара. З апошнім Ладымер умовіўся паправіць рамы ў вокнах, зрабіць перагародкі і некалькі зэдлікаў, палавіну чаго ён зрабіў у два дні. Рабочыя пасобілі перанесьці печку-чыгунку, пару сталоў, шафу і калыску, дадзеныя для Ложкаў упраўляючым саўхозу. Таксама рабочыя перанясылі з часовага памяшканьня, дзе спыніўся Ладымер з сям'ёю, яго прывезеныя хатнія рэчы—гэта ў адзін дзень. На другі-ж была падмыта падлога і пабелены сьцены. Аставалася паправіць печ і зашкліць вокны. Гэтага ўжо нельга было выпאўніць сіламі саўхозу, і Ладымер мусіў ехаць у мястэчка Кругі. Але паездку ён ня лічыў перашкодай для перабраньня ў кватэру, і ўжо чацьвертую ноч Ложкі начазалі ў сваім памяшканьні. Часовыя няўдобствы, хоць і рупілі яму, усё-ж не маглі адбіцца на патрэбнасьці пачынаць работу па рамонту. Якраз к гэтаму часу павінны былі цесьлі пачаць падбудоўку дзераўляных частак заводу, а чорнарабочыя—ачыстку ад пяску й бруду. Таксама пад наглядам Ладымера трэба было нарэзаць дзерава ў лесе і пачаць пілоўку. Адным словам пуск работы па адбудаваньні заводу цалкам залежыў ад мэханіка Ладымера Ложкі, і ён, Ладымер Ложка, вымушан быў прыступіць да яе.

На чацьверты дзень з дзевятай гадзіны раніцы, выпіўшы, як і ўсе дні, кубак малака, Ладымер ужо быў каля будынку заводу. Усіх рабочых ён узяў на падлік і з захапленьнем па-

Чаў кіраваць работаю, паказваючы і расказваючы кожнаму цэ-ху рабочых, як і што рабіць. У самога-ж у руках былі сан-тымэтр, цыркуль і напільнік. Хвіліна ад хвіліны ён сам пры-рываўся да машын, аглядаў, вымяраў, адкручваў шрубкі.

На абед Ладымер дазваляў сабе толькі паўгадзіны і ўжо шмат пасьпяваў паўвіхацца, пакуль вярталіся з абеду рабочыя. Гэтыя былі зьдзіўлены павядзеньнем Ладымера і пільна абга-ворвалі яго паміж сабою.

Наогул асабістасьць характару Ладымера, як чалавека, і працаздольнасьць, як работніка, за першыя дні яго прыезду ў Скуплі ўжо былі ведамы ўсяму насяленьню саўхозу. Аб ім заўзята перагаворвалі рабочыя, талкавалі служачыя і шушу-калі кабеты. Пэўна, не аставалася бяз прыкрас, што звычайна ў сялянскім быце. Тым болей загудзела гутарка аб майстры, калі ён узяўся за працу. Асабліва з цікавасьцю чакалі ад Ла-дымера наладжваньня ім тэатру. Ужо толькі ён агледзіў памяш-каньне, забубнілі, як адзін, аб акторскіх здольнасьцях Лады-мера.

Тэатр вельмі гостра чапаў жыхароў саўхозу, і яны не ад-нораз скардзіліся самі сабе на адсутнасьць у іх жадных забаў. Калі адзін раз успамянуў аб патрэбе тэатру для саўхозу ўпраўляючы яго Парог, то пасья моладзь не давала яму спакою, закідаючы пытаньнем—калі-ды-калі, нарэшце, ула-дуе ён яго. Упраўляючы перш абяцаў у блізкім часе, а пасья скардзіўся на няменьне часу... Цяпер-жа, з прыездам Ладымера, ён зарадаваўся, што гэта справа можа ажыцьцёвіцца, і ўсім хваліўся, што тэатр наладзіць мэханік. Парог абяцаў Ладымеру ўсякую дапамогу ў справе пастройкі тэатру і, калі Ладымер прыступіў да гэтага, упраўляючы набраў да дзесяцёх чалавек моладзі і прыслаў пасабляць Ладымеру. Стараўся па-сабляць і сам.

Гэткім чынам, ужо праз тыдзень у Скуплях стараньнямі Ладымера была пабудована сцэна і умайстравана ўсё для тэат-ру. Асталася намаляваць завесу, некалькі дэкарацый і здабыць трохі грыву. Ладымер узяўся і гэта зрабіць, прыўрочыўшы на паездку ў мястэчка Кругі. Недастача адмечаных рэчаў лі-чылася ім нясур'ёзнай, і ён, сваім чарадом, пачаў адшукваць хлопцаў і дзяўчат для развучваньня роляў у намечанай да першай пастаноўкі „Паўлінцы“. Галоўныя ролі Ладымер думаў раздаць Акіліне, Парогу і сабе. Аб гэтым пляне Ладымера хутка праведалі ўсе скуплеўцы і шмат-шмат гутаркі разьвялі па саўхозе. Водгаласкі яе разьляцеліся нават па вакольных вёсках.

Акіліна чула гэтыя гутаркі на кожным кроку. Выходзіла з хаты на дзядзінец, ішла да каго пазычыць што-кольвек, вечарам, седзячы на прысьбе,—усягды і ўсюды яе распытвалі жанкі і дзяўчаты, ці скоро таварыш майстар наладзіць тэатр. Многія кабеты няскрытна лісьцілі ёй у вочы, хвалячы Ладымера і лічачы яго за дарагога для іх чалавека.

— Каб ня ваш гаспадар,—казалі Акіліне жанкі,—дык тут ніхто не дадумаўся-бы гэтага зрабіць. Кожны заняты сваімі справамі і не шманае. А нашы мужчыны, ведама, цёмныя, ня сьцямяць гэтага.

Акіліна мала ўдавалася ў гаворку аб тэатры: адкажа двума-трыма словамі на запытаньне і пройдзе да другога. Аднак яна не хацела выказваць сваіх поглядаў на мужаву зацею і ні адным крывым словам не абмаўлялася па адрасу тэатру. Не прырэчыла яна нізваньня і ўдому. Ладымер варочаўся на кватэру стомлены, запылены, у поце, паведамляў ёй аб зробленым за дзень, а яна, нібы адабраючы яго, пакіўвала галавою і казала:

— А я Паўлінку ганю на ўсіх парох.

Ладымер прымаў словы жонкі за пахвалу сабе і яшчэ больш захапляўся справаю тэатру.

— Паглядзі толькі, як усе задаволены! Праходу не даюць—усё распытваюць. Прыяжджаюць з сёл і дазнаюць. Забачым, як разьвярну працу! Зусім і забудзеш аб горадзе!—хваліўся ён жонцы.—Вось толькі паеду ў мястэчка ды куплю матэрыі на завесу, крыху грыму і, бадай, праз тыдзень-другі можна будзе даць першы спэтакль.

Тое, што Ладымер меўся хутка паехаць у мястэчка, найбольш цікавіла Акіліну. Ёй прагна хацелася часовай перамены, мінутнага проблеску ў ходзе яе сямейнага жыцьця. Частыя пераезды з месца на месца, адданьне Ладымерам вялікае ўвагі на грамадзянскую справу, яго нядбайнасьць да сям'і—сьціскалі Акіліну жалезнымі абручамі нудоты, глушылі надзею на шчаслівыя мінуты, на выкарыстаньне мажлівасьцяў сямейнага шчасьця. Адчуваньне гэтага кранула яе душы ўжо пасьяля выезду іх з Крумкаў, дзе ў глушы ды ў адзіноце яны пражылі амаль ня цэлы год. Горад, куды яны вярнуліся, хоць провінцыяльны, далёкі па размаху жыцьця ад Пецярбургу, расшавяліў Акілініну душу гарадзкім гмахам жыцьця, дапомніў ёй аб шумлівым і рэзвым дзявоцтве і пасеяў нейкае цьмянае, нясьмелае жаданьне. Акіліне не хацелася ехаць у Скуплі,—страх, як не хацелася, і праз цэлыя дзень і ноч перад ад'ездам яна перабірала ў думках усе ўмовы й абставіны, з якімі прыдзецца спаткнуцца ў новым саўхозе. Баялася глушы, як мыш сьвятла. Ня

верыла, што ў іх будзе іначай, весялей, як у іншых глухіх куткох. Нарэшце перамагла гэта пачуцьцё, вырабіла ў сабе бадзёры настрой, пагадзілася з лёсам і намерылася нясьці лямку на працягу году... А мо' выпадак здарыцца які, а мо' раптоўна праблісьне які шчасьлівы момант? Якраз ён не заставіў сябе доўга чакаць. Прымха нейкая падвяла к ёй Цыбуліна. І як на зло надало ім стрэцца ў гэткую мінуту, калі на твары Цыбуліна склаліся неадхільныя рысы, чаруючая ўхмылка, якія прайшлі ёй, Акіліне, у нутро і абнадзеілі яе салодкімі надзеямі. Яна адчувала прыкрасьць гэтых надзей, бачыла косыя озіркi Ладымера, ведала, што муж калі-небудзь зазнача ёй гэта, прызнавала сьлізкасьць сваіх крокаў—яна ступіла на гэткі шлях—і... не магла сутрымацца. Цыбулін засеў у голаў, зацьміў Ладымера, Паўлусіка, сямейнае ціхае жыцьцё, яго непарушнасьць, падцяў нясуменную павагу з яе боку да мужа, хоць ня палкую, а калісь моцную любоў да яго. Сама не разьбіралася, як усё ідзе, як скручваецца клубок... І ў той-жа час думка, што „Ладымер паедзе ў Кругі!“ суцяшала Акіліну, як суцяшае хлебароба пагодлівы час у жніво. Яна яшчэ раз малявала сабе вобраз саду, ночы, спатканьні з Цыбуліным, ласкі... ласкі... І дрыжэла, каб хаця ўсё асталося ціха, шыта-крыта, мінутна, пераходна, каб ніякага сьледу не пакінула гэта на ўзаемаадносiнах з Ладымерам. Гэта было штосьці на манер загалову, падгатоўка помсты мужу за яго грахі ў сямейных узаемаадносiнах.

Акіліна раз-у-раз паглядала на Ладымера, баючыся, каб ён чуцьцём не падслухаў яе думак і, бачачы яго замілаваную заспакоенасьць, суцяшала сябе: „А я-ж ведаю, што ты не адзін раз зрабіў тое, што табе хацелася. І, пэўна, не пахвалішся мне. А я маўчу. Няўжо будзе грэх, калі я хоць раз прытаю табе сваю... чыннасьць“.

— Калі-ж ты паедзеш у Кругі?—дапытвала Акіліна Ладымера і тут-жа выпрабоўвала яго:

— А, можа, чуеш, ня варта табе езьдзіць у мястэчка? Пачакай нейкі час, а ну-ж зьбярэцца больш спраў?

Хітра падыходзіла яна да яго і паглядала яму ў вочы, гадаючы аб адказе.

Ладымер памаўчаў і рашуча адказаў:

— Я не за аднёю справаю паеду; бачыш, трэба пячніка наняць, каб зрабіў грубку ў кватэры, шкла трэба купіць, каб зашкліць вокны; а да гэтага—казённыя справы, таксама патрэбны шрубы, напільнікі. Не, паеду абавязкова.

Задаволеная ў глыбіні душы, Акіліна запытала:

— А калі ты канчаткова паедзеш?

— Пэўна, да нядзелі пачакаю; у надзелю ў Кругох кір- маш—раз, а, падругое, сьвяты дзень,—адказаў Ладымер.

— Ёсьць ведама, што ў нядзелю ляпей усяго,—падказала цешча.

— Ну, а ты-ж толькі спраўляйся з роляю.

— Будзь спакоен, пакуль дакоңчыш сцэну—роля будзе гатова. Хай другія так падгатовяць, як я, то добра будзе,—пазіраючы ў вакно і зусім ня думаючы аб ролі, адказала Акіліна.

Ладымер задаволена ўхмыльнуўся і пайшоў тупаць па хатце, гаворачы ні-то да жонкі, ні-то сам да сябе:

— Наладзіцца тэатр, і пойдзе на ўсю магу культурная праца. Трэба ўнясьці сьвет у глухі куток... Так яшчэ цёмна наша вёска, так далёка ад культуры. Жывуць людзі, як ваўкі, адарванныя ад гораду, закінутыя ў лясы... Жадны новага слова, жадны новае весткі... Вакол столькі прыгожасьці; а для іх яна незразумела зусім... Вакол кіпіць жыцьцё, а ім чуецца толькі водгалас у шуме лесу... Наша павіннасьць—аддаваць ім усе нашы веды, дзяліцца з імі тым, што сабралася ў галаве, што вычытана з кніжак. Цяперашняе жыцьцё не павінна спыняцца на адным месцы; яно мусіць вярцецца, вірваць, бегчы наперад. Бач, мы творым рэвалюцыю, перабудоўваем усё на новы лад, нішчым старое да астатку. Ці-ж можна мірыцца з тым, што ёсьць хоць-бы ў гэтых Скуплях? Гэта-ж зусім ня кранутае рэвалюцыяй месца, выспа... А колькі іх, гэтых выспаў, на абшары аднэй Беларусі!.. Я ня ведаю, як каму, а мне вельмі балюча глядзець, калі дзе сустракаю ціхае жыцьцё, непарушымую глуш... Каб прымеў, усё-б адным замахам перамяніў... Але мала аднаго на гэта. Я-ж таксама ня бог ведае якое навукі. Выкраў патрошку з часу, вылучыў з кніжак саматугам і павінен аддаваць другім... Тэатрам можна многа зрабіць, і я зраблю. Тут глеба падгатаваная добра. Адно заікнуўся, як усе пайшлі насустрач. А рабочыя прайсьці не даюць—калі будзе тэатр гатоў. — Будзе, — кажу, — пастанавіў, дык будзе. А паспрабаваў раздаць ролі—асобаў столькі няма ў п'есе, кожны просіць даць яму ролю, даць яму...

Гутарка захапіла Ладымера, ажно ён забыў пра сон, пра тое, што трэба заўтра а сёмай гадзіне ўставаць і йсьці на работу; заняўважыў, што яго ня слухае ні Акіліна, ні цешча, якія няўпрымет для яго ўлягліся спаць і соладка пасопваюць. А сьведкаю яго толькі акраец месяца, выплываючы адным рогам з-за купы густое ліпы і ліючы ў прачыненае вакно разадраныя палойкі серабрыстага сьвятла, і салодкі водыр мёду.

Ладымер скончыў размову, паглядзеў на кватэру і падышоў к вакну. Чорны слуп—заводзкая труба—пераняла яго погляд і адцягнула Ладымераву ўвагу на паравік, на лесалітку, на плян іх рамонту і пуск у ход.

VII.

— Ты прыгатоў мне сёе-тое на дарогу,—папрасіў Ладымер жонку ў суботу за абедам,—я заўтра зраньня абавязкова еду ў Кругі.

— А што-ж ты возьмеш?—пытала Акіліна.—Есці захопіш з сабою? То я сьпяку табе скварак і каўбасу. А з адзежы—палажу паліто... Возьмеш паліто?

— Трэба ўзяць. Вазьму і есці, таксама—усё-ж, як-ніяк, прыгадзіцца; сьпячы сала.

— А ты доўга там думаеш быць?

— Доўга? Дзень! Зраблю свае справункі і назад.

— Так, ты ўжо не сядзі лішняга часу.

За чатыры дні, якія прайшлі з часу гутаркі аб паездцы Ладымера ў Кругі, Акіліна ні на момант не расставалася з сваімі думкамі і жаданьнямі. Як загартаванья ў вадну галачку, качаліся яны ў яе нутры, за тонкім пластом будзённых, хатніх клапаў, і раз-ад-разу давалі аб сабе знаць. У некаторыя мінуты, асабліва, калі Ладымер выходзіў з ёю ў палетак пагуляць і яны загаварваліся аб чароўнасьцях прыроднае красы, Акіліна адчувала моташнае бязвольле выслабніцца ад пастароньніх, наносных думак і ўхілаў і захаваць сябе нявіннай для Ладымера. У гэтыя моманты яна забывала змарнаванае, па яе думках, сямейнае шчасьце, прашчала Ладымеру яго халодную нядбайнасьць да яе жаночае ласкі і здавальнялася духовай блізаьцю з ім, павагаю да яго. Цьвёрдая галачка спакусы падала дзесь глыбока-глыбока на дно душы, давала волю новым адчуваньням, якія навеіваў лёгкі подух сьвежага вятрыску, зелень і пах, блакітнае неба. Хісталася пад нагамі густая мятліца, схіляліся налітыя малаком каласочкі жыта, рэзьвіўся адлятаючы ў лес жаўранак, залівалася перапёлка, гучэлі песьні вясковых дзяўчат... Акіліне не хацелася ні гораду ні яго жыцьця. Бег уперадзе Паўлусік, лепятаў няўмоўчна, азіраючыся на бацькоў, ганяўся за матылькамі і рваў валожку... Каб у гэтыя моманты паказаўся канторшчык, Акіліна здрыганулася-бы ўсёй істотаю ад агіднага пачуцьця да яго, упікнула-бы сябе неміласэрна і мо'б, чаго добрага, перарвала-бы тую спакусную нітку, якая высукалася ў яе нутры зачарствелай будзёншчынай сямейных стасункаў і ёмка перакінулася да Цыбуліна... Акіліна прыўздымалася настроем, паха-

дзіўшы адвяхоркам паміж ніў, напаўнялася асаблівым шляхэтным пачуцьцём, прымала выгляд дабрачыннай гаспадыні і жонкі... Але толькі вярталася ў кватэру, уваходзіла ў абставіны сямейнага быту, разыходзілася з Ладымерам, які хапаўся за п'есы, за проэкты тэатру, кідаў сям'ю цалкам і яе ў асобку, як ізноў пачынала думаць грэшныя думкі... Галачка гэтых думак высочвалася са спрату, з дна нутра, кратала думак і пачуцьця і напаўняла ўсю істоту цягучым нявыразным жаданьнем, прагаю, хаценьнем. Ладымер прымаў у яе ваччу сухі, завялы выгляд, манашаскі воблік і адыходзіў далёка-далёка з яе адзнаньня, чужы і халодны. Акіліна паварочвалася да сына, абеглым зіркам праходзіла па яго тварыку і дзівілася таму, што Паўлусік падобен да бацькі і таму, што ў ёй так мала да яго ўвагі і мацерынай любові. „Шэсьць гадоў сынку, і чым больш падростае ён, тым менш ва мне прыхілу і пашаны да яго. Міжвольна ўстае пытаньне, як і што здарылася так, што я й ня прымеціла, калі мінулі гэтыя шэсьць гадоў. Бесканечная вандроўка, як вечнага жыда, бяз прытулку, бяз пэўнага месца. У Ладымера адно, а ў мяне другое“. Акіліна пераносілася думкамі ў дзяхочыя гады свайго жыцьця і перабірала ўсе падрабязгі тых умоў і абставін, якія справодзілі яе знаёмства з Ладымерам, жаніцьбу, першыя гады жыцьця. З шэрае мінуўшчыны выблісквалі ружовыя мясьцінкі, аб якіх так прыемна ўспомніць і якія так міла адчуць. Ладымер калісь быў зусім іншым хлопцам: жыцьцерадым, жывым, рэзвым, любіўшым жыцьцё, як яно йдзе, у моманце, у перажываньнях бягучых хвілін. Агнём гарэлі вочы, нясло цеплатою ад усёй постаці, крыніцы ласкі, пэнтэ, замілаваньня... Акіліна насілася на скрыдлах успамінаў, як пёрка на ветры, захоплівалася імі што далей, тым болей і глыбей. Адвяхоркамі, здавалася, губіла цэльнасьць іх, перарывала, як быццам забывала, але йшоў Ладымер на працу, і ўчарашня аднаўлялася зноў, сточвалася шчыльна-шчыльна з ранейшым і разварочвалася шырэй ды шырэй.

Чым бліжэй падыходзіла да часу выезду Ладымера ў Кругі, тым разгульней віравала Акілініна выябражэньне, настойней прасіліся на перабору ўспаміны і глыбей вырывалася канавы між ёю і мужам у іх сямейных стасунках...

У суботу за абедам, калі Ладымер папрасіў прыгатовіць яму сёе-тое на дарогу, Акіліна зразу адчула ў сабе нейкую перамену, астужанасьць. Быццам раскалыханья хвалі маладых яе пазываў раптам сыціснуліся стромкімі высокімі берагамі, у якіх ня стала ранейшага прастору. На разгарачаны лоб нібы апала некалькі халодных капель, якія прабілі чэрап і дробнымі

пырскамі пакрапілі мозг. Так бывае ў выпадках, калі чалавек, разагнаўшыся ўдагонкі за намечанай мэтай, пры дабліжэнні к ёй, раптам траціць яе сьлед.

Акіліна, выправіўшы мужа з абеду на работу, прынялася за гатоўку яму сяго-таго на дарогу: папершае, яна дастала з куфэрка сьвятошні гарнітур, падчысьціла яго і падпрасавала; прыгатавала чыстую бялізну, а пасья завіхнулася ля яды. Падпаліла ў чыгунцы, дастала з кубелка кавалак сала і пачала крышыць. Усё, як рупная гаспадыня й жонка. Але думкі працавалі ня ў тахт рукам ды нагам: думкі пераносіліся ў заўтрае. „Ладымер едзе“, спляталіся яны ў словы, „пэўна, заўтра я яшчэ буду спаць, як ён выедзе. А можа разбудзіць? Трэба-ж к абеду заехаць... Так... Ці адзін? Няўжо й Цыбулін паедзе?..“ Слова „Цыбулін“ выклікала ў яе душы лёгкі жах і нявыразнае, адначасна радаснае і палахлівае пачуцьцё. Ажно пад яго ўплывам цішэй пачалі хадзіць рукі, і густая ліпкая вяласць разлілася па целе. Акіліну пацягнула к вакну, якое зранку было адчынена для асьвяжэньня кватэры. Яна падышла, перагнулася на падваконьнік і ўстраміла погляды ў гушчу ліпавых карон. Зелень, чорназялёная, укропленая бела-жоўценькім цьветам, залашчыла яе вочы, заваражыла да сябе. Гарчае сонца паліравала лісткі, павернутыя да яго, і палівала прамяністым сьвятлом процьму пчол і вос, лятаўшых над ліпамі, падтрымоўваючы роўны зьлітны гуд-гармоньню. Тонкі водыр уліўся Акіліне ў грудзі і сп'яніў думкі, разліваючы гультайную асалоду. Раз-ад-разу праляталі птушкі, кідаючыся наляту ў лісьцяную гушчу і адтуль падаючы свае галасы. З-за вулічнай сьцяны даносіўся тонкі галасок яе Паўлусіка і ўшчунак малога бабаю... Акіліна не зважала гэтага. Ня прымеціла яна і таго, як сонца паціхай украдкаю спусьціла пучок свайго сьвятла з даху дому і каўзанула ім па яе твары.

Гэта нявыразнасьць настрою, які ні зваў, ні прыпыняў, ні цешыў, ні суміў, трымала Акіліну на месцы каля паўтары гадзіны. Стук дзвьярыма перабіў яго. Акіліна хутка адварнулася на пакой і падбегла к чыгунцы. Паглядзела. У чыгунцы жухацеў чырвоны прысак, абложаны вакола попелам. На крэсьле помеж стаяла скаварада з раскрышаным на ёй салам і з нажом між сала. Акіліна, ня глядзячы, хто ўвайшоў, хапілася за скавараду і паднесла яе к чыгунцы, але тут-жа адумалася, паставіла зноў на крэсла і нагнулася за некалькімі паленцамі, каб падлажыць у печ.

— Ты паліш чыгунку, дачушка?—запытала Акіліну маці, падыходзячы к ёй.

— А як-жа, трэба сьпячы Ладымеру сала на дарогу.

Заўтра-ж не пасьпею,—адказала Акіліна.—А Паўлусік дзе?—пытала яна.

— Бегае, яшчэ к бацьку пабег... А болей што ты будзеш пячы?

— Каўбаску якую; вось купіла надоечы ў Башлыкавых... Вы, мама, наскрабеце бульбы на вячэру. Зараз ужо Ладынер павінен прыйсьці.

— Нешта, я бачыла, да яго ў паравік пайшлі ўпраўляючы і канторшчык, а з імі яшчэ нейкіх двое мужчын... Гэты канторшчык, на яго ліха, такі далікатны мужчына, што міла паглядзець; як паніч які—ды годзе.

Гэты сказ яе быў так не ў пару! Акіліна пакінула скава-раду на чыгунцы, а сама падышла к вулічнаму вакну і паглядзела ў бок паравіка. Густая прыземная ракіціна заступіла ад яе вачэй яго сьцены, і Акіліна, паглядзеўшы комін і стрэху, вярнулася к печы.

— Не павінны там доўга быць, ужо вечарэе,—праказала яна.

— Я думаю, калі яшчэ ня зойдуць у тэатр.

— Гэта ня йначай... Я й забыла, што ён ёсьць у нас...

— Нарабіў-жа, ведаеш, гоману ён па ўсіх Скуплях... Дзяўчаты, хлопцы, дзеці—не дачакаюцца...

— Увесь час за гэтымі тэатрамі... занядбаў усё... Нікому ня трэба—а яму...

Гэтыя словы Акіліны мелі ў сабе звычайную незадаволенасьць, ужо застарэўшую, цьвёрдую і едкую. Аднак маці не запозывала гэтага—яна, наогул, мала ўдавалася ва ўзаема-адносіны паміж дачкою і яе мужам. Акіліна не выдавала мацеры сваіх скрытных думак, а Ладымер з сваёю халоднасьцю да сямейнага жыцьця выглядаў у ваччу старое занадта крутым бальшавіком. Дачка не здавалася гэтым—то прымячала маці, але не падлівала масла ў вагонь. Наогул тое, што зяць трымаў яе ў сябе, абыходзіўся з ёю добра, з павагай, рабіла Ладымера ў вачох цешчы харошым чалавекам, памяркоўным і сталым гаспадаром. За гэтыя якасьці цешча даравала-бы яму ўсе недахваткі яго, каб і ведала іх. І нізашто-б не прасьціла Акіліне яе помыслаў, яе скрытных, навеяных Цыбуліным, думак, каб толькі праведала аб іх.

— Ну, што-ж—няхай строіць тэатры, гэта-ж невялікая бяда,—разважала цешча.

— Не бяда, калі ў меру, а калі ўжо занадта зацягам, тады моташна робіцца, тады горш бяды,—не згадзілася Акіліна.

— Бач, ужо яго гэткая натура; не перавучыш-жа сталага чалавека... Другія гоняцца за горшым, а тэатр...

— А, бачце, яму сям'я на другім пляне...

Падскваранае сала ня сьціхала трашчэць, папаўняючы скавараду тлустым лёкам. Румяныя скваркі выразна прысьцілі чорную галу пасудзіны, як маленькія выпачкі ў цёмнай вадзе. Старая напоўніла лаханку белаю, аскрэбенаю бульбаю і палівала яе вадою з меднае конаўкі. Раптам абедзьве прыпыніліся і прыслухаліся.

— Ідуць абое, здаецца!— прамовіла старая.

— Ідуць!? Але! А ў мяне яшчэ вячэра не гатова...

— Нічога, падложым дроў, і бульба ўраз зварыцца...

Яны разьбегліся па куткох пакою, адна за вадою, другая за нечым іншым.

— Можа дроў няма?— запытала старая.

— Нічога, я выскачу вазьму,— адказала Акіліна і пабегла к дзьвярам. Але не паспела хапіцца за ручку, як яны адчыніліся, і ў кватэру ўвайшоў Ладымер з сынкам, а за ім Парог.

— Добры вечар у хату!— павітаўся ўпраўляючы, працягнуўшы руку Акіліне.

— Вечар добры!— адвіталася Акіліна, зрабіўшы на твары міну неспадзейнасьці.

Парог угадаў Акілінін настрой і пераняў неспадзеўкі.

— Я бачу, вы здзіўлены маім наведваньнем?

— Так, проста прымха. Другі тыдзень побач, а вы ўпяршыню заходзіце.

— Ведаеце, так няма часу, так няма часу, што хоць ты лопні... Аж самому няпрыемна, ведаеце... Што-ж, што-ж...— Парог убачліва схіліўся і разьвёў рукамі.— Ды і то трапіў таму, што вось заўтра маю ехаць разам з таварышам Ложкам у Кругі.

— І вы паедзеце?

— Я і агароднік таксама...

— Усё начальства,— пажартавала Акіліна.

— Не, якраз пакідаем намесьнікам сабе нашага Цыбуліна... Будзе ахоўваць вас...

Акіліна патужылася стрымаць раўнадушша, але міжвольны проблеск здаваленьня, раптам прабегшы па яе твары, выдаў яе. Парог хутка адварнуўся ўбок, сказаўшы:

— Выбачайце. Вы йшлі кудысь, а я затрымоўваю толькі вас.

— Нічога, пасьпею. Дроў трэба пален некалькі ўнясьці. Вячэру гатоўлю...

— Я зьбегаю,— перабіла старая і, не чакаючы адказу, вышла з кватэры.

Акіліна вярнулася к чыгунцы, а Парог пайшоў к сталу, ля якога сядзеў Ладымер і штосьці вылічаў алоўкам на паперы.

— Трэба, усё-ж, шмат грошай. Каля дваццаціх чырвонцаў,—абярнуўся Ладымер да ўпраўляючага.

— То хай-бы вы скарацілі, таварыш Ложка, на якіх чырвонцаў пяць, а то ўсе грошы, якія маюцца, прыдзецца аддаць...

— Дык нельга, бачыце. Я й так ужо на тэатр скараціў да трох чырвонцаў. Няўжо такі пашкадуеце гэтых ашчэдных грошай на гэткую вялікую справу, як тэатр? Вы падумайце, колькі карысьці можа даць тэатр? Гэтыя тры чырвонцы могуць вярнуцца тысячамі рублёў...

— Можна быць, але ведаеце, зараз у нас крута з грашыма. Папершае, трэба гаспадарчыя рэчы справіць, а тады ўжо...

— Дарэмна, таварыш Парог, кажаце... Пакуль укантактаваць гаспадарства і нічога не рабіць іншага—гэта абмылковы погляд. Я сам добра разумею, што аснова для даходнага гаспадарства Скупляў—гэта адрамантаваньне паравіка, але-ж, каб у огуле паднімалася гападарнасьць, то трэба сачыць і за культурным узроўнем рабочых саўхозу; трэба выпрацоўваць у іх ахвоту й замілаваньне да працы, павагу да рэспубліканскага добра, як да свае ўласнае рэчы... Мы вельмі шмат цярпімо ад някультурнасьці нашай—далей годзе. Наша павіннасьць—пачаць культурную працу, як мага, якімі ёсьць сіламі і сродкамі... А тэатр—найлепшы праваднік асьветы...

Парог маўчаў і не перашкодзіў Ладымеру выказацца поўнасьцю. Нарэшце, рассудзіўшы сам сабе, пастанавіў не прэчыць у асыгнаваньні трох чырвонцаў на патрэбы абсталяваньня тэатру, адказаўшы Ладымеру:

— Што-ж, няхай будзе павашаму, не зьбяднеем...

— Вось, пэўна,—хапіўся Ладымер.

Не ўцярпела, каб не ўмяшацца і Акіліна.

— Ды ён ужо калі прыстане, дык не адступіць,—кінула яна па адрасу мужа.

— Ты лепш не мяшайся ў нашу гутарку,—перабіў жонку Ладымер.

— Што так строга! Уразіла сінагогу!—не здаволілася Акіліна.

— Не пасварэцесья хаця,—пераняла цешча, вярнуўшыся з дрывамі,—вось гатовы, пэўна, і каўбаса і бульба,—дадала яна.

— А на дарогу мне згатовіла што, Акіліна?—інакшым голасам запытаў Ладымер.

— Згатавала, чаму не; каўбаса таксама ў дарогу табе; сала наскварыла, а вась ляпёшак сыпяку... Ты скажы, будзеш

браць сьвятошні гарнітур ці не? Я дастала й падпрасавала яго...

— Вазьму, як-жа-ж.

Старая падышла да стала й заслала яго сарвэтаю; пасья прынесла міску з насыпанаю ўгору паранай бульбай і некалькі талерак для малака.

— Заўтра, пэўна, на золку выедзеце?—запытала яна зяця і спынілася, ждучы адказу.

Ладымер паглядзеў на Парога, перакінуў думкамі і адказаў:

— Так, зраньня выедзем. Трэба сабрацца сёньня акурат.

— Ды ўжо яно сабрана, што тут доўга.

Акіліна прынесла малака, разьліла ў талеркі і абярнулася да Парога:

— Падзялеце з намі вячэру.

— Дзякую!—адказаўся Парог, устаючы з крэсла і адыходзячы ад стала.

— Да не саромайцеся. Садзецеся. Там-жа жонка не прыгатавала нічога. Садзецеся...

Парог яшчэ крыху паўпіраўся, але нарэшце сеў і разам з сям'ёю Ложкаў пачалі вячэраць.

VIII.

Ладымер прачнуўся назаўтра чуць сьвет. У вокны прабіваўся смуглы одсьвет золку, прасочаны санлівасьцю, томячы. За вакном у парку чырыкалі раньнія птушкі; пастух нукаўся з каровамі, рыпаючы варотамі хлявоў. Гергыталі гусі ў сьвіронку.

Ладымер падышоў к вакну не адзяючыся і паглядзеў на дзядзінец к вазоўні. Якраз канюх Пасік адмыкаў вароты, азіраючыся ў бок стайні. Ладымер прыняўся гатавацца ў дарогу, асьцярожна тупаючы па пакоі. Адзеў порткі, памацаваў клунак з ядою і пайшоў мыцца. Бяручыся за конаўку, заглядзеўся і выпусьціў з рук. Конаўка стукнула аб зэдлік.

— Хто там?!—раптам заварушылася Акіліна.

Закрактала цешча.

— Сьпеце, сьпеце, гэта я,—супакоіў Ладымер.

— Ужо едзеш? Мо' ўстаць мне і памагчы што?—выказала знарочыстую клапатлівасьць Акіліна.

— Сьпі, не клапаціся, сьпі.

Ладымер ціхутка ўмыўся і адзеўся, выпіў малака, прыгатоўленага яму на сьнеданьне, і пайшоў з кватэры, каб падагнаць фурмана. Але толькі вышаў на дзядзінец, як раптам стрэўся з Парогам, які бег да яго.

— Я па вас, коні гатовы. Ідзеце за рэчамі.

Ладымер хутка павярнуў назад у кватэру. Асцьярожна, моўчкі прачыніў дзьверы, забраў клунак і паліто і вышаў. Пераступаючы парог, ён азірнуўся к ложку, на якім спала Акіліна з Паўлусікам, паглядзеў і бяздумна адвярнуўся. На сходах яму закарцела вярнуцца й пацалаваць абоіх. Ладымер павярнуўся, зрабіў некалькі крокаў назад, але штось спыніла яго, і ён спусьціўся ўніз, разважаючы сабе: „Няхай сьпяць. Навошта трывожыць“!

Але Акіліна зусім ня спала: яна ляжала ў лёгкай дрымоце праз увесь час, пакуль Ладымер зьбіраўся ў дарогу, тужылася ўстаць і не магла—як-бы што трымала яе прывязаўшы да ложка. Лёгкі стук дзьвярэй, зачыненых Ладымерам пры выхадзе, сагнаў дрымоту і канчаткова абудзіў яе. Акіліна паднялася з ложка, пацягнулася й падбегла да вакна. Працёрла вочы й паглядзела на дзядзінец, адкуль чулася гутарка. Каля рогу будынку стаяла ладвода, запрэжаная параю коней у дышаль і напоўненая сенам. На заднім сядзеньні ўжо сядзелі поруч Ладымер з Парогам, а на пярэднім умешчваўся агароднік. Фурман Посік папраўляў вупраж.

З-за вярхоўяў ліп высокоўзвалі разгалістыя пукі чырвонага праменьня, накладваючы на купы дзярэў цёмна-алавяны адбітак хмурнасьці. За паркам, к лесу, чуўся сьвіст жалейкі. Рэзвая жоўтабрушка, седзячы на вытыркнутае галіне ліпы, заліўным шчэбетам вітала радаснае нараджэньне дню. Яна трапятко азіралася вакол і паглядала ў вокны муроў, ачырвоненья з-па над даху ўсё больш і больш распалючым полымем усходу. Паціхай украдкай Акіліна прачыніла вакно і ў маленькую шчылінку між рам уваткнула нос. Дыхнуў мяккі, плаўкі вятрыска, студзячы яе цела праз шырока выразаны горс абінталяжанай белае кашулі. Некалькі палоек цяжкіх густых кос апусьцілася ёй на твар, заказлытаўшы шчокі. Акіліна адхіліла іх за вушы і працёрла вочы.

Між тым фурман сеў збоку агародніка, аглядзеў воз і пагнаў коні. Грукат калёс як-бы дапомніў нешта Ладымеру, які азірнуўся на вокны свае кватэры, мерачыся каго-кольвечы ў іх угледзіць. Ці прымеціў ён профіль Акілінінага твару, ці толькі абмежаваўся трыма пустымі вокнамі з ліцавога боку—нельга было ўгадаць. Пэўней, што апошняе, бо, наколькі адмячала Акіліна, нічога не выдаваў выгляд яго твару.

Калі воз схаваўся за паваротам дарогі між платоў парку, Акіліна адхілілася з вакна, больш яго прычыніла і зацяжна пацягнулася, шчапіўшы рукі на галаве і выдаўшы ўперад грудзі. Тонкая кашуля, аблегшы шчыльна сьпераду, вымуля-

вала прыгожыя формы яе нязношанага, пружыністага цела. Акіліна зацяжна ўздыхнула, кінуўшы думкаю к Цыбуліну, і раптам змяніла позу: апусьцілася, схіліла голаў і ціхаю няўверанаю паходкаю адышла к ложку. Паўлусік ляжаў распрануты і моцна, запоем хроп. Здаровы выгляд, руж на шчочках ухарошвалі хлопчыка. Акіліна некалькі хвілін глядзела на яго і, як ніколі, адчувала ў сабе прыліў глыбокай мацярынай прыязні. Ня стрымалася—і пацалавала ў заплюшчаныя вочкі, падмалёваныя густымі доўгімі расьніцамі. Пасьля прылягла, выцягнулася з сударжнай сілаю і заплюшчыла вочы. Раптам надышоў здром—яна забылася, але праз хвілін пятнаццаць абудзілася і паднялася.

У кватэры было сьветла. Засаб у тры вакны яшчэ не-разагрэтае раньняе сонца ліло багатыя каскады променю. Ледва ачула прайходзіла з вакна жаралцо сьвежага паветру. На дварэ чуўся гоман.

Заварушылася ў пасьцелі маці, закрахчэла і падняла голаў. Прамовіла праз сон:

— Ты ня сьпіш, Акіліна?

— Ня сплю.

— Яшчэ-ж рана, хай-бы заснула.

— Ня хочацца неяк: як раскатурхалася пры ад'ездзе Ладымера, дык нізашто не заснуць.

Яна наўмысьне паглядзела на спушчаныя на падлогу белыя тонкія ногі і леваю рукою кранула грудзей.

— Ці-ж Ладымер цябе разбудзіў?—запытала маці, абapersьшыся локцем на падушку і гледзячы ў вакно.

— Не, ён цішком ад'яжджаў, але я пачула і абудзілася...

— А ўжо даўно, як паехаў?

— Мо' з паўгадзіны... Вы сьпеце, мама, яшчэ рана,—зрапанавала Акіліна.

— Ну, а ты-ж хіба ня будзеш больш лажыцца?

— Не глядзецца на мяне: мне вельмі душна... Хочацца астудзіцца крыху. І вакно прачыніла, а не памагае. Так напалілася за дзень...

— Мо' табе нездаровіцца, Акілінка?

— Ха-ха, што вы, мама; нічога, здарова...

Старая сунялася і прылягла. Акіліна-ж устала, прайшлася босаю, у ваднэй кашулі, к сталу і паглядзела на гадзіннік. Гадзіннік паказваў палову васьмае. „Зусім ня рана! Куды там лажыцца... Трэба адзявацца і...“ яна не даказала ўсёй думкі і пасьпешна стала адзявацца.

Праз хвілін дваццаць ужо стаяла перад насыценным люстэркам і ўладжвала косы. Меркавала перш сабраць у куклу, пась-

ля адумалася і падняла ўверх, зашпіліўшы ў новую прычоску. Каля вушэй апусьціла модныя бачкі, а сьпераду—хібок. Справіла—і паглядзела сьпераду і з бакоў. Прыпляскала рукою. Радзімец каля носу, прыдаваўшы Акіліне характэрную рыску, зацікавіў яе і адцягнуў на момант увагу. Акіліна цешылася сабою, зусім забыўшы пра Ладымера. Здавалася ёй, што і іншыя думкі прытупелі, загубілі сваю цікавасьць... Аднак нейкая незьясьнёная сіла, настойны позыў, затаены прымус, таўхалі яе па гатовым шляху. Яна дастала з куфэрку белую ў чырвона-сінія квяты тарыноўку, ускінула яе на плечы і цішком, як-бы скрадаючыся, вышла з кватэры.

У цёмным калідоры раптам стукнула ў яе нутры жаданьне, рэзкае і выразнае, як іскра, жаданьне—прайсьці між кватэры Цыбуліна, паглядзець у вакно, як ён устае і падаць сыгнал... Закружыліся вірам разнастайныя блутаныя думкі, паўстала палкае абурэньне, адчуваньне нейкае ні-то асалоды, ні то трывожнага здарэньня. Яна пачула, што шматразовыя пазывы пераходзяць у хваробу.

Сышоўшы на ніжні паверх і вышаўшы на ганак, Акіліна на момант прыпынілася, паглядзела па бакох і сышла на дзядзінец. Яшчэ крыху пастаяла, пасья кранулася налева, адгонам двух сажняў ад будынку, каб спраўней сачыць у вакно Цыбулінай кватэры. Зрабіла некалькі крокаў, прамінула два вакны агароднікавае кватэры і параўнялася з вакном каморкі Цыбуліна. З нейкай трывожнасьцю зьмерыла яго поглядам і тут-жа адхілілася. З парку вышаў арандатар саду, Сроль, які, цікава разьзіраючы Акіліну, пайшоў на дзядзінец саўхозу. Ужо мінуўшы вакно, яна яшчэ раз кінула ў яго косы пагляд, але ўгледзіла белую фіранку. Гэта астудзіла Акілінін настрой. Яна, скрывіўшыся, прайшла ў парк.

У парку панясло вільгацьцю, памешанай з пахам цьвету ліп і квятаў. Вузкая, асаджаная кустамі дарожка, неахаеная ад кавалачкаў ламачча і дзікае мураўкі, малаабходжаная, цягнулася далёка ў глуш парку, роўнаю, як струна. Зьверху кароны ліп і рэдка каштаноў спляталі жывую стрэху, хаваючы неба і сонца. Толькі рэдкімі плямкамі ў лісьцяной гушчы раскідаліся кусочки сонечных праменьняў, пярэсьцячы цёмны фон драўляных шатаў. Як праз рэшата, пасмачкі-яго падалі ў траву і кусты. Акіліна ціхаю паходкаю йшла ўсьцяж гэтай дарожкі, бяздумнаю, з нявыразным прыдаўленым настроем. Глядзела ў бакі, раскідаючы зіркі па сьветлых сонечных плямках. Перад ёю і над ёю пархалі птушкі—валовы вочкі, жоўтабрушкі, дзятлы. Выляталі з кустоў, жахаючы яе. Трапяталі матылькі і гулі мошкі... Акіліна мінула дзьве ператочных дарожкі і ўжо падыходзі-

ла да трэцяй, а гэтая, па якой яна йшла, усё яшчэ цягнулася ўперад. Прыпынілася на скрыжаваньні, пастаяла крыху, паглядзела направа й налева, і пайшла далей.

Але не пасьпела прайсьці з паўганоў, як нейчы сьвіст яе спыніў. Яна азірнулася: па папярэчнай дарожцы прайшлі двое хлопцаў. Акіліна правяла іх поглядам і пайшла ў свой бок. Паціхай падышла к канцу дарожкі, к плоту. Аглядзела лугі, што абыймалі парк, спынілася зіркам на лесе і невялічкім фальварачку пры ім. Потым завярнулася назад і ўжо хутчэй прайшла да першай ператочнай дарожкі, дзе спынілася ля арэхавага куста і выламала дубчык. Тут яна пачула, што сьвежае паветра і ціхая хада прытамілі яе: захацелася адпачыць і пацягнула прылегчы на траве. Але сырасьць стрымоўвала. К гэтаму Акіліна ўспомніла пра кватэру і Паўлусіка: „Можа ён прачнуўся? Маці будзе злаваць, што я пацягнулася і соваюся доўгі час“. З гэтымі думкамі Акіліна пайшла дамоў, скоро, бадзёрысьцей, неазіраючыся. Хутка падышла к варотцам і вышла з парку. Фасад муру спыніў яе пагляд і раптам дапомніў ёй аб кватэры Цыбуліна, аб ім самым, аб нядаўнім жаданьні ўгледзіць яго праз вакно ці сьпячым, ці толькі-што ўстаўшым, яшчэ неадзетым. Зараз гэтыя жаданьні былі глушэйшымі, і яна нават не паглядзела ў вокны, а пайшла к ганку. Падышла і ўжо намерылася ўсходзіць на ганак, як раптам, падняўшы вочы, угледзіла Цыбуліна, які прымхаю выскачыў з дзьвярэй і падбег да яе:

— Ах, Акіліна Іванаўна, адкуль вы так рана?—ветліва запытаў ён.

Акіліна была захоплена стрэчаю з Цыбуліным у расплох: яна ня ведала, што адказаць на яго запытаньне, якога тону трымацца, да чаго дастасоўваць гутарку. Усе думкі і жаданьні, якія да гэтага моманту вярцеліся вакол імя Цыбуліна, дзесьці зьніклі, расталі і на іх месцы асталася пустата. Так раптоўна тухне зара, нядаўна зырка, прамяністая.

— Я падсоблю вам узысьці,—спрытна хапіўшы Акіліну за рукі, праказаў Цыбулін.

Акіліна адняла ад яго руку і прамовіла:

— Я ўтамілася, гуляючы ў садзе. Прачнулася поцемкамі, як Ладымер ад'яжджаў, і больш не магла заснуць. А цяпер так хочацца спаць...

— А таварыш Ложка паехаў ужо?

— Ужо даўно, гадзін чатыры таму.

— Дык вы адна сёньнека, удавою?

— Адна,—адказала Акіліна і пачула лёгкі прыступ знаёмых пазываў.

— Вы так верны мужу, што хочаце праспаць яго адсутнасьць, каб і чужое вока не зазірнула на вас... А я зьбіраўся запрасіць вас у парк...

— З усёю радасьцю, але не цяпер... Валюся з ног...

— Я-б паказаў-бы вам пекныя месцы, гістарычныя, аб якіх яшчэ легэнды жывуць...

— Хіба адвячоркам...—само выпала з вуснаў Акіліны.

У першы момант гэты выказ адазваўся прыкрасьцю ў яе нутры, але ў чародную хвіліну яна адумалася і забыла раскаяньне.

Цыбулін прайшоў з ёю па ўсходах на верхні паверх, пажадаў „усяго харошага“ і вярнуўся назад.

Акіліна прыйшла ў кватэру і зразу-ж села на крэсла. Маці ўходжвалася ля чыгункі, гатовячы гарбату. Паўлусік стаяў ля вакна й перакрываўся з дзеткамі на дзядзінцы.

— Будзем гарбату піць?—запытала маці ў Акіліны.

— Пеце адны, ня хочацца. Сон бярэ.

— Выпі, дачушка, і тады засьнеш.

— Не хачу. Вы пеце, а я лягу прысну крыху... А восьмай гадзіне разбудзіце мяне.

— Добра дачушка: мы выйдзем з Паўлусікам на двор, а пасья я цябе абуджу...

Старая сагрэла гарбату, загасіла чыгунку і прынялася паіць унука і піць сама.

Акіліна ў гэты час скінула падушку, адхіліла капу і прылягла, не разьдзяваючыся. Зразу, не агледзеўшыся, яна задрамала і ўжо ня чула, як маці з сынам пайшла гуляць.

IX.

Акіліна праспала каля пяцёх гадзін і прачнулася а палова шостаі. Яна паднялася з ложка, пазяхнула засаб разоў некалькі, прайшлася па пакоі. Ніякіх выразных думак, ні настрою яна не адчувала пасья сьпаньня. Легкі асадак нейкага заблутанага няяснага сну мігаў у галаве адрыўнымі, выпадковымі думкамі, але цэльнасьці не даваў. Не чапала Акіліна думкамі і Цыбуліна: прагулка па парку, спатканьне з ім на ганку, асталіся дзесьці збоку, за нейкаю цьмянаю плевачкаю.

Каб хто папытаў яе ў гэты час, аб чым і што яна думае, Акіліна нічога не сказала-бы, бо й сама ясна не выяўляла гэтага.

Яна бачыла пустую каморку кватэры, па якой хадзіла адна аднэй, няведама з якой мэтай і зачым. Для яе ня было блізкага нікога, нават Паўлусіка яна ня ўспомніла, дзе ён і што з ім. Забыла Акіліна і дапамінаньне свае мацеры, каб тая

яе абудзіла а восьмай гадзіне. Раўнадушны азірк вачэй насіўся па сьценах каморкі, пападаў у прачынетыя вокны... Адзін раз Акіліна зірнула ў вакно і ёй паказалася, нібы пры сонцы падае дождж. Гэта яе зацікавіла: яна міжвольна падыйшла к вакну і спынілася. Задумалася, ці ня выйсьці на двор пасядзець крыху на чыстым паветры. „А пасья?“—чапіла яе пытаньне. І, не знайшоўшы што адказаць, яна згубіла жаданьне выходзіць. Штосьці надало ёй ізноў тупаць па каморцы ўперад ды ўзад. Акіліна адыйшла ад вакна і намерылася крануцца йсьці наўскасяк, у куток каморкі, але толькі падняла нагу, каб зрабіць крок, як раптам пачуўся стук у дзьверы, яна не знайшлася гукнуць дазволу вайсьці, а падбегла да дзьвярэй і адчыніла іх нарасхлест. Перад ёю стаяў Цыбулін, перапрашаючы за неспакойства:

— Выбачайце, Акіліна Іванаўна, што я парушыў ваш пакой,—ветліва, схінуўшы голаў, перапрасіў ён.

Акіліна сумелася ад неспадзяванасьці яго ўбачыць у гэты час і на гэтым месцы і ў здзіўленьні прамаўчала.

Цыбулін прыняў яе маўчаньне за дазвол увайсьці ў кватэру й рашуча пераступіў парог, прычыніўшы за сабою дзьверы.

— Вы адны дома?—ён агледзеў вакола пакой і спыніўся поглядам на адчыненым вакне.

Маўчаньне Акіліны не дазваляла яму казаць што-кольвек больш, і Цыбулін маўчаў, чуючы сябе ніякавата.

Акіліна зразумела гэта і, упікнуўшы сябе за негасьціннасьць, ласкава запрапанавала Цыбуліну:

— Сядайце, калі ласка.

Цыбулін прысеў каля стала, палажыў рукі і зрабіў здавольным твар.

— Нудзіце бяз мужа?

— Ня зусім,—прызналася Акіліна.

— Вы праўду кажаце?

— Хочаце верце, хочаце не...

Яна перш прысела з боку яго, пасья ўстала й падыйшла к вакну, затым вярнулася к ложку й паправіла пасьцель, памятую спаньнем, нарэшце вярнулася к сталу і стала пры ім, апершы рукою шчаку. Цыбулін павярнуўся к ёй і хапіў за руку вышэй локця.

Гэтага было даволі, каб Акіліна раптам успалілася прэжным жаданьнем, пачырванела ўся, задрыжэла і бязвольна, маўчліва апусьціла голаў яму на плечы. Нібы здарыўся з ёю якісь нечаканы выпадак, душэўныя сударгі, ці сумленьне.

— Што з вамі, Акіліна Іванаўна? Што з вамі, галубка?..
— пытаў Цыбулін, сумеўшыся.

Акіліна маўчала, усё больш і больш бязволячыся і апускаючыся на Цыбуліна ўсёю сваёю істотаю, цяжкаю, вогненапалкаю... Яе губы бязмоцна шавялілася, штосьці лавілі, рухалі ў нэрвовых сударгах, выпускалі нязвязныя словы, шэпты...

Цыбулін зразумеў... Як злодзей, вострым зіркам кінуў на адчыненае вакно, пасыла на дзьверы, прыўстаў крыху з крэсла і ёмкім прыёмам тыгра, які хапае сваю здабычу, хапіў Акіліну на рукі і панёс к ложку.

Толькі шэсьць цвёрдых, частых ступаў прагучэлі ў пустой каморцы, аддаўшыся ў яе чатырох сыценах гулкім рэхам, якое ў свой чарод, зьлілося з апошнім трэскам ложка...

Акіліна ня помніла, што з ёю робіцца—яна згубіла памяць тады, калі яе крануў за руку Цыбулін... Звычайна так бывае ўсягды: памяць працуе ў моманты, калі ў чалавека толькі-што вынікае тое ці іншае жаданьне, і гіне рассудак тады, калі вынікае жаданьне захапляе сваю афяру цалкам. Акіліна на нейкі час як-бы перамагла свае пазывы, доўга валадаўшыя ёю, як-бы паднялася над імі, але ў рашучыя хвіліны ў яе не хапіла сілы і яна падалася, абязволілася. Стала цёсачкай, якая плавае па бурных хвалях, якой залежыць ад чужой волі быць папхнутай на дно, ці выхапленай... Апошняя ня здарылася: Цыбулін падапхнуў, а ня спыніў размах хваль...

Толькі праз хвілін дваццаць, а то й болей, Акіліна аглезелася, як і што з ёю зрабілася. Яна расплюшчыла вочы і паглядзела на вакно. Было яшчэ відна на дварэ, але на лісьцях дрэў адбівалася праменьне ўжо пачырванеўшага сонца, апушчанага к заходу. Лісьце не трапяталася, знача на дварэ стаяла сьціш. Акіліну інстынктыўна пацягнула ўстаць і яна павярнула на каморку, але стрэлася поглядам з Цыбуліным, які ў растрывожаным, нясьмела-сарамяжым выглядзе твару, стаяў у галаве ля падушак і чакаў, пакуль яна прароніць слова, з якога-бы ён мог заключыць, ці яму йсьці ці аставацца. Ён прагна чакаў хоць якога зыку ад яе і нязьмігутна глядзеў ёй у твар. Акіліна нутром улавіла яго настрой і спагадліва-нядбайна, нават з агідаю, спакойным голасам праказала:

— Ідзеце, Цыбулін, мне хочацца астацца аднэй. Ідзеце прашу я...

Цыбулін ёмка схінуўся, хочачы пацалаваць яе, але Акіліна знакам рукі заставіла яго выпрастацца; як ігрок, які жывучы натужным жыцьцём, перад новым сэансам ігры адчувае салодкую трывогу мажлівага посьпеху, а кончыўшы ігру і астаўшыся з невялікім пройгрышам, адчувае цяжкае разувер'е—як

гэткі ігрок, пачуў сябе Цыбулін пасья слоў Акіліны. Яму не аставалася нічога зрабіць, як павярнуцца і пайсьці з хаты. Так ён і зрабіў; але каб ня даць выгляду пакрыўджанага, ён з ужытай яму ёмкасьцю і вяртлявасьцю даў даўбачэньне, завярнуўся і пайшоў к дзьверам. І калі схаваўся з кватэры, Акіліна хутка паднялася з ложка, падбегла да дзьвярэй, прыслухалася, праверыла, ці добра зачынены, і вярнулася к люстэрку. Аднак беглы озірк на яго адбіў ахвоту пільней углядзецца, і Акіліна падыйшла к вакну і паглядзела на дзядзінец. Перад яе вачыма прайшла маладая пара, рабочы з жонкаю і маленькім дзіцянем. Гэта раптам узбудзіла ў Акіліны думкі аб Паўлусіку. Яна схамянулася і настаражылася. Прыпомніла, што маці абяцала яе абудзіць. Зацікавілася з стрывожнасьцю, як з ёю было? Ці ня прыходзіла маці? Ці не застала ў кватэры Цыбуліна? Што, калі яна падгледзела што кольвек? З патайных куткоў яе душы стаў прасочвацца нейкі атручаны сполах, перамяшаны з гостраю балючаю прыкрасьцю. Вынікала пытаньне аб чэснасьці к мужу, а гэта пацягнула за сабою разуменьне праступку... Сьледам думка, не пакорная ёй, самастойная, вярнула на памяць Ладымера... Зарухаў цэлы рой няпрыемных вобразаў. Самі сабою пачалі ўставаць нарысы прадстаячай стрэчы з мужам; вось гэта ўжо блізка, толькі мінецца ноч. Як яна паглядзіць яму ў вочы? Прыдзецца таіць; а—раптам—Ладымер даведаецца—што тады? Акіліна пры гэтай думцы скаланулася ўсёй істотаю, крэпка сьціснула зубы і хапілася аберуч за косы. Нядаўна-перажытае глянула ёй у вочы адваротным, агідным чудзішчам, праціўным і страшным... Яна ня ведала, што зрабіць, каб хутчэй адагнаць яго як далей ад сябе, прызабыць... Апраўдаць сябе не памыкалася, бо ня было за вошта хапіцца, толькі-б прызабыць, адыйсьці...

Акіліна ня прымеціла, як увайшла ў хату маці, не пачула, як Паўлусік, пераступіўшы парог, пазваў яе, працягваючы ў руках букет красак. Нават не азірнулася на іх. Патрабавалася, каб маці падыйшла к ёй, зазірнула ў вочы і запытала:

— Ты толькі-што ўстала? Выбачай, я зусім забыла цябе разбудзіць у час... Бач ня тое, што забыла, а не магла... Паўлусік зацягнуў мяне ў паплавы к самаму лесу, і ніяк я не магла яго залучыць дадому. Бегае, рэзьвіцца, ганяецца за матылькамі і маладымі варонкамі, рве краскі і як быццам-бы ня чуе, што ты яго завеш... Паглядзі, вунь, колькі ён табе прынёс красак... Знарок нёс...

Падбег хлапчук і замілаваным паглядам кінуў Акіліне ў твар. Нельга было-б утрымацца перад выкрытай ласкай, якая абыймала Паўлусіка, і найчарсьцьвейшай душы чалавечай. Тым

балеі—мацеры Акіліна як стаяла хмурнаю, задуманаю, так раптам абярнулася ў адкрытую радасьць, у нязьведанае натхненне. Зразу пачула, як зацюкала сэрца, абліваючыся гарачаю любасьцю, як глыбока западала гэта любасьць у яе душу... Акіліне прагна хацелася змыць гэтаю любасьцю да свайго дзіцяці нядаўны выпадак з сабою, згладзіць тую шурпатасьць, якая засталася ў яе нутры пасля выхаду Цыбуліна. Яна схавала Паўлусіка на рукі, моцна абняла яго, прыціснула да сябе і запойна расцалавала... Каб у гэты момант—мігнулася ёй думка—быў Ладымер, яна кінулася-бы яму на шыю і цалавала-бы доўга-доўга, пакуль-бы той не дараваў ёй яе праступку. „Я так і зраблю, толькі ён прыедзе, толькі пераступіць парог у пакой, толькі ўбачу яго твар“. Акіліне ў гэтай хвілі прыходзілася дваццаць ў шчырасьці, якая абурала яе нашчэнт, вылівалася наверх, як ніколі, і прасілася для перадачы часткаю сынку, а часткаю мужу. Дрэньчыла балюча, каб хутчэй яго ўбачыць і аглушыць сваёю ласкаю.

— На, толькі панюхай, мама, як добра пахнуць краскі,—падаў мацеры пучок красак Паўлусік.

Акіліна зноў падняла сынка, зноў пацалавала яго і панюхала краскі. Тонкі, далікатны пах канюшыны і валошкі, цюцюпану й куколю стромым жаралком уліўся ёй у лёгкія...

— Мой сыноч, ты, мабыць, шчыра любіш сваю маму?—разжалабена запытала яна Паўлусіка.

— Я вас вельмі люблю, мамачка.

Старая, нязьменнасочачы за дачкою і ўнукам, за тым, як яны галубяцца, цешылася з обоіх, уміялася з іх шырокаю ўхмылкаю на твары. Яна ўжо даўно не прымячала гэтага з Акілінаю і думала сабе з якое прычыны ў яе гэтка перамена.

— Ты мо' хацела куды пайсьці ды праспала?—запытала маці, каб не сядзець моўчкі.

— Не хацела... Пайду другім разам,—адказала Акіліна, і раптам пахмурнела, задумалася. Паўлусік хапіў яе за руку, а яна змаўчала. Акіліну запыкрыла адно напамненне аб ранейшым. Хай-бы ніхто не кратаўся сёньнешняга дня ў яе жыцьці. Ён так глыбока страсянуў яе істоту, так балюча раніў сэрца і так многа вытачыў крыві, што яна гатова-б праклясьці яго, гатова-б выкасаваць з свайго жыцьця... Чым ён кончыцца для яе?

Паўлусік узяў мацэру за руку і падвёў к вакну, пасля пабег і прысунуў зэдлік, устаў на яго і, адной рукою трымаючыся за мацэру, другою абапёрся на падаконьнік, схіліўся ў вакно.

— Можна тата едзе?

Старая падыйшла таксама і прытрымала Паўлусіка за фалду кашулькі.

— Заўтра тата вернецца; сёння ўжо вечар, паглядзі, со-нейка зайшло і ў лесе ваўкі ходзяць...

— А мне гасьцінца прывязе?

— Прывязе, пэўна прывязе.

— А чаму ён сёння ня едзе? А мо' яшчэ і прыедзе?

„Можа дзе й едзе“—падумалася Акіліне і яна міжвольна выцягнулася ў вакно і паглядзела ўбок выезду з Скупляў. Чорны змрок, згущаны ў каронах дзярэў, спадаў шэрай палатнінай к зямлі. Сіняе неба цьмілася змрокам, мяняючы празрысты промень на смуглы одсвят тухнучага заходу. Над лесам, яшчэ няярка, мігацела вячорка. Яе вітаў жабін хор і рэзвыя дзіцячыя крыкі на дзядзінцы.

— Не паедзе, дзеткі, сягонья; будзем лажыцца спаць, сыночак.

— Я пачакаю яшчэ...

— Трэба спаць, набегаўся за дзень... Лажэмся...

IX.

Паўдзённае сонца пякло, як і ў папярэднія дні. Стаяла духата—усе лужыны і канавы павысыхалі і ліпкі глей пакалоўся глыбокімі маршчынамі. Нават ветрыку не знаходзілася, каб паварушыць санлівымі расьлінкамі. Куды там гнаць коні ў такую пагоду! Фурман Посік аднак нясьціхана матаў пугаю, раз-по-разу хвастаў то правага, то левага і нокаў-нокаў... Але гэта было на паказ, няшчыра, абы не сядзець маўчліва і непарухна.

Ладымер яшчэ ў лесе злез з возу і, ідучы з ім, вёў гутарку з Даміцэляй Гумбінскай, маладою, пахудзелаю, з чэрствам, памятым тварам ні-то дзяўчынаю, ні-то маладзіцаю. Яна была адзета ў моднае плацьце, пераробленае з старога, з кароткімі рукавамі, буланае фарбы. Прычоска, таксама модная, біла на зухаватасьць і прыдавала Даміцэлі выгляд дасканалай артысткі. Тоўсты слой пудры на твары і чорныя пісагі пад сінімі вачыма, заўпалымі, непразрыстымі, кармон, як кроў, на губах, худых і тонкіх, пад стройным носам, які-б вельмі пасаваў ёй, каб крыху паўнейшымі былі яе шчокі,—заўпалыя, роўныя, як дошка, грудзі, з сінімі жыламі, з гострым вытыркам ключыц—сьведчылі аб нярадасным жыцьці жанчыны. Можна было пашкадаваць яе і пашкадаваць шчыра. Але бедны выгляд жанчыны ўсё-ж ня суміў яе, а быццам-бы быў зусім нязначным фактарам у яе жыцьці: яна была жы-вуча, рэзва, з настроем вяла гутарку з Ладымерам. Парог і

агароднік, якія ехалі разам, не маглі здзівіцца адкуль у іх бяруцца словы і адкуль старчае цікавасьці. Між сабою яны падсьмейваліся і раскрывалі вочы.

Выехаўшы на грудок, з якога віднеюцца Скуплі ў чатырох вярстох, Ладымер настаражыўся, кінуў гутарку аб сваёй працы ў Ленінградзе і ўрачыста праказаў да Даміцэлі:

— Паглядзеце, чым-жа гэта не краса?

Даміцэля ажно прыўстала на возе і паглядзела на Скуплі.

— Праўда, прыгожая мясьціна. Я так даўно ўжо была ў маёнтку. Толькі перад вайною. Некалі езьдзіла з Масквы да знаёмых у маёнтак. Як весела праводзіла час! На поплаве зьбярэмся і строім спектакль, сярод красак, у вянках, у траве. Цікава ўспомніць,—пахвалілася Даміцэля.

— Вось цяпер затое пагуляеце. Толькі выяўце жаданьне астацца ў нас за кіраўніка тэатрам і будзеце гуляць па поплаве ўволю.

— Што-ж, я буду ў вас лішнім ротам... Праўду кажучы ад вас нічога, апроч яды, не патрабую. Я бескарысна памагу вашай працы. Я дзеля служэньня тэатру, даступнаму для народу, многім афяравала. Кінула некалі багатых бацькоў, кінула імянітага жаніха, усё, што абяцала мне замужства—пайшла ў тэатр, каб служыць народу...

Яе словы прыемна казлыталі Ладымера. Ён ня думаў, слухаючы Даміцэлю, ні аб чым, нават аб сям'і, а выключна быў заняты плянаваньнем тэатральнай чыннасьці для сябе і для Даміцэлі. Яго цешыла і лісьціла тое, што яму ўдалося зусім выпадкова натрапіць на Даміцэлю, угаварыць яе ехаць. Як многа можна зрабіць з ёю! Ладымер пераканаў у гэтым Парога, калі ўгаварваў чым-колечы пасобіць ёй. Запрашэньне пячніка і выпаўненьне спраў, зьвязаных з рэонтам паравіка, адыйшлі на задні плян, зацямніліся—то было дробным для Ладымера.

— Вось гэты дом—гэта палацы паноў-магнатаў Крэўскіх,—паясьняў Даміцэлі Ладымер.—У другім паверху мая кватэра, а ў ніжнім—заля для тэатру. А пабачыце, які дзіўны выгляд у парк з балькону! Мы прыедзем, паабедаем, і я вам пакажу ўсе месцы. Пабачыце...

Яны спусьціліся з грудка. Парк засланіў сабою будынкі саўхозу. Ладымер падсеў на воз і вярнуўся да ранейшага апавяданьня аб сваім жыцьці на заводзе, аб прычынах захапленьня тэатрам. Даміцэля ўважліва слухала яго, закідала пытаньнямі, цікаваліся многімі падрабязгамі.

У захапленьні гутаркаю, абое не прымячалі нічога, што было абапал дарогі, скура, ці не, даедуць. Толькі больш гомкія выкрыкі фурмана адцягвалі іх увагу і то на момант. Нават

топалі, асаджаныя абапал паўздаражку пры самым саўхозу, не зьвярнулі на сябе іх увагі.

— Вось і дома, якраз чатыры гадзіны,—знарок гульчэй праказаў Парог, калі коні зьвярнулі ў маёнтак.

Гэта перарвала гутарку Ладымера з Даміцэляй, і яны прымоўклі. У маўчаньні прыехалі на дзядзінец. Калі фурман прыпыніў каля ганку коні, а з усіх бакоў сталі зьбягацца дзеці, Ладымер першым зьлез з возу і прыгледзеўся на дзяцей, шукаючы свайго Паўлусіка. Яго ня было.

— Давайце, я вазьму ваш клунак і пойдзем да мяне,—запрапанаваў ён Даміцэлі.

Тая маўчліва згадзілася. Ладымер пасобіў ёй зьлезці, дастаў невялічкі стары і падраны сакваяж і ўзышоў на ганак.

— Прыходзьце, таварыш Парог, у тэатр.

— Ня ведаю, спачыць хочацца з дарогі; хіба заўтра ўжо.

— А я вась з Даміцэляй Вікэнтаўнай пайду аглядаць.

Не атрымаўшы адказу, ён пайшоў у дзьверы, прапускаючы ўперад Даміцэлю, а сам нясучы яе клунак і свае пакункі.

На сходах, толькі яны намерыліся паднімацца, іх стрэў Паўлусік. Радасны таму, што напаткаў бацьку, хлопчык у голас пракрычаў, не зважаючы на Даміцэлю:

— Мы з вакна цябе ўгледзелі. Мама сядзіць у пакоі і чакае цябе. Прывёз мне гасьцінца?

— Бяжы сыноч, уперад, дома дам, бяжы. Але на ўсходах Паўлусік не адыходзіў ад Ладымера, а толькі йшоў першым, як-бы правадыром. На калідоры-ж ён пабег к дзьверам кватэры, пастукаў, пасыла адчыніў іх і, ускочыўшы ў пакой, пракрычаў:

— Мама, вась і тата. Ды з нейкаю цёцяю нават. Прыгуй яму гарбаты.

Гэта пачуў Ладымер яшчэ за парогам. А калі пераступіў у кватэру, то ўгледзеў, як Акіліна паднялася з крэсла, зрабіла некалькі крокаў к сталу і разам адварнулася.

— Акіліна, добры вечар!—прывітаўся Ладымер.—Як маёшся?

Акіліна павярнулася да яго, потым акінула падазроным поглядам Даміцэлю і праказала не сваім, а падказаным тутжа агідным голасам:

— А гэта хто?—паказала пальцам на Даміцэлю.

— Пазнайцеся — Даміцэля Гумбінская, драматычная артыстка. Прыехала к нам на гастролі. Пазнайся.

Каб пераняць мажлівую выйсьці прыкрасьць, на што былі даныя, Даміцэля першаю падыйшла да Акіліны і працягнула ёй руку. Акіліна несхаця прывіталася і адышлася к вакну.

— Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна,—запрапанаваў Ладымер:
—А ты, Акіліна, дай нам паабедаць.

— Я не варыла.

— Дык звары.

— А ты дасі з чаго?

— Чаму гэта?.. Што тут за штукі такія!—пагарачыўся
Ладымер і зразу прыціх, успомніўшы пра Даміцэлю.—Пашу-
кай чаго; а не—на грошы ды пайдзі пастарайся купіць.

Нічога не адказаўшы, Акіліна выйшла з кватэры. З-за
дзвярэй пазвала Паўлусіка і вялела пазваць бабулю. Хлопчык
хутка пабег па калідоры.

— Скажы, хай баба йдзе дасьць есьці бацьку,—пусьціла
за ім удагонку.

Сама-ж выйшла на дзядзінец, пастаяла крыху каля ганку і
крута павярнула к парку. Увайшоўшы ў яго, Акіліна, разам з
подухам асьвяжаючага паветру, пачула ў сваім нутры цяжкае,
балючае самапачуцьцё: як быццам-бы хтосьці сьціснуў яе
сэрца і прыпыніў на самым развою ажыцьцяўленьне салодкіх
выпакутаваных у апошнія хвілі надзей, быццам раптам пага-
сьлі ўсе агеньчыкі толькі-што народжаных жаданьяў, разлі-
чаных плянаў, і яна асталася аднёю-адна, чужою для сваіх і
для чужых. Ногі пераступалі міжвольна, бо ў яе ня было ні-
якіх намераў, ні рашчотаў, куды йсьці і што рабіць. Вакол
вісела цёмная заслона, канцы якое сыходзіліся ў кватэры, у
істоце прывезенай Ладымерам дзяўчыны, а ў сэрцы, сьцісну-
тым, хвалявала бурлівая, ядавітая злосьць. Што-хвілю Акіліне
рабілася цяжэй на душы і што-хвілю злосьць мацней стукала
ў мозаг.

У гэткім становішчы, бяспытальна, яна прайшла ўвесь
працяг дарожкі, вярнулася назад і заламала направа. Прайшла
яшчэ ганоў са двое і пасьля прысела пры кусці агрэсту.
Доўга прасядзела, кіпучы і згараючы ў нарастаючай злосьці.
Падкінуліся сударгі, нэрвовасьць. Акіліна вярцелася і так і
сяк, зрывала лісьце з агрэсту, не зважаючы на калюшкі,
шчыпала траву, закідала голаў кверху, топячы пагляд у гуш-
чы лісьцяў. Не зважала на пьяньне птушак, ня дбала пра
шэршні, якія гулі вакол яе. Нешта пазывала яе знайсьці вы-
разнае рашэньне, разарваць кола заварожнасьці, пераступіць
вынікшы рубікон. Але, як і што? Якімі сродкамі, якім чынам?
Акіліне рабілася душна ад ахапіўшага яе абурэньня, падыхо-
дзіла к горлу моташнасьць... Нарэшце, мо' праз гадзін паўта-
ры цяжкіх душэўных пакут, раптам, як-бы хто пусьціў ёй
электрычную іскру дзсяткаў вольт па сіле, Акіліна ўсхапілася

на ногі, саступіла на дарожку і сьпешным крокам, уверана' затаіўшы нейкую страшную думку, пабегла напрамкам к муру, паміж сажалкі.

XI.

Астаўшыся ў кватэры ўдваіх, Ладымер пільна прыглядаўся Даміцэлі ў твар, баючыся, каб хаця не адбілася яго дамашняе жыцьцё на яе настроі. Дэманстрацыя Акіліны, якую падмеціла Даміцэля, кранула яе за сэрца. Можна было думаць, што яе чулая душа адзыўчыва на ўсе вібрацыі людзкага жыцьця. Ладымер глядзеў на артыстку, як на ценькае далікатнае стварэньне, як на шкляную лялечку, якую трэба насіць з асьцярогаю. Гэтым зьясьняецца тая павага і ўшанаваньне, з якімі ён справодзіў яе праз усю дарогу. Ладымеру вельмі хацелася даць мажлівасьць Даміцэлі прыстаканіцца ў яго сям'і, даць ёй мажлівасьць адпачыць і адначасова выкарыстаць для культурнае працы. Яму ня прыходзіла на думку, што Акіліна можа дапусьціць тую ці іншую западозранасьць у яго чэснасьці да яе. За сем гадоў сумеснага жыцьця ён вачавідка даказаў жонцы сваю вернасьць і нават павагу. Ці можна, сапраўды, у кожнае спатканьне мужчыны з кабетаю ўкладываць палавыя мотывы? Ці на гэтым пабудованы адносіны між двума поламі людзкага роду? Ладымер у захапленьні ідэяй тэатру на вёсцы, яго дабрачыннай місіяй, забыўся аба ўсім іншым, фактычна адпхнуў усё ад сябе. Па яго думцы і няма нічога ў жыцьці, што-б раўнялася пасьвячэньню сваёй істоты ідэі агульнага добра. Каб хто яму сказаў па дарозе дадому, што Акіліна зусім ня здатна падзяляць яго натхненьне, з прычыны запрашэньня Даміцэлі на гастролі ў Скуплі, Ладымер ня даўся-бы гаварыць.

З гэткаю думкаю Ладымер прыехаў дамоў, з ёю-ж увайшоў у кватэру. Знаёмячы Акіліну з Даміцэляй, ён думаў, што зробіць гэтым прыемнасьць жонцы, і тая з патрэбнай увагай паглядзіць на артыстку і раптам—на табе—адкрытая воражасьць. Ладымер ня мог заставацца спакойным, бачачы нялюдзкае абхаджэньне Акіліны. А калі яна пайшла з пакою, Ладымер раз-по-разу азіраўся на дзьверы, прыслухоўваўся да кожнага стуку ў калідоры і незадаволена адварочваўся. Унутры яго закіпела злосьць на Акіліну, і ён ня мог спакойна гутарыць з Даміцэляй. А тая, з свайго боку, адчувала няроўнавагу Ладымеравага настрою і закідала думкамі наперад, як быць, ці астацца, а калі не, то куды ехаць.

— Ваша жонка, відаць, пакрыўджана тым, што я прыехала з вамі?

— Нічога, зьмірыцца,—нераўнадушна адказаў Ладымер, прыўстаў і паглядзеў у вакно.—З вашым братам усялякае бывае. Адны гэткія, а другія іншыя,—ён пусьціў па твары знарочыстую ўхмылку.

— Я думаю, таварыш Ложка, што мне мо' лепш будзе, калі я выеду ад вас.

— Ніякім чынам; нельга папускацца розным капрызам. Мала што яна захоча? Ёй не падабаецца, што займаюся тэатрам, пасья нойдзецца іншае што...

За дзвьярыма пачуўся тонкі галасок Паўлусіка. Абое, Ладымер і Даміцэля, настаражыліся і абярнуліся паглядамі да дзвьярэй. Ладымер сабраўся папкінуць Акіліну і ў думках падбіраў адпаведны сказ. Паўлусік адчыніў дзверы і першым убег у хату. А сьледам увайшла цешча. Ладымер зразу спаў з сэрца і спакойным тонам запытаў у Паўлусіка:

— А дзе-ж мама?

— Ня ведаю, пайшла на дзядзінец.

— Вы, маці, яе ня бачылі?

— А ці-ж яна ня дома?—запытала цешча.

— Пайшла недзе.

—То хіба ня будзем яе чакаць, а сядайце ды абедайце,—праказала цешча, прыглядаючыся на Даміцэлю,—Акіліна надыйдзе.

— А ласьне ёсьць што-кольвек абедайце?

— Варылі сёе-тое.

Ладымер скрывіў злосную міну і цьвёрдым голасам адказаў:

— А яна-ж казалася, што няма чаго... Давайце, што ёсьць... Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна. Сядай Паўлусік.

Хутка старая падала на стол капусту і ўсе ўчацьвярох прыняліся абедайце. За абедам ніхто нічога ня гутарыў і Ладымер, як і да гэтага, пазіраў на дзверы і чакаў з няцерпам Акіліну.

Цешча таксама непакоілася за дачку, некалькі разоў устаючы з-за стала і падыходзячы да вакна.

— Дзе яна дзелася?—ня стрымаўся Ладымер, вылазячы з-за стала.

— Я хіба пайду пашукаю яе?—запытала цешча і, не чакаючы адказу, выйшла з хаты. Паўлусік пабег за бабаю.

Ладымер няпрыветным зіркам правёў іх да дзвьярэй і пасья абярнуўся да Даміцэлі:

— Давайце,—Даміцэля Вікэнтаўна, я павяду вас паказаць нашу сцэну?

— Давайце,—згадзілася Даміцэля.

Яны тут-жа выйшлі з кватэры. Ладымер з хвілінку пастаяў за дзвярыма, ня ведаючы, як быць, ці пакідаць незапёртай кватэру, ці мо' пачакаць, пакуль хто вернецца. Рашыў пакінуць.

Паціхай моўчкі прайшлі яны калідор і спусьціліся па сходах на ганак.

— Давайце пройдзем у парк, да сажалкі; там паглядзімо красак і культурную агародніну, а пасля пойдзем у памяшканьне для тэатру. Паглядзіце, якая прыгожасьць прыроды!— запрапанавалі Ладымер, і яны павярнулі ў парк тэй-жа дарогаю, якою йшла Акіліна.

Але ўвайшоўшы, яны не пайшлі ў глыб парку, а павярнулі налева, да сажалкі. Ідучы, Ладымер падрабязна расказваў Даміцэлі сучаснае становішча саўхозу і яго мінуласьць. Даміцэля ня так слухала яго, як давала выгляд, што слухае; сама-ж з зацікаўленьнем пазірала па бакох, прыглядаючыся да кожнага дрэва, да ўсялякага кусьціку. Пралятала птушка—яна кідала ёй усюды свой погляд, вярцеўся матылёк—Даміцэля прыпынялася і, як дзіця, памыкалася кінуцца і злавіць. Яе ачулая душа, сасмагшая па чыстым паветры, па зелені, па п'яняню птушак, апівалася вакольнымі вобразамі і цешылася. Даміцэлі не хацелася й шавяльнуць мозгам, не хацелася на момант адцягнуцца ўбок. Роўная, ціхая гутарка-гудзеньне Ладымера, толькі была дапаўненьнем агульнай музыкі, якую вялі мошкі, птушкі і ціхі шэст лісьцяў. Працягнуўшы руку, Даміцэля гладзіла кусты, мацала камлі клёнаў і ліп, лавіла тоненькія павуцінкі. Ужо забылася аб тым, што прыдзецца аглядаць вядомыя мясьціны—дзеля чаго, калі ўвесь парк—адна суцэльная прыгожая мясьціна. Яна-б, чулася так Даміцэлі, ішла-б бесканечна сваім роўным ціхім крокам і не стамілася-бы. Усё-б любавалася, усё-б мілавала жывучую прыроду.

Каля старой, пахіленай, абросшай мохам альтанкі, Ладымер павярнуў налева. Даміцэля не заўважыла гэтага. Толькі, калі яны прайшлі з паўганоў і між густых кустоў крушыны і калішушы яна спынілася вачыма на лапінах цёмнае вады, тады запытала Ладымера:

— Ці ня сажалка вунь?

— Вось, налева ад яе клумбы красак. Забачыце, як мастацка іх расадзіў Парог. Сам агроном і з замілаваньнем любіць сваю справу. Дарагі чалавек. Каб такіх пабольш. Вось ужо дык са шчырасьцю працуе для савецкае ўлады—няма чаго казаць. Ведаеце, мяне за тым і зманілі сюды. Думаю, што нам удалася цалкам аднавіць гэты саўхоз. Я вазьмуся каля паравіка, адстрою млын, лесапілку і крухмальню... А вы... Убачыце, як усё заверціцца, заходзіць. А паставіўшы на мазь—перадаць

сьвядомым працаўніком, якія-бы глядзелі на гаспадарства, як на сваё ўласнае... Вось, Даміцэля Вікэнтаўна, у чым заключаецца адно з адпаведнейшых заданьняў—зробіць культурнымі нізы. Улажыць у душу цёмнага селяніна выразнае адзнаньне дзяржаўнасьці, доўгу перад вобчэствам, перад усім чалавецтвам. Нельга зараз глядзець на казну, як на нешта чужое, на вошта часамі (а то і часта) можна махнуць рукою. Нельга ламаць і па кусочках расьцягаць, як то многія робяць яшчэ і да гэтага часу... Памойму, Даміцэля Вікэнтаўна, правядзеньне асьветы—то першае заданьне ня толькі правіцельства, а і нас, больш-менш, сьвядомых людзей. Вось чаму нам асабліва трэба налегчы на тэатр. Трэба паказаць рэволюцыйную драму, асьвятліць вялікія ідэі; а поруч—наставіцельныя пастаноўкі... Усё відаць, ня трэба натушваць памяці. Селянін ня прывык думаць над прачытаным, ды і чытаць у большасьці ня ўмее. Перш паказаць яму трэба вобразамі, ачула, як на далоні.

— Стойце, Ладымер Сымонавіч!—раптам жахліва закрычала Даміцэля, тузнуўшы Ладымера за рукаў:— Вунь жонка ваша йдзе сюды...

Ладымер разам спыніўся і паглядзеў між бераг сажалкі, да якой яны падыйшлі. Зусім недалечка ад іх, падбегам, з кіём у руках, ішла Акіліна.

— Дзе ты была дагэтуль?—паслаў Ладымер насустрэч, сумеўшыся, аднак, гэткай стрэчы. Адказу не атрымаў.

Даміцэля на некалькі крокаў адступілася ўбок і нязьмігунна глядзела на Акіліну. У яе нутры зашчымела, зарухалі палахлівыя думкі. Як зьвер, захоплены зьнянацку ахвотнікамі, яна ня ведала, куды падацца, як кіўнуць галавою, як шавяльнуць губамі. Не глядзела на Ладымера, бо не чакала ад яго жаднай дапамогі.

Ладымеру перадаўся яе настрой, і ён таксама чакаў нечага надзвычайнага і нясупынна паводзіў вачыма то ўправа, то ўлева. Калі Акіліна падыйшла зусім блізка, на адгон якіх пяцёх крокаў ад іх, ён крануўся з месца, каб яе супыніць. Але Акіліна хіснулася ўбок і шустрым скокам, як кошка на скакаючы на птушку, кінулася на Даміцэлю. Ладымер ня ўсьпеў агледзецца, як абедзьве жанчыны шчапіліся за валасы, завярцеліся клубком, закрычалі.

— Курва паганая! Ты прыехала жыцьцё мне разьбіць!—дзіка крычала Акіліна, перамагаючы Даміцэлю і таўхаючы яе ўбок сажалкі. Даміцэля, падаўшы некалькі выкрыкаў, агаласіўшых увесь парк, ціха стагнала.

Ладымер быў ашаломлены. Хвілін са тры ён не знаходзіў, што зрабіць, захоплены знянацку нечаканым выпадкам. Прастой ён яшчэ момант, Акіліна ўпіхнула-бы Даміцэлю ў сажалку... Але хутка ён знайшоўся, падбег да Акіліны і сцапаў яе ззаду за аберуч. Даміцэля міжвольна падалася ўбок і, зачапіўшыся за ламачыну, грывнулася на землю. Акіліна ва ўсю моц закрычала ў абдыме Ладымера:

— Згубца-а! Пракля-а-ты згубца—і залілася сударжнымі ўзрыдамі.

Масква—Менск
1924 г.
Студзень—Люты.

Зьмест.

	Стар.
• Спатканьне	3
• „Лайдак“	9
Вялікодная каробка	14
Байструк	23
• Распусьніца	33
• „Дойдзем, сынок“	37
Шукаючы працы	41
Сымонка-інжынэр	53
• Бягунец	60
Штрэйкбрэхер	67
На руінах (<i>Апавяданьне</i>)	79
Помста (<i>Апавяданьне</i>)	102
• „Больш за ўсіх“	115
• Трэскі на хвалях	139
• Чырвонаармеец Панкел Ліпа (<i>Сказ</i>)	174
На новым месцы	204

Бел. аддаси
1994 г. 3

Бел.
А.

1964

Бел. архив
1994 г.

B0000000272 100